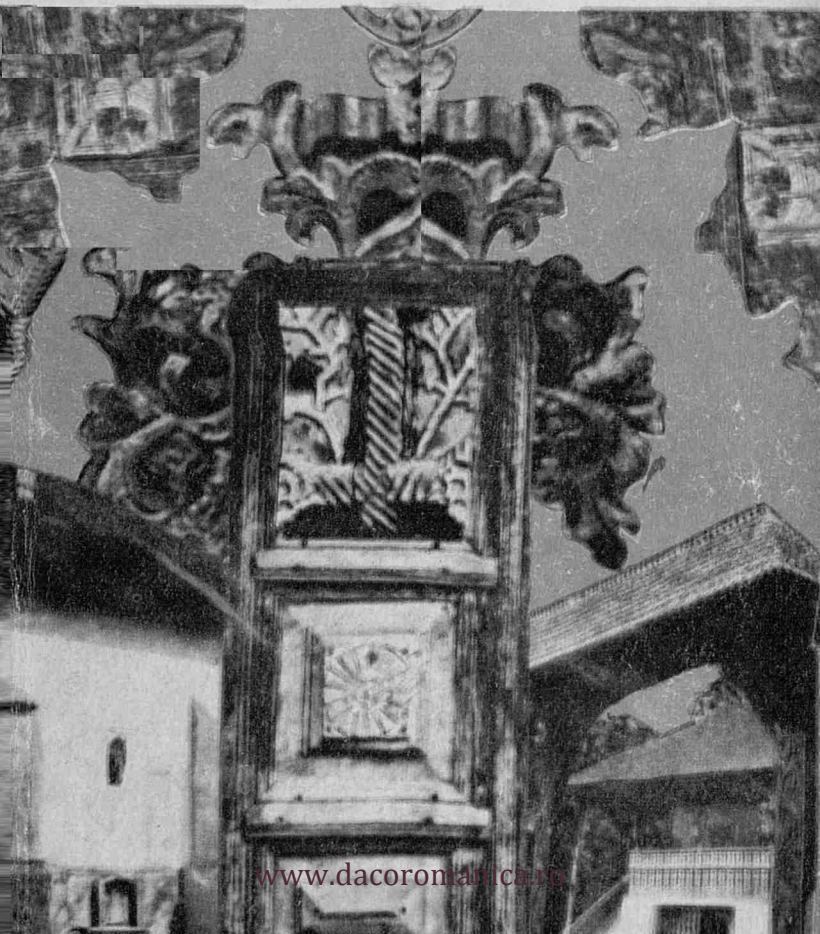

n. iorga

românia cum era
pînă la 1918

Ilustrația copertei : *Teodor Moiaru*

www.dacoromanica.ro

n. iorga

românia cum era
pînă la 1918

I
ROMÂNIA „MUNTEANĂ”

EDIȚIE ÎNGRIJITĂ, PREFĂȚĂ
ȘI TABEL CRONOLOGIC DE LUCIAN CURSARU

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI ● 1972
EDITURA MINERVA ● BUCUREȘTI

Toate drepturile rezervate Editurii Minerva

www.dacoromanica.ro

N. IORGA — CĂLĂTOR PRIN ȚARĂ

„Cea mai neliniștitoare problemă a unei conștiințe de scriitor este problema supraviețuirii: nu e vorba de locul mai mare sau mai mic pe care-l va ocupa în istoria culturii și literaturii, după moarte, ci de acele realizări care vor deveni valori permanente, la care toate generațiile succesive se pot forma și protesta.”

Cu această lucidă și revelatoare reflecție își începe Pompiliu Constantinescu articolul intitulat *N. Iorga — scriitor*, apărut în anul 1943 în ziarul *Vremea*¹. De atunci au trecut aproape trei decenii, timpul a lucrat, poate nu decisiv și spectaculos — e un regret al nostru — dar astfel încât ne obligă să ne reamintim când facem istorie literară de ideologia sămănătoristă a lui N. Iorga, de entuziasmul fierbinte al istoricului erudit care a cercetat zeci de mii de documente străvechi în bibliotecile țării și ale lumii cu o vocație unică și definitivă; când cercetăm presa vremii de polemistul intolerant, de zaristul caracterizat printr-o vervă temperamentală ieșită din comun; de luptătorul neobosit în slujba unui mare ideal național, de omul care-și iubea țara și istoria ei cu o patimă sacră, de animatorul cultural plin de vibrație și de energie, de pelerinul care a străbătut de-a lungul și de-a latul pământul românesc alcătuind o impresionantă monografie etnică, o tumul-

¹ Articolul figurează în volumul III *Scrieri* de Pompiliu Constantinescu, E.P.L., 1969, p. 253.

toasă cronică a naturii, sufletului, vieții, obiceiurilor, ocupațiilor, năzuințelor și suferințelor poporului răspîndit în străvechile provincii ale genezei sale; de profesorul universitar a cărui activitate prodigioasă l-a impus distinct și autoritar în cultura timpului.

Dacă omul de geniu a avut și slăbiciuni și instabilitate, dacă a persistat în erori, dacă crezul său literar foarte tranșant nu a cîștigat întotdeauna în disputele din domeniul atît de schimbător și de dificil al artei, mai bine de patru decenii N. Iorga, acest uriaș pisc de crudiție, de putere de muncă, de pasiune istorică, de simțire națională a fost un strălucit exemplu de slujire a științei, a culturii, un patriot admirabil, încrezător în virtuțile milenare ale poporului său, un seismograf tenace al mișcării literare românești, al drumului său anevoios spre împlinire.

Nicolae Iorga este un coborîtor din galeria marilor bărbați înaintași, neobosiți militanți pentru propășirea patriei, apărători ai culturii și fruntariilor ei, care dorm astăzi în cripte reci după o viață de neconținute peregrinări, de lupte și de zbucium, în care au fost părtași la mari acte justițiare ale istoriei — obținerea independenței și împlinirea visului milenar al realizării unității statale. Acești oameni de seamă, pe care redescoperindu-i, sustrăgîndu-i din arbitrar, trebuie să-i vedem așa cum au fost, chinuiți de mari convulsii politice, vizionari generoși de pură descendență romantică, cer din partea noastră o nouă întruchipare, o aderența spirituală la ceea ce edificăm astăzi într-un nđu mare veac de cultură, de împlinire și însuflețire națională.

După trei decenii de la moartea sa tragică, Nicolae Iorga rămîne pe același înalt piedestal în istoria disciplinei sale de bază și este o cinste pentru generațiile contemporane, că lipsite de daunătoare prejudecați și false prudențe, s-au interesat nu numai de opera sa istorică ci și de dramaturgia lui (atît cît s-a jucat), de tratatul excelent de istoria literaturii române vechi și de istoria literaturilor romanice, retipărite, de paginile alese din publicistica sa revelatoare și de repovestirile sale istorice, care au alcătuit cîteva ediții, căutînd să le limpezească, să înlătore astfel acele confuzii create, cu un timp în urmă, de unii critici prea prudenți și deci abuziv de susceptibili sau de cîteva „literați” fără har și fără

denmitate, care au dezvăluit și injuriat în modul cel mai nefenicit, tocmai acele laturi confuze sau fatal eronate ale vieții marelui cărturar, care trebuiau explicate atent și nicidecum folosite pentru a-l face ridicol și inoportun, întârziind valorificarea operii printr-o herbORIZARE de defecte constituită rece, dogmatic, filistin.

De fapt, ca să respectăm cu precauție adevărul, Nicolae Iorga n-a cucerit pe toată lumea nici în timpul vieții, și-a făcut un mănunchi de aliați de ocazie dar foarte mulți dușmani în politică, în lumea literelor, artei și științei, cortegiul acesta numărând fărăosebire impostori gălăgioși, dușmani politici neiertători și meschini, tineri confrăți mediocri și ariviști, calomnatori platiți, ziarști neglorioși ai fetidei prese de scandal de altădată. Iorga a polemizat violent cu ei, a fost lovit fără cruțare, contestat, șicanat, defaimat. Omul, istoricul, scriitorul, politicianul, deși conștient că este vulnerabil, și-a analizat rareori erorile, în schimb a întors loviturile fără cruțare, și-a apărat fanatic ideile și atitudinile sale nu de puține ori derutante. Îndirjirea sa a avut întotdeauna un copleșitor sentiment omenesc, pe care raportându-l la fizionomia epocii îl înțelegem destul de bine.

Nu de puține ori N. Iorga s-a plins că este un scriitor necitit, întâmpinat cu injurii sau cu o tăcere ostilă de clasele exploatare indifferente la valorile culturii naționale, judecat nedrept de contemporani, și în această privință instinctul său nu l-a înșela.

„Celtul mai mare om de litere al secolului nostru”, cum l-a denumit G. Călinescu nu i-a fost cunoscută cu adevărat opera. Unii, care i știau doar articolele din presă, și-au arogat, cu aere de superioritate, dreptul să-l judece numai după aceste sumare elemente reținând docil și superficial că marele cărturar era fie un antijunimist, fie un naționalist, că fraza sa e „lungă” și nu savantă, de mare stilist, că în forța sa titanică de lucru se întâlneau destule curiozități. Au fost astfel strămutate fără onestitate, adeseori dintr-un teritoriu personal, privat, lucruri cărora trebuia să le răspundă o conștiință literară și ideologică limpede și nicidecum obtuzitatea celui interesat doar de o anecdotică ieftină.

Fără a polemiza cu cineva, trebuie să recunoaștem că personalitatea lui Nicolae Iorga stă încă sub un strat apreciabil de con-

fuzii și interpretări inexpresive, trebuie să recunoaștem că generațiile mai tinere, cu tot aerul lor de orgolioasă independență, nu-i pot cunoaște, fatalmente, harta psihică, jurnalul formației spirituale a marelui cărturar, spiritul ardent și volubil, activitatea laborioasă nimbă de ocupații multiple, erudiția sa uluitoare, în egalată de altcineva, granițele sensibilității sale, valorile limbii, dimensiunile scrisului sau ale literaturii artistice, confesiunile o icoană generoasă și categorică despre sine — procesele de conștiință în momentele de cumpănă sau de atingere a unor înalte culmi, căci existența marelui cărturar se împletește cu tot ce s-a petrecut mai de seamă în viața și scena politică și culturală a țării pe care a dominat-o efectiv ani de-a rândul, primind onorurile cele mai înalte.

De aceea, dacă am vrea să reconstituim miniatural efigia omului și operei printre contemporanii săi am urmări un desen cu adevărat extraordinar, fascinant, neliniștit, punctat de căderi umilitoare, de înfrângeri politice, dar și de ascensiuni remarcabile, de recunoașterea valorii sale pe plan internațional, în culmi succesive și definitive. Am nota acum numai faptul că N. Iorga, neobositul călător, a intrat aproape oricând a vrut în cabinetele marilor oameni politici ai vremii, în palatele monarhilor europeni, strălucitor și grandios ambasador cultural al unei țări mici nedreptățită adeseori de meandrele istoriei.

Poate că deceniul acesta, în care am pășit, va da o sentință definitivă în marele său proces, căci Iorga, orgoliosul, inegalul, pătimășul patriot, marele animator, genialul istoric, fermecătorul orator, fulgerătorul polemist, neobositul gazetar, ignoratul scriitor, neîntrecutul colecționar de vestigii, sensibilul și notoriul călător pe meridianele lumii, cere editorului să descifreze mii de scrieri, din primii ani de tinerețe pînă la crepuscul, să caute tot atâtea ecouri, puncte de plecare, puncte de contrast, să identifice filiații, să reabiliteze psihologia omului sau să explice idealul său artistic, dacă va socoti necesar, să-l încununeze cu lauri pentru acele valori care au trecut definitiv în posteritate izolînd, cu pereți rezistenți, tribulațiile neclare, scrierile inexpresive, grăbite, aride, fără o valoare intrinsecă, toate impuritățile fatalmente posibile.

Și sînt, desigur, în opera unui scriitor inevitabile părți atît de interes confidențial cît și părți moarte, pe care sentimentul distanței le face mai evidente. Criticul și istoricul literar din trecut a încercat el însuși, dacã a fost obiectiv, răscolind zecile de tomuri cu pietate sau cu simpatie, sã facã un act critic necesar. De fapt imensa cantitate de scrieri, poligrafia sa aproape miraculoasã, succesiunea impresionantã a volumelor încît nu odatã s-a spus malîțios cã Iorga e autorul atîtor cãrți încît de multe va fi uitat el însuși a le fi scris cîndva, i-a fost întrucîtva defavorabilã, cãci acest ritm inimaginabil a alterat informația, redactarea, deteriorînd edificii ale cãror funcții nu fuseserã în nici un caz arbitrare.

Și Eugen Lovinescu, cu care N. Iorga a polemizat mult și ambițios, adeseori irascibil, cãci în timp ce primul pleda pentru o literaturã modernã, ultimul apãra fanatic, dogmatic și intolerant sãmănãtorismul, a pus cu aceeași justețe problema supraviețuirii ca scriitor a marelui cãrturar, generațiile mai noi avînd datoria sã disocieze, sã valorifice *sine ira et studio* opera iorghistã, sã aprobe cu pietate și recunoștință ceea ce este viu și sã respingã cu dezamãgire și fermitate acele pagini a cãror idolatrizare ar fi paradoxalã, un greșit act de restituire.

Astãzi, cînd avem repere destul de exacte pentru interesul pe care opinia publicã îl nutrește fațã de studiul și retipãrirea operei atît de vastã a lui N. Iorga, un mare și generos ajutor ni-l oferã opiniile scrierilor criticilor și istoricilor noștri literari din trecut asupra fenomenului Iorga, exegeza acestei generații harnice și picepute, care a strãbãtut bine împlîntatã traectoria a trei patru decenii de culturã româneascã de cea mai ridicatã valoare.

Criticii și istoricii literari contemporani cu marele cãrturar, care au cercetat cu obiectivitate fenomenul Iorga nu au încorporat, din fericire, judecãți apologetice, sau vãdit îndulgente, nici acute resentimente cînd au precizat sensul și valoarea acestei opere, frescã alcãtuitã aproape o jumãtate de veac. De aceea putem reține multe judecãți de valoare, motivarea exactã a resorturilor organice și împrejurãrile în care N. Iorga și a urzit opera literarã, obstacolele ce au fost îngenunchiate de conștiința sa artisticã, paradoxul criticului care, cu tot cîștigul erudiției sale, n a fost un sfãrîmãtor de

inertii, un partizan al inovației subtile, un scriitor modern, ci un suflet patriarhal, nostalgic și idilic, pretențios în reazemul care-l căuta în literatura timpului său pentru această conversiune.

Rezumînd opiniile criticilor și istoricilor literari de recunoscută autoritate din perioada antebelică putem lua sub semnătură de garanție numeroase aprecieri despre opera lui N. Iorga, stabilind astfel fără tente obscure sau enfatice ponderea ei esențială. Ne amintim, bunăoară, ca de ceva ieșit din comun, faptul că Garabet Ibrăileanu aprecia drept partea cea mai vie din opera lui Alecsandri nu poezia ci proza. În cazul lui N. Iorga beletristica propriu-zisă a fost privită cu răceală, cu rezerve aproape umilitoare. Deși justițiar, tratamentul acesta totalitar ne crispează parcă puțin; în orice caz nu stă în intenția noastră de a ataca părțile vulnerabile care ar putea exista, nici de a-l maleabiliza, ci doar de a înfățișa lucrurile pentru a putea întreprinde propria noastră forare — eliberată de resentimente, de exces și patos — în structura intimă a acestei opere șintuită fatal în restricții atât de vechi.

„Dacă posteritatea va alege cea din imensele lui șantiere de materiale neaderente, se va opri la seria Oamenilor cari au fost, a articolelor din Sămănătorul sau chiar a Cugetărilor. Acolo se va găsi un Iorga lapidar, formulativ, curent de mare frecvență”, nota cu franchețea cunoscută Pompiliu Constantinescu și tot el adăuga în linia acestor scrieri *Opinions sincères* și *Opinions pérenniennes*, ca și unele pagini din lucrarea autobiografică *O viață de om*.

În general, Eugen Lovinescu, G. Călinescu, Vl. Străinu, Pompiliu Constantinescu, Octav Șuluțiu, Șerban Cioculescu și alții au reținut cu prudență scrierile care aveau capacitatea să supraviețuiască omului de geniu. Cite unul a adăugat la inventarul acestora pamfletele, altul, cu rețineri, pagini din *Istoria literaturii române* (partea veche), copleșit de erudiția, de bibliografia, de temperatura scrisului, de ethosul muncii. Desigur, ne întrebăm ca întotdeauna cînd o operă masivă este șezată definitiv la scara estetică ce i se cuvine, de către cei care au judecat opera lui Iorga cu o reală capacitate, dincolo de coeficientul inevitabil de subiecti-

vism, cum este privită ea astăzi în condițiile istorice deosebite, și pe coordonatele majore ale culturii timpului. În această privință punctul de vedere exprimat de istoricul literar Dan Zamfirescu angajează o concepție de justificată rigoare științifică și totodată de caldă receptivitate.

„Studiul științific al unei astfel de personalități și al unei asemenea opere nu admite simplificare apologetică, selecția arbitrară a unor aspecte și estomparea celorlalte; trebuie pornit de la recunoașterea unui fapt pe care îl cunosc prea bine cei care au parcurs mai multe pagini din N. Iorga: poți întâlni la el pasaje admirabile încadrate într-o perspectivă fundamental falsă, din păcate cum te întâmpină alteori răbufniri de căteva rânduri sau fraze iăzlețe, ale unor concepții și atitudini discutabile, serme ale dezorientării personale sau stigmatice confuziilor epocii în bucăți antologice, reprezentative pentru tot ce a fost mai valoros în activitatea sa” (România — pământ de civilizație și sinteză, pp. 86-87).

La o distanță de peste șapte decenii de la prima lor apariție, trebuie să recunoaștem, fără aproximații, chiar dacă am urmărit detașat meandrele situării operei sale în timp, că notele de călătorie ale lui N. Iorga și-au păstrat intactă poate chiar sporita demnitatea lor artistică, scriitorul fiindu-ne și azi un tovarăș de drum fermecător, posesorul unor cunoștințe enciclopedice rostite nu apodictic, ci cu onorurile fastuoase ale lirismului sau ale vibrației intelectuale, care defrișează domenii variate, impunând o gândire filozofică materială și totodată poetică, o ilustrare exemplară a istoriei românești, a virtuților poporului român, plămuituri de fin țes romanescă privind trecutul, interpolările istoricului și eseistului având totdeauna o certă finalitate, autonomia acestei compoziții

„Cărțile de căpătii ale turismului nostru poetic, spunea tot Pompiliu Constantinescu, s-au realitate din substanța pei agului propriu, ca România pitorească a lui I. Labus și ecumile [...] ardeleni din peregrinările scrise ale dl. Iorga. Pitorescul local și suflul de retorica patriarhală s-au armonizat într-un peisaj moral și într-o expresie literară înălțată în gâmlțele noastre sufletești. Înțelegerea de util și plăcut (de altfel propriu genului) din geograficele poe-

tice ale acestor doi evocatori a recoltat cele mai literare pagini, în care impresia depășește litrescul și transfigurează intenția instructivă.

Situarea lui Iorga alături de Vlahuță, făcută de o gândire atât de ponderată și sistematică ca cea a cunoscutului critic, ne îndeamnă să pretindem, cel puțin în rîndurile de față, să scoatem aceste scrieri care și-au dovedit rezistența, din anchiloza vechilor și scrupuloaselor aprecieri, să le acordăm notorietatea exemplară pe care o merită. Astfel notele de călătorie, un gen cu anume prerogative în scrierile literare ale lui Iorga, căci nu ne putem explica fără acest dat numărul lor foarte mare, echivalează cu unul din genurile care s-au dovedit nu numai redutabile în timp, ci esențializează și o poziție valorică recunoscută cu criteriile estetice adecvate.

Poate părea paradoxal să descoperim astăzi că N. Iorga a călătorit extraordinar de mult, că în aceste călătorii și-a avut sorgintea o creație autonomă, aproape monografică atunci când a vizat aria de formare și de viață a poporului român, bogată și mobilă atunci când s-a implicat din impresiile de călătorie peste hotare.

Călătorul și-a început peregrinările după un mecanism obișnuit, ca să spunem așa. La început a fost copilul care și-a întovărășit mama la Suceava, la un pelerinaj, apoi călătoriile obișnuite la rude, în vacanțe, prilej de fecunde meditații, de impresii care se vor exprimate. Mai târziu, tînărul care a pornit să cunoască temeinic împrejurimile orașului în care-și făcea studiile, participarea la diverse congrese studențești care îl propulsează în Muntenia, în Capitală; urmează călătoriile de studii în străinătate și nenumăratele impresii, această expansiune a spiritului, receptivitatea la civilizația materială a apusului, cea științifică excitată de abundența bibliotecilor și muzeelor, sau descoperirea teritoriilor balcanice și limitrofe în care s-a consemnat un proces complex de expansiune bizantină, apoi otomană, de cruciade, de severe înfrîngeri și capitulări ale micilor principate. „*Și ce minunate evocări a locurilor, în câteva rînduri, alcătuieste N. Iorga! Parisul, Veneția, Viena, Haga, Berlinul, Lipsca, Dresda, München, Nürnberg, Insbruck, Cracovia,*

Königsberg sau Ragusa, toate înfloresc în mirajul lor pizoresc sub pana maestrului și pentru nostalgia lectorului" (Octav Șuluțiu : *Pe margini de cărți*).

După *Amintiri din Italia* scrise în anul 1890 și apărute în volum în 1895, impresii de tinerețe cu vădită substanță eseistică dar care conțin o tabulatură de preferințe temperamantale, sub care vom recunoaște viitoarele explorări ale scriitorului, călătoriile de studii prin țară vor naște treptat ideea unei vaste monografii a pământului românesc, cu monumentele istorice, bisericești, sate și orașe, priveriști, descrieri de itinerarii, oameni și concretul traiului lor, eseuri social-politice și filigran artistic, reînvieri ale trecutului glorios și judecăți apodictice ale prezentului în care descoperă adeseori dezorientare morală și lipsă de conștiință națională, cangrene ale vieții politice de altădată. Am putea afirma că savantul dornic de documentare și patriotul urmărit de ambiția crezului său național s-au întâlnit cu acel alter-ego, care avea în sînge^m imperativul gustul de călătorie și aventură ; în persoana lor a suscitât planul unei opere care trebuia să alcătuiască o descriere exhaustivă a teritoriilor locuite de români, cu planuri de referințe multiple, o modalitate literară proprie temperamentului vulcanic al marelui cărturar.

Drumuri și orașe din România, 1904, este prima carte destinată să inaugureze și să recomande acest ciclu. O călătorie anterioară în provincia de peste munți, înrobită de imperiul austro-ungar, se încheiase cu volumul *Sate și preoți din Ardeal*, dar ea nu este o carte de călătorii, cum ne-am putea iluziona ; ce am putea reține este doar faptul că datele, impresiile culese în acest itinerariu cărturaresc, vor fi exprimate doi ani mai târziu într-o carte de excelentă valoare literară și politică : *Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurască*.

De un efect spiritual marcat, exigent, uman, dincolo de valoarea documentară și artistică sînt și volumele *Neamul românesc în Bucovina*, tipărit în anul 1905 și care a găsit un larg ecou și o integrală receptare și *Țara Românilor — I România — Județul Prahova* (1910).

În toți acești ani atitudinea morală și artistică a lui Iorga față de însemnările de călătorii este definitiv stabilită, disponibilitățile sînt evidente. Un acord prealabil al istoricului și scriitorului se traduce în numeroase însemnări care apar în revistele vremii : *Sămănătorul*, *Revista nouă*, *Floarea dărilor*, *Neamul românesc*, *Neamul românesc literar*, *Convergenți literari*, *Calendarul Ligii culturale*, *Gloria României*, *Universul literar*, *Adevărul literar și artistic*, *Ramul*, *Cuget clar*, sau în diverse almanahuri și calendare, timp de patru decenii.

O exprimare de o interioritate profundă, dînd garanția receptivității scriitorului și istoricului o constituie și prefața la prima ediție a volumului *Sate și mănăstiri din România* din care ne propunem a reproduce chiar începutul : „*Acesta e al doilea volum din lucrarea ce am plănuit asupra românilor și țării lor întregi, libere și supuse. Prin el vreau să fac cunoscut ținuturile României sub o îndoită înfațișare : aceea a satelor de astăzi, a naturii de care sînt încunjuurate și aceea a frumuseții istorice, întrerupată în mănăstiri și biserici, cea mai scrișă și sură, cea mai adăvărată și originală a lor podoabă.*”

Prezentarea intențiilor fără a fi patetică dar vădit resurecțională cuprinde un îndoit sentiment de pietate și de îndemn rostit cu prietenie și cuviință tulburătoare, cum se poate vedea din întregul ei.

Ca o consecință, N. Iorga mărturisește deschis pentru cine a scris această carte : „*pentru acel public care prețuiește și folosește scrierile mele. El nu e strălucit, în el nu se întîmpină oameni bogați și de neam mare, care n-au nevoie nici de ceea ce spun eu, nici de limba în care spun*”... „*Ma îndrept către cei mulți, umili și săraci : către întățătorul și preotul din sate, către cetitorul de peste munți, om cu inima curată, către tinerii din școlile înalte și către acei ce le-au părăsit de puțină vreme pentru a intra în viață. Sînt încredințat că aceea ce spun aice e pe înțelesul și pe inima lor.*”

Exprimată în acești termeni, „dedicația” revelează nu numai acea rană deschisă a scriitorului oripilat de intelectualitatea snobă, disprețuind limba maternă, împotriva căreia organizase în anul 1906 o violentă manifestație în Piața Teatrului Național, dar totodată ea

girează fără șovăieli sau obscurități un program umanist și democrat, care așează persoana scriitorului patriot într-o lumina evident favorabilă și demnă de toate laudele.

Timpul, banii, dificultățile, greutățile vamale, suspiciunile autorităților când a ieșit din granițele țării, brutalitățile pe care le-a avut uneori de suportat, toate ne dau măsura impedimentelor pe care le a declanșat această experiența îndrăzneată, originală și revelatoare prin proporțiile ei.

Ca să întocmească volumul *Sate și mănăstiri din România* Nicolae Iorga a călătorit trei luni de zile aproape neîntrerupt, cheltuind importante sume de bani, înfruntând drumuri proaste, nesigure, consimțind să doarmă în hanuri sărace, neospitaliere, dar acceptînd tocmai aceste rigori narațiunea se eliberează de constrîngerile academismului, se opune viziunii exclusiv poetizante în care, datorită extazului, se pierde autenticitatea, simțul realității. Cu receptivitatea și inteligența lui artistică autorul păstrează nealterate virtuțile de a sesiza lumea în deplină luciditate, fără a eluda amănuntul istoric ambițios, protestul, blamul, sau gravele meditații pe seama existenței unei nații.

Cu cît trec anii, N. Iorga avîntat în politică, în viața publică străbate constant țara de la un capăt la altul, dar de astă data într-o postură nouă, i-am spune dependentă pentru a asista la o reuniune politică, la un congres al „Ligii culturale”, călătorii grăbite, fără confort, agitate, trepidante, totuși cu scurte și nedesmișchite popasuri la biserici și mănăstiri pentru a le cerceta, a descifra inscripții, a căuta cărți vechi, mențiuni istorice, laudînd buna păstrare a monumentelor sau acuzînd vehement părăgînirea, degradarea produsă atît de indiferența localnicilor, a celor cărora le erau încredințate, sau a statului, cît și prin restaurări dezastruoase, care au șters capacitatea de expresie a unor biserici, a picturii lor vechi, așa cum s-a petrecut la Curtea de Argeș, la Trei Ierarhi sau la mănăstirile bucovinene „restaurate” de austriacul Romstorfer.

Cu timpul, după ce scriitorul a încheiat tulburătoarea monografie a pămîntului românesc, reeditată la intervale destul de mari, mai văd lumina tiparului doar articole disparate, fără o anume continuitate, exceptînd acele noi călătorii prin Ardealul readus la

patria-mamă, din care, într-o textură matură și densă rezultă un impunător volum despre această provincie românească cu care se împlinește un întreg. Aceste ultime volume *Neamul Românesc în Ardeal și Țara Ungurească*, reeditat și el în anul 1939, adică cu puțin timp înainte de moartea apocaliptică a cărturarului și de un alt eveniment care va face din nou să sîngere trupul țării iubite, și *România cum era pînă la 1918*, I și II, în care se assemblează primele sale volume despre sate, mănăstiri și orașe, împreună cu însemnările risipite prin reviste într-un tot dispus pe zone geografice, atrag atenția asupra liniilor de forță pe care le-a urmărit N. Iorga edificînd și cimentînd această operă multiplă, explorînd un univers românesc nu imaginar sau livresc, ci profund real, o frumusețe nu decorativă, atrofiată și sărăcită prin considerații metafizice, ci lupta pe viață și pe moarte a unui popor înzestrat, dornic să-și conserve ființa națională, tradițiile, rădăcinile sale multimilenare. Încheind acest proces de cunoaștere adîncă, rituală, patetică, Nicolae Iorga și-a verificat credința sa față de un ideal național care confruntat cu timpul a rezistat și a învins.

Dacă, începînd cu anii 1930, întîlnim tot mai puține ecouri la această temă, nu vom stabili pripit că s-a produs nu știu ce ruptură, detașare sau... secetă de inspirație.

Iorga continuă să călătorească pe meleagurile țării, găsim aceste notații în volumele sale de *Memorii*; el revede cu aceeași emoție locurile pe care le-a străbătut cînd era tînăr și ambițios să cunoască, să exploreze, să construiască dimensiunile unei descrieri epopeice, de o mare elevație morală și patriotică. Nu trebuie însă pierdut din vedere că neobositul cărturar pășise în al șaptelea deceniu de existență, puterile sale măcinate de viltoarea politică, de instituțiile pe care le patrona, de activitatea științifică, nu-i mai permiteau să încerce alte ediții revăzute, deci orchestrații noi, o resacralizare, o nouă geneză a acelor vechi texte de geografie umană pe care le cunoaștem și reproducem aproape integral în ediția de față. Scriitorul cărturar, invitat tot mai des peste hotare, la congrese și conferințe, în universitățile străine, înregistrează noile impresii, meditații, alurt, exemplar, niciodată însă extravagant. Astfel, cu *America și românii din America*, 1930, *Prizelești eliene*, 1930, *Ve-*

deri din Grecia, 1931, se încheie un capitol semnificativ care a tutelat patru decenii sufletul unui om născut să fie neobosit călător, căruia turnul de fildeș i-a fost străin și deopotrivă odios, un om de geniu ispitit să-și caute febril constelația ideală din care făcea parte, constelația marilor spirite universale.

Nu ne vom opri acum la cărțile dedicate călătoriilor în străinătate, deși cititorul de azi va trebui să le redescopere, să-l cunoască pe Iorga și prin această structură, să descifreze substanța acestor texte care au configurat un program, au demonstrat o viziune, au corespuns unui moment de reviriment al literelor românești. Cititorul de azi va redecanta integral aceste impresii și observații încât să verifice rezistența unor aserțiuni, să reexamineze vechile teze, să caute manierismul — dacă el există — similitudini cu scrierile anterioare ale cărturarului, cu cele de circulație din epocă aparținând altor personalități scriitoricești. Săvârșind o asemenea revalorificare va constata poate, dacă are vocație, că unele dintre cărți, sînt neînchipuit de frumoase, altele, scrise ocazional, nu se ridică la înălțimea virtuților artistice la care ne-am aștepta; există cîteodată un deficit stînjenerator, repeziciunea vizitei, care împiedică obiectiv asimilarea și sensibilizarea impresiilor, alteori, credem noi, autorul ezită dacă să pună pe umeri hlamida de literat sau de istoric, și din această dispută adeseori obține cîștig gazetarul.

Limbajul cărților de călătorii ale lui N. Iorga nu cunoaște însă euhivocul; era pe atunci o epocă nu de insinuări, de inutile precauții epistolare, ci de voință, o competiție a cuvîntului și inteligenței, o luptă a omului cu lumea cuvintelor și chiar cu lumea însăși, care era supusă, fără încetare, unor probe de rezistență. Degradarea ei care începea o dată cu înscăunarea fascismului, cu atrofierea politică a marilor țări din occidentul european, a fost descrisă patetic sau grotesc, sincer sau părtinitor și de aceea trebuie să ne reîntîlnim cu toate acele texte care ne redau marile crize și convulsii ale acestui secol.

Pompiliu Constantinescu era de părere că: „*Condițiile istorice speciale în care s-a dezvoltat neamul nostru au format scriitorului călător român un suflet prea receptiv. Românul călătorește să învețe; prestigiul civilizației materiale și al confortului apusean se*

reflecta în notele de călătorie, ca cel mai puternic spectacol de care sufletul autohton s-a impresionat" (Scrieri, vol. III, p. 29).

Ama dori să confruntăm și să dezvoltăm întrucîtva afirmația, conceptul, căci chiar dacă cultura română nu are în patrimoniu sute de cărți de călătorii, ci „nici o duzină de cărți de călătorie, deși scriitorii de primul rang au scris uneori și un volum de impresii" (*ibidem*), acele cărți care s-au impus în conștiința noastră au stabilit cronologic, o specializare, un drum, o evoluție. De la bătrînul Dinicu Golescu, cel care și-a notat impresiile cu preciziunea unui ghid și — ca să dăm întietatea cuvenită — de la însemnările de drum ale spătarului Milescu este cuprinsă o întreagă perioadă în care instîntul, inocența neofitului în care mocnește o aspirație depășesc psihologic bariera tracului, încep să se audă accente originale, să apară viziuni inedite, mult mai concludente decît știutele compoziții învechite și convenționale. Apăruse acea categorie de scriitori livrești capabili să exprime și mai pregnant nivelul epocii lor.

În perioada în care își încheia lunga apetență pentru acest gen N. Iorga, încredințau tiparului impresii de călătorie M. Sadoveanu despre Olanda, Rebreanu despre „cetatea-lumină" ; același lucru faceau Jean Bart, Ion Petrovici, Mihai Ralea, Tudor Vianu și mulți alții pe care nu-i vom mai enumera.

Ceea ce reținem astăzi cu satisfacție de la jurnalul nostru de călătorie este mărturia duratei, a rezistenței, chiar în deceniile în care s-a realizat confluența civilizațiilor continentale. Aceasta în primul rînd, pentru marea cantitate de adevăr, de simț al datoriei cu care au fost binecuvîntați cei ce, în avangarda culturii noastre, ne-au lăsat aceste scrieri ca un mesaj despre nemurirea lor. Și la cei amintiți va trebui să-i adăugăm pe I. Codru-Drăgușanu, Gh. Asachi, M. Kogălniceanu, D. Bolintineanu, Gr. Alexandrescu, V. Alecsandri, C. Boliac, N. Filimon.

Dacă jurnalul de călătorie al spătarului Milescu și-a cîștigat tîrziu notorietatea, și destinul istoric a făcut ca Dinicu Golescu să prezideze începuturile, în această manifestare, o adevărată căutare de sine, călătorii români au dat dovadă de o mare frenezie vitală, de o inteligență asociativă, de un spirit meditativ superior, uimirea

copilărească patriarhală și rudimentară a primelor scrieri modelându-se neconținut după imperatiivele realității. Bogăția culturii, adîncirea simțirii, culmea înaltă a ideii fiind mărturie și piatră de încercare prin care generații succesive dădeau acest examen sîrguincios, grefau resursele proprii pe sensibilitatea artistică a epocii lor. În acest fel, pe această traiectorie jurnalul de călătorie, însemnările de călătorii s-au integrat definitiv în conștiința scrisului românesc, au educat un simț estetic, au impus o sensibilă matrice stilistică.

Dacă observăm că N. Iorga se angajează energic în această întreprindere ambițioasă prin anul 1890, prima concluzie ce o tragem este că nu sîntem, de fel, prea departe în timp, de călătoriile ihuștrilor săi înaintași, „primii români moderni“, acei oameni de o avidă receptivitate, optimiști, echilibrați, voluntari, care simt așa cum s-a spus — progresul omenirii prin toți porii, direct, fără să-și pună întrebări abisale, dar care în scrierile lor cheamă la modernizarea instituțiilor și primenirea mora utililor, a raporturilor umane între clasele sociale, la însușirea culturii de către popor.

Tînrul cărturar este de departe, și în felul lui un nou pionier, înfometat de călătorii de studii și de cunoaștere, structură temperamentală explozivă, cercetător zelos al bibliotecilor, arhivelor, monumentelor vechi. A stabilit de curînd un contact cu civilizația apuseană, e mîndru de descendența latină a neamului său, stimulat să caute, să găsească, să descrie mărturiile risipite în cele patru colțuri ale țării, să adîncească istoria lucrînd într-un ritm pe care nu l-am mai cunoscut poate de la Bălcescu și Kogalniceanu, cu o încordare orgolioasă de excepțională ținută. Planul notelor sale de călătorie trădează și ingeniozitatea scriitorului și profunda receptivitate a istoricului, impresiile culese sînt deopotrivă un trainic document de epocă, care invită oricînd la reflecție, o schiță tipologică de fină pătrundere, o lucrare angajată, o amplă confesiune, o carte de educație patriotică cu o largă rază de acțiune.

Avea Iorga nevoie de un alt exemplu? Aura romantică pe care au invocat-o în călătorii scriitorii pașoptiști, cînd n-au fost împinși spre ele de brutale exilări, se transforma la N. Iorga într-un admirabil țel, se completa cu idealul nobil al generației sale, care

dincolo de europenizarea culturii românești, trăind pe realități, simțea responsabilitatea deplină pentru realizarea unității poporului român, și prin activitatea sa neobosită această idee trebuia să pătrundă cât mai adânc în popor, să-l înflacăreze, să-i susțină trează conștiința națională, să orienteze preocupările sale spre apărarea ființei amenințate de imperii puternice, despotice, expansioniste.

În călătoriile sale numeroase, entuziaste, fructuoase, Iorga verifica la sursă trăinicia sentimentelor naționale, conștiința vechii și augustei descendențe, legitimitatea ei exprimată în nenumărate vestigii care se dovedesc un monument neclintit de permanență, de entitate etnică și spirituală pe care nici timpul, nici adversitățile politice nu l-au putut șubrezi.

Iorga, marele patriot, a înțeles, a intuit chiar în clipele de cumpănă că înstrăinarea unor vechi provincii românești nu însemna un drum definitiv închis, că acea rană sîngerîndă, acea cumplită dramă istorică prin serii de strădanii, după secole de umilință și crucificări, va cunoaște alinarea. Apărarea ființei colective, sprijin moral celor aflați sub stăpînirea străină, fiecare rînd scris de Iorga a oficiat pentru acest nobil și permanent scop. De aici trebuie să pornim ca să înțelegem ce crudă durere a încercat apostolul neamului cînd, în rezonanța de simțire a românilor aflați sub ocupație străină, a întîlnit și oameni dezrădăcinați, alterați sufletește de vizibile interese materiale, arivism politic, oportunism desfigurant.

În călătoria pe care o face în Bucovina, aflată sub ocupație austriacă, Iorga află cutremurat că frații săi de sînge au fost învățați perfid, cu sprijinul ideologiei dominante, de autorități și cite odată chiar de politicieni români trădători, să creadă că „România este o țară rămasă în urmă, unde n-ai nimic de văzut, și nimic de învățat, o țară cu legi și obiceiuri ciudate, cu viață neorînduită și desfrînată“.

Pentru Iorga, vizita pe meleagurile înstrăinatei Bucovine este nu numai o permanentă agitație iscoditoare ci și un prilej de emoționante incursiuni paseiste, rememorări somptuoase, turnate în limpezimile de cristal ale spiritului românesc prezent în fiecare străveche mănăstire, în mărirea cetate a Sucevei neîngenuncheată de

dușman, în frumusețea acestor plaiuri de o vibrație vitală largă, viguroasă.

Călătoria pe meleagurile bucovinene și ale Transilvaniei și Banatului i-a oferit scriitorului sursa unor sincere impulsuri de admirație, de orgolioasă sensibilitate, de înflăcărată venerație pentru marile trecut glorios în ale cărei vestigii își caută reazimul pentru convingeri, încrederea și puterea de a spera înfiorat.

„Cînd avama clopotelor, clopotelor celor vechi de tot, prinse a vui în gemăt lung, în hobote de plîns risipite asupra munților și văilor, zguduind ziduri, morminte și suflete, atunci se săvîrși minunea. Aici, în noaptea care-i poate fi mantie, el era cu noi, Ștefan, Ștefan al nostru, voievodul, împăratul nostru cel drept, el și nu Francisc-Iosif întîielea.“

Scriitorul proiectează aceleași lumini tulburătoare, spectaculoase ori de cîte ori se întilnește cu locurile unde domnitorii de frunte ai țării și-au cîștigat marile bătălii, trăiește pios tristețile lor omeștești, dureroasele înfrîngerii, caută vechile ctitorii ce păstrează chipurile marilor viteji descriindu-le pe larg, cutremurat de nîmbul veșniciei lor prin veacuri, îngenunche pe piatra rece a mormîntului sacru pe care adeseori l-au pîngărit netrebnici furi și năvălitori.

O pagină memorabilă e dedicată Războienilor, locul unde s-a consumat o tragică bătălie, unde s-au jertfit *„pentru țară toată vechea boierime din anul nenorocirii celei mari“*. Evocarea este un ade-vărat mesaj, copleșitor, teribil de omenesc, făcut cu știința elaborării artistice fără greș. Mai întîi avem descrierea năvălirii. *„Pe aici au înaintat, în bulucuri nesfîrșite, supt tuiurile cu semiluna aurită și cozile de cal filfîitoare, oștile lui Mahomed al II-lea însuși. Cămilele au duș prin aceste meleaguri moldovenești, unde astăzi se răsfață în pîlcuri grîul și porumbul pe rămășițele vechinului codru de stejari, din care abia dacă a rămas o urmă, corturile de mătăasă și de brocard de aur, caii împodobii cari purtau pe puternicii sangiaci au trezit răsunetele codrilor prin nechezarea lor mîndră; străinele cuvinte de comandă ale păgînilor de la miazăzi au despicat cu rostul lor gutural aerul tare al podișului înalt.“*

Urmează apoi lupta, cuvintele sînt dispuse într-un alt registru, după o altă arhitectură emoțională, sacadat, exact, autorul încheind

cu autoritate istorică toată demonstrația. „Și lupta se dădu în umbriă, în valmășagul trunchiurilor multe, prin poienile înguste, la rascrucea potecilor; lungă luptă deucidere, lipsită de măreție, în care, fără să închine steagul, boierimea tină a murit supt ochii bătrînilor cari priveau liniștiți cum se scurge sîngele lor sîrac, ultim prinos de jertfă adus țării. Apoi voievodul înrms plecă înveșmîntat în sumbra conștiință a nenorocirii sale. El s-a ridicat însă iarăși, cu sufletul mare ce era în el. A urmărit, a pus pe fugă, a eurățit țara. Și atunci el a ridicat mănăstirea ce se vede în față — vrednic monument al rechimii — căreia vremea noastră n-a știut să-i puie alături decît un biet stîlp cu un vultu mărunț, în grădinița unde tînjesc pomii suptîrateci.“

Insemnările călătorului sînt un laborator ineputabil de evocare a marilor figuri dispărute, aproape fiecare pagină e un izn, un clocot, o copleşitoare metaforă, o furibundă revoltă împotriva vicisitudinilor istoriei.

Pășind bunăoară pe drumuri transilvane N. Iorga evocă spontan istoria tristă a lui Petru-vodă Rareș — „Domnul trădar și păișit de cei din urmă totarăși ai nenorocirii sale“; contemplînd liniștita și mica mănăstire a Snagovului — „e mică, precum sînt mici toate clădirile sfînte ale rechimii noastre, menite să strîngă la un loc pe credincioșii unui sat...“, este preocupat să ne conducă pașii în negura timpului, mănăstirea făcînd parte integrantă din istoria Țării Românești timp de cîteva secole. Dar cel mai dramatic episod consumat aici ni se pare moartea bătrînului postelnic Constantin Cantacuzino, antologică, zguduitoare, aproape trăită. Dărăbanții veniră noaptea de-l ridicară din așternut într-o sîmbată spre duminică. Un radian duse pe prins între arme la Snagov, unde luntnea mănăstirii îl primi pentru a-l trece spre moarte. Moșneagul ascultă a doua zi liturgia căzut în genunchi, ca unul care știa pe ce drum se află și ce aproape-i este sosirea. El își marturisi păcatele și primi împărtășania înaintea altarului... Cînd se fucu sava, în apropierea cinei, la care el nu mai era să ia parte, marele postelnic fu zigrumat de un stîlp, la 20 decembrie 1662, steagul se strînsese și albul cap căzu pe piept, pe cînd clopotele din turnuri și nan sugăciunea morșilor.“

Cîteodată domnitorul evocat, cum e cazul lui Antonie-vodă, n-a lăsat testamentar, în istorie, nici o faptă de seamă decît marea sa bunătate, dar tocmai aceasta îl îndeamnă pe scriitor să-l înscrie ca pe o umbră frumoasă a trecutului. „Era un bun bătrîn cuceritor, trăind în sărăcie și frică, supt privileghele fiului său numit tot Neagoe. Își îndura domnia și-și aștepta moartea. Spise a i se pomeni numele și cîrmuirea, spre a rămînea totdeauna în amintirea aclova din cari pornise spre culmi primejdioase, el acoperi cu o bi erică maldărul veclilor dăimătunî de cetate. Dar nu trăi să-și lada gata ctitoria.“

Pe Alexandru Lăpușneanu scriitorul ni-l individualizează într-o manieră nerepetabila, fără vreo intenție depreciativă, luminînd tremurat un mit, un tragic deștin, descriindu-ne pe larg și extrem de fidel Mănăstirea Slatina, cea care a fost marea lui ambiție și nepieritoare înfăptuire. „Ctitorul, Alexandru Lăpușneanu, care rătăcește în mintea urmașilor ca o stație cruntă cu minile pătate de sânge, a avut să întrecă pe toți înaintași și svamoșii săi prin clădirea acestei puternice mănăstiri. Niciodată Ștefan cel Mare sau Petru Rareș n-au avut îndrăzneala și dăimnicia ce trebuie pentru a duna o clădire așa de mare, așa de bogată și de felnică.“

Pătrunzînd în palatul Ghiculeștilor din preajma Bucureștilor, scriitorul este impresionat de nobleșea acestor vestigii trecute din generație în generație, de bogăția lor, dar el intuește totodată senzația de singurătate existențială care domnește irevocabil aici și cu acest consens el își modelează observația, fantezia. „Aleea cea frumoasă, în fundul căveia se vede casa înaltă, albă, «palatul», a făcut-o același domnesc locuitor de acum cincizeci de ani. Copacii batrîni, înalți, stau ca o «gardă v che» a domnului lor. În fund, tot el a pus să se taie prin pădurea necercetată lungi alei, cu vederi minunate, cu scoborîșuri și ascunzători o strălucire de parc prințiar ! Un lac ride în lumină și pe argintul lui mișcat de un tremur vesnic trece o luntre cu rîștele domoale, minate de un țăran tînăr.“

Și fiindcă nu putem uita că toate aceste „stampe“ le întîlnim integrate organic într-o carte de călătorie, să parcurgem cu scriitorul scara timpului istoric, să încercăm să ne imaginăm acest energic și ambițios periplu. pe acel om tînăr, înalt, grav cu trupul drept și

mîndru, privind cu ochii lui scrutători, tăioși, cuiburile de sublimă vitejie a neamului și satele umile, pîngărite de mizerie și lipsuri, falsa structură a valorilor, culturale, umane, țara ciuntită, exploataată sîngeros, comorile istorice și de artă rău administrate, controversele politice impure și ineficiente.

Să ni-l imaginăm pipăind cu mîinile sale sensibile și pricepute vechile icoane și aiere bisericești, cărțile de slujbă în legături de aur și argint, jilțuri și catapetesme sculptate în vremea primelor începuturi de viață statală, reconstituind cu adîncă emoție climatul de vastă erudiție și de efervescentă spiritualitate.

Ca să avem dezlegarea necesară, să-l urmărim mișcîndu-se în acest spațiu, pe aceste repere, unde trecutul apare fumegos, aproape difuz. „Și aici a fost un sat de obîrșie, care n-a dispărut cu totul. Și aici cel mai mare învingător și înălțător de ziduri, Ștefan cel Mare, a făcut o biserică, și-a făcut biserica de recunoștință... numai cît cucernicii creștini au prefăcut-o deplin, cu tencuială, răpseli, chipuri de sfinți bătătoare la ochi, schimbînd chiar și înfășișarea turnului, zidind pe deasupra glorioasa inscripție care a ieșit la iveală numai în anii din urmă, găsită de un cercetător cu stăruință.”

O biserică oarecare, umilă, tot din aceste părți vasluiene ascunde semnificații istorice care s-au refuzat multă vreme, dezlegarea lor se produce în oglinda cea mai fidelă a lumii înconjurătoare. „Jos se desfășură pînă departe tot ținutul minunat, bogat în păduri și lanuri. De cealaltă parte a satului, pe culme, Vasile Lupu, pribeag în aceste părți, de frica tatărilor a durat într-o vară o biserică de lemn pentru ascunzătoarea sa. Ea nu-și are părechea aiurea. Clădită întocmai după chipul bisericilor de piatră, are și cadrul ferestilor și ciubucul de împrejmuire făcute dintr-un lemn tare, de stejar, care ține de două sute cincizeci de ani. Pomelnicul începe și astăzi cu numele lui Vasile-voievod.”

Caracteristic acestor cărți este faptul că ele încorporează o grandioasă evocare istorică făcută cu o știință a concentrării, la niveluri de profunzime mereu sporite, cu o rigoare matematică a interpretărilor și a verdictelor, cu o rară mobilitate a spiritului. Capitolul dedicat bunăoară Tîrgoviștei, „Suceava Țării Românești, dormind în

umbria bisericilor sale, care-i sînt strălucite monumente funerare“, este în sine o construcție dramatică. El se confundă aproape în întregime cu istoria zbuciumată a vechiului scaun de domnie, cînd ocupat de turci, cînd bombardat de Mihai Viteazul pentru a-l recuceri, cînd ocupat de seimenii răsculați, cînd pustiit de un incendiu necrușător după ce Brîncoveanu îi dăduse cu rîvnă și strădanii ultimele zile glorioase.

Scriitorul pornit să investigheze satele, orașele și mănăstirile țării nu ezită să pomenească și să comenteze și acele ctitorii mai modeste, care au rezultat din binefacerile unor boieri, căpitani de oști, binefăcători uitați. Un schit „*e zidit de căpitanul, apoi aga Buliga, mort în biruința de la Finta a lui Matei-vodă asupra cazacilor și moldovenilor, la 1653. Stilul e acela de la Arnota: turn cu zîmți, pridvor, ochițe pe laturi, dar trei muchii răsar din umflătura altarului.*“

La Baia de Aramă este profund impresionat de biserica înălțată de un localnic ajutat și de banul Cornea Brăiloiu, „*...biserica, a cărui aleasă zugrăveală, în care se deosebește mai ales Cina cea de Taină, se datorește unui călugăr de la Tismana, Partenie. Icoanele de pe catapiteasmă sînt strălucite, vrednice de a fi puse alături cu acelea din restita mănăstire vecină.*“

La Mofleni ne semnaleză existența uneia „*din cele mai vrednice de văzut biserici de la sfîrșitul veacului al XV-lea. Ctitorul e Ștefan banul, din vremea Mirceștilor, care muri în 1573 și se îngropă în zidirea sa.*“ La Coșofeni înregistrează cu satisfacție „*una din cele mai bine proporționate și mai măiestru zugrăvite din lăcașurile acestor părți.*“

Descoperind gingașa bisericuță de la Inotești, din părțile Vilcii, istoricul apreciază că se află în fața unui tip unic în dezvoltarea arhitecturii noastre, de o expresivitate uluitoare. „*Liniile sînt de o nobleță deosebită. Dar ceea ce-i face originalitatea și frumuseța e că în locul absidelor din dreapta și din stînga, pentru strane, sînt două clădiri deosebite, două biserițe și mai mărunte și mai gingașe, două jucării de zid pătrat.*“

Și cu toate că era vorba de un unicat artistic, vînzînd pămînturile Coziei, statul a înstrăinat această podoabă de artă, trecîndu-i-o nepăsător unui particular.

Savantul aplecat să descrie și să evoce comorile înestimabile ale trecutului, vibrează îndelung în fața nepieritoarei bogății sufletești și artistice a poporului român, dar totodată el deplînge deprecierile ce se produc din neglijență sau nepăsare, estimează lucid dimensiunile acestor denaturări și cheamă energic să se ia măsuri eficiente înainte de a fi prea tîrziu. Exemple de acest fel avem multe, alarmante.

La Dobrușa, de exemplu, el observă că biserica vechii mănăstiri, datînd probabil din veacul al XVI-lea, are ca niște răni „*fațada prefăcută în clip sărăcăcios*”, „*catapiteasma o scîndurică abia săpată*”. La Lungești, unde se află Mănăstirea Mamul reparată de Brâncoveanu găsește o situație la fel de gravă. „*Printr-o lipsă de îngrijire și de ocoteală de care te crucești pîr vinicile zduri ale călugărilor, gîlile de secularizare acum patruzeci de ani, e navuie pe încetul.*”

În acest timp al vinovăției, statul, clasele avute sînt supuse verdictelor celor mai aspre, pentru că nu numai timpul distruge un tezaur artistic irepetabil ci și indiferența vinovată a contemporanilor. Vorbînd despre Mănăstirea Vodița, cea dintîi ctitorie înălțată de călugărul Nicodim pe pămîntul românesc, „*cea dintîi dintre mănăstirile noastre*”, Iorga deplînge soarta ei nefericită pentru că în existența acestui lăcaș și al altora, a cetățîilor și vechilor tîrguri, în port, lîmbă și obiceiuri el descifrează straturile suprapuse de istorie, procesul neînterupt de dezvoltare, tablourile imagine ale veacurilor de înfăptuiri, de dramatice încleștări pentru supraviețuire.

Contemplînd Tismana, a doua mănăstire zidită de Nicodim, savantul animat de o curiozitate febrilă, scriitorul avînd o armă tentantă puterea combinatorie și plastică a cuvîntului reconstituie cu mintea, după urme, ambianță, pe un tablou istoric al veacului lui Vladislav-vodă, vechea mănăstire. „*Ea trebuie să fi fost mică, dar armonioasă, în felul cum arta bizantină s-a împămîntenit la sîrbi sau chiar în felul laurelor Sfîntului Munte. Aici se*

ingioapa sfintul — pe care-l amintește astăzi o urîta lespede de pe la 1840 într-un meschin grilaj, lângă biserica nouă — și tot aici și celalt ctitor, Vladislav-vodă. Din pietrele lor de mormînt, din odoarele dăruite de dinșii, din clădirea înșăși n-a mai rămas înșă nimic.“

Căutîndu-i formele inițiale, virtuțile specifice pe care i le-a dat timpul, istoria irepetabilă a spațiului românesc, savantul caută să descifreze cu prerogativele specializării sale adaosurile altor veacuri, interpretează mișcarea istoriei din toate unghiurile posibile, adoptînd o energică atitudine polemică față de cei care au denaturat, prin restaurări nechibzuite și incompetente vechi monumente ale țării. „Astfel, pe locul celei mai vechi mănăstiri românești se înalță astăzi o clădire cam deșăuțată pe din afară, într-un cerc de case fără arhitectură. Lipsește verdeața, florile, arborii, mișcarea unei mănastiri.“

Savantul ia atitudine cum am mai arătat împotriva austriacului Romstorfer care restaurase fără vibrație o parte din mănăstirile bucovinene, la fel împotriva lui de Nouy care introduce erezii arhitectonice în reconstrucția străvechii biserici de la Curtea de Argeș, clădire „de un desăvirșit echilibru al frumuseții“, care a fost sacrificată pentru o falsă strălucire, pentru vulturi heraldici apuseni, pentru catapeteasmă de metal, madone catolice și inscripții cu litere gotice.

Repudiînd lipsa de pricepere, de onestitate profesională, indiferența oficialității, savantul declanșează un puternic semnal de alarmă. „Unde ni sînt oamenii de rîvnă, oamenii de jertfă, bine-țărăto și gospodarii, aceia cari pot fi «sarea pămîntului», dacă înțeleg ce trebuie să fie ?“

Doar o lectură pedestră, nereceptivă la vibrațiile intime ale acestor cărți nu va dezvălui alături de savoarea sa literară, de armătura sa istorică, luciditatea cu care autorul constată cu nedesimulată amărăciune, alteori cu o potențială revoltă rămîinerea în urmă a țării, a satului și deopotrivă a orașului, corupția administrației, venalitatea unor politicieni obtuzi, impurificarea moravurilor, a artei, deteriorarea unor sfinte idealuri naționale.

Scriitorul cuprinde cu privire sa ageră, penetrantă, de o puternică sorginte morală o zonă inepuizabilă de probleme, de aspecte, tot ceea ce i servește integral intențiile. Un drum nereparat, un oraș nu tocmai curat, cu băltoace și praf, cu străzi strâmte și case dărăpănate, un hotel pretențios dar mizer, o slujbă bisericească făcută anost și fără convingere, un hangiu plictisit dar lacom, birjari murdari și necinstiți, primari nepricepuți, toate constituie veritabile pretexte pentru ca temperamentul său tumultuos, răvalnic să ancoreze, să noteze, să formuleze cu onestitate o mulțime de întrebări, de răspunsuri, să se întrebe și să-și răspundă sieși.

Dacă într-o regiune scriitorului nu-i place portul bărbaților sau al femeilor, o spune răspicat; de asemenea comentează spiritual când observă o prea mare înclinare spre băutura, spre laudăroșenie, simte o mare plăcere să descifreze fizionomia locuitorilor, să laude frumusețea; ironizează tăios monumentele penibile care împodobesc unele orașe, remarcă dacă grădinile publice sînt îngrijite, dacă locuitorii vin sau nu să se plimbe; descrie cu voluptate un iarmaroc, laudă viața cucernică din mănăstiri dar vitriolează impostura și desfrînarea atunci când o descoperă; face elogiul satului, al naturii, se arată bucuros să descrie o apă șerpuitoare, un plai, o pădure, dar nu-și ascunde inamiciția pentru pătrunderea industriei; ascultă și consemnează pronunția dialectală a unei țigănci, se chinuie să fotografieze niște danciuci de o rară expresivitate fizionomică, și trebuie să subliniem că copiii îl impresionează ori de cîte ori îi întîlnește. Observațiile sale se extind asupra repertoriului companiilor teatrale aflate în turnee, asupra locurilor de obîrșie ale unor scriitori, oameni de știință sau oameni politici, cîteodată cu servituțile inerente timpului sau în spiritul aprecierilor sale exclusiviste. Alteori reflecțiile sînt confesiuni izvorîte dintr-o sete devorantă de a reinvia propria sa biografie, umbrele dragi ale celor dispăruți, ale precursorilor, dar în toate aceste notații există o excelentă măsură. Și spunînd aceasta trebuie să constatăm încă o dată că în scrisul lui N. Iorga există un permanent element de surpriză, care poate veni atît din erudiția sa, din comentariul spiritual, din evocarea patetică, lirică, dintr-un subtext polemic sau din meditațiile grave asupra vieții și morții, din farmecul stilului, din con-

fesiunea trăită, din notațiile peisagistice sau din verbozitatea sa lacomă, acaparatoare, matrice a unui spirit iluminist, vizionar.

Este un fapt esențial că în aceste pagini de proză artistică prejudiciile solemne și tirane ale enciclopedistului nu stinjenesc arta, verbul poetic, transfigurarea metaforică. Sintezele istorice, la rîndul lor desăvîrșite, sînt un recitativ de o bogată expresivitate, sub bagheta unui însuflețitor de legende, tradiții, ritualuri autentice, durabile.

Expresie concludentă a forței artei sale, aceste însemnări de călătorie transmit peste decenii nu numai întreaga măsură a valorii intrinseci ci și destinul literar al scriitorului, de aceea ne revine obligația să reedităm fără ezitări aceste pagini în care găsim constituit un echilibru profund între pasiune, fantezie și adevăr, arhitectul depășind prin misiunea lui sacră condiția vremelnică a altor scrieri. Notele de călătorie sînt expresia spiritului unui veac, ele ne permit să deducem puterea de comunicare a cărturarului cu lumea de toate zilele, agitată, trepidantă în mediul urban, molcomă la sate, loialitatea scriitorului față de cititor căruia îi comunică fără reticențe sentimentele pe care le încearcă, oricît de tulburi sau grave, oricare ar fi acestea : ura, iubirea, sfiala, violența, sentimentul tragicului național sau al grandorii, adevărurile simple și miturile. Iorga — apostolul neamului — înzestrat cu o inepuizabilă și patetică ardoare este un sacerdot poate depășit, invocînd umanitatea, credința, dar sincer și romantic în universul său obsesiv. Iorga, cu setea lui de cînstă și demnitate acuză timpul, oamenii, dar el știe totodată să îmbărbăteze : sincer, fără orgoliu și afectare, într-un chip care adeseori vine în atingere cu poezia.

Adesea, chiar în cei mai aleși oameni există o dublă ipostază, impermeabilitatea la generoase idei sociale, cum ar fi marxismul pe care Iorga l-a frecventat pentru puțin timp în tinerețe, și totodată autentică dorință de a provoca o amplă resurrecție socială. Viziunea sa paseistă, anacronică, a făcut ca multe din reprezentările cărturarului să fie depășite fatal de istorie, să-i creeze acestuia doar un efemer regat al umbrelor frumoase.

Un examen critic a fost și este necesar, cînd analizăm semnificațiile și timbrul celor mai sociale scrieri ale lui N. Iorga. El se

împune tocmai din infinita libertate pe care o avem astăzi să atingem părți sensibile ale unor opere sau personalități, să punem pe frontispiciul cercetării obiectivitatea și nu condamnarea apodictivă, încremenită, pietrificată.

Prin vocea și scrisul lui N. Iorga au răsunat, așa cum se știe, cuvinte aspre la adresa evreului negustor, cămătar, industriaș, spoliator, dezaprobare pentru psihologia acestuia, pentru duritatea relațiilor pe care le instaurează. Dincolo de aberațiile teoretice și opacitate politică, cuvintele exprimau și o adâncă îngrijorare față de spiritul întreprid, față de infiltrarea acestei burghezii subiacente în toate ramurile economiei. Amestecul amenințător al străipilor, la acel *fin de siècle*, în problemele tînărului stat român a dat glas unor atitudini încețoșate sau lucide, la demersuri parlamentare și juridice sau la manifestări inferioare, speculative. În istoria tuturor statelor europene găsim asemenea epoci de răzvrătiri, de încordare, de disensiuni. Ceea ce pare de neînțeles este faptul că unul din gânditorii de elită, cel care a făcut elogii vechii culturi a poporului evreu, al contribuției sale la aria civilizației universale a eșuat, un timp, în laguna insalubră a diversiunii.

Trebuie să recunoaștem că la Iorga au existat, în această chestiune, poziții diferite, încercări de autoelucidare mediate de conștiința sa critică, de necesitatea intimă de a discerne și disjunge după statutul fiecărui element al istoriei. Cu timpul, și avem numeroase dovezi, în scrisul și opiniile sale s-a produs o distanțare vizibilă. Cînd vechile sloganuri au trecut cu totul în substanța politică a mișcărilor fasciste, omul și-a revizuit simțămintele cu un nobil elan moral și chiar dacă i-a fost greu să cuprindă o arie mai întinsă, a eliminat toate acele date care pozează fie din suspiciune, din amăgire, fie din abuz politic. Vîrsta, noile condiții proiectate după reîntregirea țării au trezit în N. Iorga, mai mult ca oricînd, încrederea în umanitate, dincolo de rasă sau naționalitate, în mîndria numelui de om.

Sînt anii cînd abuzul de violență, vechile spectacole degradante, întristătoare la adresa celor „subversivi”, trebuiau demascate, trase concluzii limpezi. Acest punct de tangență este exprimat în declarații publice; satisfacția că o concepție veche este abandonată, do-

vedește capacitățile morale ale savantului, care ar fi putut rămîne în vechile haine comode dar înfinit mai culpabile. Învingîndu-și prejudecățile, atît cît a putut, cît i-au permis timpul și evenimen-tele ce se precipitau aproape exploziv, Iorga nu a făcut un act de generozitate calculat, un demers profitabil așa cum găsim la unii politicieni versatili. Intuiția sa îi spunea incitant că edificiul noii societăți cere nu numai o distribuire mai dreaptă a bunurilor ma-teriale și spirituale, dar și un tratament egal pentru minorități.

Cititorul care va parcurge șirul cărților de călătorie ale lui N. Iorga, articolele sale, discursurile, va găsi stratificate aceste depuneri fertile de înțelepciune și echilibru sufletesc. Fie că este vorba de o referire la devotamentul unui savant, ca M. Gaster, sau de un om simplu întîlnit în peregrinările sale, de paginile cărții *America și românii din America*, unde copleșește cu laude pe evreii emigranți care nu au uitat țara noastră, locul de naștere și leagănul copilăriei, simțim o ieșire din carapacea îngustă, rigidă, o afectivi-tate, un ochi treaz și o inimă generoasă, care constituie în mod esențial umanitatea sa.

Ar fi păcat deci să se umbrească valoarea operelor și să se di-minueze statura de o neobișnuită altitudine umanistă a cărturarului român apelînd, invocînd exagerat și stereotip aceleași suspiciuni. O dovedesc cu prisosință chemările repetate la rațiune și înțelegere între poporul român și minoritățile naționale, la înlăturarea ano-maliilor, a obstinăției neroade, pentru a răspunde imperativelor istorice, pe care le întîlnim în scrisul și activitatea cărturarului.

În nenumarate articole N. Iorga a elogiât consecvent pe secui, bunle relații de veacuri între români și secui fiind o garanție pen-tru conviețuire și pentru înfăptuirea idealurilor comune.

Într-un articol de fond publicat în *Neamul românesc*, la 31 oc-tombrie 1922, intitulat *Tulburări antisemite*, N. Iorga scria: „*Nici un om nu poate fi jignit fiindcă aparține altei națiuni și altei re-ligii decît acela care e aplecat, pentru aceasta, să-l jignească. A face altfel e o greșeală pe care tinerețea o poate săvîrși, dar pe care mai tîrziu o va recunoaște și acela care putea să-și cheltuiască alt-fel prisosul de energie. Într-un cușînt e necuviincios și imoral.*” Și mai departe, într-un alt aliniat: „*Toleranța noastră, aș zice mai*

mult : bunăvoința noastră, a celor cari sîntem mai mulți, deci mai tari și desigur mai favorizați, cu toată egalitatea egală, e un mijloc de a consolida un stat, în care încercările de deznaționalizare sînt și o faptă rea și o prostie”.

Iorga subliniază însă într-un context similar că prejudecăți grave există și în mentalitatea minorităților și ele nu trebuie tratate cu indulgență. „*Cu puțină minte de o parte și de alta se va putea trăi și mai departe cu alte griji decît aceea de a mai crește cîtă ură îngrenie azi pămîntul.*”

Era și acesta un îndemn — deopotrivă emoționant și lucid — izvorît din inima omului care presimțea parcă norii întunecați și tragici ce se adunau asupra omenirii.

Nicolae Iorga a fost un strălucit ambasador și emisar al culturii și istoriei României peste hotare. Pentru N. Iorga temeliiile civilizației noastre medievale plămădite sub influența culturii bizantine reprezentau o „valoare inestimabilă. Studii, scrieri, comunicări, organizarea unor congrese în țară, invitarea unor renumiți specialiști străini pe care marele cărturar îi poartă generos prin Bucovina, Moldova, Muntenia și Oltenia să cunoască și să admire comorile noastre de artă, virtuțile și sufletul poporului român. Unii, ca Charles Diehl, renumitul bizantinolog, vor fi cucerțiți, și pînă la sfîrșitul vieții lor vor rămîne prietenii țării noastre. Și dacă a fost așa, trebuie să recunoaștem că îi datorăm lui Iorga, savantului și omului, o cunoaștere tot mai exactă și mai nobilă a României în lume, a istoriei ei zbuciumate, a tezaurului ei spiritual, a năzuințelor sale sincere de coexistență pașnică, de bună vecinătate.

Spuneam la începutul prefeței, și amănuntul este revelator, că N. Iorga a fost toată viața un neobosit călător, un constant admirator al frumoaselor noastre mănăstiri, al tradiției populare, al peisajului mirific al țării. În 1931, bunăoară, îl găsim rostind o cuvîntare la Craiova. Asta nu-l împiedecă să cerceteze în aceeași zi „*biserica, bine reparată, de la Moșteni*”. În mai, trecînd prin Săliște, vizitează biserica veche, la Alba Iulia biserica ortodoxă și muzeul. În memoriile sale găsim curent notații ca acestea din peregrinările prin satele țării : „*Frumoase costume, mai ales bogatele cojoace. Nobile tipuri femeiești. Lumea se plînge de sărăcie. Sate*

ungurești, cu porți frumos sculptate. Cutare primar îmi vorbește în limba lui⁶ (Memorii, vol. VI, p. 112). Sau: „2 august 1931. Excursie la Ogretin, Star Chiojd, Calvini, cu atât de frumoasă biserică... „Apoi la Mănăstirea Ciolann și la biserică din Isvoranu, unde, în locul mormintului lui Luca mitropolitul, e al unui căpitan brîncovenesc. Țăranii, la cari de la Carol I-*u* n-a mai călcat nimeni, sînt înduioșători de ospitalieri; mi se dau pere văratece și omul, care nu primește bani, sare prin pădure ca să ni iasă înainte.“ La 9 august același an, îl vedem vizitînd „atît de frumoasa biserică veche de la Pietroșița“, apoi pe cele din Tîrgoviște și Curtea de Argeș, unde vandalismul lui Lecomte de Nouy îl umple de indignare.

La 7 septembrie, același an, trece din nou prin Pietroșița: „Fotografiem la biserică atît de interesantă. La Tîrgoviște vizitez săpăturile de la palatul domnesc și plănuiesc o stradă în fața lui și a bisericii. Tocmai în fundul splendidei rîi a Topologului, Cremerarii, cu interesanta biserică.“

19 septembrie. „Plec, pe la Trotuș, cu cindata bisericuță «ruralizată», dar păstrînd frescele din secolul al XVII-lea și o piatră de mormînt de la 1682“... „Drum bunîșor pe la Ghimeș. Răpede schimbare a caselor, a portului, a rasei de la un versant la altul al Carpaților.“

30 septembrie. „La Berteș, unde aflu o interesantă bisericuță de lemn. Spre București trec pe la Buda, pentru a vedea, în mijlocul codrilor, mormîntul doamnei Neaga și ale rudelor ei.“ Pe 20 oct. o însemnare lapidară: „La Berteș, pentru cercetarea bisericii“. Deci, șeful guvernului, profesorul, cercetătorul sexagenar găsește că e necesar să se reîntoarcă la recenta sa descoperire, să continue studiul unui monument necunoscut, cu același entuziasm ca în tinerețe. Pentru noi faptul este de o frumusețe fără seamăn, dar un ziar ca Dreptatea scria cu intenții jignitoare, luînd ca pretext comunicarea savantului, ținută la Academie, despre moșnenii de pe Vărbilău și de pe Valea Buzăului, că își pierde „tremea cu asemenea preocupare, cînd țara arde“.

Omul, istoricul, politicianul, se sustrage des orașului, are nevoie de spațiu, de revelația unui colț de natură, al unui monument ne-

cunoscut, asistă bucuros la manifestări culturale, este ghidul unor oaspeți străini, sfidînd vîrsta și dovedind o vitalitate excepțională. Trec anii și această tenacitate se dovedește o constantă definitivă a existenței sale. Iată o altă notație, din 28 iunie 1937. „*La Hirlean, unde descopăr mormîntul lui Anfilohie de Hoin și cîteva frumoase icoane la sebitul lui Zagoei. La Cotnari primire cu călăreți și praznic. Descopăr istoria lui Nadir-Şah de Vatafe.*”

Și această atitudine calmă, detașată, de o perfectă stăpînire de sine are loc într-o perioadă cînd Garda de fier îi pregătise un „parastas” în Văleni, îi trimetea perfide amenințări din cele mai infestate colțuri ale țării.

Nu peste mult timp, în toamna anului 1940 N. Iorga, titanul culturii românești, se prăbușește în țărîină, secerat de gloanțe, batjocorit huliganic, la o margine de drum pe care îl străbătuse adeseori, timp de peste trei decenii, în incursiunile sale de studiu.

Cititorii care vor parcurge aceste volume, fără nici o idee preconcepțuită, vor găsi nu numai expresia nobilei fidelități față de adevăr, dar și probe nedesmințite ale prodigiosului talent descriptiv al lui N. Iorga, vocația sa rămînînd neștirbită și astăzi, oricîtă virtualitate ar fi cîștigat, în evoluția ei, proza românească modernă. Iată un pasaj din sutele cu care putem să venim în fața cititorului: „*De la Periș prin griiele catifelate, prin lanurile înalte cît omul, de secară tăpoasă, de orzuri aplecate supt greutatea spicelor pletoase, de rașișă albăstrie, scuturată de podoba aurului șters, al florilor — la hanul de la Țigănești. În stînga, e pădurea mare, deasă, cuib al sutelor de privighetori, care nu mai știu acuma ce e ziuă și ce e noapte și în umbra adîncă a frunzelor, în aroma îmbătătoare a salcîmilor dulci, a teilor cu suflări de smirnă, cîntă o patimă ce parcă se atîntă nesățioasă spre mîdarte și urmărește tolnși reșnica strecurare mai departe a vieților. Albastru limpede și soare potolit, care se ivește mai mult ca să strălucască, ca să des- tepte puterile de viață de pretutîndeni, pe care nu le topește și nu le seacă. Un soare de zimbet într-un cer de nevinovație nesfîrșită.*”

O tulburătoare poezie hieratică domină finalul unui capitol despre Cîmpina în care întîlnim figura lui Hasdeu, dimensiunile umani-

tății și suferințelor sale neobișnuite: „Dă-pă gârlajul de fier cu simboluri mistice, vezi o grădiniță cu copaci înalți și fațada ca ei de o formă neobișnuită, pornită din mîngîietoarea credință a unei lumi mai senine, mai curate, mai depline decît a noastră, unde albele fantasmе ale morșilor trăiesc o viață de gânduri limpezi și bune, din care trimet solie de cuninte înțelese aceluia ce plîng pe urma lor și nu-și afla odihna în sălbatoca parasire de aștință a iubitorilor lor. Cînd se la a, răcoroasă, suflarea fină a sefi peste dealurile de lut, înșiorînd verdeața ce mai trăiește încă în împărăția oclului și fumului, cînd glasurile se desfac de tot, limpezi în aerul înălțat de țînă, cînd pe cămină sună clopotele celor din urmă turmă din această lume a radului, cînd se potolesc în vale viașele tîmuri ale celei mai nodorne rafnării de petrolu din lume, poți vedea în pridvorul casei ce vorbește încrezător de nemurire și de frăție între lumea celor ce vor muri și a celor ce au murit, cum bătrînul cîntă acum de patimile ce l-au zgînduit în viața, pînă te cu ochi oboșiți a și pra podobabelor acestui pămînt de pie care a și mai mult decît o dată ca el «nu-l atînge decît cu piciorul».”

Valorile literare intrinsece ale acestor texte ar merita o lungă exegeză, pentru că este imperios necesar să facem o definiție restituitoare literară a unui scriitor care are însculcat sentimentul eternității al efemerității omului, o candoare fundamentală în fața naturii, a durerii, a vieții simple, a iubirii, a muncii.

Cu o virtuozitate impunătoare scriitorul reda din cîteva linii nu numai un colț de natură dar și atmosfera ten broasă a unei închisori militare, prefăcută dintr-o veche mănăstire, cea-groaznică a unui ospiciu sau un cimitir de țară: „Cîncile sînt aspiru cuprînd tot rîsul cimitir în care e coboaru din cînd în cînd și trupul maicilor adormite. Un mo mînt e de tot proaspăt. o fetiță din at care a fost aduși dăunazi; carbunii sugăcînnilor pentru iertar a fletelor nu s au înprășiat încă de rînt, și b ad rîl cîmuni și cu în gerul morșii e înca verde; panglicile, florile de lătie, emne de buci ie adarnica, se clatină trist la frotare uflare” (La. Mănăstirea Zamfina).

Poezia vizuală a unei călătorii cu plutele pe Bistrița este o adevărată pagină antologică, de un rafinament poetic și filozofic realmente excepțional: „Sîs, nu trec păsări, jos lmiștea domnește

pe ape, căci cotiturile răpezi de la fiecare clipă îți taie vederea asupra plutei de-nainte și celei din urmă; genunile negre, cu fețe undelemnii, dorm ciudoase, ca fiare nebrânite care simt cum prada, înștiințată, se ferește de dinsele. Ți se pare uneori, când torba ta pe plută, ca înăbușită de un farmec greu, că te afli aiurea, într-o lume care nu e o lume, ci păstrează numai formele zădarnice, umbrite de o jale veșnică, a lumii noastre, că te strecoari în tăcerea pecelluită de porunci infernale, care nu se scriu și nu se spun, a ținuturilor morții fără hotar și, deci, desăvârșit de line. Dar Charon e tânăr, ajutorul lui prăpădit; din când în când, alte lumini răsar pe apa vîmătă-verzuie, de umbră grea, și amîndoi strigă prelung ca gondolierii cînd stau să se ciocnească în marginea palatelor de piatră mucedă; răpede, bărdița se zvîrle de la noi: ea ține în loc, sprijinită de silinți Țalnice ale mușchilor deprinși, pe vecini, care se dau astfel în lături; din loc în loc trecem fulgerător peste mînia spumegătoare a pîrălășurilor ce ameninșă. Și apoi sticla de vin sună, brînza din hirtie te cheamă la masă: descoperi că ți-e foame. O, nu, pînă la pîgîniul Lethe și la moșneagul Charon mai avem!

Vizitînd un lăcaș mănăstiresc Iorga nu uită — după ce epuizează interesul pentru construcția lăcașului, picturile murale, cărțile de slujbă, relicvele de muzeu — să privească și oamenii, chipurile lor, pregătit să ghicească măsura în care aceștia trăiesc demn sau înclină spre vechea lume ca niște periculoși paraziți. De aici laude sau observații ironice, aspre, o atitudine impulsivă și repulsivă, sarcastică pentru dărăpănare și inactivitate, pentru primitivitate sau chiar destrăbălare.

Cartea unui scriitor, care este pe deasupra și un crud istoric, nu poate să nu pivoteze în jurul unor date informative de pură specialitate. Am citat exemple, acea artă portretistică distinsă, din care vechii noștri domni coboară parcă printre noi excelent definiți psihologic; tonul afectuos, elegant, nu zdruncină temelia riguros științifică a faptelor, se îmbină cu o volubilitate literară încărcată de sclipiri. Cetatea Poenarilor, Posada, Cîmpulungul, Bratocea, Cașinul și Ruginoasa, Royinele sau Valca Albă, Suceava și Baia, Vadul Înalt sau Tîrgoviștea, cetățile dunărene transformate, prin

ocupație, în raiale turcești, legende și cronici străvechi, toate pulsează în aceste pagini de o înaltă valoare patriotică.

Totuși, marele cărturar, cum se știe, nu a înțeles întotdeauna vremea sa, a fost vulnerabil în patima sa politică de o viață întreagă, care l-a împiedicat să vadă că societatea românească nu se poate întoarce la o epocă de patriarhalitate politică și literară, că drumul acesteia este altul. De aici antipatia, criticismul său sever, maliția pentru dezvoltarea industrială care strică satul, ogorul, pădurea sau livada, și prin urmare și omul, pervertindu-l, făcându-l să-și lepede portul, să-și abandoneze ocupația, să adopte obiceiuri și idei — în concepția sa — întotdeauna urâte și dezonorante.

Iorga deplîngea cu onestitate modul în care capitalismul, mai ales cel străin, se împlînta rapace, insolent, istovitor în pămîntul bogat al țării. Veneticii „nu știu românește“, calcă intrînd în exploatare, cu pasul sigur al „plantatorului“ american de odinioară, domn peste negrii lui. „*Industria modernă este lacomă de câștig uite, chiar și cu distrugerea naturii.*“

Țăranii prahoveni, pe care-i cunoaște atît de bine și în vecinătatea cărora trăiește, deveniți muncitori de fabrică sînt priviți cu compasiune sau suspiciune. „*Cei mai mulți dintre oameni s-au lăcomit să-și vîndă ogoarele, ba unii și-au înstrăinat chiar, prin lungi arende, țara casei, din care nici așa nu se pricepeau ce să facă.*“ În aceste împrejurări însemnările de călătorie operează o demitizare spectaculoasă, cărturarul polemizează necruțător, dar și deznădăjduit, copleșit de incertitudinile sale febrile. Dar tocmai de aceea evocarea se justifică și istoric și literar.

Preocupat exclusiv de laturile morale și tradiționale ale existenței nației, cărturarul a pledat energic împotriva capitalismului, i-a demascat aspru ororile, dar negația sa violentă, neîmpăcată avea în vedere — cum se știe — doar satul strivit de tirania noii civilizații ce disprețuiește valorile morale și spirituale ale omului, conservarea idilicului rural, a unor raporturi sociale și de clasă copleșitor zdruncinate. Este pòate o dramă că scriitorul care a vorbit și scris cu o vibrantă omenie despre țărani răsculați, despre puritatea aspirațiilor acestor truditori, orbecăia într-o copleșitoare derută politică, se refugia în iluzii, într-un dureros paradox, oferind ca soluții o

imagine rasturata a realitatii, o alcătuire sociala din umbre și fum

Scriitorul, istoricul care a oficiat apologetic, devorat de patima pentru idei care nu se puteau realiza fiindcă reprezentau un semn al stagnării, a simțit, în chiar timpul vieții eșecul, și mărturie ne stau amare reflecții și pareri de rău. Important este că aceste înfrângerii n au deturnat eforturile nobile ale omului, ale savantului care trecînd pe acest pămînt, înfruntînd anii, epocile, destinul, la capatul unui chinuitor dar impetuos drum de luptă, a cîștigat inestimabil nimbul veciei, dreptul de a rămîne în istoria și cultura țării sale pe pedestalul cel mai înalt.

Și dacă notele sale de călătorie, pe care le redăm cititorului de azi după o lunga absența, vor revela o structură spirituala insolită o izbîndă literară autentică a marelui cărturar, avem dreptul să ne gîndim și sa sperăm la o energică valorificare a virtuozităților uriașe cuprinse în opera sa, monument durabil și ilustru, cu temelii adînci în istoria și destinul poporului căruia i a aparținut și pe care l a cinstit pîna în ultima clipă.

LUCIAN CURSARU

TABEL CRONOLOGIC

1871 „Act de naștere. Din anul una mie opt sute șapte zeci și unu, în șase ale lunii iunie, orele zece dimineața. Act de naștere al copilului Nicu N. Iorga, de sex masculin, de religie ortodoxă, născut ieri la orele douăsprezece din noapte, în casa părintească în orașul Botoșani, din strada Copoului, fiu al domnului Nicu Iorga, de treizeci și trei de ani, de profesie avocat și a doamnei Zulnia, de douăzeci și cinci, ambii domiciliați în Botoșani.“

La 23 mai 1871 se naște la Tg. Frumos Garabet Ibrăileanu.
La 20 august 1872 încetează din viață D. Bolintineanu.

1873 În familia avocatului Nicu Iorga se naște al doilea fiu, George.

1875 Nicolae face prima sa călătorie mai importantă, însoțindu-și mama la Suceava ; pe atunci Bucovina era încorporată la Austro-Ungaria.
„Românește am învățat din casa părintească, adecă din casa mamei, așa cum se vorbea : limpede, frumos și mai ales puternic și colorat, fără

amestecul ziarului, discursului și cartilor de succes.“

Se naște la Brașov Șt. O. Iosif.

1876 Capul familiei, avocatul Nicu Iorga, moare în vîrstă de 38 de ani (sau 39). Băiatul sau se dovedește un copil precoce, dotat cu o inteligență scăparătoare. „*Eu n-am învățat a ceti și scrie : sînt lucruri care mi-au venit de la sine. Nu-mi aduc aminte de nici un ceas de pregătire <pedagogică> pentru a descoperi literele și a le îmbina în silabe, care pe urmă să-mi dea cuvîntul.*“

La șase ani micul Nicolae citește *Letopisețele*, cronicile Moldovei din ediția Kogalniceanu, știe pe de rost fabulele lui Florian și *Orientalele* lui Victor Hugo, parcurge în original pe Champfleury, pe Amédée Pichot și Emile Souvestre, precum și diverși autori români. Mama sa, Zulnița Iorga, îl înscrie în aprilie 1878 la școala primară Marchian din Botoșani, vestită prin localul spațios și institutorii săi buni, director fiind domnul Bălășescu. Promovează clasa fiind al treilea în ordinea mediilor obținute.

„*La umbra unui stufoș arbore, mama lucra, cosea, împletea, supraveghind jocul destul de zburdalnic al copilului mai mic. Celălalt — Nicu — stătea lîngă ea, cu o carte în mînă.*“ (Din amintirile profesorului universitar Ion Simionescu).

1877 9 mai Este proclamată independența de stat a României. Incepe războiul împotriva Turciei.

1878 Al. Odobescu îngrijește și asigură apariția volumului *Istoria românilor sub Mihai-rodă Viteazul* de Nicolae Bălcescu.

1879 Se naște Grigore Pișculescu cunoscut în literatura noastră sub numele de Gala Galaction.

1880 Se naște la București Tudor Arghezi.

Se naște la Pașcani Mihail Sadoveanu.

1881 Nicolae Iorga termină școala primară și se înscrie la liceul din Botoșani. „Slăbuț, stătea mai izolat. La cea mai mică atingere mai vehementă îl podidea plînsul, probabil din ciudă că nu poate domina și cu pumnul“ (I. Simione cu).

Se naște Octavian Goga.

Se naște Georgé Enescu.

Începe să apară la Iași revista *Contemporanul*.

1882 Se naște Vasile Pârvan viitorul istoric, stralucit elev al lui N. Iorga.

Apare *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*.

Se naște Ion Agârbiceanu.

1883 Familia Iorga întâmpină serioase greutăți materiale. De aceea Nicolae începe să dea meditații unor colegi. „O, chinul de umilire și de oboseală al lecțiilor acestora, începute aproape de la zece ani!“ Mama sa Zulnia coase, confecționează lucruri de artă, pentru a-și putea crește copiii. „Nu m-am făcut istoric nici din cărți, nici de la profesori, nici prin metodele seminariilor; eram așa de când îmi aduc aminte și poate și din ceea ce au lăsat în mine alții care pe vremea lor au văzut larg istoria țării, și au și făcut-o.“

Apare, sub îngrijirea lui Titu Maiorescu, volumul *Poezii de Mihai Eminescu*.

1884 Nicolae Iorga scrie articole politice în ziarul *Romanul* din Roman, al unchiului sau, avocatul și ziaristul Manolache Arghiropol, și îngrijește cronica externă a fiicărui număr.

1885 Se naște Liviu Rebreanu.

1886 Termină clasa a cincea a liceului din Botoșani și fiindcă i se atribuie, pe nedrept, un act de indisciplină, și este eliminat pentru 15 zile,

N. Iorga părăsește Botoșanii și se înscrie intern la liceul din Iași.

Charles Diehl publică la Paris primul său volum : *Ratena, Studiu de arheologie bizantină.*

1887 Greutățile materiale îl obliga pe tânărul elev să se angajeze ca pedagog la un internat particular. „Nu l-am văzut lenevind, odihnindu-se. La Școala normală era cu cartea-n mână și la mîncare. Cînd alții hoinăreau pe străzile Iașului, el se infunda în librăria Knipperman.“ (I. Simionescu).

1888 Elev fiind, N. Iorga frecventează cercul socialist din Iași. „La 17 ani citeam Capitalul lui Marx, făceam conferințe despre dînsul și împărțeam numere din Revista socială și extrase din numerele ei...“

Este din nou eliminat din liceu, pentru un alt incident avut cu un profesor, dar i se aprobă să dea examenele, pe care le trece strălucit, fără a primi însă distincțiile ce i se cuveneau. În toamnă își ia bacalaureatul, fiind declarat întîiul, după care se înscrie la Facultatea de litere a Universității din Iași, secția istorico-literară.

În țară izbucnesc răscoale țărănești.

A. D. Xenopol începe publicarea operei sale *I torii românilor din Dacia Traiana.*

1889 La 19 ani, încă student, N. Iorga cere aprobarea să-și susțină licența arătînd că sănătatea sa se află într-o stare precară. Deși întîmpină împotrivirea unor profesori (printre ei Aron Densusianu), cererea e sprijinită de istoricul A. D. Xenopol și aprobată de minister.

În decembrie, după ce susținuse, pentru a obține absolvirea, 27 de examene. N. Iorga își dă exa-

menul de licență obținând calificativul „Magna cum laude”. A. D. Xenopol organizează un banchet pentru a-l sărbători pe proaspătul licențiat, care realizase o performanță cu totul neobișnuită.

În același timp N. Iorga solicită un post de profesor suplinitor la liceul din Focșani. „Știe foarte bine limbile clasice, cîmooaște franceza, spaniola și italiana, mai puțin germana cu care însă se ocupă. El a făcut admirația noastră a tuturor și ar merita să se creeze o bursă anume pentru dînsul” (Ștefan Vârgolici).

Începe să colaboreze cu studii istorice, articole și recenzii asupra literaturii universale la revista ieșeană *Arhiva*. Foștii săi profesori și alți cărturari ieșeni, care cunosc sărăcia în care se zbate tînărul profesor și-i apreciază excepționalele cunoștințe, talentul, intervin și solicită pentru el o bursă.

În ziua de 15 iunie moare M. Eminescu.

În ziua de 31 decembrie moare Ion Creangă.

1890 N. Iorga se casătorește cu Maria V. Tasu ; la 1 aprilie 1890 a fost numit prin concurs titularul catedrei de limba latină la liceul din Ploiești. Primește bursa de studii, și la 15 aprilie pleacă în Italia. Încep astfel pasiionantele sale călătorii în străinătate, care se vor converti în numeroase însemnări, articole, cărți. La sfîrșitul aceluiași an se află la Paris, unde va urma cursurile Școlii de înalte studii (École des Hautes Etudes). În același an publică poezii în *Contemporanul* și *Revista nouă* și primele impresii de călătorie în *Revista nouă* : *Din Italia* (Napoli, Veneția, Padova, Vicenza, Verona, Milano, Florența).

1891 A. D. Teodoru, unul din prietenii lui N. Iorga îi cere acestuia poezii și articole pentru publicațiile socialiste din Iași. Același lucru îl face, peste un an, Dobrogeanu Gherea.

V. A. Urechia își începe publicarea cursului universitar *Istoria românilor*.

Ion Bogdan publică volumul *Vechile cronică moldovenești pînă la Ureche*.

Moare Mihail Kogălniceanu.

Karl Krumbacher publică la München *Istoria literaturii bizantine* deschizînd o nouă etapă în istoria studiilor dedicate acestei perioade.

1892 N. Iorga își continuă călătoria de studii stabilindu-se la Paris. Trăiește ca un schimnic, studiază, audiază cursuri. Cu lucrarea sa de istorie universală asupra lui Philippe de Mézières obține titlul de elev diplomat al Școlii de înalte studii din Paris.

Se naște Cezar Petrescu.

1893 Apare la Iași prima carte a lui N. Iorga intitulată *Schițe din literatura română*. Volumul I cuprinde: Alecsandri, Bălcescu, Filimon; volumul II: Bolintineanu, Ion Creangă, V. Micle, Doi nuveliști (Slavici și Gane), A. Naum. În același an, la București vede lumina tiparului volumul *Poezii* (1890—1893), însumînd 130 pagini.

N. Iorga își continuă călătoria de studii în Germania, cu popasuri la Berlin, Nürnberg și Leipzig unde își dă doctoratul cu lucrarea: *Tomas III Marquis de Salüces. Étude historique et littéraire, avec un introduction sur la politique de ses prédécesseurs et un appendice de texte*, care confirmă interesul tînărului savant pentru istoria

universală și cea medievală în special. Lucrarea va apare la Paris, în editura H. Champion.

Cu aceste călătorii Iorga începe să caute în arhivele Europei și documente referitoare la români, documente care aruncă o nouă lumină asupra trecutului românesc.

Se înființează Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România.

Apare volumul *Balade și idile* de G. Coșbuc.

Apare la Iași revista *Etenimentul literar*.

1894 După ce funcționează câteva luni ca profesor la liceul din Ploiești, N. Iorga se prezintă la concursul pentru catedra de istorie medie și modernă de la Universitatea din București.

La 1 noiembrie își ține lecția de deschidere : *Despre concepția actuală a istoriei și geneza ei*.

La 1 ianuarie apare la București revista *Vatra*, sub redacția lui Slavici, Coșbuc și Caragiale.

În primăvară au loc răscoale țărănești în județele Tecuci, Tutova, Fălciu, Bacău.

Se naște Camil Petrescu.

1895 După ce susține un nou concurs, N. Iorga devine profesor universitar titular. Apare volumul *Amintiri din Italia. Giosuè Carducci* (Veneția ; Padova ; Vicența ; Verona ; Milano, Turin ; Genova ; Piza ; Roma ; Florența ; Napoli). Spicuim din prefăță : „Cînd amintirile din Italia au fost compuse, autorul era foarte tînăr, sau mai bine prea tînăr și ele au însușirile și defectele cărților făcute înainte de 20 de ani”.

Tot în acest an publică primul volum din culegerea *Acte și fragmente cu privire la Istoria românilor adunate din depozitele de manuscrise*

ale Apusului. În 1896 și 1897 vor apărea următoarele două volume.

Se naște Lucian Blaga.

1896 N. Iorga pleacă din nou în străinătate, de astă dată pentru o perioadă mai lungă — aproape trei ani. Cutreieră bibliotecile și transcrie numeroase documente privitoare la istoria românilor.

1898 La București, Academia Română îl alege membru corespondent. Iorga publică lucrările: *Cultura română sub fanarioți*, *Lupta românilor cu turcii de la Mihai Viteazul încoace*.

1899 Începînd colaborarea la gazeta bucureșteană *L'Indépendance roumaine* cu o suită de articole, N. Iorga își va alcătui volumul intitulat *Opinions sincères, La vie intellectuelle des Roumains en 1899*.

Publică la Paris: *Notes et extraits pour servir a l'histoire des croisades au XV-e siècle*, vol. I și II.

Se naște Tudor Vianu.

1900 N. Iorga reunește în volum *Opinions péniçieuses d'un mauvais patriote*, altă serie de articole de critică și de istorie publicate în *L'Indépendance roumaine*. Se desparte de prima soție.

1901 Se recasătorește cu Ecaterina Bogdan, sora slavistului și istoricului Ion Bogdan. Pleacă din nou în străinătate. Academia Română îi respinge de la premiere o lucrare de istorie literară. Îi apare *Istoria literaturii române în secolul al*

XVIII-lea, în doua volume. Începe publicarea culegerii *Studii și documente cu privire la istoria românilor* proiectată în 31 de volume. Apar, de asemenea : *Istoria lui Mihai Viteazul pentru poporul românesc*, *Scrierile Cantacuzinilor*, *Documente privitoare la Constantin-vodă Brîncoveanu*, *Fragmente de cronici și știri despre cronicări*.

Apare monumentală monografie a lui Ch. Diell : *Iustinian și civilizația bizantină în secolul al VI-lea*.

Iese de sub tipar la 2 decembrie primul număr al revistei *Sămănătorul* sub direcția lui Vlahuța și G. Coșbuc.

La 10 decembrie apare la București, *România în țară*.

- 1902 Iorga publică, printre altele, volumul *Sate și preoți din Ardeal* rod al unei călătorii în Ardeal și Ungaria, al descoperirii unor documente inedite. Continuă seria cercetărilor despre familiile Cantacuzino și Callimachi.

Apare la Budapesta revista românească *Luceafărul*.

Iorga se adresează revistei și românilor transilvăneni „*Sinteți în luptă și trebuie să luptați*”.

- 1903 Publică o altă serie de volume din care spicuim : *Cuvinte adevărate* (articole tiparite în ziarul *Epoca*), *Cărți domnești, zapise și răvașe* (3 volume, ultimul în 1904).

- 1904 Împlinindu-se patru sute de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare, N. Iorga desfășoară o susținută activitate publicistică din care rezultă și cartea *Istoria lui Ștefan cel Mare povestită neamului românesc*. „*O scînteie din această flacără e cartea de față*”, încheie el prefața. Tot în acest an apar : *Pe drumuri depărtate*, note

de calatorie europene, și *Drumuri și ȋrașe din România*.

1905 N. Iorga trece la conducerea revistei *Sămănătorul*, al cărui colaborator constant fusese pîna atunci. Vad lumina tiparului alte cărți de călătorie: *Sate și mănăstiri din România, Neamul românesc în Bucovina*.

La Gotha apare *Geschichte des Rumänische Volkes im Rohmen seiner Staatsbildungen* (2 vol.). Alte volume: *Inscripții din bisericile României*, vol. I., *Istoria românilor în chipuri și icoane* (2 vol.), *Oameni și fapte din trecutul românesc*, *Gînduri și sfaturi ale unui om ca oricare altul*.

La Craiova își începe apariția revista *Ramuri* de orientare sămănătoristă.

1906 Își începea apariția, în aprilie, publicația *Neamul românesc* care, cu unele întreruperi, își va dezvolta programul pîna în anul 1940. În octombrie, N. Iorga se retrage de la conducerea *Sămănătorului* datorită unor neînțelegeri cu colaboratorii săi. Cu apariția celor două volume, *Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească*, savantul dezvoltă ciclul notelor sale de călătorie consacrate pămîntului românesc.

1907 În luna ianuarie N. Iorga înființează revista *Floarea darurilor*. Cînd în țară izbucnesc marile răscoale țărănești, savantul patriot ia apărarea țaranilor prin scris și prin conferințe, face colecte și trimite ajutoare celor ce au avut de suferit în urma sîngeroasei represiuni ordonate de guvern. Această atitudine curajoasă îi aduce,

ca și lui Sadoveanu, acuzația de „instigator“. Este ales în comitetul Ligii pentru unitatea culturală a românilor. Întreprinde o nouă călătorie peste hotare, din care rezulta volumul *Prin Bulgaria la Constantinopole*. La Londra îi apare volumul *The Byzantin Empire*, iar în țară *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea* vol. I (Vol. II și III vor apărea în 1908 și 1909).

La Berlin, I. L. Caragiale scrie vigurosul pamflet *1907, din primăvară pînă-n toamnă*.

1908 Din acest an, cărturarul editează și *Neamul românesc literar*. Este ales secretar al Ligii culturale, în cadrul căreia desfășoară o vie activitate, donează o bibliotecă însumînd 10 000 de cărți. Stingherit de greutatea materiale se mută la Vălenii de Munte unde va înființa vestita Universitate populară frecventată și de numeroși invitați de peste hotare. Aici, la 21 mai, întemeiază, cu sprijinul prietenilor și admiratorilor, o tipografie de sub teascurile căreia vor ieși numeroase broșuri, calendare, cărți, reviste. La Gotha, în aceeași colecție îngrijită de Karl Lamprecht, apare *Geschichte des Osmanischen Reiches* (5 vol. pînă în 1913).

1910 N. Iorga creează partidul naționalist-democrat. Începe să apară *Neamul românesc pentru popor*. Văd lumina tiparului: *Istoria armatei românești*, vol. I. (vol. II în 1919), *Balada populară românească*, *Viața femeilor în trecutul românesc*, piesa Doamna lui Ieremia-Vodă, și volumul de însemnări *Țara românilor, România. Județul Prahova*.

La 31 ianuarie 1910 se ține, la București, Congreul de constituire al Partidului social democrat din România

1911 N. Iorga este primit membru activ al Academiei Române. Discursul sau de recepție este intitulat *Două concepții istorice*. Îi apar numeroase lucrări de istorie, *Mihai Viteazul* (schița de poem dramatic), *Cugetări*, *Oameni cari au fost*, scriere care va fi reluată, adăugită și reeditată, *Pagini din istoria culturală*, *Femeile în viața neamului nostru*. Cerînd aprobarea pentru un ciclu de conferințe în Transilvania primește din partea guvernului habsburgic un răspuns negativ.

1912 Văd lumina tiparului, la Vălenii de Munte, alte scrieri istorice, precum și volumul *Trei drame* (*Mihai Viteazul*, *Învierea lui Ștefan cel Mare*, *Un domn pribeag*).

8-9 iunie. Moare, la Berlin, I. L. Caragiale
21 iunie. Moare Șt. O. Iosif.

1913 N. Iorga participă la Congresul de istorie de la Londra. Publică, printre altele, *Note de drum : Prin Germania* (Colonia ; Spre Bruxelles ; Prin Franța de Nord la Calais ; Rînduri din Anglia : Oxford, Windsor ; Paris, Versailles).

1914 N. Iorga împreună cu V. Pârvan și G. Murgoci înființează Institutul de studii sud-est europene și publicația acestuia *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*. Lucrări mai importante ale savantului : *Veneția în Marea*

Neagră, 3 volume ; *Cinci conferințe despre Venezia*, *O luptă literară*, vol. I (vol. II, în 1916), traduce din Goldoni — *Hangișă*, publica de asemenea drama în cinci acte *Constantin Brîncoveanu*, *Histoire des États balcanique à l'époque moderne*, *Pagini despre Serbia de azi*.

Începe primul război mondial.

Savantul se mută din nou la București.

1915 An de framântări politice, de intensă activitate publicistică. Savantului îi apar alte numeroase lucrări : *Istoria comerțului românesc*, vol. I, *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, vol. I, (vol. II, în 1916), *Notes et extrais*, vol. IV-V, *Documente grecești privitoare la istoria românilor*, vol. I, (vol. II, 1917).

1916 La 15 august România intra în razboi, de partea Antantei. Savantul desfășoara o amplă activitate de tiparire, pledează pentru drepturile istorice ale României asupra provinciilor aflate în stăpânire străină. Menționam scrierile : *Acte românești din Ardeal, Drumuri și orașe*, ediția a II-a, *Sate și mănăstiri din România*, ediția a II-a.

1917 Refugiat la Iași, profesorul continua aceeași muncă neobosită. Deși lipsit de tiparnița de la Văleni, *Neamul românesc* își continuă apariția, vestejind fărădelegile ocupanților, pe politicienii germanofili trădători, ridică moralul ostașilor și poporului, scoate în evidență ajutorul unor țări aliate dat României.

În paginile ziarului apar îndemnuri pentru soluționarea problemei țărănești. Menționăm dintre lucrările tipărite: *Développement de la question rurale en Roumanie, Documente grecești privitoare la istoria românilor*, vol. II.

Izbucnește Marea Revoluție Socialistă din Octombrie.

1918 Revenit din refugiu, N. Iorga se stabilește din nou la București. Tipografia, casa, Universitatea populară din Vălenii de Munte, după ce au servit un scurt timp ca spital pentru răniții noștri, fuseseră ocupate de comenduirea germană și transformate în închisoare și lagăr, deteriorate. Cu mari sacrificii savantul începe restaurarea lor.

13 decembrie. Manifestația muncitorească din Piața Teatrului Național este sîngeros reprimată.

Moare George Coșbuc.

1919 Ales deputat, N. Iorga va fi președintele noii Camere. Ține lecții la Școala de război, la Universitate și, un timp, la Academia comercială. Savantul reîncepe prodigioasa sa activitate poligrafică. Văd lumina tiparului: *Brève histoire de l'Albanie et du peuple albanais, Istoria poporului francez, Drepturile românilor asupra teritoriului lor național unitar, Histoire des Roumains de la Peninsule des Balcans, Medici și medicină în trecutul românesc*.

Ch. Dichl face a doua călătorie în România împreună cu misiunea militară franceză.

Moare istoricul Ion Bogdan.

Moare Al. Vlahuță.

1920 Savantul desfașoară nu numai o vie activitate politică și universitară, ci și una științifică și literară. Apar : *Histoire de Roumains et de leur civilisation* (2 vol., Paris), *Istoria literaturilor romanice* (3 vol., ultimul în 1925), *Istoria românilor prin călători*, vol. I (vol. II, 1921), *Cantecir bătrînul*, dramă istorică în cinci acte.

Moare istoricul A. D. Xenopol.

Apare romanul *Ion* de Liviu Rebreanu.

1921 Sărbătorit cu prilejul împlinirii a 50 de ani, prietenii și colaboratorii îi dedică un volum omagial editat la „Ramuri“ — Craiova. Printre lucrările pe care Iorga le tipărește în acest an se numără : *În Franța, Drumuri ale unui istoric, Războiul nostru în note zilnice, vol. I, Din opera poetică* (volumul de versuri editat la Craiova), *Tudor Vladimirescu*, dramă, *Pagini de critică din tinerețe, Les latins d'Orient* ș.a.

La 8 mai ia ființă Partidul Comunist Român.

1923 N. Iorga rupe colaborarea cu A. C. Cuza și se retrage din partidul al cărui fondator fusese. În aprilie participă la Congresul de istorie de la Bruxelles. Văd lumina tiparului : *Contes Roumains*, Paris, *L'art populaire en Roumanie*, Paris, *Istoria artei medievale, Le Royaume dace et la civilisation roumaine*, Lyon, *Relations entre l'Orient et l'Occident au Moyen Âge, Rapporti politici tra l'Italia e Romania*, unele din ele fiind lecțiile ținute la cursurile de la Sorbona.

Moare istoricul D. Onciul.

1924 N. Iorga devine președintele pe viața al Ligii culturale. Cu un an înainte el donase Ministerului instrucțiunii publice casa din București, biblioteca, cărțile, obiectele istorice și de artă „aflăte într-însa, precum și acele ce se vor găsi la încetarea sa din viață”.

La București se deschid, într-un cadru solemn, lucrările primului Congres internațional de studii bizantine, după care oaspeții sînt invitați la o excursie documentară prin țară.

1925 1926 Apar, în țara și în străinătate Londra, Paris, Bruxelles, Geneva, Genova — numeroase scrieri ale savantului român: *Coup d'oeil sur l'art roumain* (Geneva), *La littérature populaire, source de haute littérature*, *Les écrivains réalistes en Roumanie* (Paris), *Istoria literaturii românești* (vol. II și III, în 1928 și 1933), *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité*, vol. I Paris, (în 4 volume, ultimul apare în 1928). Scriitorul face călătorii prin țară, ține conferințe, primește oaspeți străini, ia parte ca senator la viața politică („Trei ședințe pe zi care ne storc”). În ianuarie 1926 este în Franța, ține lecții la Sorbona. Urmează o vizită în Danemarca și Suedia, trecînd prin Germania.

Vasile Pârvan tipărește lucrarea sa *Getica* (1926).

7 noiembrie 1926 Se pune piatra fundamentală a palatului Ligii culturale.

1927 Apar alte scrieri: *Guide historique de la Roumanie*, vol. I, *Istoria industriei la români*, *Essai de synthèse*, vol. II, *Războiul pentru independența României* etc. N. Iorga întreprinde alte călătorii în străinătate: în ianuarie este în Franța

(Paris, Dunquerque, Lille), de aici trece în Spania. Se reîntoarce în țara prin Franța și Italia unde ține conferințe, se întâlnește cu personalități culturale și politice.

Publică volumele : *Cîteva zile prin Spania și În Serbia de după război.*

Se stinge din viață Vasile Pârvan.

1928 În februarie se află la Paris unde ține cursuri, conferințe, se interesează de Școala româna, înființată de el la Fontenay-aux-Roses. În martie vizitează Spania și Portugalia, ține conferințe, umblă prin muzee. „*La Evara unde aflu o icoană bizantină și un nou portret al lui Mihai Viteazul*“ (Memorii, vol. V, p. 276).

Reîntors la București susține un ciclu de conferințe despre Portugalia și publica volumul : *Țara latină cea mai depărtată din Europa : Portugalia.*

Vizite prin țară, notații scurte, nervoase : „*4 iunie... Mormîntul lui Mihai Viteazul e acoperit de un praș gros.*“ 5 iunie. „*La Cobia, gîngașă clădire de la 1572, înveșmîntată în cărămizi smălțuite. Apoi la Butoiu, cu resturile unei mănăstiri din veacul al XIV-lea, refăcută supt Matei Basarab, apoi stricată de neglijența egumenilor greci.*“ În august savantul este la Oslo.

1929 Din nou călătoria obișnuită la Paris, la începutul anului, pentru lecții și conferințe. Reîntorcîndu-se prin Italia semnează un contract pentru înființarea Casei românești din Veneția. În mai, august, noiembrie urmează alte călătorii în Italia, apoi în Spania la un Congres internațional de istorie. Vad lumina tiparului : *Istoria lite-*

raturii româncșii, *Cărți reprezentative*, vol. III., *Domnii români două portrete și fresce contemporane*, *Karł XII och Rumänien. Note istorice asupra editării operei poetice a lui Eminescu*, *Țări scandinave : Suedia și Norvegia*.

1930 La Paris. La 17 ianuarie se îmbarca pentru Statele Unite. Vizitează, între altele, New York, Washington, Chicago, Indiana Harbour, Cleveland, Pittsburgh, Detroit, Los Angeles, Baltimore, Philadelphia, Boston. La reîntoarcerea în țară începe un ciclu de conferințe despre America.

La 23 aprilie pleacă în Anglia ; Universitatea din Oxford îi acordă titlul de „doctor honoris causa“.

Se întoarce prin Franța, conferențiază la Berna și Zürich. Apar noi cărți de călătorie : *America și românii din America*, *Noté de drum și conferințe*, *O mică țară latină*, *Catalonia și expoziția din 1929*, note de drum și conferințe, *Priveliști elvețiene*.

În octombrie este la Atena, la cel de al III-lea Congres internațional de studii bizantine. După Congres face o vizită prin Grecia. Întors acasă începe un ciclu de conferințe despre această țară.

Pe ultima filă a *Memoriilor* (1930) notează : „Crăciun de zăpadă și de moloșag. Lumea e săracă, tristă și fără încredere în viitor.“

1931 Obișnuita călătorie în Franța. Vizite, lecții, conferințe, recepții.

În aprilie se formează guvernul Iorga-Argetoianu. Cu prilejul împlinirii a 60 de ani este sărbătorit, se țin conferințe jubiliare. Este ales

, doctor honoris causa" al Universității din Roma, membru corespondent al Societății de studii istorice din Turin.

Ies de sub tipar : *Anciens documents de droits roumain*, vol. II, *Cărți reprezentative în viața omenirii*, vol. IV, *Les grandes familles byzantines*, *Memorii*, vol. I-II, *Poeziile lui Eminescu*, vol. I, *Vederi din Grecia de azi*.

1932 În fruntea guvernului împreună cu Argetoianu, dar atmosfera politică este extrem de agitată, datorită efectelor crizei, profundelor contradicții sociale declanșate de impozitele apăsătoare, de dezastrul financiar în care se află țara. Este ales „doctor honoris causa” al Universității din Bratislava. În iunie, guvernul cade. Profesorul e injuriat de *Calendarul*, de *Universul*. În jurnalul său găsim : 16—21 august : „*Scriu istoria ultimilor ani din viața României*”, 18 octombrie : *Îmi sosește ediția olandeză a cărții mele Art et littérature*. „25 decembrie : *Sînt ales la Academia degli Arcadi din Roma*”. Publică : *Memorii*, vol. III-V, *Poeziile lui Mihai Eminescu*, vol. II, *Scrisori de femei*, *My american lectures* ; i se joacă pica *O ultimă rază*.

1933 Întreprinde o călătorie în Italia și Franța. Se întoarce la 28 februarie. Notează : „*Obişnuita descurajare. Marasmul e în aer*”. Presa scrie furibund despre afacerea Skoda, tulburările organizate de garda de fier ; în Germania, Hitler și-a netezit drumul spre putere și pregătește politica Anschluss-ului. „26 mai : *La Academie adînci jigniri pe care nu le merit*” (*Memorii*, vol. VII, p. 91).

O scrisoare primită de la H. Tiktin, care trăiește la Berlin și are 83 de ani, îl emoționează profund: „*Scrisoarea e frumoasă, sigură, dreaptă, în cea mai bună limbă românească* ...*Voi cânta să-i dau ceva de la Ligă, de la Institutul meu. Dacă vrea, să-i oferim un adăpost la Fontenay-aux-Roses.*“

În august face o călătorie în Polonia, la un Congres de istorie. În octombrie moare fratele său George Iorga. Istoricul, impresionat de asasinarea lui I. G. Duca pe peronul gării Sinaia, condamnă bestialitățile legionarilor și avertizează încă odată pe cei care au stat pasivi sau le-au înlesnit monstruozițiile: „*Crima e contagioasă*“.

Din cărțile publicate: *Textes historiques du moyen-âge, Istoria literaturii românești*, vol. III, B. P. Hasdeu, Radu Cantacuzino, *Argintăriile românești*.

1934 N. Iorga e tot mai dezamăgit de „vulgaritatea politicienilor“, de injuriile pe care i le aduc o seama de istorici și publiciști români. Continuă aspra polemică cu N. Titulescu, pornită atît din motive politice cît și din resentimente mai vechi. E îngrijorat de atmosfera politică din țară, unde a început procesul gărzii de fier, dar căpeteniile acesteia, deși profund vinovate, nu pătesc nimic.

„18 februarie: *Cercetez ruinele de la Tîrșor. O mare parte din fresce cu portretele domnilor au dispărut.*“ În martie face o călătorie în Franța. La 6 aprilie moare mama sa, Zulnia Iorga, femeia energică și curajoasă, cultă și harnică, cea care făcuse totul pentru creșterea și instrucția exemplară a fiilor ei.

, 16 s ptembrie, Pe valea Slanicului din Buzău. Pustietate și mizerie.“

Publică : *Istoria literaturii românești contemporane*, vol. I-II, *Oameni cari au fost*, piesa *Moart a lui Asnr*, *Histoire de la vie byzantine*, 3 vol.

1935 N. Iorga desfașoară aceeași activitate multilaterală : ține conferințe, cursuri universitare, se ocupa de ziar, de studenții români de peste hotare, se judecă cu detractorii, își continuă neobosit scrierile, primește vizita unor personalități culturale și științifice de peste hotare. În februarie este la Paris. „11 februarie : A doua conferință destul de cercetată. Asistă Diehl, Collinet, Halphen, d-ra Văcărescu.“ „12 februarie : Conferința prezidată de Roques, la Societatea revoluției franceze. El spune cuvinte care mă mișcă despre legăturile noastre, netulburate, de treizeci de ani și despre direcția mea, de caracter «universal» în studiile istorice“ (Memorii, vol. VII, p. 222). La întoarcere se oprește în Italia unde ține conferințe, vizitează Monte-Casino, Viterbo, Orvieto, Florența, Perugia, Veneția. I se joacă piesa *Sîngele lui Minos*.

Italia fascista atacă Etiopia.

1936 În ianuarie e la Paris pentru a-și ține cursurile. Continua ciclul de conferințe la Lille, Nancy, Rouen, Bruxelles, Haga, Amsterdam, Utrecht, Leyda, Gand.

Primește, la Paris, Cordonul Legiunii de Onoare. Revenit la București ține conferințe despre Olanda, pregătește deschiderea Congresului internațional de studii istorice, întocmește progra-

mul de vizite a! invitațiilor. Tipărește noi lucrări, începe un ciclu de conferințe la radio, pe care le va publica sub titlul *Sfaturi pe întineric*, 1936—1938.

Revista sa *Cuget clar*, într-o nouă serie, începe să apară săptămînal, subintitulată *Noul Sămănător* — „*revistă de direcție literară, artistică și culturală*“. Ține neoboșit conferințe la Constanța, Iași, face comunicări la Academie.

Incepe războiul civil din Spania.

În toamnă Iorga este invitat la Veneția și la Roma, la congrese de istorie. Continuă călătoria vizitînd Napoli și coasta amalfitană. La cameră, la senat, scandal, busculade, agitație cu zistă și legionară.

1937 Savantul primește numeroase sentințe de condamnare la moarte din partea legionarilor. Este îngrijorat de ceea ce se face cu tineretul de către politicienii iresponsabili și demagogi. „21 februarie : *La Văleni. Mi s-a pregătit un «parastas» de-al gărzii de fier. Orașelul e plin de poliție.*“

Prins de nenumăratele sale obligații, își ia un concediu de la Universitate, dar ține comunicări la Academie, se îngrijește de Ligă, de școlile de la Văleni, primește oaspeți străini. Academia de istorie din Chile îl alege membru corespondent. „22 octombrie : *Mehedinți mă atacă iarăși, într-o comunicație de etnografie, ca fiind un dușman al nației mele, un lăudător al evreilor, un impiu care a atacat «Junimea».*“ În noiembrie pleacă la Paris, pentru a ține noi conferințe. În decembrie, cînd guvernul ia măsura suprimării unor gazete democratice, N. Iorga notează în me-

morile sale : „30 decembrie. N-aș putea măcar să rămân într-o țară condusă de asemenea baze“.

1938 Anul începe cu aceeași febră politică, cu instabilitatea deplorabilă a „vîrfurilor“, cu agitații legionare. Se instaurează dictatura regală, se dă o noua Constituție care încalcă grosolan drepturile omului deși plebiscitul o... aprobă.

Savantul își desfășoară neabătut activitatea sa științifică și culturală. Participă la Congresul internațional de istorie de la Zürich, înființează, la Vălenii de Munte, un teatru în aer liber, publică diverse lucrări.

1939 În țară și în străinătate se petrec evenimente politice care îi dau o legitima îngrijorare. Cel de-al doilea război mondial a început o dată cu ocuparea Cehoslovaciei de către naziști și invadarea Poloniei.

Çărturarul este împrôscat cu invective și amenințări, figurează pe faimoasele „liste negre“ în care fuseseră trecuți toți cei ce urmau a fi suprimați. În acele zile grele publică studii, teatru, își strînge opera poetică (al doilea volum va apărea în 1940), scoate o nouă ediție a volumului de călătorii *Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească* și primul volum din lucrarea *România cum era pînă la 1918*.

1940 La 30 august i se impune României odiosul Dictat de la Viena, prin care se răpește țării Nordul Transilvaniei. Dictatura regală aduce la putere guvernul generalului Antonescu. Carol II abdică în favoarea fiului său. Statul „național-legionar“ instaurează o politică brutală, anti-democratică, o teroare sîngeroasă împotriva co-

munițiilor și antifasciștilor, asupra tuturor celor care îi demascaseră necruțator ca trădători de țară și odioși criminali. În semn de protest față de politica guvernului legionar, la 11 octombrie N. Iorga suspendă apariția gazetei sale *Neamul românesc*. În aceeași lună România este invadată, cu consimțământul guvernanților trădători, de armatele Germaniei naziste. În țară teroarea atinge formele sângeroase ale evului mediu. În noaptea de 26—27 noiembrie, la Jilava, legionarii măcelăresc 64 de foști demnitari printre care s-au aflat Victor Iamandi, fost ministru de justiție, generalul C. Argeșanu, fost prim-ministru. În ziua următoare o „echipă a morții” îl ridică și împușcă în pădurea Snagov pe profesorul Virgil Madgearu. La 27 noiembrie aceiași ucigași îl smulg de la masa de lucru pe N. Iorga sub pretextul ca trebuie să meargă la poliția legionară pentru a da o „declarație”. În noaptea de 27—28 noiembrie savantul a fost supus torturii, batjocorit și schingiuit în locuința primarului legionar din comuna Teișani-Prahova. Cadavrul desfigurat și mutilat al celui care a fost Nicolae Iorga, savantul de renume mondial, excepțională personalitate a culturii românești, a fost găsit aruncat pe o miriște la marginea șoselei Ploiești-Strejnic.

Zguduitorul vestea a făcut înconjurul țării îndoliate, indignate, îndurerate. Aproape 50 de Universități din lume, printre care cele din Paris, Oxford, Geneva, Roma, Bratislava au arborat drapele în bernă.

Sfidând avertismentele legionarilor, cetățenii capitalei au participat într-un număr impresionant la înmormântarea marelui cărturar. „Cînd

am pășit pe poarta cimitirului «Bellu» din toate tușișurile și de după morminte ne pîndeau ochi, prieteni de-ai asasinilor sau — cine știe — chiar vreunul dintre ei voia să treacă în revistă pe cei veniți să aducă un ultim salut profesorului. Nu erau mulți. Era frig. Am intrat înaintea celorlalți în biserică. M-am apropiat de catafalc. Am privit. Nu l-am putut recunoaște pe bătrînul din acea tristă după-amiază de toamnă, pe bătrînul cu barba fluturîndă în vîntul toamnei. Il chinuiseră groaznic. Barba îi fusese smulsă, iar chipul căpătase astfel expresia de uimire a unui copil.

Auzeam parcă întrebarea : — Pentru ce ?
I-am privit mîinile, și sufletul mi s-a crispat : fuseseră tăiate și rupte ; se vedea osul... Erau mîinile, care, poate cîndva, vor fi mîngîiat frunțile celor din generația ucigașilor săi.“ (Eugen Jebeleanu, *Din veacul XX*, articolul *Nicolae Iorga*, atunci.)

L. C.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

În aceste două prime volume editorul reproduce însemnările de călătorie ale lui N. Iorga așa cum au apărut ele în ediția ultimă intitulată *România cum era pînă la 1918*, I, România „Munteană”, tipărit în anul 1939 și volumul al doilea (Moldova și Dobrogea), apărut un an mai tîrziu la Vălenii de Munte. Această lucrare finală a autorului cuprinde într-o nouă organizare a textelor, pe provincii și județe, vechile volume *Drumuri și orașe din România* (1904), *Sate și mână tiri din România* (1905), *Țara românilor, România, Județul Prahova* (1910), precum și însemnările de călătorie publicate în periodice și apărute chiar și după anul 1918, însemnări care n-au fost incluse pînă atunci în cuprinsul unor volume.

Din motive obiective editorul nu a putut reproduce în întregime ultima ediție, excluzînd unele capitole sau pagini. În schimb el a publicat în *Addenda* unele însemnări de drumeție sau materiale — bunăoară din volumul *Județul Prahova* — care n-au fost utilizate, probabil din lipsă de spațiu, în cele două volume editate în anii 1939—1940.

Editorul a corectat tacit unele erori tipografice, cînd a fost cazul. El a intervenit, de asemenea, pentru restaurarea textului ținînd seama de evoluția unor forme fonetice în chiar scrisul autorului, apreciînd totodată și frecvența lor, acordînd atenție unor soluții justificate aparținînd altor îngrijitori de ediții tocmai spre a ușura

lectura cititorului de azi. Astfel, am preferat forma *pîna* (în loc de *pănă*), *făran* (în loc de *feran*, *ferătime*, dar am reprodus forma *ternă* sau *term*), *românesc* (în loc de *romănesc*), pentru a nu scoate în evidență, în mod nejustificat, acele câteva curiozități fonetice, pe care limba română nu le-a asimilat. În schimb, editorul a păstrat formele proprii de limbă care fac farmecul scrisului lui Nicolae Iorga și care își au sorginea în vechi, cronici și documente istorice: *cari* (pentru pluralul masculin al relativului) *li, ni, dinnuntru, innuntru, mîne, pîne, cellalt, acestălat*.

Editorul a optat pentru unificarea formelor auxiliarului în cazul *sînt* (față de alternanța *sunt-sînt*), dar a păstrat forma *supt* (și în cuvintele *dedesupt, suptiri, suptsuoară*) ca și alternanța *subt* — considerîndu-le proprii scrisului autorului. Au fost păstrate moldovenisme ca : *adecă, băltace, brăndușe, băiații, baratce, bielșug, catarte, coloare, calău, circimele, coperemînt, crucilițe, congediu, dăunăzi, desprețuită, directă, fășii, epoce, foaste, frumuseță, feregă, flacăriile, gemăt, grămăgioarele, hărăgoși, hrăpită, încunjură, ieftene, intrare, jupăneasă, laboratoriu, liveea, mănăstire, mântăli, maramă, masline, minile, micșurează, molfecă, mulțamească, nicăiri, nimărui, păreți, pini, păstramă, patrahir, păhar, părechea, păserile, peteci, peire, petroliu, preușimi, privighează, primblă, privazul, propoveditor, popușoi, răpareață, răpede, rătunde, rămîind, resfrînge, sama, sfărmate, spuie, streșină, strădiță, stîns, smalt, spoveduiască, străfide, stînse, steclind, sprețare, serpelui, șese, slifuită, stuh, scîrșniță, tatari, tînjăsc, tălbărește, tîriau, tiră, trențeroși, țeruși, țesetură, ținta, vremile, vrîstă, vâpșeală, zimbet, zugrumată, zbenquie etc.*

În transcrierea textelor s-a menținut, ori de cîte ori se justifica, grafia cu majuscule pentru nume de instituții, sărbători etc., s-au reprodus notele de subsol ale autorului sau, parțial, sublinierile prin cursive.

Editorul a preferat, de asemenea, să păstreze și unele nume proprii pe care autorul le-a reprodus într-o grafie deosebită de cea de azi : *Siretiul, Jiu, Mecin, Agiuđ ș.a.*

Notele de subsol ale autorului poartă mențiunea (n. a.) și — atunci cînd le-a datat — anul respectiv. Unele explicații pe care

editorul a considerat necesar să le dea figurează în subsolul paginilor cu mențiunea (n. ed.).

Ciclul însemnărilor de călătorie prin țară ale lui N. Iorga — în curs de tipărire în „Biblioteca pentru toți”, se va încheia cu volumele *Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească* și *Neamul românesc în Bucovina*.

L. C.

I

ROMÂNIA' „MUNTEANĂ“

Tovarășei mele de drum

PREFAȚĂ LA EDIȚIA I DIN DRUMURI ȘI ORAȘE

Sîntem un popor care nu se cunoaște pe sine și nu-și cunoaște țara. Dacă le-ar cunoaște, le-ar prețui și ar căpăta o încredere în viitor care, de fapt, îi lipsește.

Oricine e dator să înlătore pe cît poate această neștiință plină de urmări rele. Am crezut deci că folosesc celor din țara mea și din neamul meu, vorbindu-le despre români și pămîntul românesc, liber sau supus altora.

Voi da întîi pentru fiecare provincie a româniei o descripție, o reproducere a întipăririlor ce mi-a lăsat. Întîi se vor zugrăvi „drumurile și orașele“, apoi „satele și mănăstirile“. Mi se va ierta dacă amintiri ale mele, nouă sau vechi, multe-puține, vor rămînea împletite cu vederea lucrurilor. Dacă am făcut cartea pentru alții, am făcut-o, așa, puțin, și pentru mine.

Mai științific se vor înșășișa : partea a doua, care va da o privire geografică populară asupra fiecărui ținut românesc, și partea a treia, consacrată trecutului, care — pe lângă datoria de pietate față de dînsul — nu e mort, ci trăiește în alcătuirea sufletelor

noastre, căci viața unui popor, schimbându-se, se continuă.¹

Incep cu România ; celelalte pr zinci ale neamului vor fi tratate pe rând, după însemnătatea lor.

Inchei dorind ca această cărticică să nu se împărtaşească de indiferența c a primit și a omorât pe altele, ci să răzbată. Nu pentru mine însumi, ci pentru binele pe care sînt s'gur că, oricum, îl poate face.

Octombrie 1903

¹ Nu le am mai d t. Dar i nu mi le a cerut nimeni (ed a 2 a) ! (n. a)

PREFAȚA LA EDIȚIA I DIN SATE ȘI MĂNĂSTIRI

*Acesta e al doilea¹ volum din lucrarea ce am plă-
nuit asupra românilor și țării lor întregi, libere și
supuse.*

*Prin el vreau să fac cunoscut ținuturile României
sunt o îndoită înfățișare : aceea a satelor de astăzi și
a naturii de care sînt încunjurate și, aceea a frumuseții
istorice, întrupată în mănăstiri și biserici, cea mai
scumpă și rară, cea mai adevărată și originală a lor
podoabă.*

*Pentru aceasta am călătorit trei luni de zile, aproape
neîntrerupt, cheltuind pretutindeni banii mei și fără
nădejdea unei despăgubiri bănești din partea publicu-
lui, care nu va crede poate că mi se cuvine măcar o
despăgubire morală.*

*M-am întors cu această carte și cu un sentiment mai
puternic despre însușirile alese ale țării și poporului
nostru. Amintirile mele despre oameni sînt mai toate
bune, și, dacă am întîmpinat neplăceri, aceasta a fost
totdeauna la târgoveți, la fruntașii lor, și nu la săteni.*

¹ Cel dintîi e *D umuri și orașe din România*, ediția a II-a, Bucu-
rești, Pavel Suru, 1916. — Vezi mai sus (a. a.).

Între țărani m-am simțit oricînd ca între oamenii cei mai vrednici, mai de omenie—și mai gata de ajutor.

Cartea de față ar trebui să îndemne la călătorii în România pe mulți dintre aceia cari cred că numai frumusețile străinătății sînt vrednice de văzut. Cei ce vor fi ispitiți să străbată țara, vor fi mulțumiți. Traiul și drumul sînt ieftine. Dacă se cetesc atîtea plîngerii prin ziare, motivul e numai înșumurarea celor mai mulți călători, cari socot că nici un pat, nici o mîncare, nici o trăsură nu sînt vrednice de niște oameni așa cum sînt ei. Nicăiri poate nu sînt atîția snobi (adecă oameni cu moșturi) ca la noi, și, dacă snobul supără pe alții, el își strică totdeauna și lui plăcerea. Firește că acel care vine cu gura mare, fornăind cuvinte și batjocurînd orice e mai prejos decît în București, va fi rău primit și ușile se vor închide înaintea nasului prea mare și prea suptire. Dar oricine va veni cu cuvîntă în orice colț al țării nu va avea să se plîngă de ce va întîmpina. Poporul nostru e bun.

Am scris mai mult pentru acel public care prețuiește și folosește scrierile mele. El nu e strălucit, în el nu se întîmpină oameni bogați și de neam mare, cari n-au nevoie nici de ceea ce spun eu, nici de limba în care spun ; în el nu se întîmpină intelectuali fini, cari caută sentimente prefăcute, idei de o falsă originalitate și cuvinte abătute de la înțelesul lor obișnuit, cum se află în bătrînele literaturi europene : acești intelectuali și oameni învățați nici nu înțeleg felul meu de a scrie, care e acela în care s-a scris pînă la introducerea modelor apusene, felul de a scrie al cronicarilor și talmăcitorilor bisericești, care corespunde felului de a vorbi al poporului. Mă îndrept către cei mulți, umili și săraci : către învățătorul și preotul din sate, către cetitorul de peste munți, om cu inimă curată, către tinerii din școlile înalte și către acei ce le-au părăsit de pușină vreme pentru a intra în viață.

Sînt încredințat că aceea ce spun aici e pe înțelesul și pe inima lor.

În anul viitor li voi înfățișa, urmînd desfășurarea planului meu, descrierea Ardealului, a părților ungu-rești locuite de români și chiar a Bucovinei. [Vor fi retipărite tot de editorul meu, căruia îi mulțămesc îndeosebi pentru îngrijirea sa prietenească (1916)¹].

O lucrare de total asupra Țării Românești și poporului românesc va veni la sfîrșit. O voiți? (1916).

Inscripțiile de la bisericile și mănăstirile descrise aici se dau în cartea mea Inscripții din bisericile României (București, 1905).

¹ Vezi mai departe (n. a.).

OLTENIA

I

MEHEDINȚI

1. DIN JOSUL DUNĂRII SPRE SEVERIN

[.]

În dimineața zilei de toamnă cu céruł jos, plum-buriu, Vidinul întinde îndoitul său chei alb, dincolo de care bulgarii au clădit sau reparat câteva oficii greoaie, văpsite în colori triste. Pe lângă dînsele se desfac strade, printre case mici. Ceva mai departe, în sus, o ciudată biserică, galbenă și roșie, înfățișează, izolată, turnuri multe și mici pe un părete înalt. Iar, în alt masiv, cel din urmă, stă, ca un leu adormit, marea cetate a Vidinului, unde au domnit țari separatiști ai vechii Bulgarii, pe unde au trecut francesi, germani veniți în numele Crucii ca să scape Răsăritul de năvălirea, pe atunci nouă, a turcilor și pe care au fost înfipte pe rînd, de la 1365 la 1369, steagurile cu flori de crin ale regelui Ludovic Ungurul și bandierele lui Vladislav-Vodă Munteanul. Ce frământări de poftă cuceritoare au strîns cu patimă aceste ziduri, înaintea cărora s-a hotărît de atîtea ori soarta întregii acestei părți din malul drept! La 1877, aproape patru sute de ani în capăt de la cucerirea îndrăznețului voievod din veacul al XIV-lea, tunuri românești au fulgerat de pe țărmul stîng spre Vidinul

atîta vreme stăpînitpr, spre cuibul de unde purce-
sera, cu mai puțin de un secol în urmă, jafurile fără
număr ale răsculaților turci călăuziți de Pazvantoglu,
stăpînul, împo.riva voinții împăratești, al Vidinului !
O oaste românească s-a apropiat peste cîteva luni
de c tatea raufăcatoare, dar n-a putut să ducă a doua
oara steagul nostru pîna sus pe ziduri.

[.]

Ca un semn al celor din urmă lupte ale noastre
aici, malul românesc înalță ceva mai în susul apei
un monument. El domina, căci aici malul ne ajută
pe noi : pentru întîia oara în acest unghiu oltean al
Dunării noi avem înălțimile.

Dar și aici rămînem cu livezile noastre, ai căror ar-
bori, frumoși încă, împodobesc dealul scorburos și
taiat de dungi. De la aceste două daruri ale naturii,
Calafatul, care e vechi numai ca șchele și nu ca ora ,
își capătă o parte din frumuseța prietenoasă. Iar altă
parte i-a dat-o gustul nostru pentru ceea ce e elegant,
drăguț. Cele două biserici sînt frumoase, și pe malul
aparat de cheuri de piatră se văd case placute, ve-
sle, primitoare. Printr-o tăietură adîncă a dealului,
înaintează o frumoasă stradă plantată cu arbori. Și
din mijlocul unei dumberăvi privește o căsuță țără-
nească încapătoare și curată, ca o afirmare a vieții
de sate, stăpînă, de unde pornesc oltenii zdraveni,
cu figura nobilă, cari așteaptă la ponton sau păzesc
mîndri pe mal, în uniforma oștirii noastre.

Mai încolo numai îmbrăcămintea verde a copacilor
face o deosebire între cele două maluri joase, prin
care peste puțin rîul sosește, în linie aproape dreaptă,
de la Severin.

Cetate. „Cetatea“ va fi fost altă dată. Acum e
numai un sat, destul de departe de țerm, un mare sat

cu o mare biserică. Dar vaporul austriac se oprește aici și, lângă pontonul lui, înaintează pontonul rival al rușilor, cari fac pe Dunare negoțul ce nu se vede, ci se simte. Pe mal e o învalmașeală de cară, a căror în încărcătură de saci cu grâu o stramută țaranii noștri pe șlepurile grecești, italicene, ungurești, ce se țin încă lanț de-a lungul malului jos. În toiu transporturilor, moșiile vecine ale Doljului, Gorjului și Mehedinților ar trimete la această mare șchele de grâne, cea mai mare, mi se spune, pe toată Dunărea, cât să încarce pînă la o mie de șleपुरi ale tuturor neamurilor.

De la Cetate încolo — pe malul drept se văd bărci o casă cu mai multe rînduri — țărmul bulgăresc se suie în dealuri de lut goale, care privesc linia șeasa a Ron nieni, mărgenita de păduri sau de grupuri răzle de arbori.

Acest țărm drept, pe lângă care trece vaporul, e de o mare frumusețe. Din dealuri țîșnesc pe alocurea stîni goale asupra apei. Lanuri vinete, fînețe verzi, șiruri maicstrate de copaci se tot schimbă. În mijlocul arborilor plini încă de toată frunza lor, gospodariile îngramadite, casele de zid cu copereminte de țigle fac pe calator sa se gîndească la Apusul liber de tiranii rurale. Căci aici exploatatorul, *ciocoiul*, a fost strainul, turcul, begul, și prin învierea naționa a a, care a fost și o revoluție socială, a fost adesea dat peste graniță. Aceasta s-a întîmplat mai mult, și de mai multă vreme, în Serbia vecina. Păcat numai ca aici acești harnici gospodari de țară n-au putut da în o sută de ani altă clasă conducătoare decît niște incapabili fără inteligență și cinste, fără idei conducătoare și fără nici un simț de răspundere.¹

¹ Așa era în ultimii ani ai Obrenovicilor. Ce s-a întîmplat pe urmă, știm cu toții (1916) (n. a.).

Pe malul nostru, largi întinderi se desfășoară libere, cu lanuri nemargenite și parageni, ceea ce arată marea proprietate, care a dat și satele mai rare și mai puțin frumoase ale șerbilor de odinioară.

De o parte și de alta, plutesc mori de lemn pe vase.

După un lung șir de frumoase păduri, pe un mal ridicat, stația vamală Gruia, lângă un sat marunțel, prezintă într-un singur front magaziile ei și vama. Între șlepuri văd unul rusesc, cu numele Chiliei pe dînsul, și, pe bord, un calmuc urît, cu degetul în nasul său borchinos.

În față, cîteva case de piatră înseamnă pe mal Raduievațul sîrbesc. Doi soldați, unul în uniformă de infanterist german, celalt în costumul obișnuit, albastru, cu bonetă cilindrică de aceeași culoare, păzesc la ponton. După ce ai văzut pe învingătorii lor, bulgarii, acești soldați par frumoși și bine îmbrăcați. Mai în sus se văd însă alte tipuri, care pot da o părere mult mai joasă.

Printre paduri, mai dese pe malul nostru, păduri de toamnă cu verdele stropit de aur și sînge, printre coaste de arătura proaspătă și de imașuri veștede, pe lângă ostroave părăsite — spre Severin. Casele sînt rare : dincolo albe supt coperișul roșu, dincoace ascunse supt căciulile de stuh ale sărăciei. Drumuri se înfundă înlăuntrul țării, spre culmile ce se văd în fund, ca un zid cu vîrfurile mușcat, de un albastru bătut de brumă. Apa se face deodată îngustă, și nisipul ce-i zăcuse în fund, prelungește acuma țărmul. Carpații se apropie de Dunăre, s-o stîngă, și valurile-i strîmtorate se vor lovi dincolo, îndată, în straja Balcanilor. Mîntuirea e numai în săparea adîncului, unde, și acolo, se împotrivesc stînci ascuțite.

Mai nerăbdători sînt deocamdată Carpații. Ei scot mai înainte stîncile lor, învelite cu iarbă uscată, cu arbori și tufișuri, verzi, roșcate. Ele se dau însă în laturi, și un cerc se deschide într-un mal mai jos. Pe acesta e prins Severinul, cu nenumăratele-i case în colori vesele, cu grădina-i străbătută de „turnul” vechi — cel mai frumos din orașele acestei regiuni a Dunării.

2. DE LA SEVERIN SPRE HOTARUL VECII

Ceva mai departe, dincolo de Cladova sîrbească, cu case albe risipite, pe cînd malul românesc, mărgenit de linia trenului, stă în față înalt, gol, sînt Porțile de Fier. Totuși malurile nu se strîng aici pentru o încheștare, nu arunca rîul înfuriat în adîncimi care trebuie să-i începă restriștea, ci, de o parte și de alta, ele au înfațișarea lor de mai înainte. Numai cît apa nu mai are același curs pașnic de puternic drumet, fără pripă, ci ea se mînie pe alocurea, se rupe în fașii spumegate, se învîrte în rotocoale. Căci stînca din fund înalță colțuri ascuțite care cheamă apa la lupta, iar corabiile la peire. Și, pe cînd micile luntri ale oamenilor dibaci cari locuiesc malurile, bine cunoscute, ale Dunării își găsesc drumul printre degetele de piatră ale mîinii răparețe, civilizația, reprezentată prin Austro-Ungaria, a deschis un larg canal singur, cu adîncul supus, pentru marile corăbii care duc bogățiile.

Cînd părăsești apa disciplinată a canalului, între malul sîrbesc și cel românesc, liber întîi, apoi cel românesc de supt unguri, un ostrov își înalță din valuri spinarea mîltoasă. Ostroave mai sînt pe

Dunăre, dar ca acesta nici unul. În celelalte sînt oameni, pe acesta ratacesc stafiile unui trecut îngropat pentru totdeauna. În Ada-Calè pazesc catanele împaratului din Viena, crai în Buda, dar peste căsuțele vechi, peste gradini și strădițe înguste, stapănește vîrful minaretului. La marile împărțiri de pămînturi, mai dăunăzi, acest colț de mal dunărean a fost uitat în mîinile sultanului îndepărtat, care nu poate face altă decît să-și trimeată în fiecare an pomană pentru tovarășii săi de lege rămași între străini. Cealaltă hrană o dă contrabanda.

Vîrciorova a ramas în urmă, pe malul otru, și acum Orșova unșurilor își oglindește casele albe în apele rîului. Pe stîncă din dosul ei, ca o ultimă salutare sau ca un cuvînt de buna venire, o mîna pi a a scris cuvîntul de legătură : „România“.

3. TURNUL SEVERIN

Severin se chema locul : satul lui Severin — un nume foarte obișnuit în aceste parți ; Turnu e o amintire a turnului presupus roman pe care-l cîprinde acum o frumoasă grădina publică, ce se coboara spre Dunăre, cu alei, poduri, inscripții încadrate și rămășițe, solid prinse cu ciment ca piatra, ale unor ziduri încunjurătoare din bolovani neregulați și din bucăți de cărămidă — lucru vădit medieval — din care face parte și turnul.

Orașul e unul din cele mai tinere ale noastre : frate cu Alexandria, cu Giurgiul și Braila, fia al Regulamentului Organic și al gospodăriei bune a celor trei domni munteni de dupa 1829. El s-a dez-

voltat pe acest teren unde odată, în vecinătatea imediată a primejdiosului mal turcesc, nu mai rămăsese nimic decât înalta stîncă goală a malurilor. Ingineri au desemnat piața largă, încunjurată de mari clădiri ale statului, de ocluri moderne și cafenele pentru îfrățirea neamurilor, ei au făcut să radieze strădele, care n-au înaintat, deci, de-a lungul anilor după sporirea gospodăriilor și inițiativa capricioasă a ficăruia, ca aiurea. Modelul clădirilor l-a dat iarăși statul, cu oficiile sale administrative, și coloniștii straini, nemții, „șvabii“ din Banat, cari au creat în acest unghi românesc o colonie mărunțică a lor, pașnică și zimbitoare, cu sfioasa ei biserică luterană, lîngă care se ridică acum, din subscripții private, o frumoasa biserică catolica. Boierii de prin prejur și-au făcut și ei case în orașul nou, de care i-a legat ceva mai tîrziu poliica unui nou regim de lupte înterne. Primblari bogate în arbori, o grădină care stăpînește priveliștea mareață a Dunării calatoare, albă, albastra, trandafirie, sura, după cerurile nestatornice, au crescut pe urma podoaba. Mahalalele nu exista, se poate zice, mahalalele strîmbe, scunde, rau legate — sat degenerat și oraș decăzut — care sînt caracteristice pentru întregul Orient și pentru o mare parte din țara noastră. Oamenii saraci sînt țărani rătăciți, cari i-au schimbat pentru zdrențe frumosul lor port. Sîrbi trecuți de peste larga apă de hotar, țigani cu picioarele goale, negre mai-mai ca o cizmă rau văcsuită.

Un liceu impunator, bine îngrijit, în mijlocul unui parc curat. În el, statuia regelui, cu epigrafe mai mult comice, prin care județul asigură pe măriasa de „devotamentul“ sau („primiți, vă rog, încredințarea considerației mele deosebite“), sau așa ceva. În cancelarie, se poate vedea principele Carol în costum național, i titulat „Carol al II-lea“ și — ceea

ce e mai interesant — *imperator Daciae*. O ! veche școală de copilării trufașe — decît care ar fi mai bună puțină muncă onestă. Elevii în uniforme, cu grade la mîneci, fac bună impresie, dar prea par mîndri de dînsa și ar putea crede că vin la școală pentru șapcă și lampasuri. Li place a vorbi prea mult de Tudor Vladimirescu, în privința căruia toată lumea are cîte o legendă, — firește inedită, și... neadevărată.

Biblioteca e marișoară. O compun însă mai mult cărți franțuzești, uneori nefolositoare, ba chiar vatămătoare. Literatura românească e mai în coadă. Știința — ca vai de capul său. Gustul de cetit pare destul de puțin raspîndit chiar între profesori, cari ar trebui să dea exemplul.

[.]

Ici și colo cîte un evreu [...]. Mulți greci, sîrbi în negoț. Dacă nu lipsesc clădiri frumoase, chiar ale particularilor, praful așteaptă prea de mult timp o ploaie binefăcătoare. Dacă de la Dunăre orașul se vede foarte frumos, cu turnurile celor cîteva biserici, cu șantierul care cladesc și dreg vapoare și luntri, cu debarcaderul bine pietruit, curat și plin de viață — dealul ce suie de pe mal spre oraș e încă sălbatec și ar trebui înlocuit printr-o priveliște mai potrivită cu însemnătatea orașului și cu faptul că e graniță, o îndoită graniță, spre sîrbi și unguri, și recomandă, prin urmare, țara.

4. CERNEȚUL. TOPOLNIȚA.

La vreo jumătate de ceas de la Severin, peste un șes sămănat rar cu căzărmi și fabrici, e Cernețul, răs-

pîndit în neorînduială supt dealuri de lut gîrbove. Azi nu se văd acolo decît căsuțe scunde, cîte o tainiță de țigani potcovari, locuri îngrădite, dar goale, și trei biserici, dintre care una, cea mai mare, a fost făcută de Grigoșe Ghica în veacul al XVII-lea și, ca și aceea din Dragoslave, înfățișează în mai mic turnul mănăstirii din Cîmpulung. Pe cînd se coseau bălării pe malul unde „turnul” răsărea deasupra Dunării mărețe, Cernețul era o capitală de județ. Negustorii țineau prăvăliile în vale; mai sus, drumul spart, cu fărîme de caldarîm între curți pustii, era cuprins de case, „de amîndouă laturile, ca la Diiu (Vidin)”, spune un bătrîn care a mai apucat vremile acelea. Unde e culmea aceea dezgolită, se înălțau curți boierești, căci aici era orașul pentru boierinașii și boierii mehedințeni, Glogovenii, Miculeștii și atîția alții, între cari Tudor însuși.

Dar Alexandru vodă Ghica porunci să se zidească Severinul. Cernețul nu mai putu sta alături, cum [...] Hîrlăul, vechea capitală de județ, mai stă pe lîngă Botoșanii cari i-au luat cîrmuirea și bogăția. Boierii plecară după reședință, negustorii după cîștigul portului. Casele se înroșiră, se înnegriră, apoi căzură în grămezi de cărămidă, care se vîndură pentru cele ce se clădeau în Severin. Azi Cernețul e o mahala răzleață a acestuia, locuitorii n-au pămînt ca sătenii, și, dacă n-ar fi munca la boierul de aproape și scutirea de lucrul șoselelor, ciobanul ar trece cu oile acolo de unde s-a stăpînit trei veacuri unul din județele țării.

În Cerneț răsună un cîntec ciudat. Flăcăii, în haine care nu erau de sărbătoare, mergeau cîte doi, cu cimpoiul la gură sau bătînd din tobă, ca să cheme la nuntă. Ei se cheamă *cumnați de mîină* și poftesc necurmat, des-de-dimineată, din casă în casă, la sărbătoarea care se face abia după-amiază.

Nici într-un alt județ nu se păstrează atîta ca în Mehedinți viața veche cu toate formele și datinele ei. El mi s-a și parut cel mai la o parte de cursul schimbărilor și înnoirilor.

Pe valea Topolniții, care nu se vede, prîntre pajiști și lanuri de porumb. Înălțimi g lașe, dealuri împădurite margenesec șoseaua. Deasupra unei culmi, che-mați de vreo pradă, vultani plutesc rotindu-se.

Din loc în loc se văd conace urîte ; conace se cheamă și aici, după cuvîntul turcesc, trecut poate prin sîr-bește, locul unde stă domnul pămîntului, curtea din Moldova ; în Gorj se întrebuiț.aza alt cuvînt turcesc : *culă*, turn.

Satul Halînga are case bune, printre care se văd unele coperite cu țigle și zidite foarte îngrijit, din caramida. Hanuri cu șoproane și cu trupuri, cu piei de oaie spînzurate. Aici și mai departe sînt multe chipuri puternice, cu fața mare, avînd profilul foarte curat, ochii bine deschiși, nasul drept, mic, buzele fine, bîr-bia hotărîtă și mîntuită cu o ușoară gu ă, ca în unele profiluri din monedele grecești.

Drumul apucă pe coasta dealului Gradeț, al cărui nume înseamna în graiul slavilor ce au fost prin aceste părți și cari au rămas în Serbia : Cetățuie. El duce la satul Balta. Coborîndu-se însă în vale, înrîlnești îndată cursul limpede, veșnic șopotitor al Topolniții, care zorește pe un pat de prundiș, și schitul însuși nu e departe.

Mergi spre el, pe pripoare de piatra, pe poteci catifelate de iarbă, și nu-l vezi. În dreapta ai dealul împădurit, unde ar fi „Cetatea lui Mircea Voda“, după spusa locuitorilor, cari știu de scările și de poarta ei, ascunse între arborii de sus. O femeie ne lămurește în această privință, și vorba ei e plină de particularități dialectale și de cuvînte nouă, cum e a tuturor

de aici. Ei zic — ca în Banatul vecin — *carce, parce*, pentru „carte“, „parte“, *binie* pentru *bine*. Femeia arată pe înălțime o *padină* (rosit : pagina), un *ri f* (plaiou). Un moșneag care alearga de depaune ca sa ni mărturiseasca ce viața grea duce, ca om fără pământ, supus la dijmă, *îndoire și întreire* (adecă să dea jumătate sau a treia parte din rodul pământului ce i s-a încredințat ca să-l lucreze), se mai plînge că, pe lângă zile de lucru, atîtea „la pogon“ (pentru fiecare pogon încredințat lui), mai da și zile *de ciubôte* (zile pe deasupra). Același bătrîn rostește : *vorbeaște, socoteaște*. Birjarul, un severinean, spune că în anume locuri nu e nici o *țipătă* (țipenie) de om. Din acest grai, ca și din îmbracaminte și din clădirea caselor, se desface impresia că aici ești într-un loc deosebit de cele multe care sînt aproape deopotrivă.

Între un deal portocaliu, dezgolit și cu fața năruiță, și între altul se zărește un turn alb. Peste puțin ai înaintea-ți schitul.

E zidit de căpitanul, apoi aga Buliga, mort în biruința de la Firta a lui Matei vodă asupra cazacilor și moldovenilor, la 1653. Stilul e acela de la Arnota : turn cu zimți, pridvor, ocnite pe laturi ; dar trei muchi răsar din umflătura altarului. Zugrăveala, bună, e făcută de doi meșteri, cari arată ei înșii că au fost unul grec, altul „vlah“. Buliga și soția, apoi o fiică a lui, dorm în pronaos, care e despărțit de naos printr-un zid străbătut de o ușă joasă. Ca îndeobște înaintea lui Brîncoveanu, podoabele în piatră săpată lipsesc cu totul.

De jur-împrejurul schitului alb sînt răspîndite ca florile de primăvară multe oi albe, al căror cioban nu se vede. Supt dealurile verzi și roșii, alba Topolniță fuge, în șopote, la vale.

Pe șoseaua, cînd ruptă pe margini, cînd însemnată cu stîlpi, care merge de la Severin spre apus pe malul Dunării.

Apa nu pare a curge, ci a luneca dintr-o singură mișcare, a înainta într-o singură pornire lină, puternică. În fișitura ce întovărășește această mișcare, se amestecă un surd răsunet al adîncurilor.

Dincolo, se văd pe rînd biserica și casele Cladovei, turnurile vechilor ei întărituri. Apoi, aproape unele de altele, sate frumoase, întinse, înfipte chiar pe mal, între livezi. Locuitorii lor sînt tot români, trecuți peste Dunăre în vremuri de restriște. Pînă la Negotin, unde se vorbește și limba noastră, și pe valea Timocului se află încă de acești copii răzleți ai neamului nostru.

Dincoace se înalță sure, într-un șir necurmat, sînci golașe. Creasta lor e zimțuită în forme neobișnuite : colo unde se pare că un om gîrbov vine spre o batrîină așezată pe pămînt, locuitorii recunosc pe Moșul și Baba. Alți „moși“ și alte „babe“ au fost lîngă dînșii, dar cu vremea piatra s-a măcinat și a căzut la vale în așchii și fărîmături. Tot acolo stă crucea Sfîntului Petru, pe care satenii au furat-o înapoi acum cîțiva ani, de la protopopul care o adusese de la Severin și lasase astfel, după părerea lor, ca seceta să cadă asupra ținutului. E o cruce-pomelnic : alta ca dînsa nu se mai află însă în Mehedinți, unde numai în părțile de sus vezi cîte o cruce de lemn nevapsită, sprijinind două crucilițe supt un coperiș de șindilă.

Satele, Șchela Cladovei, — adecă portul care răspunde aceluia oraș — și Gura Văii — locul unde o vale, un rîu, iese din munte — sînt bogate în gospodării bune, întemeiate și cu binefacerile contrabandei. Mai departe, Vîrciorova întinde strada ei cu cladiri destul

de îngrijite. Vechiul sat fusese mai departe spre Orșova, iar cel de astăzi s-a înjghebat în epoca Regulamentului Organic prin sosirea de oaspeți din multe locuri vecine, și chiar din ostrovul turcesc Ada-Calè, chiar în față. Frumoasa gară¹ nu e însă potrivită cu acele casuțe, în cea mai mare parte puține și mărunte.

Un cor de glasuri copilărești, care înalță o rugăciune, cheamă la o clădire care e școala. Se începe anul școlar, și băncile sînt iarăși pline de fetițe și baieti, mai curați și mai murdari, mai bine și mai rău îmbrăcați, dar toți vioi și foarte bucuroși că încep din nou lucrul pentru luminarea minții. Dirigintele, un preot bătrîn, care e nascut aici și conduce de treizeci de ani școala, pe care el a întemeiat-o, ține o scurtă cuvîntare, și la sfîrșit imnul regal zboară de pe buzele fragede cu un avînt și o mîndrie care-ți umplu ochii de lacrimi.

O stradă de sat, apoi o potecă prin pietriș duce la o ruină de biserică. Zidurile grosolane, de bolovani printre cari se amestecă rînduri de cărămidă, făcînd și bolțile, stau pe un tăpșan, deasupra rîulețului limpede, o șuviță de apă sură. În dreapta, în stînga, în fund sînt munți acoperiți cu păduri. Iar, în față, malul sîrbesc ridică Gevrinul, care se mîntuie cu un ascuțiș de piatră.

Biserica dărimată e cea dintîi ctitorie făcută de Sf. Nicodim pe pămîntul românesc, și deci cea dintîi dintre mănăstirile noastre, Vodița. Întemeietorul a ales bine acest loc ascuns și îmbelșugat în frumuseță, de unde avea în orice clipă înaintea sa țara de naștere. Clădirea a avut nouăsprezece metri în lung, iar în lat opt alții. Fără pridvor, ea cuprindea un pronaos, despărțit de naos printr-un pîrește cu ușă înaltă la mijloc, o absidă și un altar, a cărui temelie se mai vede.

¹ Astăzi sălbatec ruptă în două, pentru a procura cîștig unui antreprenor (1939) (n. a.).

Vor n ai fi fost adaoșe și lucrari în piatră, care s-au tur t sau zac încă acoperite de pamânt.

Vodița n-a avut norocul Tismanei. Încă în cea din-tî jumătate a veacului al XV-lea, domnii munteni pierdura Ținutul Banatului, în care ea fusese așezată. Ururii din Severin nu mai avură grijă de biserica ortodoxă. La începutul secolului urmator, turcii smulsera cetatea, și poate tot atunci ei facură un sfârșit și Vodiței, așa de apropiate. Când Radu Paisie înnoi Tismana și Cozia, din Vodița nu mai era, poate, decît cam ce se vede și astăzi. Cea mai veche mănăstire a românilor își încl.eiase viața. Totuși vedem calugari aici destul de târziu în veacul al XVII-lea.

Poporul n-a uitat însă pe Nicodim. La Ialovița se arată în altă rină iarăși o ctitorie a lui. Iar la Ponoare, pe același drum al Băii de Aramă, se povestește ca locuitorii n-au vrut sa-l lase a cladi, de frică să nu li ia domnul moșiile spre a le darui mănăstirii celei noua. El porni blăstămîndu-i ca nimic să nu li rodească și să fie siliți a-și cîștiga viața in rost de cimpoieri, cum s-a și întîmplat. La plecare, ei ar fi pus chiar o găină în desagii sfîntului și, făcîndu-se a-l prinde cu furt, l-ar fi și lovit într-un sat al cărui nume amintește această întîmplare¹. Așa ar fi trecut Nicodim în Ardeal, unde i se pune în samă zidirea mănăstirii Prislopului. Nicodim și Mircea n-au perit din conștiința mehedîntenilor.

6. MĂNĂSTIREA STREHAIA

Calea ferată spre Strehaia merge întîi pe priporul Dunării, într-un vălmășag de dealuri. Ea se înfundă

¹ După spusa părintelui protopop Galici (n. a.).

apoi într-o vale, mărginită de înalțimi care puțin se îmbracă într-un veșmînt de pădure țesută des. Strehaia se află aproape de locul unde această vale întîlnește cursul, crescut acum, al Motrului, pe care l-am lăsat la coborîrea de pe culmile gorjene.

Marele sat e la vreun sfert de ceas de la gara. Îl alcătuieste un șirag de case, dintre care unele au tipul gorjean ; se văd și de acelea al căror pãrete din față înaintează pe o lature, mîntuindu-se cu o fereastră.

Mănăstirea de odinioară e acum biserica din mijlocul Strehaili, biserică foarte bine păstrată și îngrijită. Pe acest loc, supt dealuri, în mijlocul unor paduri din care au rămas numai pîlcuri, un întîi lăcaș de rugăciune fu întemeiat de aceiași boieri cari sînt cîitorii Bistriții : Craioveștii de pe la 1500. Chipurile lor se văd pe pãreții bisericii celei nouă : întîi, banul Barbu, de la care se și cheamă Livada Banului unul din pãmînturile înconjurătoare, care a fost în zestrea veche a mănăstirii, apoi frații lui, vornicii-mari Pîrvu și Danciu. Dar, peste vreo sută cincizeci de ani, la 1645, Matei Basarab a făcut o nouă zidire, înlăturînd și temeliiile celeilalte, care va fi fost cu totul dărîmată.

El a pus să se înalțe turnuri ca acela, străvechi și neobișnuit de mare și puternic, pe care-l dresese la intrarea mănăstirii din Cîmpulung. Unul din ele stă și aici deasupra intrării, celalt e turnul bisericii, așezat deasupra pronaosului și făcînd astfel parte din fațadă. Această fațadă a fost apoi tencuită și netezită, puindu-i-se înainte, la 1826 poate, cînd cu noua zugrăveală, un pridvor deschis, cu arcadele răzimate pe zece stîlpi în cinci colțuri. Dar pe laturi se recunosc încă aceleași podoabe de zimți, de ciubuce simple, de ocnite în două caturi, — cele de sus rotunde, celelalte, pătrate — care se desfac și pe turnuri.

În naos se vede, ca la singura Biserică Domnească din Tîrgoviște, un cafas pentru doamnă, care asculta de la această înălțime slujba. Casele lui Matei erau lipite pe lature cu biserica : cum vor fi fost însă, nu se mai poate ști căci dăunăzi s-au ras și cele din urmă frînturi de zid, rămîind numai beciul și o fîntînă strîcată, unde fusese mai înainte un foișor. Dar puternicul zid împrejmuitor cu multe ferești de strajă stă încă și astăzi în ființă, neclintit. Jos o apușoară, Strehăița, se scurge în rîușorul înalt și înverzît de mucegai care se cheamă Uznița sau Puturoasa.

Azi, e ziua crucii, și, cînd treci de ușa frumos săpată în lemn de un „Ghiura meșterul“, care și-a însemnat numele pe dînsa, te găsești ca într-o zgomotoasă piață de tîrg. Femei în cele mai scumpe cămași și opreguri și zăvelce ale lor stau lîngă grămăgioara de struguri, mere, pere, nuci, pînișoare în chip de cruce, lîngă stîcluțele de vin, între care stă înfiptă o lumînărică de ceară. Preotul binecuvîntează grăbit aceste daruri ale toamnei și-și ia partea, iar biserica întregă răsună de dezbaterile nevestelor ce-și împart acum prinosul blagoslovit.

În sus, drumul duce spre Baia de Aramă (cărcia i zice aici numai Baia), spre Tîrgul Jiiului și Severin. Dealurile printre care trece sînt acoperite cu păduri mușcate, zdrențuite, foarte îngustate, sau se înalță despoiate. În șesul larg se întind lanuri lungi de porumb, care arată că aici stăpînește proprietarul mare. În dreapta și în stînga, nu în gropi sau în ascunzători, ci pe muchi de dealuri, în vileag, se desfășură sate, care n-au nimic deosebit decît coperișurile de stuh ale unor case. Biserica din Jirov, de la 1833—1835, pomenește pe „împăratul Nicolae Pavlovici“, cea din Covrigi are un pridvor cu stîlpi frumoși, cea din Corcova, zidită în veacul al XVIII-lea de Constantin

Strîmbeanu, imitează ciubucele rupte de la Stelca din Tîrgoviște, are ocnițe asemenea întrucîtva cu ale Strchaili, zimți și cadre de piatră sculptată la ferești.

La Tarnița, unde ne așteaptă prieteneste familiile Hîrgotă și Popescu, sîntem, ni se spune, în locul celor mai vechi exploatare de aramă : s-ar cunoaște săpăturile de atunci, și, de o parte și de alta a șoselei, se răsfirea praful pietrei cotlite.

Ar fi fost cîndva aici o mai însemnată așezare. Ziduri de biserică ni se arată în curtea unui satean, și casmaua lui răscolește scăfirli galbene, rotunde. Azi însă casele sînt puține, destul de gospodărești însă, dar sărace, cu vetre primitive de lut în odăile fără găteală; ceea ce interesează mai mult în acest tip de clădiri din lemn întreținute și muruite cu lut, cu acoperișul triunghiular ca o glugă, de șindrili sau de lați, e scara piezișă, care străbate interiorul, ducînd la rîndul de sus, scara vizibilă din afară, cu marginea ei împodobită. Biserița de pe muncel e tot ce poate fi mai smerit, cu înjghebarea-i de lemn abia uns, cu „tîmpa“ ei de lemn și rîndul de icoane al meșterului rural de la 1799.

Aici e satul românesc. La Baia de Aramă, alături, vezi altceva. Lîngă aceeași iute, veselă, limpede apă a Bulbei, care o năpustește adesea de la un capăt la altul, căsuțele stau îngrămădite între înălțimile pe care le domină, departe, piscurile mari ale Carpaților, cu „piatra“ Cloșanilor și Oslea de Mehedinți, care nu întîmplător sarănă la nume cu Ossa antichității traco-elenice. Și aici cele două rînduri, cel de jos mai solid, din piatră, celălalt înseilat în lemn, și aici lipsa cerdacului, și aici gluga acoperișului. Dar prăvălia sămănată printre case are adesea ceva provizoriu, în neisprăvirea și neîngrijirea ei. Se vede omul venit de aiurea, după cîștig, locuitorul neînradăcinat.

Și, în adevăr, chiar dacă această Baie, pe lângă a Moldovei, a Maramurășului (Baia-Mare), a Crișului este foarte veche, deși la început se va fi lucrat și mai încolo, către Târnița, chiar dacă de aici se va fi scos arama pentru grosolanii bani dacici, imitând pe ai regiilor macedoneni și dacă romanii au lucrat aici pentru armele lor de bronz, dacă Mircea I se înțelegea cu un sas pentru exploatarea gropilor, dacă, în sfârșit, într-o vreme mai nouă, supt Matei Basarab, se scotea de aici minereul pentru a-l arde, cum spune călătorul sirian Pavel de Alep, circiumarii, negustorii, meșterii par a fi venit de peste Dunăre, din sîrbime, încetățenindu-se apoi în acest colț muntean de Oltenie. De aici aspectul tîrgului balcanic, care se menține. —

Supt Brîncoveanu, un „băiaș“ de aici, Milco, ajutat și de banul Cornea Brăiloiu, care a făcut danii și la Tismana, a ridicat, în mulți ani, cu trudă, de la 1699 la 1703, biserica, a cărei aleasă zugrăveală, în care se deosebește mai ales Cina cea de taină, se datorește unui călugăr de la Tismana, Partenie. Icoanele de pe catapiteasmă sînt strălucite, vrednice de a fi puse alături cu acelea din vestită mănăstire vecină; ușița din mijloc, dusă de d. profesor Bărcăcilă la Muzeul din Severin, trebuie neapărat restituită și pusă la locul ei.

Ce e mai frumos decît tot ce a putut da vechea artă, decît chiar cadrul de natură, așa de impunător totuși, e portul sătenilor muntelui. Văzut în oraș chiar sau în alaiul coborît de către Tismana ori lângă izvoarele ce se joacă pe pietre în Valea Găinii, el dă, în neasămănata varietate a florilor și liniilor de pe oprege, în nesfîrșitele variante ale rîurilor de la gît, de pe mînci, de pe piept, o priveliște neuitată.

Regalele cusături se leagănă ritmic, maramele ca spuma joacă în vînt, fluturi și salbe își schimbă jocurile, și deasupra mulțimii ciobanul cu căciula înaltă

ori cu pălăriuța rotundă ardelenescă, bătrînul preot de sat cu barba încîlcită, călări, domină vuietul, strălucirile și scînteierile.

Acești oameni, frămîntați cu mocani de dincolo — dintre cari sînt citorii de la Tarnița — au în ei posibilități nescîrșite de mai înaltă civilizație. În marginea tîrgului, fără învățător și sfătuitor, fără îndemn și fără carte, meșterul Ioan Törtoreanu și-a așezat atelierul, cu imensa roată, lucrată de el, care-l pune în mișcare. E carătaș, cu tot ce se cere de la breasla lui, e morar, e tot ce vreți și mai ales tot ce vrea el. Spune cu mîndrie că are douăsprezece meserii. Și bunul stat român îl încurajează punîndu-l la bir pentru fiecare din ele...

Spre Severin, lîngă apa neastîmpărată, curgînd spre Motru, între sate mai bine înjghebate, dar în care iarăși arta nu e în locuință, ci în veșmînt, Nedanova are un sunet slavon arhaic, care miră, alături de Gheorghieni, de Balotești și Călinești, de poeticul „izvor al Berzei“.

Deodată în stînga, supt înălțimi se ridică ziduri înalte, ca de cetate spartă și lîngă ele, deasupra căsuteilor satului, un lăcaș bisericesc care te cheamă din drum prin simplitatea liniilor sale-așa de bine chibzuite, ca și prin covorul viu al zugrăvelilor. E biserița cu hramul Vovideniei, al „Ovideniei“, pe care a ridicat-o la 1818, a împodobit-o prin talentul lui Matei, lui Fotache și lui Constantin zugravii, în 1837, Ion și fiul său Costache — pe oltenește : Costaiche — Burnaz. Acești sîrbi de neam intraseră cu totul în viața țării : îmbrăcați în haine de tăietură veche, Ion și Ana, Costache și Ruxandra au lîngă ei copii cari poartă cu mîndrie uniformele celei dintîi școli militare în principatul munțean. Unul dintre meșteri a înfățișat „lenea femeilor“ în față cu chipul cumplit al Samodivei legendare.

Din Severin apucăm către satul din care d. Gomoiu vrea să facă pentru ai săi ceea ce-i dorește inima. Drumul aleargă pe culme deasupra Dunării, care se încolăcește la vale, strălucitor de albă în răsfrîngerile lumii tari. Ținut de hrană cu așezări trainice. Numele arată vechimea, nume din familia celor terminate în *-ova*, care merg de la Orșova pînă la aceste Hinova, Rogova și se întind într-o mare parte a Serbiei de nord; gîndindu-te la Berzava dacică, e o întrebare dacă sufixul slav nu s-a așternut asupra unui dacic, mai vechiu.

Vînjul Mare, unde sîntem așteptați, Vînjulețul sînt dincolo de hotarul mîndrelor oprege și al cămașilor înflorite. Aici, casa a biruit. Și tot ea domină aspectul satelor, cu stîlpii de zid solizi, la Viașu, la Pătulele, unde sufletele bune n-au știut ce să mai facă pentru a ne întâmpina. Sufletele bune și viteze, în osebirile politice de azi ca și în luptele eroice din alte timpuri — căci vecinele sate Roșiori și Vînători par a fi vechi¹.

La Viașu sau Mărdășteț, Fratoșitenii au făcut biserica, de cel mai frumos tip, și zugravul Petru din Craiova, cu „calfa“ sa, Ilie, ni-a păstrat, cu fața și haina lor, tot neamul, îmbelșugat al polcovnicului Răduțu, plus un logofăt, un abagiu, un boiangiu, cîte un preot cu o preoteasă lîngă dînsul. Duioasă întovărășire a unui sat întreg, cu boierinașul în frunte!

Tot drumul pînă la Oltenița e pe lîngă case de proprietari expropriați, unele pe calea ruinei, îndată după plecarea stăpînului, pe lîngă bogate ogoare de grîu și porumb. Bogăția aceasta o căra la Dunăre o linie îngustă făcută de nemți: acuma — rușine și scandal! — cine vrea își ia vergi de fier din șine, și micuțele vagoane ruginesc. Ai impresia că treci printr-o țară to-

¹ Nume interesante: la Dârvari („Lemnari“), la Plopșor, la Terpezița („Mesuța“) (n. a.).

tal neadministrată. La Plenița foarte mare sat, s-a dat de curînd dreptul de comună urbană : atîtea altele aşteaptă aici ca și aiurea ! Va veni vremea gospodăririi, prin politică sau și în ciuda politicei ? Aceste locuri, ca pămînt și ca oameni, sînt vrednice de toate îngrijirile.

7. PE DUNĂRE SPRE GRANIȚA SIRBEASCĂ

Dincolo de Porțile de Fier, Dunărea curge între munți închiși ai Serbiei și între înaltul mal bănățean, pe care liliicii din dumbravă, persicii și caișii din grădini desfășură ninsoarea lor albă, roză. Valuri de miresme plutesc o clipă deasupra apelor line și se împărtășesc iute, ca o iluzie.

În stînga, după ce s-a închis păretele de stîncă înbrăcat cu arbori rari, nici o țipenie de om nu se zarește ; doar cîteva capre se cațără, lunecă, se prind din nou : conducătorul lor rămîne nevăzut. Înăuntru, e mișcare și viață brută, în minele de aramă de la Maidanpec ; aici, spre apele ce-și însoțesc alergarea spre strîmtori nimic decît calmul maiestos și trist al coastelor sure, scrijelate, goale. În dreapta pînă sus pe deal se deschide ogorul, în mersul lin al boulenilor suri. Dar și în această parte, ca o amintire dăinuitoare a vechilor vremi cumplite, cînd sînge vrîsta apele cu luciu de oțel, casa se ferește a ieși la iveală, parcă ar sta să răsară de dincolo din ascunzători tîlharul, piratul de Dunăre. O străveche stare de veșnic război pare să apese încă, după atîtea schimbări și prefaceri, aceste ape despărțitoare de țări și neamuri.

Doar dacă Roma și aici a făcut, pe vremile ei, pace, buna pace de munca roditoare. Tablele cu inscripțiile împăraților în clare și suptiri caractere latine sînt încă legate de scheletul stîncilor. Șoselele de azi, de-o parte și de alta, sînt în legătură cu drumurile pe care cazmaua romană în mîni voinice de soldați le-a deschis întîia oară. Se văd încă găurile săpate în piatră de uneltele lor. Amintiri care au chemat și cheamă la refacerea creațiunilor disparute.

Intr-un tîrziu, la locul unde rîul se despică pe patru a încunjura un ostrov în care se deșteaptă verdeața sălciilor cu crăcile moi, ziduri se înfruntă de-o parte și de alta. Marea operă a Romei a fost ruptă — pentru totdeauna ruptă — și în locul imperiului singur acum, în evul mediu, regate care se pîndesc și se înfruntă lasînd, în rivalitatea lor lacoma, fără stapîn și fără folos, imensul, mărețul drum de apă.

De o parte, suit cu zidurile-i tari pe trepte c roiate de stîncă tare, Golubațul, „cetatea porumbeilor“, Columbaciul își ridică turnurile acum deșerte între pietrele cărora păsări de altă speța decît blîndul „hulub“ își strecoară trupul către nevăzute cuiburi. Zidirea se ține încă solid pe malul îngust deaupra căruia poteci încălecă mușuroiul pietros. Aici odată, acum cinci sute de ani în capăt, ungurii dar și polonii lui Zawissa cel Negru, ostași ai lui vodă Dan Munteanu au încercat în zădar să oprească mersul înainte al trupelor otomane zburînd din găoacea de piatră pentru mai marea glorie a lui Dumnezeu proslăvit simplu în religia islamului.

În față, din cetatea lui „Laiș Crai“ a rămas un dinte știrb de granit, și din ape se ridică altul, ca și cum l-ar fi pierdut în cale un uriaș clăditor de palate.

Mergînd către acest loc al înclăstării oștilor, Dună-

rea freamătă. Un vînt iute o biciuiește în lung, și valurile se întrec, se ciocnesc, se amestecă, se înghit, zvîrlind spumc, ca în Mare. E o subită mînie care învălmașește totul, deși din cerul primăvăratec se coboară raze de lumină proaspătă.

Puțin mai departe, malul nostru se umple de clădiri și lume se vede îngrămădită la ponton.

Sîntem la Moldova Veche.

II

GORJUL

1. TÎRGUL JIULUI

De la Severin linia drumului de fier urmează aproape linia despărțitoare între vii, al căror timp de roadă se apropie, și între șesul, sămănat cu dumbrăvi și sate, care duce pînă la Dunăre, din ce în ce mai depărtată în povîrnișul ei spre miazăzi și răsărit. La Filiași, două linii laterale se desfac, în sus și în jos, căutînd munții și fluviul, între cari se răsfață Oltenia.

Cea dintîu se va opri la Tîrgul Jiului, fără să-și ajungă ținta, pasul Vulcanului, dincolo de care se întinde țara Hațegului, inima vechii Dacii, a barbarilor lui Decebal și a romanilor lui Traian. Pe șoseaua ce caută gura de intrare a Jiului, în pasul îngust al Carpaților celor mai încheștați, trece numai diligența cu puține scrisori și puțini drumeți, mai mult de prin satele munților.

Trenul, care nu e deloc grăbit, înaintează printre lanuri de aur, ce se scaldă în lumină, cresc de dînsa și încep a peri de dînsa, și supt dunga verde, bine acoperită cu arbori, a dealurilor. Cerul e desăvîrșit de albastru, aerul limpede-limpede: toate parcă se confundă într-o largă fericire luminoasă. Tîrzia vară,

obosită, doarme în mijlocul bogățiilor ce a cucerit de la soare.

Oamenii sînt vrednici de această țară și de trecutul ale cărui urme le acopăr lanurile de porumb, înnoite an de an timp de douăzeci de veacuri. Sînt mîndri, puternici, înfășurați împărătește în zehgile lor albe de „munteni“ : vād cîțiva țărani grași, roșcovani, cum nu se întîlnesc pe aiurea, bătrîni cu chimirul plin și bogăția întinsă, cari, din porcii ce nu se mai primesc acum la veșnica graniță de ură și din prunele livezilor au făcut banii ce pot sprijini noua viață a satelor. Și portul e mai frumos decît acela ce îmbracă pe mehedințenii de spre Dunăre. În zare se vād biserici de zid, trainice și frumoase, ca un semn statornic al hărniciei răsplătite a satelor.

După Cărbuneștii, cari înlocuiesc vechiul tîrg al Gilortului, ce se mai chema și al Bengăi, pe timpul cînd era stăpînit de boierii Bengești, iată tîrgul celeilalte ape, al Jiiului.

Timpurile nouă au adus strade drepte, piața, podul de fier, care unește acum bietelesuvițe de apă săracă ale Jiiului împuținat de arșiță. Ele au mai dat frumosul gimnaziu, în odăile căruia se adăpostește o bună școală de ceramică și bogata colecție de pergamente, hîrtii, monede și pietre însemnate cu vechi scri-suri romane și românești, pe care a strîns-o la un loc un om bun, muncitor și priceput, institutorul Ștefulescu. Tot aceste vremi de prefacere au sămănat ici și colo cîte un palat al administrației sau oștirii, sau vreun luxos otel care nu-și găsește antreprenorul în viața liniștită și retrasă a celei mai mici capitale de județ din România.

Dar din cel mai nou trecut, al boierimii Jiiului de sus, se mai țin în picioare, în curți largi sau după grădini mirositoare, case cu pridvoare și lungi streșini,

care-și încălzesc la lumină casele de piatră, de atâtea ori plouate și ninse, și ascund în cutare colțuri nelocuite amintiri sfioase. Și, oricît s-ar fi clădit și împodobit, vechiul târg e încă tot al acestor vechi case, care fac să nu poată uita pînă și aceia cari nu-și îmbogățesc sufletul prin întrebarea cărților.

În mijlocul orașului, statuia lui Tudor Vladimirescu. Monumentul și exproprierile locului ar fi costat mai multe zeci de mii de lei. Nu prea face, cu toate gândurile bune. Tudor se razimă pe o grămadă de bolovani, sprijinită și ea de o coloană. Un leu strașnic, cu trupul mic și capul mare — față de Tudor însuși el pare un *chien-lion*¹ — se învîrte jos, cu gura deschisă spre ragăt. Eroul, fără asămănare, e lipit cu totul de mișcare. Sașia și-o ține ca un bețșor. Teaca e și ea desfăcută de trup. Dintr-un oarecare punct de vedere, luptătorul apare ca străbătut de o curioasă armă lungă, cu două tășuri.

Reprezentații teatrale ale unei trape din Iași, care răspîndește gustul de teatru și... dialectul. Rețeta mi se spune că e bună, și chiar jocul satisface. „Aristocrația“ locală (este, și are trăsuri pentru un orașel cît o batistă) se ține însă de o parte. Chiar cînd au rămas în orașele noastre de provincie, boierii nu mai reprezintă un element de inițiativă, de cultură și de viață.

Foarte frumoasă grădina publică, vechiul zăvoai. Viind însă lume puțină ca să se primble (firește clasele sociale, înt-un orașel de 6 000 de oameni, țin să nu se amestece), nisipul și prundul grămadit se înalță ca și cenușa pe coastele Vezuviului. Unii vechi copaci sînt minunați. În adîncurile, nestrăbătute încă de cărări pentru primblare, se țin chiar cerbi și ciute.

În fața luxoasei primării și de jur împrejurul bisericii Sfinților Apostoli — frumoasă, bine îngrijită, cu

¹ Cîine tuns cu coamă de leu (fr).

turnuri înălțate însă prea mult ; înlăuntru, picturi ale unui meșter brașovean de pe la 1830 — se ține târgul. Vînzătorii și vînzătoarele stau așezați pe marginea trotuarului. Tipurile sînt energice, figurile pline, arse de soare ; ochii privesc drept, fără sfială. Bărbații poartă pînzeturi albe sau lungi mantale de postav. Fotele, cămășile cusute ale femeilor sînt dovezi de îngrijire și de un gust ales. Toți par mai puternici, mai mulțămîți — cum am zis — decît vecinii lor, mehedințenii. Aceștia din urmă au și altă înfățișare fizică : blonzi, figuri neregulate, curioase ; desigur că în ei trăiește alcătuirea vechiului dac, pe cînd dincoace, pe acest pămînt, care, zgîriat la împlinire, dă lagăre, marmure, vase și monede romane, romanita ea biruitoare se menține și în chipuri.

Între aceste femei frumoase, între acești voinici bărbați, păzesc o ordine, care nu se prea tulbură, gardiștii, foarte curat ținuți în uniformele lor împodobi e cu roșu. Nici ei nu par frumoși însă, pe lîngă măiestria măsurată a îmbrăcămînții țăranului. Dar mai al s ce sînt pe lîngă dînsa costumele de oraș, rochiile eu o-pene și pălărioarele sau pălăriuțele reprezentantelor culturii !

În oraș e o colonie mică germană. Ea își deschide acum școala ei germană, la care și țărani noștri îi înscriu copiii. Dacă romanii au avut mai mult ca oricine organizarea de stat, germanii sînt neîntrecuți în organizarea lor națională.

2. TISMANA

Șesul oltean pe care-l străbate acceleratul nu samănă cu șesul, revărsat ca o apă, al Țării Românești. Simți că mergi pe o înălțime mai mare, și necontenit,

de amîndouă părțile, pămîntul se înalță încă. Lăice-rele, scoarțele arăturilor proaspete, ale fînețelor verzi, ale puținelor lanuri de porumb chircit și uscat se confundă și se ridică în linii blînde. Privirea prinde astfel mai bine satele mari, strîns alcătuite.

Și rasa e alta, mai bună, mai mîndră. Fața, albă, e ușor ovală ; fruntea dreaptă, dar nu largă, ochii mici cu liniile ascuțite, nasul puțin coroiat, gura și bărbia frumos croite tivesc în profil obrazul mare, întins, nu bostumflat, nici osos ca al bulgarilor, cu urechea fin desemnată ; mustața e mică, suptire : un „spic al grîului“, cum-zice în cîntece. Cînd merg călări cu căciulile înalte, tot una de late la bază și la vîrf, cu mantiile de abă albe plutind în vînt și acoperind ca un val-trap spinarea cailor mărunți, ți se pare în adevăr că vezi ostași de lupte sau de răscoală, dintre cei ce au facut vestite aceste plaiuri. Icoana de căpetenie tăcută, cu fruntea încrețită și buzele strînse, a lui Tudor ră-sare înainte-ți, și pare că-l vezi pornind în ziua de februar, cu un cer de plumb, greu ca acesta de astăzi, cu văzduhul tot așa rece — cer și văzduh ca și cuge-tul lui de om cu sufletul închis, care grămădește ura și-și hrănește dintr-însa setea de răzbunare — parcă-l vezi pornind, cu cetele norodului, în largi mantale de aba albă, pentru a-și înfrunta ursita.

Numai portul femeilor e mai urît decît în dealurile și în munții Vîlcii : supt ploaie trec ca niște călugărițe catolice fețele înfășurate în broboade, trupurile învălătucite în mantii albe, șnuruite.

Valca Jiului vine din sus, cu apa largă, ca de argint topit, șerpuint încet, în falduri grele. E, neapărat, mult mai îngustă decît valea Oltului, dar pare mai lată, cu dealurile mai joase și arborii mai rari, gră-mădiți numai în unele părți. Porumbul s-a cules, și lunca pare pustie supt ploaia care a gonit ciobanii ; înălțimile sînt mai mult goale, cu pădurile de mult

rase. În această jalnică zi de Sîntămărie, scaldată în apele reci, numai unele stații mai adună pentru priveliște mulțimi înfășurate în mantii și zgribulite. Nu înțeleg cum s-au putut aprinde, cu oricîtă țuică, cei ce s-au luat la bătaie în marginea unei gări, și-au spart capetele și strigă cu înjurături răgușite : „la primărie, la primărie !“

Cu toate ceasurile de noapte înaintată și posomorîrea cerului foarte negru, Tîrgul Jiului apare și acum vesel, bine clădit, gospodărește îngrijit, clădit strîns și cu rînduială, luminos.

Spre ziuă, coviltirul norilor se rupe în șiroaie care duduie ca niște mulțimi sălbatice alergînd spre pradă și dimineața înfășurată în neguri se înalță cu zimbet de gheață.

Drumul de la Tîrgul Jiului la Tismana se desface îndată din larga șosea care duce la Severin. E tot o șosea, mai îngustă și mult mai rău îngrijită : ploile au căptușit-o cu un strat de noroi apos.

De o parte și de alta, se văd ușoare înălțimi depărtate ; în mijloc, porumbiștea cu foile îngălbenite. Îndată însă linii de dealuri se ridică-n cale, și pădurea începe, ca să nu se mai oprească pînă la zidurile Tismanei, care e însăși mai înecată în păduri uriașe decît orice altă mănăstire a noastră.

Deocamdată, stejari tineri se înșiră deși, cu înaltele trunchiuri supțiri. Vechea pădure e sfîrșită, și pe o culme goală, plină de scînduri clădite, fierăstrăul taie scîrșnind trunchiurile mari jupuite. Apoi vin ochiuri de lumină, perdele ușoare de aburi. Pînă ce, la urmă, stejarii bătrîni te înfășură, două ceasuri întregi, cu taina lor umedă. Unii au trunchiuri și crengi tot așa de coplesite de mușchi verde crescut ca o catifea, și dungii albe arată pe aceia dintre stîlpii codrului cari vor încheia în curînd sînt securea lucrătorilor lungă și mîndra lor viață, lăsînd vlăstarelor loc și lumină.

Prin pădurea bătută de ploaie trec numai puțini drumeți, supt glugi, cu umbrele, călări — și țărani călări au adesea umbrelă — sau în căruțe și trăsuri. Lipsește mai cu totul scîrțîitura înceată a carelor cu boi. În luminișuri și prin curățuri pasc oi albe, înaintînd cu un clătinat ușor al micilor trupuri rotunde, și vite răzlețe. Jalejul, care a numit odată un județ, se răpede, rîuleț limpede, supt podișca drumului. Încolo, numai pacea întunecoasă a soborului de stejari. Pare că ești prin codrii Neamțului.

Un singur sat pînă la Tismana, Peștișanii. Cele mai multe case sînt încheiate, ca în munții Moldovei, și mai ales acolo, la Neamț, din bîrne grele de lemn aspru cioplit. Cerdacul se razimă pe stîlpi tot de lemn. Două odăi alăturate au fiecare cîte o fereastră și cîte o ușă în față. Adeseaori o garnitură cu zimți împodobeste spinarea coperișului și stă și deasupra porții mari, uneori săpată. Încolo, nici zugrăveli pe pereți, nici forme de lut în chenare la colțuri sau în jurul pereților, nici flori pe polițe, ca în alte părți de muncel și munte. Biserica din acest sat e de lemn negru, și nici într-o parte întînderca verde nu e sămănată cu turnuri de zid, ca la alte biserici. Mulți țărani au fața tristă, nemulțămîtă ; de alminterea și tipul nu mai e acel de jos din margene : vezi obrazuri boțite lîngă capete rotunde, cu părul și ochii negri ca în Muscel. Zăvelcile sînt lucrate mai mult în roșu dungat, însă cea din față e scurtă și îngustă ca o pestelcă.

Lași calea spre Baia de Aramă, vechiul tîrgușor mehedințean, și apuci la dreapta printr-o porumbiște întinsă.

De la o vreme, înălțimi mari, păduroase, se văd în fund. Doi zmei par că se pîndesc înainte de a se înșfăca în ghearele lor de stîncă. Drumul duce spre

dinșii, trecînd prin satul româno-țigănesc Tismana, și te cufunzi iarăși în pădure, care aleargă pe coaste, incunună culmile și pare că vrea să-ți taie cărarea, pe cînd crengi se ating deasupra în arcuri de triumf mai frumoase decît acelea ce au rămas de la o primire oficială în tot lungul șoselei. Această pădure cățărata și coborîta în adîncuri, acest vălmășag de trunchiuri și de frunziș bogat nu se poate asemăna cu nimic din ce am văzut pînă acum. Apa Tismanei, negric, fuge în neconținute vîrtejuri albe de spumă.

Printre ramurile ce închid zarea privește un turn, cercetînd cărarea, apoi el se ascunde iarăși, și numai iată că la o cotitură Tismana toată : turnurile amîndouă, o poartă de intrare, zidurile nouă, galbene se văd, înjghebînd o cetate puternică. La picioarele ei, pornind din jghiaburi ascunse, o trîmbă de apă cristalină țîșnește și, arcuindu-se, lovește un colț de stîncă învelită cu mușchi, pentru a se coborî apoi prăpăstuit, ca un sul de argint, spre Tismana în vale, unde zac ruine roșii, nouă. La dreapta, verdeța se rupe, și un înalt părete de piatră sură face căpătîi tuturor clădirilor.

În stîncă aceasta se arată, tocmai sus, poarta neagră a sihăstriei Sfîntului Nicodim, acel evlavios călugăr sîrbesc care a venit la noi pe la 1370 ca să întemeieze după normele cu bună rînduială din Atos viața calugărească a românilor. Cu cheltuiala sa, din banii strînși de la bunii creștini, și cu cheltuiala domnului din Scaun, Vladislav-vodă, bunicul lui Mircea, el clădi în acest colț de rai, unde vara e strălucită și iarna foarte blîndă, cea dintîi mănăstire mare pe pămînt românesc, cea dintîi durată din zid : Tismana.

Ea trebuie să fi fost mică, dar armonioasă, în felul cum arta bizantină s-a împămîntenit la sîrbi, sau chiar în felul lavrelor Sfîntului Munte. Aici se îngroapă

sfântul — pe care-l amintește astăzi o urâtă lespede de pe la 1840 într-un meschin grilaj, lângă biserica nouă — și tot aici și celalt ctitor, Vladislav-vodă. Din pietrele lor de mormânt, din odoarele dăruite de dînșii, din clădirea însăși n-a mai rămas însă nimic. Dar la 1541, mîntuind în ziua de 14 septembrie, Radu Paisie, care a clădit bolnița Coziei, făcu din nou, în același stil, Tismana, cu o ușă încadrată în flori de crin sculptate și cu pereți foarte înalți, de tot sus bolțiți pentru îngustimea bazei. Se poate spune că turnurile de acum, două mărunte zidiri octogonale, nu sînt ale lui Radu, ci au înlocuit pe acestea, care se vor fi dărîmat. Roatele săpate din ocnițe, cadrele ferestilor cu flori cunoscută ar dovedi că și Tismana a primit o nouă prefacere, dar numai în amănunte, pe vremea lui Brîncoveanu. Glogovenii au făcut apoi, în veacul al XVIII-lea, încă o reparație, care li-a dat dreptul — credeau ei — de a-și zugrăvi chipurile de familie, uitînd pe vechii ctitori, și să-și îngroape morții în pronaos. Un pridvor s-a adaus, în sfîrșit, la repartitia din zilele lui Știrbei. O nouă reparație pentru clădirile încunjurătoare s-a făcut dăunăzi, nu pentru cei cîțiva călugări cari au mai rămas, ci pentru un sanatoriu care nu-și poate găsi ocupanții din cauza umezelii și rămîne să fie camere de închiriat pentru vară.

Astfel, pe locul celei mai vechi mănăstiri românești se înalță astăzi o clădire cam deșănțată pe din afară, într-un cerc de case fără arhitectură. Lipsește verdeața, florile arborii, mișcarea unei mănăstiri. Pe pașiștea săracă zac trupuri mărunte de rîndunele fulgerate de frigul timpuriu, pe cînd una din ele se zbate flămîndă în bolțile bisericii, unde și-a căutat un adăpost care-i va întîrzia moartea. Pare sufletul nemîngîiat al bătrînului ctitor...

3. PE VALEA JIULUI SPRE HOTAR

Cerul e cu totul acoperit cînd pornim pe valca Jiului spre graniță. În lumina tristă a dimineții reci, umede, se vede lungul șir al caselor din satul Vădeni, în care întri îndată ce ai ieșit din Tîrgul Jiului. Tot clădiri de bîrne încheiate, copereminte mari de șindilă, zimți de lemn înnegrit deasupra casei și a porții de intrare, înalte pătule de vergi împletite, movile de fîn, coceni și frunzare străbătute de prăjini.

Apoi, cale de două ceasuri, între dealurile mari din stînga și cele, mai mici, din dreapta, se întinde lunca șeasă, aproape cu totul curățită de arbori, mai mult goală de case și sămănată cu pîlcuri de porumb.

Deodată un vîntișor se ridică, și spărturi albastre se fac răpede ca prin minune în pînza lăptoasă a norilor. Soarele nu se vede încă, dar spre răsărit e un frămîntat pripit al negurilor deasupra dealurilor. Departe, tocmai în cellalt capăt al bolții, costișe, văi se auresc ușor de raze al căror drum nu-l înțelegi ; chiar în șes, de tot aproape, vîrfuri de arbori se luminează puțin.

În sfîrșit, un zimbet sfios pătrunde prin norii pe cari vîntul i-a suptiat pe încetul. Soarele înșuși se ivește, întîi ca un șters disc de lună, apoi stăpîn pe întreaga lui strălucire. O mîngîiere caldă atinge obrazul, și în aceeași clipă cîmpul și zărilor s-au preschimbat. Porumbul zdrențos pare înfășurat în scutece de aur, focuri roșii, galbene, albastre săgetează din roua luminoasă, depărtările se vădesc ca la ridicarea unei perdele, și tocmai în fund apar înălțimile albastre, pe care călătorește o scamă de nori deșesuți. Cîte un cioban tînăr stă răzimat în bîtă și se închină puterii de lumină, căldură și viață, care a biruit și-și urmărește dușmanii pentru a-i nimici.

Jiul nu s-a văzut încă, deși e foarte aproape, căci curge colo, la stînga, supt acea perdea de sălcii, sarbede, buhoase. Odată el scînteie în frînturi ale panglicii sale de argint. Apoi iarăși sălciile-l ascund cu totul.

Acum, în stînga coasta se vede bine, acoperită cu păduși și casele satului Porcenii. În dreapta, Bumbeștii se deșiră în șes, cu case bune nouă și o frumoasă biserică de zid. În față, munți mari, prăvăliți în neorînduală, par că închid drumul, cu zăgazul lor bogat împădurit.

Trăsura găsește însă neconținut înaintea ei aceeași șosea bună, care se face din ce în ce mai sigură, mai netedă, mai tare, „ca țimentul“ zice bătrînul Geană, care mîină gîrbovit, cu un lung țuguu de căciulă ciudoasă pe cap. Cînd s-ar crede că va atînge muntele, ea lunecă pe priporul lui și stăpînește Jiul. Am intrat „în munte“.

Deasupra noastră e un puternic povîrniș drept, pe care pădurea de fagi, plantațiile de nuci au rămas numai sus, pe alocurea, pe cînd jos se rostogolesc bolovani, se scurge praf de piatră negric, galbenă, roșie ca sîngele uscat, se înfățișează lespezi mari în culori întunecate sau aprinse. În față, dimpotrivă, stîncă sură, care răzbate numai ici și colo, e înveșmîntată într-o strălucită mantie de păduri și tufișuri.

Pîna la vamă, drum de trei ceasuri, e aceeași strîmtoare, cu un părete rupt de dinamită și de cazmale, spintecat în rănă de rugină și de arsuri, care s-a revărsat pe marginea apei în clădării sălbatece, și cu cellalt părete drept, nalt, trist, singuratec, cuprins de sus pîna jos în zarea pădurii.

Între cele două creștetuțe înalte e prins un petec de cer, pe care norii s-au prefăcut acum în destrămături

ușoare, linoase, care se pierd pe încetul în albastru. Soarele țîșnește deodată rotund pe culmea din dreapta. Sînt unsprezece ceasuri, și la trei el se va coborî, tot așa deodată, fără să lase nici un joc de lumină în urma cufundării sale liniștite.

Jiul nu mai este aici senina panglică de argint din vale. Umbra pădurilor l-a prefăcut într-un șivoi verde-uleios, care-și schimbă la fiecare cotitură, la fiecare pas înfățișarea, după toanele patului său pietros. Aici el înaintează iute pe un prăvăliș domol, mai departe e tăiat de dungi de spumă ca niște coame albe ce filfîie ; îndată el se rupe turbat în șuvițe ce clocoțesc nerăbdătoare, cu un fișuit de răscoală, apoi el lunecă răpede printre marii bolovași ce-l strîng de aproape, se rotește în vîltori, aruncă nisipuri colțurate, prelinge apoi liniștit părății unei pietre ce nu se poate mișca din loc, și, în clipa următoare, el se va întinde, aproape încrămenit în luciul său verde, ca o icoană a apelor fără curs din umbroasa, recea țară a morților.

Șoseaua frumoasă e mai mult pustie, căci drumul acesta de stîncă, deși leagă două țări, cu multe greutăți și uriașe jertfe, mai ales din partea noastră, nu schimbă între ele mărfurile lor. Abia a trecut mama gresoaie, umflată, strîmbă, a diligenții, cu conductorul ei galonat, călătorii de toate treptele, bagaje în toate colțurile și un tînăr de la oraș cocoșat în coadă deasupra sacilor cu ovăz. Rareori mai vezi cîte o căruță cu drumeți ce merg *dincolo*, grămădiți cu lăzi, pachete, boccele și burdufuri supt coviltirele gîrbovite. Vreun țaran călare, vreun biet călător sărac, ce urcă pe jos. Încolo, numai lucrătorii de la șosea : români, italieni și nemți, cari dreg în mai multe locuri drumul prăbușit sau mușcat de ruină, cu șinele de fier, roabele, fierăriile și întunecoasele căsuțe de adăpost ce și-au durat, țărănește, din lemne grosolane.

Odată, șoseaua trece pe malul drept al râului și se înfundă în pădurea unde vite pasc risipite supt paza unui moș zdrențos. Schitul Lainici, o clădire făcută din bani boierești amestecați în veacul al XIX-lea, supt vodă Caragea, se ascunde aici și la dus și la întors am văzut în acest ungher tăinuit de lume mai multe neveste decît monahi.

De la vamă pînă la graniță, cale de vreo jumătate de ceas, munții, Jiul și șoseaua, deopotrivă de pustii, se prefac întrucîtva. Spinările stîncoase cresc, lespezile spîrcuite la deschiderea drumului sînt mai greoaie și amenințătoare ; mesteacănul ia locul fagului, fiind sămănat mai rar decît acesta, și la sfîrșit se adaugă și bradul întunecat, care pătează însă numai uneori. Jiul se zbugiumă acum tot mai în fund, și, strîns mai de aproape între părății de piatră cari-l călăuzesc, el nu mai știe de odihna verzilor ochiuri de liniște. Iar șoseaua, cu podurile ei de piatră bine netezită și cu canțioanele roșii ca niște castele, e o scumpă podoabă pentru o țară al cării ban s-a risipit fără cruțare.

După cîteva rătăcirii, ea a ajuns pe malul stîng. Un munte înalt, gol, cu fruntea ascuțită, răsare înaintea. Jos, o gheretă și o pîrghie tricoloră stau în fața unui stîlp de hotar văpsit în colorile Ungariei, lîngă care păzește un funcționar cu chipiul înalt. De acolo înainte, prin munți și vale, neamul românesc nu mai stăpînește țara sa.

La întors, apusul strălucitor de aur șters, de ruginiu ușor, se desfășură cînd ieșim din strîmtoare. Și, în același timp, în răsăritul siniliu înflorește fața galbenă a lunci. Lunca întregă, cu umbre mari negre, pare înălțată în lumi de taină.

4. ÎNTRE TÎRGUL JIULUI ȘI SEVERIN : DOUĂ DRUMURI

Tîrgul Jiiului e legat printr-o șosea cu capitala județului vecin, cu Severinul. Urmăm această șosea într-o zi de o tristeță blîndă, cu puțină lumină rece strecurată prin pînza, așternută de la un capăt pînă la altul, a depărtaților nori albi.

După podul peste Jiu, la capătul zăvoiiului, care e grădina orașului, șoseaua înaintează fără șerpuituri, supt dealuri împădurite, dincolo de care se văd munții înegurați ; de ceialaltă parte, alte șiruri de înălțimi se înșiră învălurate.

Bălți de ploaic, heleșteie în care femeii își curăță pînzeturile, un petec de pădure rărită. Încolo, drum aproape pustiu, îndată ce te-ai depărtat de oraș, porumbiști ce se culeg, arături proaspete înseilate ici și colo.

Satele nu sînt rare. Pe coastele înălțimilor se ivesc adesea mari biserici nouă, frumos înălbite, biserici de zid cu cîte două turnuri. Dar casele de bîrne sînt foarte proaste și stau mai prejos decît cele mai rele din Vîlcea. La multe lipsește și varul și lutul ; fereștile sînt abia căscate și le acopere cîte o fărîmă de geam cețos. Rarori vreo poartă săpată ; niciodată o podoabă, o floare. Uneori sînt adevărate poieți goale, și pe dinuntru și pe din afară.

Dar casa e mai săracă, mai nenorocită și tristă decît locuitorul ei. Pătulele sînt mari, foarte bine împlete, nutrețul de iarnă al vitelor, coceni și fîn, stă înfipt în prăjini. Copiii zdrențuiți merg „la boi“, și cirezile, turmele de oi și de capre pasc în jurul caselor. Dintr-o bojdeucă neagră, răsare o femeie bine îmbrăcată, care desfășură spre vederca unei vecine o frumoasă zavelcă nouă. Portul e bun, și numai copiii sînt lăsați în cămeșuici negre sau zac în casă ca țigani.

Aici trebuie, nu pământ, cât învățătură, lumină, simț de ce este viața și cum trebuie trăită. Până și hanurile, ținute pe aici de țărani, și nu de evrei ca în Moldova sau de greci ca în multe părți muntene, samănă cu niște speluncea nelocuite. Țuicarii își beau prea mult țuica, și d. Geană, care ne conduce, e de părere că așa face și învățătorii, cari ar trebui să stîrpească deprinderile rele.

Un deal de lut acoperit cu pădure desparte Gorjul de Mehedinți, și de pe vârful lui se desfășură tot ținutul de coaste și văi, cu poteci de verdeață, cu cărări și case ce se ivesc departe. Despărțirea aceasta a județelor prin spinări de dealuri arată caracterul lor neatârnat din vremuri, fiecare avînd judele său, abia supus voievodului. Astfel aici se hotăra pământul lui Litovoi de pe Jiuri de stăpînirea Mehedinților, a oamenilor cetății Mehadia (h e ca în Hamaradia un adaus oltean). De cealaltă parte, e Roșița, numită așa după culoarea cărămizie a lutului pe care e întemeiată. Satul e mai bun decît Vîrtopul, cel din urmă sat al Gorjului. Se văd și case cu două rînduri, păreți mai mari cu obloane, boltiri de zid în eerdace; cîteva sînt zidite din cărămidă. Întîlnești fețe frumoase, rotunde, cu ochii mari. Dar lungul șir de case pe costișa dealului lasă o întipărire neprietenoasă și tristă, prin murdăria copiilor cu obraji galbeni, prin puțina îngrijire a hainelor și a caselor, prin mirosul greoi de bălegar ce se ridică din curțile mocirloase. Așteptăm să se dea hrană cailor, înaintea unui han cu geamuri sparte, clădit țărănește, și supt un coperiș înalt, unde duhlește de o parte grajdul, iar de alta uriașe căzi în care fierbe țuica. O nevastă cinchită pe un scăunel toacă varză cu toporul în piuitul puilor de găină și grohăitul purceilor, pe cînd în crîsmă rătăcește-n papuci hângița, care se cheamă Alexandrina și are fața slabă, palidă a unei mari boieroaice între movilele de

băligar. Un nebun ni tot înșiră de la capăt cîți copii are și cu cine este în legătură. „Moș Udrea a murit, încheie el ; dac-aș muri și eu după dînsul !“ Iar cîți vin la han, chemați de o femeie grasă cu picioarele goale, au țuică în cap, zbiară, cîntă și chiuie.

Motrul curge liniștit în vale printre sălcii, lat ca Ialomița lîngă Tîrgoviște. Îl trecem într-o împroșcătură de stropi, și apucăm la stînga printr-un ținut verde, cu porumburi și case albe presărate de-a lungul drumului.

Apoi începe un șir de suișuri și coborîșuri prin păduri și văi, tăind de-a curmezișul înălțimile ce tot răsar în zare, albastre. Pînă într-un tîrziu nu se mai văd sate. Dar șoseaua e foarte mult străbătută ; ea nu ni aduce numai cîrduri de vite albe, pîlcari de oi blajine ce fug speriate drept înainte, păstori și păstorițe, unii numai în cămăși, alții cu sumane, cojoacele, șaluri, ba chiar cu umbrelă. El mîină înaintea noastră cară, căruțe, trăsuri, ce aduc supt coșuri, covergi și peteci de abă murdară o lume amestecată, în care cei mai mulți la număr sînt săteni. Portul lor se deosebește întrucîtva de al gorjenilor : nădragii de abă sînt cusuți în față cu flori și găitane negre ; căciulile albe, negre sînt mîntuite sus cu un triunghi sau se apleacă la o parte în moțuri, ca vechile căciuli războinice din vremea lui Mihai Viteazul. Pe lîngă zăvelcile din județul vecin, mai scurte în față, se văd foteș ce încunjură tot trupul ca acelea din Muscel, dar se desfășură înfoiate și scurte, ca rochiile țăranelor ungurești ; uneori, un șorț cu aceleași dungii pe cer roșu ca și fota împodobește și îmbogățește îmbrăcămintea. Fruntea e la multe încinsă cu cîte o basma cu flori, deasupra căreia, fără s-o acopere, e aruncat largul vâl alb. Dar toate acestea se văd în cernutul neobosit al ploii mărunte ce urmărește. Oamenii zac în carăle ude, grămă-

diși în mormane greoaie, triste, supt cergi, sumane și cojoace cu căptușala mișoasă întoarsă în afară.

De la o vreme, se văd iarăși sate, în șiruri și pîlcuri de case curate și bine îngrijite. Locuința mehedințeană stăpînește de acum înainte : casa albă cu o fereastră în față și alta pe lature ; pe înaltul, foarte înaltul coperemînt de șindilă neagră se ridică un mare țugui de ogeag, acoperit cu aceiași șindilă veche, ca surguciul puternic al unei căciuli grele. Multe locuinți au șoproane în față, pentru adăpost și găzduire, ca la hanuri, care se deosebesc numai printr-o a doua fereastră din față, mai bine deschisă și înzestrată cu obloane. Mulțime de cară desjugate așteaptă supt aceste uriașe umbrele de lemn.

Un ultim deal se ridică în față, înfășurat în groase neguri lăptoase. Ele se desfac din largă Dunăre, și orașul, în stradele pline de lapoviță ale căruia întri îndată, e Turnul Severin, care-și aprinde luminile în scara posomorîtă, mucedă.

Din altă parte, Gorjul, sărac, se anunță printr-un nume care trezește amintiri istorice. La Țințăreni, venind din sus, Tudor și-a așezat una din taberele în care a stat mai multă vreme. Interesant moment din viața noastră națională și interesant nume de sat, care trimete la un sat de obîrșie, prin cine știe ce părți de baltă, Țințării. Broștenii sînt și ei veniți din jos, aici ca și în Moldova numele acesta înfățișînd : locuitori de părți mlăștinoase ; Băltenii, ba chiar și Rovinarii, de la „rovine“ băltoase, mai departe, au aceeași origine. Contra părerii obișnuite, au fost deci și coloniștii de jos în sus. Peșteana corespunde unui sat ardelenesc, iar la Iaș, ca și la alt Iaș din Argeș, se vede că originea vechii capitale moldovenești n-are nimic a face cu iazigii, cărora, de fapt, la unguri (v. Iászberény, centrul lor), ca și la slavi, li se zice : Iași. E numele întemeietorului, vechi nume ca și al acelor „moși“

cari au dat numele lor la Vlădulești și Drăgotești, la Românești, din marginea „Tîrgului“ de pe Jiu : Vlădulea, Dragotă, Roman. La Olari, e încă unul din satele, ca Fundenii Prahovei, Potigraful Ilfovului, care dădeau și dau pînă astăzi ceramica în care se întrupează, prin forme și colori, simțul de frumuseță al poporului nostru.

Acest simț se arată în asemenea locuri cu casele mai mult umile, nu în improvizațiile hidoase ale bogătașilor, darnici în colori și în stucaturi, ci în admirabilul port al sătenilor, al femeilor mai ales, care începe odată cu muncelile de supt Carpați. Trupul pare dat însuși, în mlădirea lui gingașă, după aceste cămăși învoalte, după aceste oprege care strîng, după suptirea maramă, albă ori galbenă, care flutură. Femeile așezate pe marginea ceardacului cu furca în mîna sînt icoane de grație patriarhală.

Trecînd prin regiunile de supt munte, a căror tragedie în război mi-o descrie emoționat un ofițer al marilor lupte, scriitorul Pamfil Șeicaru, revăd Tismana, care-mi rezervă descoperiri : candelile de argint date în amintirea boierului Vlăduț de la sfîrșitul veacului al XVII-lea și, mai ales, în ușa paraclisului, prefăcut din grajd de vite în capelă absolut nouă, avînd duioasa notă a vitraliilor datorite în amintirea fiului, mort de accident, al lui Coșbuc, vechiul privaz de piatră al lui Nicodim ctitorul. Sînt ușoare desemnuri înflorite, de o linie dură, fără nimic din pompa celuilalt cadru de piatră, din secolul al XVI-lea, care duce la biserica cea mare.

De aici, de supt stîncă amenințătoare asupra vechii ctitorii, din adîncul pădurii de stejari și castani în care vîjîie izvorul și cascada și aruncă necurmatul zbu-cium, drumul merge spre apus printr-un ținut bogat împădurit, cu înălțimile stropite de pete și străbătute de vine colorate. În fund, amfiteatrul munților se

vădește în cele mai delicate colori, o brumă ușoară părînd că acopere suprafețele sure. Puține și rare așezări omenești, dar cît sînt de vechi o arată numele celei dintîi pe care o întîlnim : Celeiu, corespunzînd în sunetu-i dacic Celeiului de pe malul Dunării.

5. PRIVELIȘTI GORJENE

Congresul Ligii, unit cu serbările lui Tudor, m-au adus din nou în Gorj. Serbări prinse de oficialitatea de partid care a anunțat cinci miniștri, doi mitropoliți și cîtă altă lume pentru a-i amesteca fără nici un rost cu aducerea rămășiților Ecaterinei Teodoriu, fiica țaranilor din Vădeni, care a arătat că și o copilă de la țară poate lupta pînă la moarte pe cîmpiile de bătălie, pentru cinstea și apărarea țării.

Orașul nu s-a schimbat deloc : aceeași bună rînduială curată în hotare care nu se pierd, ca în alte alcătuiți urbane, prin lungi mahalale urîte, infecte și nesănătoase. Și astăzi negoțul e întreg în mîni românești : este și o colonie de Mărgineni, din Săliște, care a primit frățește corul de acasă, cu fachioalele albe fluturînd cochetașupra cîntecelor în care se idealizează iubirea gingașă a unui popor cîntîc.

Am străbătut județul în mai multe direcții. Și către Tismana, prin straja aproape neîntreruptă a înalților copaci de pădure cu cea mai ciudată arhitectură : răsfirați în lături, suptiați pînă la vîrfurile rotunjite, alcătuiți din capricioase izbucniri de ramuri. Cea mai bogată înflorire de fîneață acopere poienele în acest început de iunie, cînd vloga primăverii e încă în toată puterea ei. Iar, seara, la întors, scînteile licurișilor sar în iuți cercuri scurte din mărcinișul dezmiertat de

lumina lunii care s-a ițit în crai-nou la colțul orizontului. Văd din nou mănăstirea din fundul codrului, înfiptă pe înălțimea din măruntaiele căreia apa zburnește căzînd cu zgomot pe pietrele sure. Pe cărările înguste ale pădurii se strecoară acuma, îngîndurați, refugiații ruși din armata lui Vranghel, ducînd cu dînșii suprema deznădejde a unei cauze poate definitiv zdrobite. Din splendidele uniforme de odinioară au mai rămas numai zdrențe care devin ridicule ; capete întunecate de o tristeță mută apar la ferestrele vechilor chilii ; elegantele domnișoare de odinioară mătură terasele cu erăci rupte din copacii bătrîni.

Cercetări mai nouă au arătat pînă unde se întindeau năvile laterale, „advoanele“ vechii clădiri în pur stil sîrbesc al secolului al XIV-lea ; pridvorul actual, fără nici un șart, ține locul vechii încăperi deasupra căreia se ridică un al treilea turn, acuma dispărut. Supt o coșmagă de lemn, se vede piatra cu inscripții din veacul al XVIII-lea, care acoperea odată rămășițele sfîntului izgonit din creațiunea sa : crucea de plumb singură, lîngă cîteva odăjdii, expuse în interior, îl mai amintește.

Cadrul de la 1540, cu flori, e deosebit de frumos, încunjurînd ușa mai nouă, cu săpături frumoase pe care le trivializează o zugrăveală târcată. Pictura pro-naosului, păstrată neatinsă, pe zidul care desparte de biserica principală, e de o foarte mare distincție. E cea mai frumoasă pe care o înfățișează bisericile muntene, întrecînd, prin libertatea mișcărilor ca și prin fineța expresivă a figurilor, chipurile și scenele de la bolnița din Cozia și de la bisericuța Snagovului. Meșterii bisericești, dintre călugări, lucrau și la începutul secolului al XVIII-lea, la tetrapode care sînt de toată frumuseța. Astfel printr-o însemnare în litere îngrijit săpate cunoaștem numele sculptorului de la 1740, care

continua vechile tradiții alese ale săpătorului în piatră de la începutul veacului al XVI-lea.

Un simț deosebit de artă a durat în acest județ al Jiului de sus pînă în zilele noastre. Porturile populare, din care colecții splendide s-au făcut cu prilejul sărbătoririi comemorative, au pentru Oltenia aceeași strălucire ca porturile din Argeș și Muscel pentru Muntenia ; aceeași stăpînire triumfătoare a roșului în romburile care se îmbină în unghiuri, dar aurul, argintul sînt mult mai mari, numai pe margini. Oricum, bogăția acestor cămași cu înflorituri discrete pe umeri, pe mînci și la sîn, a acestor vîlnice vechi și a acestor catrințe mai nouă pare a fi în legătură, și aici ca și peste Olt, cu vechile reședinți ale voievozilor, de la a căror bogăție s-au îndemnat și țaranii, despre a căror obîrșie nobilă va fi vorba mai tîrziu. Ar trebui să se admită deci că aici a fost scaunul lui Litovoi voievod din veacul al XIII-lea.

Este totuși — adaug o paranteză — o întregă regiune unde portul are cu totul alt caracter : în concurență a biruit veșmîntul „unguresc“, cum i se zice. Negrul și albul, amestecat cu dungi de fir, îl deosebesc ; vâlul acopere capul, ca la Săliște. De altfel și numele satelor din aceste părți, sate care, ca Cernădia, se ascund într-un cazan dominat de dealurile împădurite, au un sunet deosebit. Ca în această Cernădie, ca în Ciocîdia, cu admirabila biserică de la începutul veacului al XVIII-lea, finala corespunde aceleia din numele Cisnădiei ardelenne lîngă Sibiu ; e de apropiat cred, cu toată deosebirea de accent, numele rîului ce șerpuiește, larg și alb, printre mărăcini, Amărădia sau Hamărădia (*h* se adaugă în această regiune nu numai odată la un *a* inițial).

Vechile origini boierești se vădesc și în numărul satelor de moșneni, cari țin cu îndărătnică mîndrie la tradițiile lor, chiar atunci cînd, după vechea glumă,

omul, întinzându-se pe pământ, își pune capul pe o țarină vecină și picioarele pe alta. Datinele războinice se perpetuează în *vendetta* care, ca în Serbia și depărtata Corsică, făcea ca familii întregi să se nimicască, răzbunându-se pînă la distrugerea totală un omor prin alt omor. Mi se spune că pînă astăzi se urmează așa, fără ca o asemenea crimă să aducă un discredit moral. Se întîmplă și cîte o căsătorie care curmă cumplita ură. Și cu prilejul noilor împroprietăriri capete au fost zdrobite cu ciomagul pentru simpla „încălcare” a unui teren ținut în arendă.

Și Vlădimirii lui Tudor e un astfel de sat moșnesc. Numele venind de la Vlădimir, „moșul” întemeietor, fără sufixul obșinuit — *ești*, corespunde numele Novacilor (de la Novac, cu același fel de derivație). Mult din sufletul lui Tudor se explică prin acești înaintași războinici. De la ei avea mîndria, demnitatea, cunoștința de drept, hotărîrea iute. Crescut în acest mediu de sărăcie dîrză, el nu putea fi altfel.

În acest colț de lume, cu delulețe învălmășite, supt care lunecă izvoarele, cu bisericuța în care se înșiră sfinții într-o pictură bunicică de la începutul veacului trecut — o urîță turlă mai recentă amenință să dărîme pridvorul pe stîlpi, cari au crăpat supt greutate — locuințele sînt meschine. Nu se mai vede, ca în Ostrøvul dintre Scoarța și Bibești, casa cu două rînduri, cel de jos cuprinzînd depozitele, cel de sus, la care duce o scară transversală, încunjurat pe trei părți cu un balcon sprijinit pe pîrghii oable, și nici locuința bună din împrejurimile Novacilor. O singură clădire, a familiei Gârbea, cu aceleași două rînduri, are cerdacul de zid cu coloane joase de cărămidă, legate prin bolți cu încercuirea slabă. Vechea casă a lui Tudor, mutată ceva mai sus pe aceleași

ponoare acoperite cu pomi, cuprinde, supt ceperiușul, ca de obicei înalt, cu șindila mare ca niște scîndurele, două biete odăite care nu comunică între ele, ci dau în același plan smerit la care duce scărița primitivă. În casa din față, d. Aristide Schileru, fiul lui „Nea Dincă”, și harnica lui soție au organizat o mică expoziție în care înțînesc, cu o plăcută mirare, piese din catapiteazma Sărindarului din București și o mare icoană îmbrăcată cu argint a Sf. Ioan Botezătorul, peste care a trecut o restaurație de la 1834.

Oamenii sînt întreprinzători și mîndri. La Cernădia am văzut un tînar sătean întors din America, în pungă cu jumătate de milion de lei, pentru a se însura în satul lui și a îmbrăca vechiul său port. Satele se țin strînse în solidaritatea lor de sînge și nu primesc la horă pe cine se încurcă cu vreun strain, vreo *limbotenie*. Avîntul băncilor populare, pornit de la Banca domnului Gh. Dimitrescu, e încă o dovadă de perpetuare a vitalității gorjene.

Gustul de artă se vede și în ușile de la biserică, sculptate pe mai multe registre cu chipuri de sfinți. Una, din veacul al XIII-lea, cu chipurile sfinților Ioan și Paraschiva, e în posesiunea domnului Schileru, alta, mărunță, cu însemnarea în slavonește, se vedea la expoziția Ligii Culturale. Pe la 1840 cutare pictor de sate imita în propriul lui desen vechile antimise și făcea pe o bucată mare de pînză, după diferitele picturi bisericești, portretul preotului Roșoga, al preotesei și al copiilor. În acest județ singur s-a încercat încă de mult facerea odăjdiilor preoțești, nu din brocard de cumpăratură, ci din borangic cusut cu cruci și flori de lînă colorată. Un gen în care poate ar fi de lucrat mai departe.

De-a lungul Jiului șoseaua incomparabilă a îmbătrînit; pare că poartă urmele rușinii pe care au impus-o țării năvălitorii străini, cari pentru întâia oară

au răzbătut nepedepsiți prîn aceste locuri. Ici și colo parapetul de zid încovoiat în arcuri s-a rupt, privești asupra apei, care înaintează în largi unde cenușii încunjurînd de spumă lespezi rotunde culcate ca niște fiare, e oprită de sălciile care au crescut pe mal, îmbulzite. Pe stîncă din care se rup fărîmi de piatră galbenă, cresc alături micșunele roșii, clopote albastre pe cotorul înalt suptire ; flori galbene mărunte se strîng în mănunchi ; toate felurile de mușchi se unesc pentru a căptuși păretele aspru, în spărturile căruiă își înfig rădăcinile copacii cei noi. Feregile mari și mici își răsfață frageda frunză ferestruită.

La capăt, spre vama veche, schitul Lainici a suferit mult de pe urma cuibăririi profanatorilor teutonici. O parte din chilii e arsă, egumenul și cei cîțiva călugări se oploșesc abia în cele care au rămas în picioare. Biseriçuța, cu elegantul turn de piatră și cu pridvorul pe stîlpi, închis acum în urmă de o zidărie nedibace, are foarte frumoase picturi în registrele de sus, unde se văd arhanghelii încunjurînd scaunul de judecată lîngă care Adam și Eva, în genunchi, își așteaptă soarta.

Inscripția dă data de 1819 și pomenește pe voda Caragea, care e și zugrăvit cu barba albă în rîndul ctitorilor, boieri olteni, mari și mici : Bengești, Brăiloi, și călugări, călugărițe ; se pare însă că a fost adausă mai tîrziu în locul alteia mai vechi. În altar rămîn scrijelate numele soldaților germani cari și-au așezat caii în cuprinsul clădirii sfinte ; ele trebuie păstrate : și în inima noastră sînt scrijelate insultele anilor grozavi.

III

DOLJUL

1. CRAIOVA

Ne coborâm în jos, despre muncele către Craiova. La dreapta, o foarte frumoasă biserică de sat cu mai multe turnuri. În îmbinarea de colori a lor se vede același gust care a creat haina de la țară.

Dealurile sînt acoperite de ceața prafului răscolit de vînt. Stația de încrucișare de la Filiaș. Se întu-necă.

Craiova văzută noaptea la sosire. Ce e vrednic de laudă, e pavagiul solid și bine întreținut, strada larg tăiată. Casele nu se potrivesc între ele, ca de obicei la noi — unde orașele se dezvoltă din sat, care, acesta, are bordeiele sau căsuțele țăranilor, cîrciuma neîngrijită a evreului sau a grecului și falnicele curți boierești ale proprietarului, pe lîngă care se adaugă la oraș splendoarea clădirilor publice înălțate sus și încăpător din adevărata nevoie sau și din risipa împrumuturilor și setea de a părea. Deci, și aici, biete căsuțe locuite, vile neîlocuite (lumea e încă la băi), grilajuri de fier, garduri care cad, cîrciume cufundate în pămînt; un admirabil palat administrativ, mai impunător ca aparență, dacă nu

ca soliditate, decît cutare palat princiar străin (ca să nu-l compar cu modesta căsuță albă a reginei Wilhelmina din Haga).

Centrul, luminat electric, face o mare impresie. Se văd cartiere de case înalte, lipite una de alta, ca „Lipscanii“ Bucureștilor. În fața unui admirabil otel care se termină acuma — gust ultra-modern, faianțe colorate, proporții mărețe — mă opresc la unul mai vechi, dar tot așa de încăpător, unde petrec noaptea constatînd că orașul Craiova are pe stradele sale bine pavate, care răsună puternic, pînă la ceasuri înaintate și apoi des-de-dimineață, o circulație destul de apreciabilă pentru cine ar voi să doarmă și nu poate. Din județul de țărani și moșneni — de țărani mai mult moșneni și moșneni mai mult țărani — al Gorjului, am venit iarăși într-o reședință a boierimii, ca Bucureștii, ca Iașul.

Văzută ziua, Craiova e cum mi-o închipuisem. Două mari strade se taie cruciș. Cea mai mare cuprinde prăvăliile mai însemnate (nu oficiile publice, care nu sînt toate impunătoare și se află, cele mai multe răspîndite, după raul nostru obicei, prin unghiuri puțin văzute și cercetate de călători). Sînt pe dînsa și case particulare de toată frumusețea, în genul vilelor cochete, cu grădiniță în față, pe care și le dorește tot românul și care nu sînt decît floarea bogată, de seră, a umilei floricele de cîmp — casa țaranului. Între ele se ivește, veselă în mijlocul arborilor, o frumoasă biserică roșiatică, una din cele trei mari biserici, toate modernizate cam în același fel, ale Craiovei.

De la un loc caracterul elegant, european al stradei slăbește, cu toate că pavagiul îngrijit merge mai departe. Aici se văd case mici, risipite, magherniți pe maidanuri goale, locuinți cufundate în pămînt, praf (o! e destul în Craiova șeasă!) — ba chiar o

rîpă cu puțină apă înăbușită de un gunoi care nu miroase frumos. Dar, dincolo pe podișul peste această gîrlă, lucrurile se dreg.

La capăt e ceva ca o grădină, care nu pare să fie mare. Cînd însă străbați mai adînc prin aleile — din care cu timpul, firește, va dispărea praful inerent începuturilor — atunci îți dai samă de bogăția elegantă a acestei grădini, desigur unică, desemnată de un meșter străin cu idei proprii. Fondul era o veche livadă, cu totul părăsită — cam ca partea nedeschisă publicului din zăvoiuul de la Tîrgul Jiului. Din acest fond bătrîn vin înalții, frumoșii arbori. Dar între ei și între multele plantații nouă s-au deschis drumuri mari, cărări, poteci; s-au sămănat chioșcuri și case de țară, care puteau fi românești în loc să fie svîțeriene, s-au ridicat podoabe romantice, s-au deschis perspective. Grădina se înfundă de nu-i vezi capătul, în cîmpia undulată a Jiului, pe care e așezată Craiova: ea trece peste un lac limpede, peste rîul ce pornește din acesta; și, departe, se găsește chiar un frumos pod peste o adîncitură a terenului. Rămîne acum ca această podoabă să fie îngrijită după cuviință, ca drumul spre dînsa să fie de o frumuseță mai uniformă, rămîne ca gîrla să piară. Lucruri ușoare pe lîngă cele grele ce s-au făcut.

Și iarăși rămîne ca lumea din Craiova (nu „lumea bună“ din Craiova, ca unitate omenească deosebită) să se deprindă cu utilizarea parcului, care va fi înzestrat cu tot felul de distracții. Deocamdată copiii rătăcesc pe alei, „partii-fine“ mi s-au părut că-și află lăcașul prin pavilioane, ca în cine știe ce colț dubios al Parisului, iar oamenii bogați, cu însemnătate, vin, se primblă și se duc cu trăsura într-o grădină făcută pentru a fi gustată pe jos. Trăsurile sînt, ce e drept, bune, distanța face să apară naturale co-

lorile așternute pe obraz cu pufurile, ighemoniconul strămoșesc are drepturile sale; în sfârșit, la București lumea se primblă cu trăsura.

Da, dar în București e șosea, pe când aici e parc, grădină — deci altceva.

Una din stradele transversale merită atenție și procură o mare bucurie cui își studiază țara cu interes și dragoste. Pe ea se întind, de o parte și de alta, prăvălii numai românești, ținute, poți zice, de țărani pentru țărani. Ce curățenie, ce hârnicie, ce înțelegere și ce cuviință! Meșterul cojocar își coace cinstit și răbdător, cu gust, cojoacele albe împodobite cu cusături; meșterul căciular tunde pe formă mițele căciulei. Negustori de același fel stau unul lângă altul fără inimă rea, fără să caute a-și smulge mușteriii, cu gura mare. Cumpără cineva de unde-i place. Și calfele, curate-curate, băieți de țăran, voinici, voioși, cu uitătura așa de senină, așează în lăzi isprăvile meșterului. Întîia oară mi-a fost dat să văd aici o industrie, un comerț românesc izvorîte din vechi timpuri, din și pentru viața satelor, înaintînd în vremi moderne și prosperînd. Cine n-a fost în Oltenia, nu-și poate da seama de armonia ce se poate îndeplini numai prin puterile noastre, fără nici o infiltrație străină, și de caracterul senin în care se îmbracă această armonie.

E curios că în această veche reședință a banilor aproape domni, cu steagul lor — *grapa* — cu divanul lor, cu pecetea lor poruncitoare, că în această semi-capitală timp de trei sute de ani, în care trăiește și pînă astăzi un mîndru spirit de conștiință locală, în acest loc de adunare și petrecere a unei boierimi dîrze și aplecate la împotrivire și turburări, trecutul s-a șters cu totul, îngropat în temeliiile vilelor de stil bucureștean sau ale masivelor edificii publice. Biscricile, afară de cîte una singuratecă, tristă și uitată,

ca eleganta ctitorie din veacul al XVII-lea a Obedenilor, par făcute ieri-alaltăieri și amintesc numai grija gospodărească de dăunăzi a epitropilor; casele bogate în streșini, bătrânicele, cu ochi de ferestre mărunte, răzimate pe brațele pridvoarelor, s-au dus, și numai prin cutare stradă pustie, strîntă, și mai ales foarte strîmbă, care aburcă de la Jiu către centrul bine pavat și luminat, cu otelurile, cofetăriile, teatrul și prăvăliile sale, se vede, între căpițele de frunze ale copacilor, crescînd în voie cîte o casă boierească, cu geamlîcuri multe între privazuri, astăzi veștede — așa cum se făceau pe la 1830. Avîntul de întrecere cu capitalele mari a strivit acum cu totul moștenirea șubredă a strămoșilor, în care, de altfel, tăiașe de atîtea ori negre dungi de distrugere cîte o raită prădalnică a vecinilor turci din Vidin, prin șesul îngenunchiat totdeauna în calea năvălitorilor.

2. BUCOVĂȚUL. CALAFATUL

Ieșim din Craiova prin strădițe de mahală, care n-au însă, în cea mai mare parte, nici lungimea, nici murdăria, nici înfățișarea păcătoasă a celor ce mîntuie Bucureștii. Drumul străbate un șes întins, foarte verde după atîtea ploi. Din pădurile de odinioară, încîlcite desişuri de baltă, în care stejarul se întîlnia cu fagul și cu salcia pleoștită, n-au rămas decît mici pîlcuri. Primăria Craiovei caută să le prefacă în primblări, legîndu-le cu orașul prin străzi și șosele largi, plantate cu arbori. Așa a făcut cu parcul Bibescu, și văd că tot așa și cu crîngul de lîngă satul Mofleni. Lăfăiat trîndav pe o albie de nisipuri moi, Jiuul, fără disciplina unei albie sigure, se rupe în

cracuri moarte și aruncă din mijlocul lui ostroave sterpe, goale. Prundișul și bolovanii i-a lăsat pe drum și tot acolo și-a pierdut toată puterea ; aici apele lui se poartă așa de încet ca fața suflată de vînt a unei mlaștini. Îl treci pe un pod de lemn, nou, lung și tremurător. În față, se ridică dealuri destul de înalte.

Înspre Craiova e satul Mofleni, azi numai o mahalala a orașului, care se vede din punctele mai înalte, cu livezile, acoperemintele roșii și puținele turnuri, mici, rotunde, tărcate ale bisericilor sale. Casele satului stau mai mult în câmp, îngrădite cu pari și vergi ; cele mai multe au un nou tip, obișnuit la șes : în față, două uși, după un cerdac cu stîlpi scos foarte tare înainte ; pe muche, încă două ferești. Acoperemintele sînt mai mult de țigle trainice, aiurea însă, prin vecinătate, mai rele, de stuh, șindilă sau tablă văpsită roșu.

Chipurile sînt foarte amestecate : pe lîngă fața caracteristică, fină, a olteanului din șes se văd obrazuri umflate de oameni bălani, cu croiala grosolană. Întîlnești și cîte un jupîn în giubea, stînd măreț în fundul carului, dar cei mai mulți drumeți poartă mantaua și potoarii de abă, îndeobște fără fireturi, și înalta căciulă turtită, fără țugui, pe care au făcut-o cunoscută tuturora portretele lui Tudor. Ei arată oameni cu stare și mîndri de neatîrnarea pe care li-o dă aceasta. Femeile au fuste scurte de postav de tîrg și scurteici : fața e încunjurată de un văl și, cînd ochii sînt mari, negri în supțirea față albă, ți se pare că vezi din acele doamne și jupănese pe care vechii zugravi le înfățișează în rîndurile ctitorilor.

În Mofleni e vechiul Bucovăț, una din cele mai vrednice de văzut biserici de la sfîrșitul veacului al XV-lea. Ctitorul e Ștefan-banul, din vremea Mirceștilor, care muri în 1573 și se îngropă în zidirea sa.

Soția lui Ștefan, Dobra, fiica, Hrisafina, poate fiul, Pârvu, care e și dînsul socotit printre întemeitori, își aflară locurile de odihnă, pe care o presupuneau veșnică, tot la Bucovăț. Clădită în chip de cruce, cu cîte o ieșire de zid ascuțită înaintea altarului, împodobită cu zimți, cu ciubuce și cu două rînduri de ocnițe, înflorită prin linii de cărămidă foarte roșie, perfect coaptă, care răsar din tencuiala ce acopere pe celelalte, trainică și îngrijită în toate amănuntele sale, biserica Bucovățului își ridică mîndră turnul deasupra zăvoaielor de sălcii argintii ce mărginesc cursul Jiului.

Astfel stătu aproape trei veacuri, și ruina nu se putu apropia, după acest soroc obișnuit al clădirilor vechi, de zidurile ei. Numai în veacul al XIX-lea egumenul grec Hrisant Penetis, altfel un om bine-făcător, prinse frică de năvălirile rîului vecin și părăsi zidirea lui Ștefan-banul. De trei ori el se puse la lucru, după risipiri și cutremure, pînă ce izbuti, la 1840, să dea gata clădirea mare, stîngace și urîtă a noului Bucovăț, unde veniră și pietrele ctitorilor. Cel vechi fu lăsat să se dărîme, dar el se îndărătnici să rămîie, așa gol cum era acum. Locuitorii, cu rîvna lor de a-și ținea în bună rînduială biserica, au putut numai să o strice pe din lăuntru printr-un tămînjitor, care a zugrăvit din nou și pe Ștefan-banul, zicîndu-i „Ștefan Barbul“, și, neîncumetîndu-se a înfățișa pe domnul Carol și pe doamna Elisaveta, li-a atîrnat fotografiile în naos. Biserica așteaptă încă îngrijirea luminată a timpurilor mai bune, ce au sosit.¹

Calea ferată spre Calafat face să se vadă încă o dată, pe dreapta, căzărmiile întinse, arborii și ruina

¹ Azi e complet refăcută de Comisiunea Monumentelor Istorice (1939) (n. a.).

meșteșugită a parcului. Ea străbate apoi o mare livadă verde pe care pasc turmele și vite singuratece : cea dintâi stație și spune aceasta, prin numele ei, Livezile. O veche mănăstire lângă un heleșteu, după care i se zice „Mănăstirea de la Balta Verde“.

Apoi ne înfundăm în valuri înalte de nisip roșietec, pe care cresc pe alocurea păduri dese. Când strînsoarea lor încetează, se răsfățâ mai multă vreme minunatele lanuri de porumb, de grâu tânăr, petecele de vie din domeniile coroanei Sălcuța — o amintire a sălciilor albicioase, care au perit pentru a lăsa loc grânelor hrănitoare — și Șegarcea, cu una din cele mai luxoase printre gările care puteau costa mai puțin.

În urmă, șesul cuprinde tot, șesul gras cu pășuni și lanuri bune, care dau bogăție multelor sate răspândite în toate părțile. Apoi cerul se face cenușiu și pământul negru. Din când în când, stații mari se ivesc în noapte. La Băilești, clienți grosolani se luptă pentru „șapii“ de bere rece. Într-un târziu un șir de lumini se vede, apoi mai departe altele ce tremură — acolo e Dunărea — și sus, și mai departe, un ultim punct strălucitor, care e pe malul celălalt. Sîntem la Calafat, și trăsura ne poartă prin strade drepte, cu case mari, bune, dar aproape cu totul cufundate-n întunerec, oprindu-ne la un mare otel somnoros, a cărui listă de oaspeți cuprinde nume de greci și evrei, grînari, samsari și gheșeftari.

Văzut ziua, Calafatul o creațiune a lui Știrbeivodă ca și Călărășii, la cealaltă parte a Dunării, se arată ca un drășel vesel. Stradele drepte, șoselele trase după un plan cuminte, se desfășură între clădiri traionice cu coperemîntul de țigle, obișnuit în Dolj, ca în multe părți din șesul care a fost vecin cu turcii. O alee largă e deschisă la mijloc, de la un capăt al tîrgului la altul. Mari magazii de grîne, iar la Du-

năre, acum ca și în octombrie, ca și în tot cursul anului, mi se spune, o adevărată flotilă de șlepuri cu nume în toate limbile. În mijloc se desfășoară o frumoasă grădină publică, împodobită cu elegantul „pavilion” — cafenea.

Amintirile războiului din 1877 dau un interes deosebit acestui vesel port de provincie. Pe deal, vulturul cu crucea în plisc — cei ce l-au făcut par să fi uitat că aceasta e stema *munteană*, și nu marca României — așezat pe un obelisc de piatră, arată locul unde trei obuze turcești s-au spart[...]. În vale, un alt monument pomenește pe sergentul Popescu Constantin, cel dintâi ostaș mort în războiul pentru neatârnaire [...].

Spre Vidinul prigonitor, care a trimes atîta vreme jaf și moarte asupra pașnicilor noastre cîmpii roditoare ne îndreptăm acuma cu vaporeșul ocrotit de tricolorul nostru, care face în cîteva minute drumul, printre ostroave și sălcii, pînă la tainița turcească a vechilor vremi.

De la malul care înșiră debarcaderul pietruit, cetatea — adecă partea dinur-însa care a fost reparată și e astăzi cazarmă și zăgaz — și biserica bizară roșie-galbenă, care e sinagoga, se desface o lungă stradă, întru cîtva modernă. [...]

Dacă vei apuca în dreapta, hudițe cu frînturi de caldarîm sălbatec te vor duce printre vechi case povîrnite, cojite, prăfuite și stropite de noroi, printre școli creștine cu copii murdari strînși în învălmășiri zgomotoase, printre școli turcești cu oarecare demnitate din partea școlarilor în fesuri. Casele acestea păcătoase au rămas din „vremea turcilor”, și multe sînt locuite chiar de turci, dar, ca oriunde ei se află supt jug creștin și amestecați cu „necredincioșii”, acești turci ai Diului, urmași ai voinicilor lui Pazvantoglu,

se lasă-n voia unei peiri destrăbălate și mucedă. Bazarul cu fereștile chioare e un focar de mirosuri grele; oamenii cu fesuri nu sînt mai curați decît ceilalți, femeile lasă să li se vadă ochii și nasul și gura prin deschizătura vălului ponosit; copiii, altfel frumoși și avînd acea înfățișare în același timp dragălașă și caraghioasă a turculeților, par scâldați în baltă. [...]

Cetatea întinsă zace în mare parte așa cum au spîrcuit-o și răscolit-o obuzele din 1877; poduri de pari vechi duc peste gropile ei sămănate cu pui de găină striviți și giubele aruncate la gunoi. Singură biserica poate fi privită ca o clădire mai bună: înaintea ei e un monument pentru unul din ofițerii uciși în războiul cu sîrbii. Primăria e o hodoroagă, căreia i s-a adăus un cucurig de lemn. Grădina publică, pustie și neîngrijită.

Prin potecile acestui Orient pîngărit am văzut și destui săteni de-ai noștri așezați demult în acest ținut: cei bătrîni știu și turcește, tinerii cari au mers la școală și au slujit la oaste vorbesc și bulgărește; ei se căsătoresc numai între ei și păstrează portul strămoșesc, împestrîndu-l doar cu cîte o căciulă-fes sau cu niște ciorapi cu vîrci colorate ca ale bulgarilor. Dar și fără port i-ai cunoaște după fața lor senină și deschisă, de oameni buni, vrednici și cuviincioși.

[.]

3. DRUMURI DOLJENE: BRALOȘTIȚA. FILIAȘ

Ce sărac e drumul care peste costișe aproape cu desăvîrșire despoiate de păduri și sorindu-și țerna galbenă la arșița unui septembrie înfocat, duce pe drumece desfundate la Filiaș! Ținuturi de mare proprie-

tate, care poate să fi fost mîlaoasă la unul și la altul, dar în totalitatea ei a fost mai mult decît aspră : nesimțitoare. Și pentru bieții de săteni, așa de buni, așa de ascultători, sorbind cuvintele pe înțelesul lor, cîntărindu-le, cari n-au în căsuțele ce-i adăpostesc din neam în neam, nici puțința, nici gustul „boierilor” înșiși. Căci de la un grup de gospodari necăjiți la altul abia dacă vreo înjghebare urîtă, modernă se ridică deasupra coperișurilor de stuf, de șindilă, de lădă tablă nouă. Preoțimea, ca părintele Surăianu, din Mihăița, care ne primește cu atîta prietenie caldă, învățătorimea, ca tînărul din Braloștița, doar dacă reiau astăzi în conducerea satelor un loc care era odată al boierimii oltene.

Și, totuși, cînd era vorba de Dumnezeu, dregătorii cei vechi căutau în pungă și durau zdravene clădiri în care meșterii fără carte știau să coboare canonul nescris al frumuseții veșnice. Nu știu dacă, la Coțofeni, boierii care poartă acest nume (satul se cheamă după păsările din pădure, ca Hurezi) și-au păstrat și astfel amintirea, la Braloștița însă, în marginea satului, aproape de larga și aici foarte lina apă a Jiului, vechii Argetoieni, coborîtori din spătarul Mihai Cantacuzino, fratele lui Șerban vodă și unchiul Brîncoveanului — Racovițeștii pleacă din altă ramură feminină — au înălțat una din cele mai bine proporționate și mai măiestru zugrăvite din lăcașurile acestor părți.

Pridvorul pe stîlpi strălucește de aprinsele colori ale chipurilor și scenelor sfinte, un brîu cu zimți, bine potrivit, încinge zidirea, fără sinuri, cu altarul pentagonal, cu un turnuleț lateral, cuprinzînd scara la clopote, iar turnul cu delicate profiluri îșnește ca un potir de floare din mijlocul coperișului odată șindilit sau acoperit cu olane, pe care-l subliniază alți zimți. Înăuntru, o întreagă seminție defilează pe ziduri : Mihai spătarul și soția, Bălașa, fata lor, purtînd

numele fiicei Brîncoveanului și al doamnei lui Constantin Basarab, cu soțul, pitarul Constantin Argetoianu din Argetoiaia, care e aici în fund, fiul lor, ctitorul bisericii, serdarul Constantin, cu „jupanița“ fiică a lui Nicola din Slatina. Realismul figurilor arată meșteșugul vechiului zugrav din 1761. Această bogăție de zugrăveli completează totala lipsă a sculpturii, ferestrele fiind încunjurate numai cu privazuri de lemn (șus, altele sînt zugrăvite).

Odată Filiașul, al cărui nume trebuie apropiat de Crîngaș, dar rădăcina însăși nu se deslușește, era un sat smerit ca și celelalte; boierii Filieșeni sau Filieșeni joacă un rol în marea mișcare de boiernași olteni care aduce la putere pe tovarășul lor, aga Matei din Brîncoveni: Matei Basarab. Azi, moșia e a altora, oameni noi, și o ultimă tresărire de ambiție a acestui neam de luptători și de curteni s-a încheiat în marea casă de pe deal, într-un stil oarecare, și în capela pompoasă a cimitirului. Calea ferată a întemeiat târgul, ale cărui case trainice, dar fără podoabe, ale cărui prăvălii de toate cele mărgenesc șoseaua.

4. IMPREJURIMI CRAIOVENE: CREȚEȘTII. VIRIȚII

Toț cuprinsul de dealuri de lîngă Craiova e acoperit de zăpada cojită de ger, care a făcut toate deopotrivă supt platoșa ei, pe care dîri de dezgheț, prinse din nou în strîngerea frigului, scînteie metalic. Pustie e frumoasa pădure din marginea orașului, de unde zbughește doar un nebun speriat, care se apără, în mișcări răpezite și exagerate, de niște cîni ce-și fac de petrecere cu bietul nenorocit golaș. Pe drumul tare vin femei la târg, în fuste învoalte, scurte, de lînă proastă, care

Înlocuiesc vechile oprege trainice și frumoase, și pe cap cu albe marame, pe care le păstrează încă. Dese chipuri țigănești, cum și este de așteptat în împrejurimile unui scaun de bănie, cu atîta boierime și arîtea biserici cu chilii și rosturi de mănăstiri. Jos, în valea unde un prăvăliș și o dungă de gheață presărată cu zăpadă mai ușoară arată cursul Jiiului, trecătorii cu piciorul au lăsat o dîră ce se tot lărgește. Neconținut sătenii trec de la un sat la altul peste apa amorțită.

La dreapta se vede, mîndră în decăderea ei, astăzi măcar ferită de ruina desăvîrșită, acea biserică din Mofleni, a vechiului Bucovăț, cu pereții roșii de cărămidă săpați în firide. Ne urcăm către Bucovățul cel Nou din vârful dealului, mare și urîtă clădire, unde am spus că s-au cărat pînă și mormintele. Sentinele, îmbrăcate bine măcar de hatîrul iernii, păzesc zidurile mănăstirești, care cuprind o temniță. Neapărata cîrciumă pentru paznici și pentru rudele osîndiților își cascade ușa în apropiere. Satul, lung, destul de sărac, cu negre curți noroioase îmbulzite de coșare, cu copaci netrebnici în crengile cărora se prinde fînul și cocenii, e urît și trist, lipsit de viață.

După ce l-am străbătut, cotim pe coasta dealului supt un părete de lut, acum cu totul dezgolit, unde odată — și încă pînă dăunăzi — erau păduri minunate, care, între alte foloase, întăreau coasta împotriva Jiiului nesățios, care se răsfată jos, cerînd tot mai mult pămînt pentru mîlurile sale. Într-un loc care se zice „La trei fîntîni“, bunătatea de suflet a boierilor din vremuri, stăpînitori în aceste părți, au pus la îndemîna călătorilor trei izvoare ce-și preling apele muind în mocirlă lutul cleios. Acumia însă cursul lor a încremenit, și largul rîu din vale el însuși a prins coajă groasă de iarnă, așa încît nici n-ai putea bănuia că acolo, în acea rîpă unde gheața e mai netedă și

zăpada mai tare suflată de vînt, curge și mai departe, în fundul ce nu se poate vedea, una din apele cele mari ale țării.

Odată, veneau pînă aici, de poposeau în umbra copacilor, în susurul izvoarelor, pe cînd Jiiul de jos în freamăt de valuri trimetea răcoare bună și ochiul se pierdea asupra grînelor bogate ce acopereau șesul întreg, trăsurile ce scoteau la plimbare din Craiova lor pe boierii olteni. Acum farmecul de pădure s-a dus, și numai pe alocurea se văd trunchiurile pe care le încunjură ca într-o teacă de aur mușchiul galben uscat, care nu se teme de iarnă.

În capăt, drept deasupra rîpei, abia cruțată de năruirea ei, care înaintează răpede, se ridică o prea frumoasă ruină de biserică, vrednică de locul unde o minte isteată a pus să o clădească. Două turnuri de cărămidă cu arcade prelungi în jurul fereștilor, zid în chip de cruce, cu firidele pe două șiruri, despărțite printr-un ciubuc, acestea se văd încă de departe, arătînd o zidire care nu poate fi mai nouă decît sfîrșitul veacului al XVII-lea. Pe fața întoarsă către dealul golaș se mai văd unele zugrăveli frumoase, în cel mai curat stil al epocii celei bune de pictură religioasă; înlăuntru, lipsesc ctitorii, cari au fost desfăcuți de pe zidul de cărămidă roșie, strînsă tare, și duși la Craiova, pentru a împodobi casa unui urmaș al acestor evlavioși boieri¹. Sfinții au rămas însă în locul de unde au fost zmulși puternicii vremurilor: joși, ei sînt șterși de atingerea oamenilor și a dobitoacelor, cari au prefăcut în grajd biserică de odinioară, sau scrijelați de iscălituri creștine și necreștine, românești și neromânești (cetesc chiar un „vive Zola!”). Sus însă, ei se păstrează neatinși altfel decît prin adîncea și amenințătoarea crăpătură a pereților, cari vestesc

¹ N. Romanescu (n. a.).

apropiata ruină deșăvîșită ; în adîncul turnului ce se în lță deasupra bisericii centrale, chipurile sfinte se desfac în culori puternice, ca și cînd aceasta ar fi un lăcaș de închinare bine îngrijit, în care s-ar mai strînge călugării din chiliile perite fără urmă și sătenii din satele ce s-au risipit. Nu vor trece totuși mulți ani de zile și prezentul, stăpînit de grijile politice de partid și de hărțuierile personale, de poftele unuia și altuia, va lăsa ca această scumpă urmă a vremurilor de artă să cadă cu totul în rîpa Jiului.

După amiază, pornim drept înainte prin netedul șes de zăpadă, Drumul e acuma pustiu cu totul : sătenii și-au mîntuit la tîrg vînzarea și cumpărarea, și ei sînt pe la jocuri sau închiși în căsuțele lor. Sîntem singurii cari străbatem minunatul pod pe Jiu, care slujește și trecătorilor și căii ferate, pod solid înjghebat din linii de fier. Șoseaua care merge la el și pleacă de la dînsul e mărgenită, o bucată de vreme, pentru a împiedeca rostogolirea pe povîrnișul prăpăstuit, de stîlpi de piatră, legați cu lanțuri : cea mai proastă gospodărie — obișnuită aproape oriunde în țara noastră de mari cheltuieli zădarnice — lasă însă ca piatră să se desfacă din pămîntul mîncat de ploii, atîrnînd jalnic asupra golului, pentru ca drumeții răufăcători să o spargă și chiar ca bucăți din lanțuri să fie puse în caruța de cine are nevoie de ele.

Peste puțin sîntem în Podari, un sat foarte risipit, cu multe case sărace și murdare, din care nu se ivește mai nici o viață. Dar în curtea de noroi bătut cu pănuiși a unei colibe cu ferestruicile mărunte și cu buhosul coperiș de paie, stau, la o scîndură de lemn ce ține loc de masă, mai mulți săteni cari mănîncă cu poftă ; copiii rău îmbrăcați li cară din odaia neagră a colibeii vin în ulcele. E un ospăț de mort ? Ai zice, după tăcerea mocnită a flămînzilor ce îmbucă ; mor-

tul trebuie să fi fost însă un biet om îndeosebi prigonit de asprimea soartei atît de păcătoase par toate. Peste cîteva momente aflăm însă că aceasta e o zi de bucurie pentru zdrenșoșii din bordei — căci ei au serbat o nuntă.

Cotim printre gardurile de răchită spre bisericuță, unde ne întîmpină îndată primarul în sumănaș alb de abă, care privește cu ochi bănuitori isprava noastră de a ceti pe părăți și prin cărțile vechi, și o sumă de săteni, cu aceeași îmbrăcăminte oltenească. Biserica are un pridvor, în fundul căruia se văd obișnuitele zugrăveli, înspăimîntătoare pentru credincioși, ale patimii celor ce n-au ținut în viață datinile bisericești ori și-au îngăduit să înșele pe aproapele, „croitoriul“ alături cu zapcii. Pisania de deasupra ușii pomenește ca întemeitor pe marele negustor sîrb din Craiova celor dintîi ani ai veacului al XIX-lea, Hagi Mladen Stoianovici, fost proprietar în aceste părți. Chipul hagiului și al soției lui, el cu fesul de mai multe colorii, ea cu o pălăriuță după moda orientală a timpului, se deslușesc încă în biserică, binișor ținută ; pomelnicul dă rude de-ale lor cu nume străine și, totodată, pe sătenii de atunci, cari, cu ce au putut, ținură să fie ctitori și ei.

De la umila bisericuță fără turn, fie măcar și de lemn, voim să mergem la aceea din Vîrîți, despre care auzisem că e veche. Ca să aflăm rostul cheii, mergem la preotul din satul acesta, care abia se îndură să iasă la iveală, trăgînd în pripă anteriorul pe dînsul. E un tînăr care vine din seminariile noastre — din Seminariul Central din București — ni spune el, dar n-are niciuna din însușirile unui om cult și nici iubirea pe care de cele mai multe ori cei fără cultură de la sate o păstrează pentru rînduială, pentru vechime sfîntă.

La Vîrîți, mergem greu pe un drum aproape dezghețat, în care foșnește zăpada moale. Albe întinderi cu totul moarte, rari copaci goi, negri ; satul se vede numai cînd pătrunzi în el ; adevărat un loc de adăpost sigur al „vîrîților“ de frica turcului de peste Dunăre — căci sîntem pe drumul Calafatului — sau de frica zapciului. În cele dintîi curți, și pînă departe încă, vedem numai bordeie. De pe ogeacul de lut curge fumul în valuri, găinile scormonesc pe coperiș, iar înaintea ușii de intrare, care iese deasupra pămîntului cu triumghiul ei de lemn, stă nevasta, altfel bine îmbrăcată și, de multe ori, plăcută, prin liniile fine ale feței albe, cu ochii vioi și veseli. Case adevărate se întind mai încolo, în curțile învălmășite și răscolite prin care-și fac cîte ceva de lucru săteni cu fața adormită. Nu se găsește vreo primărie, vreo școală. Numai bordeiele și căscioarele ca pe vremea lui Pazvantoglu, cînd cîrjalii străbăteau în voie prin toate aceste sate nenorocite, culegînd banii de argint lucitori și fetele frumoase.

De atunci e și biserica din capăt, ținta călătoriei noastre. Clădită, prin anii 1780, de boieri din neamul Zătrenilor, ea se deosebește prin marele interes ce-l au chipurile, multe la număr, ale ctitorilor. Pe fondul alb se desfac boierii zugrăviți cu cea mai mare îngrijire, amănunțit, în culori tari și limpezi ; fiecare cută, fiecare garnitură în podoaba de pe veșmintele femeilor, fiecare floare de pe mătasurile aduse de lipscani sînt exact însemnate, spre plăcerea ochilor, dar și pentru marele folos al celui ce voiește să urmărească în cursul timpurilor îmbrăcămintea românească.

În amurgul ce se lasă, scotocim după alte urme ale trecutului, care nu se prea găsesc. Și iată că hainele de abă și de pînză cusută ale sătenilor ce-și țin în mîna căciulile îndesate cu fundul mai larg în palmă, umplu tot cuprinsul bisericii lor, de care sînt mîndri. Ei des-

lușesc cum au strâns bani de-o repară : în adevăr co-
perișul scînteie de frumoasa tablă lucie albă, pe care
o taie și o pun prin aceste locuri săteni, tinichigii mai
buni decît evreii de la orașe. Aici nu mai e primarul
în frunte, ci un țăran mai în vîrstă, pe pieptul căruia
țacănesc medalii și din ochii căruia strălucește bucu-
ria de țuica duminicii, pe cînd limba îndrugă de toate
pentru lămurirea „domnului inspector”. Din case, din
bordeiele mărginașilor, fumul gîlgîie tare pentru gă-
tirea mămăligii din seara de odihnă.

5. IȘALNIȚA. ALMĂGIUL. COȚOFENII. BRĂDEȘTII

Ieșirea din Craiova prin partea vechiului oraș care
poartă încă numele de Dorobanție, fiindcă aici își
aveau locuințele dorobanții cari apărau odinioară pe
ban, stăpînitorul celor cinci județe de peste Olt. As-
tăzi, cînd, pe lîngă școala de fete Lazaro Otetelișanu,
se văd abia niște slabe rămășiți din zidăria mare și
puternică, în zadar ai mai căuta dorobanți pe aici.
Locul lor l-au luat pașnici mahalagii, cari trăiesc din
plugărie și din unele înlesniri electorale. Biserica lor,
Sf. Ioan, păstrează, cu toate înoirile, liniile frumoase
de la început : turnulețul alipit la stînga, pentru păș-
trarea odoarelor, și marele turn de la mijloc, cu fe-
reasta de mai multe ori sprîncenată.

Lîngă niște urîte ruini, poate de vechi hanuri din
vremea chervanelor de marfă, se iese în cîmp, pe
larga șosea bună, făcută de vodă Bibescu, el însuși un
oltean. Deocamdată, întîmpini fîntînile lui Obedeanu,
dăruite de acest boier milos drumețului însetat. Odată,

ele se ridicau deasupra pământului printr-o zidărie pecetluită cu pişanie, dar cu timpul n-au mai rămas decât mici grămăgioare de cărămidă, din care gîlgîie încă, harnică, apa şi la care poposesc atîtea care şi căruţe sau aleargă femei cu ulcioarele mari smălţuite în vechi zugrăveli. Cei noi s-au încercat a face şi dînşii fîntîna lor, dar n-au fost în stare să dea altceva decât un turnuleţ hîd, acoperit ascuţit cu tîrnichea, o inscripţie împotriva gramaticii, şi, mulţumită domnului „specialist“ Stanisici, ţevi din care nici nu picură.

Pământul e slab : tot mîl alb lăsat de ape ; în el se prind mai bine tufele dese de cartofi, pe cînd grîul, orzul, ovăzul se ridică abia de la pământ în acest mai al celui mai îmbielşugat an ce se poate întîmpla. Nu e şes, ca dincolo, în Muntenia, la această latitudine, ci înălţimi mari întinse în dungi drepte, care aleargă în voie pe unde vreau, în loc să se rînduiască după chipul muncelilor, taie ţara în făşii de văi, cu sau fără rîuri în fundul lor.

Apa cea mare rămîne Jiiul, care trece în stînga. În voia ţărnei moi, el se zbeugie cum îi place, şi ochiul îl prinde prin copacii luncii numai în frînturi lucioase, sămănate fără rînduială, cînd ici, cînd colo. Dincolo de dînsul, un ultim rînd de dealuri închide zărea.

El nu poartă sate. Toate aşezările vin din dreapta. Înainte de a se atinge patul de nisip, foarte larg, prin care se poartă şuviţele sărace ale Amărăzii, înainte de a trece podul de lemn cu care se joacă de atîtea ori, rupîndu-l în bucăţi, nebuna apă crescută de ploaie, pe cînd nezugduuit stă mai încolo înaltul pod alb de fier al căii ferate, care se iveşte deodată din mijlocul malului păduros — vezi moşia Işalniţa. În casa boierească de colo din fund, în mijlocul vechii grădini

dese, locuiește o femeie care s-a înstrăinat cu totul de lume, dar știe să trăiască pentru cei săraci și rămași în urmă pe pământul ce stăpânește.

Deși e duminică, deși piața din Craiova e plină de o mulțime curată în mari mântăli de pănură albă, tivită cu găitane negre, pe aici păstorul de vite are haine ca pământul și fața se zărește cruntă supt scurta căciuliță oltenească fără moț. Dar acești oameni întrebuițați veșnic la o muncă fără cinste și fără plăcere sînt printre cei din urmă ai satului lor.

Mai departe decît Ișalnița, tot pe muchea dealului din dreapta, care închide zarea, se ivește biserica de la Almăgiu, cu înfățișarea veche. Dar șoseaua lată și netedă, mărgenită uneori de salcîmi noduroși cu rădăcini uriașe ieșite în față ca niște mușchi căzuți — un dar al bunilor boieri din alte vremuri, cari stăteau pe acasă în satele lor și, împreună cu sătenii, își căutau harnic de țărîină — șoseaua duce drept înainte spre depărtatul Severin și spre graniță.

Într-un ținut unde supt dealuri se cufundă o minunată vale rotunzită, plină de cel mai puternic răsărit de sulii ale grîului, intrăm în satul Coțofenilor. Un neam de aprigi boieri, neliniștiți a băciuit aici, și unul din ei, spătarul Mihai, a luat parte la lupta cea mare a boierimii românești de peste Olt pentru scoaterea grecului vodă Leon și pentru ridicarea la domnie a prietenului lor de la Brîncovenii Romanașului, Aga Matei.

Boierii cei mai vechi stăteau de vale, unde, în curtea unui biet om sărac, argat la un bogătaș al satului, se mai înțeleg boltirile unor pivniți lucrate dintr-o cărămidă deasă, prinsă cu ciment tare.

Și biserica va fi fost lîngă aceste curți. Colo dedesupt, unde se vede încă unul din acele turnulețe de

zid care vădesc în aceste locuri o fântână, acolo a fost odată „Fântâna spătarului“.

Apoi alți boieri, dintre aceiași Coțofeni, cari s-au stîns numai dăunăzi, au ales un loc frumos pe culmea de deal, de unde se cuprinde toată aceeași grădină de spice și de copaci a văii mănoasă, și au făcut acolo cula lor cea nouă. Străbătem încăperile încă locuite : pridvorul răzimat pe stîlpi, ca la biserică, odăile a căror boltă gotică e înflorită la capete cu crini, pivnițele bune pentru ascunderea armelor și grămădirea mijloacelor de trai în timpul de iarnă și în vremea de primejdie, bucătăria cu hornul adînc care poartă scrijelată data de 1653. De cealaltă parte a clădirii, alt pridvor pe stîlpi, căruia i s-a lăsat vechea înfățișare de cărămidă goală.

Acuma casa e despărțită în două de cei doi proprietari rivali cari au ieșit din dezbaterile privitoare la testamentul sucit al ultimului „singur-stăpînitor“.

Astăzi nu mai este aici altă luptă decît aceea pentru fumul sobelor sau pentru țișatul copiilor din amîndouă părțile.

Mai nouă e biserică de astăzi, lucrată însă foarte bine după vechea datină, cu toț rostul ei de pridvor și de abside și cu o zugrăveală de toată frumusețea. Ea cuprinde mormîntul lui Constantin Coțofeanu, răposat în 1826 ; ctitorul i-a fost însă numai fiul acestuia, Gheorghe păharnicul, care a săvîrșit-o la 1831. Fata lui, Catinca, a fost soția polonului Paznanschi, care din ofițer rus ajunsese a fi, pe la 1830, unul din organizatorii oștirii muntene. Mormîntul lui, de marmură albă, se vede afară, în cimitirul copleșit de buruiană, care a năpădit și mormintele ; lîngă el e locul de odihnă al Catincai, pe care versuri curate o arată :

Soție credincioasă și mămă cu iubire.

Abia s-a mîntuit slujba, și, cu cîteva clipe mai înainte, întîmpinaserăm cetele credincioșilor cari se întorceau, lăsînd pe lespezi frunzele de copaci din duminica mare și grămezile de pîni în forme ciudate. De-o parte, copiii, cei mai mulți în port de țară, avînd în frunte un mic dorobanț foarte chipos. Apoi femeile, fetele, în lungi cămăși cu cusături negre și mulți fluturi ce scînteie, cu cîte un cojocel cusut în flori, cu fuste scurte, în culori vii și cu frumoasele marama albe, care se lasă lungi pe spate și flutură în urma stolului ce se pierde pe cărare. În sfîrșit, bărbații, voinici, în manțiile de abă, ca niște războinici gata; fața rotundă, hotărîtă, cu ochii mici ce se rotesc ca la șoimul ce pîndește, cu mustăcioară măruntă, mușcată răutăcios deasupra gurii, tăiate hotărît. E aici multă putere, și se ascunde multă vitejie pentru ceasurile grele.

Îndată ce ajungi din Coțofeni la Brădești, unde un alt vechi neam oltenesc și-a avut sălașul: și un Brădescu a fost în războiul de cucerire al lui vodă Matei. Satul e îndoit: unul în marginea drumului, cu case mai bunișoare, altul, cel vechi, ascuns sus, în valea îngustă care se zice a Brădeștilor — această din urmă parte sărăcăcioasă și umilă pînă într-atîta, încît nu poți desluși bine unde se mîntuie românul și unde începe țiganul mărghiaș. Dar în multe cerdace atîrnă lăvicere de toată frumusețea.

Moșia e foarte îmbucățită și căzută mult în mîna arendașilor. D. Mihai Săulescu, unul din proprietarii fărîmilor, îmi arată de pe o muche de deal dintre văi ca acelea din rai, așa sînt de verzi, de vesele, de mănoase și pline de priveliști neașteptate, blînde și patriarhale în pustietatea lor, locul unde a stat vechea culă, din cărămida căreia s-a făcut o cîrciumă la drumul mare.

Biserica a rămas însă. Ajungi la dînsa după urcarea dealului năpădit de copaci, de lanuri, cu deșirurile mari, înalte, de iarbă înaltă, veselă de ploile multe ale unui mai darnic în unde de ploaie. Din vîrf privirea poate urmări tot ce se întinde pînă la depărtatele dealuri de peste Jiu, tot ținutul triumfător de primăvară deplin desfășurată, prin care sînt sămă-nate largile frînturi de argint topit al râului.

IV

VÎLCEA

1. RÎMNICUL VÎLCII

Drumul către Rîmnic, vechiul scaun episcopal al celui de-al doilea Severin (după ce întîiul se pierduse către unguri), se desface din marea arteră de comunicație a țării la Piatra, un însemnat nod al căilor noastre de comunicație. Între Piatra și Slatina se trece Oltul, și calea ferată spre Rîmnic, care, de cîtva timp, duce și mai departe, spre Sibiul fraților noștri, urmează destul de aproape cursul râului, strecurîndu-se între lanuri de porumb de toată frumuseța. În stînga, cîmpiile de aur ruginit se opresc în dealuri neregulate, ca acelea ale Gorjului, pe cînd în dreapta ele se încurcă în pădurici cu înalți arbori suptiratici, sau se pierd în lunci, pe care pasc turme și vite risipite. În față, se înalță ondulate, închizînd raza vederii, frumoasele dealuri ale ținutului de peste Olt, ale plaiului argeșean. Înfățișarea țării se schimbă neconținut aici, în dreapta, unde ochiul prinde tot lucruri nouă, în mici icoane pe care le înghite răpegiunea.

Drăgășanii, cu viile-i împutîinate de boală, ale căror frunze verde-închis sînt pătate adesea de albastrul arămii prin care se mîntuie de peire, — cîteva

case mari, moderne se desfac din fondul verde prăfuit — Râurenii, cu bîlciul lor : împrejurimi, haine albe împrăștiate pretutindeni, corturi de pînză, cară străbătînd șoseaua, pe cînd deasupra învîlmășelii plutesc răgete, sunete de talăngi, strigăte de chemare. Gavora, locul de tîmăduire, de la care se vede numai halta, o cărucioară galbenă, un umbrar încununat cu un tricolor, terfelit de soare, de ploaie și de praf, și o șosea, a cării țintă nu se zărește. Sau, în mai mărunț : mica păstoriță pierdută în ierburi, care se uită la minunea fugară a trenului cu niște ochi mari-mari, limpezi ca ai florilor de cîmp între care se ascunde, ciobanul ursuz și mișos, umflat în blana-i de oaie cu părul în afară, făcînd să scriște opinca-i apăsată prundul unui rîu uscat, grupe de țărance cu fotele mai mult albastru-închis, cu dungi, dar ici și colo mai vesele, mai împodobite, cu fluturi, cu cusături romboidale pe un fond roș-aprins. Dar satele sînt vădit mai sărace ; se vede tipul, pe care Gorjul mai nu-l cunoaște, al casei-peșteră, cu un singur ochi de fereastră strîmb supt coperișul de stuf, căzînd zburlit ca o chică nepieptănată. Din treacăt se prinde o familie, altfel curat îmbrăcată, lucrînd la o astfel de locuință : gospodarul, suit pe coperiș, primește coceni de porumb și buruiene uscate, pe cari-i așează la picioarele lui. Și tipurile au mai puțină vioiciune și mîndrie : nu odată apar copiii palizi, cu o căpiță de păr albicios ca fuiorul. Moșnenii au dăinuit aici mai puțin, strînși de boieri mai mulți, mai vechi și mai răi : acest proces istoric apare în toate, și omul n-are aici rara frumuseță a unei naturi alese și felurite.

Se face seară, cu un soare roșu, fără raze, ce se lasă în neguri, pe cînd cerul vioriu e ușor învîluit

de praful bogat al drumului, pe care un vînt puternic, un vînt avar, de secetă, îl gonește în norii fumurii de pe șoselele albe ce străbat lanurile și dumbrăvile. O gară modestă, în care se primblă doamne în toalete moderne. E Rîmnicul.

Cînd ai intrat în el, plin de fum și de praf, rămîi uimit. Ai plăcerea de a te găsi într-un juvaier de orășel, într-una din cele mai curate așezări urbane din toată România. Trăsura merge pe un drum bine pietruit și pe care vîntul nu ridică nimic. Poate a plouat? Nu, e stropit — înțelegeți bine : stropit. Și aflu că aici în Rîmnicul Vîlcii se stropește tot și totdeauna. O, minuni ale apei și ale Noului Severin !

Și nu-s maidanuri, nici bordeie, ci case curate, ce se înfrățesc bine între ele, frumoase case gospodărești, foarte de aproape îngrijite. Autoritățile au clădiri de gust, pe care nu le îngăduie să se murdărească, necum să se dărîme, ca în atîtea alte locuri. Arborii cresc din bielșug aici ca și în luncă : drepti, mîndri, dînd o impresie de viață sănătoasă, liberă.

La Episcopie e aceeași îngrijire, același mediu de natură bogată și prietenoasă. Din verdeață răsar : biserica mare, spoită într-o culoare poate prea întunecată, o biserică mai mică, un paraclis. Palatul episcopului strălucește de alb ce e. La locuința arhimandritului, care n-are mobile, dar e curată și ea, — ca și feciorii în haine țărănești pe cari-i descopăr, după lungi căutări, undeva în fund, — la această locuință de călugăr sărac se ajunge printr-un drum împletit sus cu ramuri, ca într-o arcadă de verdeață italiană. Și ce puțini văd asemenea colțuri de țară, care înalță inima, care varsă în cugetul rănit de atîtea dureroase ciocniri ale unei realități nevrednice, ca un balsam de mîngîiere !

E adevărat că, seara, aceste lucruri frumoase nu se pot vedea îndeajuns la lumina, pusă prea sus, a unor

globuri care au exteriorul, dar nu și cuprinsul celor de pe bulevardele bucureștene. Dar ajunge și cât se poate privi ziua.

Petrec noaptea într-un otel foarte gospodăresc, proprietatea unei frumoase și vechi biserici. Jos, cântă muzica într-o berărie-cofetărie, cu același proprietar. Se vede că lumea nu prea vine, căci cântecul se oprește înainte de 9 ceasuri, când se aud limpede sunetele de goarne vestind în căzărmi culcarea.

Biserica episcopală din Râmnic e reparată de răposatul episcop Ghenadie Enăceanu, scriitor și istoric, om foarte râvnitor pentru găsierea și îngrijirea trecutului nostru, de care-l lega un interes romantic. În timpul păstoriei sale, el a făcut ceea ce făcu și face în Gorj. d. Al. Ștefulescu : a cerut preoților săi să-i aducă hîrtii vechi, le-a cercetat, căutînd să închege din ele o istorie a eparhiei de care se simțea, parcă, legat pentru totdeauna, a pus să i se zugrăvească icoanele și mai ales chipurile istorice din biserici și mănăstiri, a strîns o minunată colecție de vechi tipărituri, lăsînd în loc preoților de sate cărți nouă, a stăruit fără preget pentru ca monumentele altor vremi să fie păstrate urmașilor. Pe ușa din fața paraclisului, un zugrav l-a reprezentat țîind în mîină această biserică pe care a dres-o și împodobit-o, făcînd-o din nou așa cum ieșise din mîinile meșterilor de la 1751. Chipul său, săpat în lemn, înfățișat pe pînză, se vede pretutindeni în odăile palatului episcopal, care este astăzi așa cum l-a dorit el să fie. Din lucrările lui Ghenadie, *Notele* lui de vizitație, ediția *Condicii sfinte* vor rămînea, dar el va străluci mai ales, în istoria episcopatului român din secolul al XIX-lea, prin nesfîrșita sa râvnă, prin credința sa către Dumnezeu, căruia i se închina, prin

munca patriotică și spiritul de jertfă pentru înalte ideale. ¹

Catolicii au la Râmnic o veche biserică, de proporții elegante, într-o curte cu aspect italian. Parohul e de origine din Cioplea, un bulgar care se simte român, un frumos om brun cu înfățișarea simpatică; pasionat pentru biserica sa, pe care a înzestrat-o cu două clopote ce așteaptă încă să fie suite în turn.

Un evreu galițian, în antereu lung, cu barba și perciunii negri-negri, cu ochii visători de orientă, trece ca supt zidurile plîngerii din Ierusalim. Pe stradă se văd nume ca Rabinowitz, Marcovici. La restaurant, trei tipuri gălbui-roșcate, picate cu pistrui, se așează la masă, privind drept în ochi lumea : vorbesc nemțește și sînt iarăși evrei. [...] Orașenimea e alcătuită din boierinași săraci, cu case frumoase, dar fără mijloace sufletești și materiale, din meșteri și negustori — unii din Ardealul vecin — puțini, neluminați, necălăuziți de cine s-ar cuveni să călăuzească, din cîțiva nemți. [...]

Grădina publică, numită și aici *zăvoiu*, e frumoasă, cu podoabe de crengi, cu oale de flori prinse naiv și pitoresc în poartă. Sînt alei largi, podiște, pavilioane, straturi de flori bine îngrijite. Un monument încununat cu vulturul muntean purtînd crucea amintește, într-o inscripție înnoită cu litere latine, că vodă Știrbei a dat orașului această grădină largă și frumoasă. Izvoare de pucioasă — în jos și în sus sînt doar Govora, Călimănești, Olăneștii — curg negre pe marginea cărărilor. Sînt și băi în grădină, dar, în cea mai mare parte din an, ele sînt închise. Aflu cu

¹ O, cîte s-au schimbat de atunci acolo — și nu în bine ! (1905) (n. a.).

o strașnică mirare că mai totdeauna majoritatea zdrobitoare a locuitorilor nu simte nevoie de ele.

Râmnicul are — ca unul ce s-a dezvoltat dintr-un târg, dintr-o stradă adecă (Episcopia n-a creat nimic în afară de zidurile ei) — numai două artere paralele. Cea mai mare e și cea mai veche, fără îndoială, căci unește Episcopia cu biserica mitropolitului Grigore și e în mai strânsă legătură cu strada transversală, în care sînt prăvăliile, iar mai departe, o hală ce se lucrează acum, hanuri pentru țărani, un pod peste rîu și o șosea prăfoasă care se înfundă înainte, între căsuțe. Ici și colo se deschid strade laterale, împodobite uneori cu case boierești frumoase, vechi sau înnoite și care au — ca toate locuințele de aici — flori în față. Unele arată și zidul mai mult sau mai puțin îngrijit al unei bisericuțe ca minunea de elegantă, în așa de mic și de îngrijit, de la Inotești. Pe un deal în față se vede micul lăcaș de rugăciune al Cetățuii, unde săbiile boierilor răzvrățiți au făcut să țîșnească pe icoanele sfinților sîngele lui Radu-vodă de la Afumați și al fiului său.

Azi, de Sîntă Măria mică, e bîlci. Țăranii au prins strada prăvăliilor, cu carăle, cu căruțele, ba chiar cu trăsurile lor. Unii călări, oameni grași, foarte negricioși, cu fața rotundă, impun. Dar sînt mulți gușați, mulți schilozi, multe fețe palide, strîmbate, îndobitocite, cu sau fără săculețul hidos de supt bărbie. N-am văzut nici un om și nici o femeie în adevăr frumoși. Cellalt tip, blond, cu nasul, buzele, ochii mici, cu fața suptăre, se înalță și el abia pînă la cuvînta trupului și figurii. În acest județ, la Călimănești, e, de altfel, cel mai strașnic monstru din România : o figură diabolică de țigan, cu dinții rînjîți, ochii umflați, căutarea piezișă, de hienă, botul scos înainte ca la un chițcan, și, pe lîngă toate, cocoșat și idiot.

2. INOTEȘTII

Dincolo de podul de pe râu, Râmnicul se desfășură în mahalalele pașnice, cu case mărunte, dintre care mai răsar vechi case boierești, solid clădite după datină. Sînt și biserici. Una, Sf. Ioan, e zidită din nou de neğustori și alți orașeni din rîndurile mai umile: un Dumitrachi Evoiș, adevărat Iovoiș (de la Iova, nume bulgăresc, adus aici cu Compania de negoț a Chiproviceniș, pe vremea austriacă), un Ioniș Iovipale, mare bogătaș al Râmnicului din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea și din cele două dintîi decenii ale celui următor, un „logofăt Ioniș al papei Dumitrică“; numele lor se înseamnă pe o piatră cu slovele frumoșe, căci, pînă foarte tîrziu, pe aici s-a păstrat meșteșugul săpăturilor măiestrite și al liniilor elegante de scrisoare bătrînă. Un cimitir banal, cu boierii în frunte, împodobit în locurile lor de odihnă cu monumente fără gust, cruci greoaie, statui și fotografii mărite, și sărăcimea la o parte, în fundul livezii, unde acum frunze moarte au plouat dese asupra țărînei morșilor. Un areș păzit de soldați în halul de murdărie pe care numai România economiilor îl poate înfățișa.

De cealaltă parte, zărești îndată o turlă suptirătecă, de zid, cu fereștile sprincenate de cadre scoase în relief. Răsare lîngă o casă de modă veche, între cîțiva copaci singurateci, răzimîndu-se de o coastă de deal lucrată în ogoare.

Nu se poate să nu te simți ispitit a merge acolo pentru ca să vezi acest juvaier de mare frumuseță în proporții de o armonie desăvîrșită și printr-o originalitate care nu poate veni decît din mintea unui meșter mare și fin. Dacă arăți însă această dorinșă

unui localnic, el îți va vorbi de porți închise, de câni răi, de dispoziția domnului proprietar.

Un proprietar la acest schit al Coziei, clădit de bună samă în cea dintâi jumătate a veacului al XVIII-lea, întrucâtva după modelul Bolniței de cineva care să ție închisă sau deschisă poarta, care să aibă în mână cheile, care să poată îngriji sau ținea în neîngrijire biserica, avînd chiar dreptul de a chema într-o bună dimineață lucrătorii pentru a da jos aceste zidiri ieșite dintr-o potriveală cum nu mai e alta ?

Da, această minune s-a săvîrșit în buna țară a României moderne și anticlericale, iar, pe lîngă aceasta, lipsită de cel mai elementar simț de gospodărie. Statul avea de vîndut pămînturi de-ale Coziei, și le-a scos la mezat. Pe lîngă coasta dealului, pe lîngă livadă, pe lîngă casa egumenului, intră în socoteală și schitul. S-a întîmplat că fericitul cumpărător, pentru suma de 10 000 de lei, n-a fost [...] altă speță de păgîn, ci un boier dintr-o familie cunoscută, așa încît zidurile stau încă în picioare. Ceea ce nu înseamnă că vor sta totdeauna, căci proprietarul... schitului Inotești e bătrîn, și în tinerimea noastră bîntuie încă setea furioasă a înnoirilor.¹

Biseriçuța de la Inotești are păreți înalți, brîu la mijloc, altar pentagonal. Liniile sînt de o nobleță deosebită. Dar ceea ce-i face originalitatea și frumuseța e că, în locul absidelor din dreapta și din stînga, pentru strane, sînt două clădiri deosebite, două bisericuțe și mai mărunte, și mai gingașe, două jucării de zid pătrat. Și au și ele coperișurile lor, cu streșină umbroasă de șindilă, și, pentru a duce și mai departe această șagă de artist, turnulețe se ridică

¹ Astăzi o moștenitoare plină de evlavie își înțelege datoria (1939) (n. a.).

pe fiecare, turnulețe cu coperișul lor deosebit, ascuțit, cu cruce mititică în vîrf.

O înnoire care n-a aflat imitatori și care face din zidirea gingașă a Inoteștilor un tip unic în dezvoltarea arhitecturii noastre.

Se va găsi cineva care să fie mișcat prin aceste rînduri și care, printr-o expropriere cinstită, să redea țării mica podoabă de artă, căzută, printr-o neghobie neiertată, în proprietate particulară ?

Întreb : Se va găsi ?

Și, întrebînd, mă gîndesc la trei persoane : la ministrul de Instrucție, la d. Kalinderu, președintele Comisiunii Monumentelor Istorice, și la p.s.s. Atanasie, episcop de Rîmnic.

3. LUNCA OLTULUI. ȘERBĂNEȘTI-DOBRUȘA. STĂNEȘTI. MAMUL. STRĂJEȘTI. DRĂGĂȘANI

Trei-patru ceasuri în tren, și sîntem la Drăgășani.

De o parte sînt dealurile cu vii, cu case boierești, cu pepiniere. Jos, e cîmpia de luptă în care au fost striviți eteriații greci de la 1821, cari fugeau din răsuputeri spre Turnu Roșu și Ardealul de mîntuire și nu căutau cîtuși de puțin să-și dovedească eroismul prin jertfa vieții. Un general grec a pus dăunăzi o piatră amintitoare, a cărei inscripție a fost prefăcută apoi și în românește, după cererea primăriei din tîr-gușor.

De altă parte, cum ai ieșit din gară, sînt strade curățate și bine pietruite, cu case mici și nu tocmai frumoase, printre care se ridică o școală clădită de răposatul Simulescu, care era din Drăgășani, o primărie, locuința cutărui moșier bogat ; într-o mică

pieță e o fîntînă frumoasă cu bustul în bronz al aceluiasi Simulescu, lîngă care se vede un Ion Brătianu de marmură, care samănă întrucîtva.

Mergem pe o șosea, apoi pe drumuri de țară spre satul Ștefănești, unde ne așteaptă un preot dintre aceia cari învață prin exemplu și călăuzesc spre bine pe țărani, luminatul și gospodarul părinte Teodor Bălășel.

Lunca Oltului se întinde larg, cu ploi strîngîndu-și toate brațele într-un singur avînt spre cer, cu tufani rășchirați în ramuri. Satele ce se întîmpină : Zlătăreii, Ștefăneștii, mai departe Șerbăneștii, samănă cu cele din Argeș prin înfățișarea, de cele mai multe ori foarte sărăcăcioasă, a locuinților. Păreții sînt înjghebați din loadbe grosolane ce se încheie la muchi ; deasupra e așternut un strat ușor de lut, care uneori nu primește nici o înălbire cu varul, sau bidineaua gospodinei lasă măcar părelui din fund urîta lui față gălbuie. Fereștile sînt mici, cîteodată cu un singur ochi, astupate și cu hîrtie, sau lăsate așa cum s-a întîmplat să se strice : chiar cele mai bune case se mulțămesc cu două ferești în față, dintre care una, după obiceiul cel nou, se deschide chiar în trei : la dreapta, la stînga și în sus, pe cînd cealaltă e vechea tăietură în zid. Sînt copereminte de șindilă, dar de cele mai multe ori coceni mucezi sînt aruncați peste clădării de fîn înnegrit, ca o chică sălbatecă, scărmanată și smultă. Pătulele sînt numai de vergi și se sprijină simplu pe patru picioare de lemn. Șura, grajdul sînt numai niște coperișuri de paie. Dar împrejmuirca de ostrețe e mai totdeauna bună. Cîni sălbateci se năpustesc asupra trecătorului, rînjindu-și, în lătrături turbate, colții lacomi, gata să sfîșie.

Oamenii cari străbat șoseaua, sau pornesc din curți și cerdace, ori lucrează încă la cîmp, unde se

strînge porumbul și tutunul și se suie cocenii pe cren-
gile sprijinitoare ale tufanilor rășchirați ca niște po-
licandre, sînt cu mult mai presus de tainițile lor.
Bărbații poartă o cămașă ceva mai lungă decît a
muntenilor de dincolo de Olt, pieptare lucrate cu
chenare și uneori pantaloni oltenești ce se lărgesc
jos. Femeile-și înfășură capul cu marame albe, pe
care le aștern pe frunte ca tatarcele sau le lasă, po-
trivindu-le la bărbie, să atîrne pînă la piept, pe cînd
argeșencele fac să filfîie vălul ca la miresele din
orașe ; unele, la cîmp, își potrivesc cîte un testemel
colorat, ca un fesîșor, pe creștet. Cămașa n-are de
obicei arnici, dar e așa de sinilită — tot așa se face
și cu cămașa bărbaților — încît se vede de departe
că e albăstrie. Fotele, care, cînd sînt, ca aici, din
două bucăți, se cheamă *zăvelci* sau *vîlnice*, sînt rare-
ori de culoare deschisă sau înflorite. Vîlcencele se
îmbracă în albatru închis, în negru simplu, cu dungi
sau cu pătrățele mai deschise.

Chipurile nu sînt așa de frumoase ca în Argeș.
Un tip are ochii înfundați în arcade ciolănoase și
toată fața îngustă scoasă înainte ; altul, cel mai răs-
pîndit, se deosebește prin fața galbuie, lătăreață, de
lună plină, în care numai ochii au frumuseța cău-
tăturii blînde.

Acest județ al Vîlcii e plin de mănăstiri cum nu
mai este altul, afară de Îlfov în apropierea Bucu-
reștilor. Încep cu Șerbăneștii, care s-a separat chiar
acum de Eforia spitalelor, stăpîna moșiei dimprejur.
E o frumosă clădire, cu două turnuri de zid, înăl-
țată de un boier din familia Morunghavu la 1746.
Casele mănăstirești, drese și ele cu multă dibăcie în
podoabe, așteaptă, se zice, să cuprindă un ospiciu
de bătrîni.

Se face seară, cu nori grei, pîntecoși. Ei atîrnă
pînă în hotarul zării, unde soarele apune, trecînd

printre ei raze roșietece asupra celor mai depărtate coaste de la răsărit. Acea zare de apus e tivită cu aur supt vîntul scărmanat, și ca o flacără țîșnește deodată și asupra tristeții amenințătoare a norilor. La căderea nopții, picură de ploaie în bătaia foarte rece a vîntului.

Ziua următoare se începe în lătratul furios al cînilor cari apără pe cetățenii din Drăgășani. Dulăii pîndesc la toate porțile, se lămuresc asupra fiecărui trecător și și-l dau în primire. Nicăiri harțagul veghetor al acestor „prieteni ai omului” nu poate fi mai neobosit decît aice.

Trăsura ne aduce înapoi spre Ștefănești, în bătaia unui vînt de gheață care vuiște peste cîmpia cu porumbiștile și imașurile încărunțite de o brumă înainte de vreme. Carpații trebuie să fi primit undeva învălitoarea de zăpadă.

Aproape cap la cap cu Ștefăneștii e satul Dobrușa, lîngă o gîrlă ce se poate trece cu piciorul. Din jos, vin casele de români pe care le cunoaștem, mai încolo stă o țigănime scîrboasă, în case ca niște poieți; ea n-are altă grijă decît hrana sărăcăcioasă și ciubeica, tutunul de toate zilele.

Biserica vechii mănăstiri nu poate fi mai nouă decît veacul al XVI-lea. Acum te primește o cruce amintitoare de lemn vechi, deasupra căreia se ridică un turn de scînduri înnegrite, pe cînd altădată erau două turnulețe de cărămidă. Fațada e prefăcută în chip sărăcăcios, zugrăveala e numai din 1771—1774, catapiteazma o scîndurică abia săpată. Dar lucrul din bună cărămidă aparentă, ocnițile, unghiul ieșit în afară denaintea altarului arată o vechime mult mai mare. Biserica a suferit o întîie înnoire la începutul veacului al XVII-lea și alta peste vreo sută cincizeci de ani.

Pe șes pînă la o pădure de stejari tineri, cu trunchiul suptiratic și frunzele mărunte. Îndată ești în satul Stănești, și pe neașteptate te afli în fața bisericii fraților Buzești, al căror nume trezește amintirea unor credincioase lupte vitejești, pentru domn, țară și creștinătate.

În vremi mai nouă s-a adăus un pridvor și un rînd de colonete pe fiecare lature. Înainte, biseri-cuța de cărămidă cu ușile și ferestile tivite în piatră simplă și un singur turn de zid avea o înfățișare mai modestă. Ctitorul ei a fost Giura, bunicul boierilor Buzești, fiul său Mogoș și alt Mogoș, feciorul celui dintîi. În pronaos se află piatra scrisă care acopere rămășițele lui Stroe Buzescu, mort după lupta lui învingătoare cu nepotul hanului tătăresc, la 1602, și marmura, cu pisania ștearsă, care acopere trupul credincioasei lui soții Sima, care s-a așternut bucu-roasă la picioarele bunului ei soț. Un săpător destul de dibaci a sculptat pe lespede de piatră lupta cu tatarul : acesta are o căciulă de pîslă, un laț de prins robii; un iatagan; mustăți strașnice-i taie obrazul. La cizme sînt pinteni; două tolbe de săgeți au căzut supt picioarele calului, cînd mîrzacul rănit a primit o lovitură ce-l prăbușește. Stroe, cu calpacul unguresc în cap, mantia lungă și picioarele strîns înfășurate, călare pe un cal cu șea, străpunge pe dușman cu o sabie apuseană. „Și nu fu, spun slovele de pe piatră, pre voia cînilor de tătari.“

La Lungeștii foarte apropiați e mănăstirea Mamul, reparată de Constantin Brîncoveanu, al cărui neam se înșiră pe zidurile dinlăntu în chipuri de boieri și domni. Clădirea e mare; ușa se încadrează în ghirlande de trifoi, și ferestile au și ele o podoabă de piatră sculptată. Printr-o lipsă de îngrijire și socoteală de care te crucești, puternicele ziduri ale călu-

gărilor, golate de secularizare acum patruzeci de ani, se năruie pe încetul.¹

La căderea serii ajungem la Străjești, sat cu stradă largă și case bune, împodobite și ele la porți cu săpături în chip de liniuțe și de rotile. Biserica pare veche; turnul clopotelor, deosebit, poartă vulturul cu două capete: el are o putere ce nu se întilnește în lucrările epocilor mai apropiate de noi. Dar e numai o ctitorie a ultimului Buzescu, Constantin, care se întitulează pe piatra cea frumoasă a mormîntului său din 1831: „sfîrșitul neamului său“. Zugrăveala păreților arată pe pașnicul boier îngiubelat care purta numele strălucit al vechilor frîngători de dușmani.

4. COZIA

În această zi de primăvară, cea dintîi ploaie de toamnă, adusă de vîntul rece, cade înceată, în picuri mărunte, din cerul care e numai o mare de leșie. Pe drumul spre Drăgășani, trec însă vioi sătenii în mantale de abă albă, largi, cu cusături negre la toate marginile, sau în cojocele și sumane mici ca un pieptar. Femeile lasă fără grijă să li se stropească vălurile supțiri, bogat înfășurate în jurul capului, zăvelcile care, pentru ziua de sărbătoare, sînt adeseori în colori deschise. Multe au însă în față o țesătură de casă mai urîță sau cîte o pestelcă ieftină de materie cumpărată la țîrg. Destule sînt cu picioarele goale. Tipurile, mai fără deosebire de urîte... Ele plac însă flăcăilor nu tocmai frumoși din partea locului, și în acest colț de patru-cinci sate lîngă Drăgășani se

¹ S-au reparat (1916) (n. a.).

păstrează vechea datină ca gospodarul să-și fure nevasta, cu voia sau fără voia ei, prin vreo ceată de prieteni, și să trăiască o vreme necăsătorit cu prada vitejiei sale.

Valea pe care o străbate trenul, mergînd în sus „la deal“, e lunca Oltului, care se vede din cînd în cînd alb, destrămat în peteci, printre sălciile din dreapta. De o parte ai înălțimile Argeșului, de alta al doilea șir de dealuri, cu șerpuirea mai chinută. Ele se apropie tot mai mult, făcînd să piară pe alocurea lanurile de porumb, crîmpeiele de vie neîngrădite ale țăranilor : în locul lor acuma livedea cu iarba fragedă, spălată de apă, zăvoiuil sălciilor albicioase, cîteodată și grădina bulgarului — sau și a românului, ca pe la Drăgășani — cu capetele de varză înfoiată.

În tren, care geme de lume, în căruțe, în cară, călări, pe jos, sătenii aleargă spre cîștigul, cumpărăturile și ispitele bîlciului de la Rîureni. Toată lumea e neobișnuit de gătită : zăvelcile au flori mari strălucitoare, cămășile sînt bătute cu fluturi, pieptarele scînteie de fir, care atîrnă în firicele dese la capătul fotei. Tîrgovețele și-au pus pălăriile cele mai mari și rochia de mătăsa.

Ca un val de pînză albă, sinelie, stropită cu albastru închis, cu roșu, cu negru, boltit ici și colo de umbrële, drumeții de duminică se coboară, zgomotoși, la halta bîlciului. Șoseaua e plină, în față, de covergi de coceni, de prăvălii trecătoare acoperite cu șindilă, de baratce cu călușei, de prăjini cu steaguri.

Petrecere bună ! Tot înainte spre Jiblea, de-a lungul Oltului pe care-l treci în Argeș, ca să te întorci iarăși în Vîlcea. Cu toate ploile din urmă, larga apă lăptoasă, unită într-o singură albie, e mai puțin răsfățată decît Siretiul, mai puțin vioaie decît Mol-

doava limpede, mai rău împrejmuită, mai slabă decât puternica Bistrița cu malurile rupte. Nici acuma n-aș zice : „Oltul mare“.

Jiblea e în Argeș, într-un prăvăliș de dealuri deasupra Oltului. Marea gară de cărămidă aparentă se îndreptățește întrucîtva prin aceea că de aici se merge la Călimănești și Cozia.

De fapt, nici nu sînt trei locuri deosebite acestea : Jiblea, Călimănești, Cozia, cu toate că toanele pămîntului pietros, rupt în culmi cu zimții grosolani, te împiedecă să le vezi în șir.

Jiblea merge pînă în Olt. Case care nu samănă cu cele de la vale, bune case de lemn, cu negre acopereminte țuguiate, din șindilă îngrijit așezată, cu pridvor pe stîlpi și ferești luminoase. Biserica veche, încunjurată cu un zid jos, de bolovani, a fost clădită de iznoavă mai dăunăzi într-un chip încăpător și împodobit : ea se vede din depărtare cu părății ei galbeni-deschis, cu turnu-i de zid.

Oltul curge între maluri nisipoase, sămănate numai ici și colo cu sălcii. El răsfrînge în valurile-i domoale jalea cerului noros, din care se scurge ploaia, mărunt, îndărătnic.

Pe malul cellalt întri în strada Călimăneștilor, care se întinde de-a lungul apei. Clădiri țărănești cu acopereminte întunecate, părăți albi și flori la rînd în cerdace.

Ea trece pe lîngă otelul băilor, clădit în stil elvețian, cu lunga fațadă împodobită din lemn, supt un munte înalt, rîpos, în care se înfig arbori învâlmășiți. Stîncă goală răzbată pe alocurea, și aceeași stîncă-și rînjește lespezile pe malul argeșean, care e tot așa de înalt și acoperit cu același veșmînt trențáros de copaci tineri. Apoi un alt castel, și drumul merge neconținut printre vile cochete, printre pavilioane și locuri de adăpost. Țărani trec, pe jos și călări — oa-

meri uscați, negri, cu chică. E aici o Sinaie a Vlciș, cu bolovani adevărați și fără foloasele ce vin pentru Sinaia Prahovei din reședința regală și din gospodăria darnică a Eforiei spitalelor.

Urmăm o cotitură a Oltului, și, după un drum scurt pe șosea, Cozia se arată, cu cele trei turnuri ale ei și zidul alb, dres de puțină vreme, al clădirilor mănăstirești. Oltul e mînios aici și-și frămîntă apele spumegînde pe vîrfuri de piatră, iar, pe un mal și pe cellalt, două înălțimi împădurite, cu frunțile colțurate, par doi zmei întăritați ce se răpăd unul împotriva celuilalt.

La stînga drumului, pe o înălțime, lîngă o căsuță unde stă urmașul smerit și sărac al falnicilor egumeni de odinioară, și lîngă o vilă nouă pe care episcopul de Rîmnic, Atanasie, a clădit-o mai dăunazi, priverighează biserița bolnișii, de o fină armonie veche. Supt o frunte cu două rînduri de ocnite, un stîlp gros, de cărămidă, sprijine pridvorul, din care dă în biserică o ușă împodobită cu săpături în lemn. De jur împrejurul zidirii, în forma îndătinată a crucii, aleargă ocnitele lungărețe prin care se deschid puține ferestre înguste, iar sus se întind mai multe rînduri de zimți în cărămidă. Lucrarea toată e făcută din cărămidă pusă în lung și în lat, pe rînd, închișă într-un ciment tare și sămănată cu bucăți de piatră tăiată.

Ea păstrează vechea zugrăveală, foarte frumoasă — asemenea cu aceea de la Slatina în Moldova — din care se desfac, pe partea dinăuntru a piciorului de zid din pridvor, chipurile încununate ale lui Mircea-vodă și fiului său Mihail, care e un copil încă, amîndoi în veșmintele apusene ale vremii lor, luate, de bună samă, după cea dintîi zugrăveală a bisericii celei mari. O panglică de inscripție ce încunjură sus pridvorul spune că întemeietorii biseri-

cuții au fost Petru-vodă, zis și Petru de la Argeș sau Radu Paisie, domn pînă la 1545, și fiul său Marcu, și prin urmare din timpul lor vin sfinții din pridvor și aceia dinăuntru clădirii care se boltește puternic supt turnul roșietec. Ctitorii se văd în mîna stîngă a naosului : Petru, în haină verde de brocard de aur, blănită cu cacom, căzînd peste o alta roșie cu flori tot de aur, Marcu, și el încoronat, în brocard albastru, tot așa blănit, peste o haină dedesupt roșie ; doamna Ruxandra, soția lui Radu, văduvă întîi după Radu de la Afumați și deci fata strălucitului Basarab Neagoe, poartă cercei mari de aur, din cari atîrnă lanțuri pînă pe umeri ; haina ei de brocard alb e împodobită la piept cu o placă țesută în fir, și două galoane de fir îi sînt cusute pe umeri ; tot astfel e îmbrăcată și fiica nevrîstnică a domnului, Zamfira, numită așa după o rudă, Zamfira lui Moise-voievod.

Biserica mare e peste drum, în vale, avînd în apropiere Oltul. De jur împrejur o cuprind clădirile de locuință, cu cerdacuri boltite și pridvoare pe stîlpi, care se obișnuiau în veacul al XVII-lea, spre sfîrșit. Acum, eleve din azilul Elena Doamna își petrec aici vacanța, supt o supraveghere care lasă de dorit, și de două luni de zile ciripiri obrăznicuțe răsună necontentit acolo unde cuviința patriotică și omenia ar cere să fie desăvîrșită liniște. În jurul mormîntului, vechi de peste cinci sute de ani, al lui Mircea, care a întemeiat Țara Românească.¹

...Și care a clădit și Cozia, supt pădurile de nuci sălbateci, care au perit demult. Dar clădirea lui „se lipsi“ — spune pisania de la 1707 — „den podoaba ei cea dintîi, pentru mulțimea anilor“ și ajunsese cu

¹ Călugării au revenit demult, dar nu și buna gospodărie (1939) (n. a.).

totul dărapănată. Neagoe Basarab fu cel dintâi care se gîndise la ctitoria străbunului: o mare pictură, de datină apuseană, se așternu lîngă cea măruntă, în cadre pe fond albastru, din pronaos. O nouă prefacere opri mersul ruinei, la două sute de ani de la întemeiere, în 1580—1590, cînd, supt Mihnea vodă al II-lea, egumenul Amfilohie ridică din nou, pe lîngă biserica mare și biserița Sfinților Apostoli, un paraclis al Adormirii Maicii Domnului, care s-a păstrat pe urmă și în zidăria cea nouă a chiliilor. Peste cîtiva ani se îngropă lîngă Mircea bătrînul — a cărui piatră de mormînt era, poate, ca și astăzi, numai un bolovan ros de orice inscripție¹ — nenorocita mamă a lui Mihai Viteazul, călugărița Teofana, moartă cinci ani după uciderea fiului ei.

Apoi Brîncoveanu ajunsese domn al Țării Românești și, luînd în primire scaunul lui Mircea, el făcu pentru lăcașul de odihnă al acestuia ceea ce nu făcuse celalt mare înnoitor al trecutului în zidirile lui sfinte, Matei Basarab. El se hotărî să zidească la loc cu cheltuiala sa Cozia și dădu această sarcină unuia care o putea înțelege bine, lui Antim Ivireanul, meșterul cel mare în aducerea la îndeplinire a frumosului. Antim, care stătea pe atunci în apropiere, fiind episcop de Rîmnic, se puse la lucru, orînduind toate după planurile sale. Întrebuințînd toate cunoștințele sale despre arhitectura bisericească a românilor, el dură pridvorul boltit, cu patru stîlpi în lat și cîte doi în lung, făcuți din piatră vărgată prin săpături în toată lungimea ei și împodobită sus și jos cu flori. El refăcu de jur împrejurul bisericii în formă de cruce ocnițele în două caturi, fereștile a căror veche săpătură de vulturi cu două capete ră-

¹ Comisiunea Monumentelor Istorice a refăcut mormîntul (1939) (n. a.).

mîne totdeauna o minune de închipuire în plan, de gingășie în lucru, și cu florile răsăritene ale vremii sale cîrpi știrbiturile. Dacă nu el dădu ocniților de sus un chenar de sculptură cum nu se mai află aiurea și-l prinse cu plăci săpate, al căror model se află la mănăstirea de Argeș, lui i se datorește eleganța simplă a turnului din mijloc, asupra căruia se opresc privirile aceluia ce descopere, în valea ei ocrotită, Cozia.

Astfel s-a mîntuit de peire, prin cheltuiala celui mai bogat și mai darnic domn și prin îngrijirea mitropolitului românesc care a înțeles mai bine frumuseța, ctitoria lui Mircea, sfîntită totdeauna prin mormîntul lui — pe care noi astăzi nu-l mai putem împodobi după cuviință, ca unii ce nu-i mai înțelegem prețul.

5. RIURENII. GOVORA, MĂNĂSTIREA DINTR UN LEMN. SURPATELE

Înapoi la Rîmnic în vagoane cu ferestrele lăcrămate de ploaie, prin întunerecul negru ce cade grăbit din cerul cenușiu. Și iarăși întipărirea plăcută a curatului oraș cu arbori mulți, cu frumoasele biserici reparate, împodobite cu turnuri de zid.

A doua zi urcăm pe jos dealul Cerățuii. A știut ce face acel care l-a ales, în veacul al XIV-lea sau al XV-lea, pentru a păzi Noul Severin din vale, care ajunse reședința olteană a domnilor, scaunul obișnuit al banilor și al celor de-ai doilea mitropoliți ai țării. Cărări grele șerpuesc pe pieptul umflat al înălțimii singuratece, și cei ce stăteau sus — în ziduri care s-au surpat demult, încă din vremea lui

Radu de la Afumați cel ucis pe această culme, în biserică — puteau prăvăli lesne dușmani în vale.

Acolo curge Oltul, care se desface din desișul sălciilor ca frânturile unei late săbii cu oțelul strălucitor. Iar dincolo de luciul apei se strâng, în paza copacilor, albe, roșii, casele Rîmnicului și multele turnuri. Un soare rece le face să scînteie.

Biserica omorului din 1529 s-a surpat, și nici nu se mai pomenea de dînsa, cînd, pe vremea lui Șerban Cantacuzino, evlaviosul mitropolit Teodosie ridică noua clădire cu pridvorul pe stîlpi și ușa încadrată în sculpturi fără frumuseță, de o piatră tare. Iar ce se vede astăzi e numai o prefacere de mitropolitul Nifon al lui vodă Știrbei. Cei ce au lucrat la reparație crezură că se cuvine a pune vechea pisanie jos în zid și a ridica o alta, care proslăvește pe ctitorul cel nou.

Cerul e burdușit de nori negri cînd apucăm drumul spre Govora. Dincolo de podul peste rîpa seacă, drumul trece pe supt dealurile de nisip, goale sau acoperite în parte cu tufișuri și arbori răzleți. La stînga se vede o bucată de vreme Oltul, pe lîngă care trece linia ferată. Rîurenii întind o lungă panglică de case albe, de copereminte roșii : se văd steagurile ce flutură deasupra clădirilor bîlciului.

Bîlciul e stăpîn pe tot ținutul : urmările lui le vezi pretutindeni, drumurile toate sînt ale lui. De la amiază pînă în seară am stat, putem zice, în fața bîlciului. L-am recunoscut în raritatea trăsurilor, în prețul de douăzeci și cinci de lei pe zi ce am trebuit să plătim, în zăbava birjarului. Îl văd acum în carele cu doi și patru boi, care se întorc încărcate, în căruțele ce duc popi, învățători, fruntași ai satelor, în nașancele-omnibus, cu coviltire de pînză, pe care le mîna, totdeauna pline, un conductor ce

și-a strîns mușterii sunînd din trîmbiță și strigînd : „Cine mai merge la Rîureni, domnilor ?“ El a scos din înfundături de stîncă, din văi înalte, pe mocanii cu căciula cît un știubei, cari, înfășurați în mantii albe, călăresc greoi pe caii mărunți, clătînîndu-și capetele după trap. El a pus pe creștetul țăranelor în veșminte de sărbătoare legăturile cu postavuri, cu pînzeturi și cu cîte altele, chiar cu plapome. El a adus cîrciumărese cochete la hanurile din drumul mare și a făcut ospătării din atîtea case țărănești care se află în calea rîului de oameni. El a ridicat bordeie de lemn pentru țigani cari potcovesc caii și boii drumetilor. El face să se întîlnească aici cumetrii din sate așa de departe unul de altul. El rupe postul cu cîteva zile înaintea Sîntămăriei. El a toropit pe cutare gospodar care zace lîngă șosea, și tot el a muiat picioarele atîtor călători cari vor dormi bine înainte de a se întoarce acasă. El a răspîndit neastîmpăr, bucurie, beție și pagubă între toți vîlcenii.

Prin căsuțele rău îngrijite și cam mărunte ale satului Govora, spre mănăstire. Ea se vede din șosea, cu turnu-i mare, alb la intrare ; la dreapta și la stînga lui pare că se revarsă dărîmături sure cu ferestri mici negre. De jur împrejur, pe deal și în vale, e un strălucit bielșug de verdeață.

Ai crede că poteca pe care apuci, la stînga drumului, te va duce la o grămadă de ruine, care să mai însemne locul unde a lucrat acum trei sute de ani tipografia lui Matei Basarab. Rămîi uimit cînd vezi că dincolo de bolta turnului alb sînt chilii cu totul curate și întregi, cu ferestile lor drese și stîlpii frumoși ai cerdacelor ; malul de nisip e întărit cu lespezi. Biserica, bine păstrată, se ridică albă în mijlocul verdelui tînăr : o alee de viță de vie încărcată cu struguri duce la intrarea ei.

Aici a fost întîi o bisericuță săracă. Apoi Radu cel Mare, cunoscutul domn bisericos, a făcut-o din nou, poate pentru întîiași dată în zid. Temeliile acestei clădiri se văd și astăzi lîngă aceea care a înlocuit-o. Brîncoveanu veni pe urmă, și supt îngrijirea lui Antim sau a lui Ioan, arhimandritul ctitoriei sale din Hurezi, se dură, cu șase ani înaintea Coziei nouă, biserica de astăzi, cu pridvorul ei pe stîlpi, ușa frumos încadrată cu piatră, și ea însăși bine sculptată în lemn, cu brîiele, fereștile-i cu chenare săpate și turnurile cele două de zid — toate în stilul impus de Antim Ivireanul noii arhitecturi religioase muntene. Din vechea zidire n-a rămas decît o piatră de mormînt de la 1570, și tot după ea s-au luat chipurile lui Radu cel Mare și doamnei Cătălina, soția lui. El se înfățișează cu lungi plete buclate, într-o mantie de brocard roșu, blănită cu samur, care cade peste un veșmînt verde, cu guler roșu, brîu roșu și mîneci împodobite cu adausuri roșii, și cu cîte un șir de albe mărgăritare ; cizme roșii, de coloare obișnuită la împărații creștini ai Constantinopolei, îl încălță. Doamna, încununată, își înfășură capul și gîtul într-un lung văl alb ; peste o rochie trandafirie e îmbrăcată mantia de brocard roșu, blănită cu samur.

Îndărăt pînă la capătul satului, apoi peste șinele trenului, peste cursuri de apă limpezi, care fug răpede pe prund, printre aceleași case de țesătură de lemn acoperită cu lut. Dealurile se țin de amîndouă laturile. Către sfîrșit, ele se acopăr de păduri, pe cînd în vale pasc nesfîrșite turme de oi, care rup liniștit verdeața ierbei fragede. În fund, peteci de nori albi atîrnă pe coastele munților albaștri ai Bistriții.

O perdea de arbori, care ascunde o pădurice, taie drumul. Și, cînd ai străbătut păduricea, ai în stînga coperemintele de șindilă ale Mănăstirii dintr-un lemn.

Odată bisericuța de lemn, va fi fost în adevăr scobită într-un singur trunchiu de stejar uriaș. Matei Basarab o înnoi apoi din zid, și pe urmă ea se prefăcu, după asemănarea bisericilor lui Brîncoveanu, prin dorința lui Ștefan-vodă Cantacuzino de a întrece și în această privință pe nenorocitul său înaintaș. De atunci, din 1715, vin și frumoasele clădiri mănăstirești, cu bolți și stâlpi meșteșugiți.

Apoi tot mai sus, pe rînd pe șosea și pe poteci prăpăstuite, printre maluri de nisip risipite, care pentru aceasta s-au numit Surpatele. Străbați un lung sat bunișor, de români foarte frumoși și de hîzi țigani pleșcari : sunetele tălăncilor și înaintarea celor patru cai înhămați doi cîte doi scot din case pe mai toți locuitorii : femeile privesc la garduri, copiii țigănești umblă gîfîind după gologanul „boiarului“, iar o ceată de sătenî vine să vadă oaspetele în curtea bisericii.

Clădirea aceasta se datorește doamnei Marica a Brîncoveanului, și deci tipul de la Mănăstirea dintr-un lemn și din atîtea altele se întîmpină și aici. Țăranii au pus dăunăzi mîna de la mîna și au dres ce se stricase în armonioasa biserică. Dar chiliile sînt mai cu totul în ruină, și e o durere să vezi cum se risipește această veche și scumpă zidărie. Acum douăzeci de ani, călugărițile de la Surpatele se treziră că malul se va ruina : ele căpătară de la cîrmuire voie să plece ; pentru a desăvîrși batjocura, aceeași cîrmuire vîndu cărămida zidurilor, ce începeau îndată să cadă, și astfel se ajunsese la starea rușinoasă de astăzi. ¹

¹ Astăzi Comisiunea Monumentelor Istorice a refăcut complet mănăstirea (1939) (n. a.).

În vălurile amurgului cenușiu și trist coborâm dealul *surpat* și, lăsând la stînga Mănăstirea dintr-un lemn, luăm un alt drum, prin pădurici, care e al Hurezilor. Odată cu noaptea ne găsim într-un sat de case înalte ca acelea din Muscel : e Păușeștii de Otăsău, care trece însă răpede și se pierde în noapte. Cară se întorc, femei și fete aduc vacile acasă, țărani aprind țigări în porțile de lemn săpat, ciobănașii păzesc lîngă focurile roșii ce pălălăiesc în marginea porumbiștilor înguste. E mișcarea și buna stare a unui sat de vechi moșneni.

O cîrciumă în codru, apoi suiș, în întunerecul prin care se împrăștie cîte o rază slabă de lună strecurată prin nori. Șiruri de cară se tîrăsc pe șosea, în strigătele de îndemn ale drumeților, în glumele grosolane ale celor ce au petrecut la Rîureni ; o natișancă, venind tot de acolo, își sună tălăncile în urma noastră : birjarul răspunde printr-un chiot, oprindu-se, unui chiot trist ce se ridică de jos, din pădure. O împușcătură depărtată trăsnește răsunînd. Mai încolo, la o pîuă, unde se opresc caii pentru adăpat, se aude în neagra singurătate pustie foșnetul răpezit al apei și bufniturile surde ale maiurilor pe sumane.

— Oamenii sînt buni, îmi spune birjarul, și, în adevăr, în locul unde e mai multă liniște moartă, o femeie singură, strînsă de frigul aspru în mantia-i de abă, mîna încet boii spre casă.

Acum ne coborâm la dreapta, pe un drum de vale. Case țărănești întunecate, ici și colo focuri pîlpîind înaintea lor, gazornite prinse în-cui, luminînd golul cămăruțelor. Sîntem, în sfîrșit, la Hurezi. Întrăm pe supt turnul boltit, suim drumul de bolovani între ziduri, vedem lumini fugind, trecem supt alt turn, din-

colo de care, de-o parte și de alta, sînt mari clădiri vechi, și în capul scării ne primește maica starița.

Doamne, ce frig a fost afară !

Cel mai bogat și mai strălucitor dintre domnii români, Constantin Brîncoveanu, a voit să întrecă, prin cheltuieli mai mari decît oricare se mai făcuseră pînă atunci pentru mănăstiri, pe toți înaintașii săi, clădind un nou lăcaș, fără păreche. Ruda lui de aproape Pîrvu Cantacuzino, a primit însărcinarea de a supraveghea lucrul zidirii sfinte, al cărui loc fusese ales în codrii nestrăbătuți numiți ai Hurezilor sau Huhurezilor, după pasărea de noapte ce se sălășluia în ei și umplea singurătatea neagră de bocete. Vărul domnului dădu gata păreții în 1692, dar zugrăveala nu fu mîntuită decît după moartea lui înainte de vreme, supt îngrijirea lui Cernica Știrbei, la 1694. Îndată începea lucrul la paraclis, care se sfîrși cu totul peste doi ani, și, ca să fie alături cu soțul ei la fapte bune, doamna Maria sau Marica făcu, tot atunci, din banii ei, bolnița din deal. Peste amîndouă aceste zidiri, inspravnicul fu Ioan, care avu norocul de a călăuzi timp de treizeci de ani ca egumen mănăstirea de călugări a Hurezilor. În același timp, o cingătoare de chilii încunjură biserica, și paraclisul era cuprins între chiliile acestea.

Mănăstirea a avut și timpuri grele, și, odată, în războiul din 1787, caili nemților, ai turcilor, cari se războiau între dînșii pe socoteala și pentru împărțirea noastră, au mîncat fîn hrăpit între zidurile bolniții brîncovenesti. Peste aproape un veac, călugării plecau, și locul lor era luat de maicile de astăzi.

Dar, ca nici într-o altă parte, toate s-au păstrat aproape cum le-a lăsat întemeietorul. Și astăzi privești cu admirație biserica în care și-a atins culmea meșteșugul de a zidi de pe vremea lui Brîncoveanu. Pridvorul e sprijinit pe zece stîlpi, mai largi la bază

și împodobiți la amîndouă capetele cu foi de acant fin săpate ; în fața lui stă un amvon de intrare, pe doi alți stîlpi canelați, avînd același fel de capitele ca și pridvorul însuși. Pe fațadă și de jur împrejurul zidirii sînt linii de zimți, apoi un rînd de ocnite rotunde, închizînd cercuri împletite ; după aceasta două ciubuce simple, alt rînd de zimți, un colac mare sculptat, ca acel de la Surpatele, și altă tivitură cu zimți. Pe laturi și la altar se mai întinde un șir de ocnite pătrate. Cinci ferești de fiecare parte, cu cadrul sculptat ; sculpturi, mai frumoase decît în orice biserică munteană, are și ușa, ale cărei canaturi sînt din lemn lucrat ca o horbotă. Două turnuri cu ferestruici abia crăpate în adîncul ocnitelor se urmează în lung. Printr-un adaos colțurat înaintea altarului biserica dobîndește o lungime mai mare decît cea obișnuită.

După aceleași norme de arhitectură, deși mai ieften și în hotare mai mici, sînt făcute paraclisul și bolnița.

Dar îngrijirea înaltă a podoabei nu se oprește aici. Stîlpi de toate felurile se găsesc în cerdace și în salele chiliilor. Cei mai frumoși, împreună cu alte săpături, sus și la scară, se adună în cerdacul stăreției vechi, care face parte acum dintr-un spital țărănesc ca vai de capul lui¹. Aici sînt stîlpi împlețiți, săpați cu stema țării și cu vulturul bicefal al Cantacuzinilor, sînt lei și flori și păsări și arabescuri, cum nu se poate mai dibaci și mai elegant întreșute. Nici Nicolae Mavrocordat la Văcărești n-a dus astfel de frumuseți pînă în odăile de locuință, mulțămindu-se a sprijini biserica pe stîlpii săi, și mai bogat înfloriți de sculpturi.

Zugrăveala veche e păstrată în toată puterea și vioiciunea ei, și pe părății din pronaosul bisericii se înșiră, pe lîngă Brîncoveanu, cu doamna și copiii, în

¹ Apoi s-a refăcut ca reședință regală (1916) și ea dispărută (n. a.).

portul răsăritean din vremea lor, toate rudele după tată și după mamă, și chiar „moșii și strămoșii“, pînă la Neagoe și Laiotă, cu pletele în zulufi și haina de bocard tăiată la piept de dunga de aur a patrafirului.

Iarăși pe drumul ce nu se vede decît la cîțiva pași, între înălțimi sămănate fără rînduală, pe lîngă porumburi înalte, case de țară albe și perdele ușoare de pădure. Mergem, după întoarcerea la Costești, sat mare de munte, cu locuințele larg răspîndite, spre Bistrița. De departe se vede catapiteasma de munte supt care zace mănăstirea ; sus, nori albi se scămășează, îndesindu-se spre vîrf, pe care-l acopăr cu bumbacul lor albicios.

Cînd ai văzut mănăstirea, ești chiar la poarta ei. Sămăna cu Dealul, fiind și aceasta o cetățuie văpsită în galben, cu un puternic turn modern, cu o cupolă de metal care se vede departe. Și acum înnoitorul e Știrbei-vodă, dar, fiindcă domnului îi plăcea să petreacă vara aici, la răcoare, nu numai că s-au înălțat clădiri întinse pentru locuință — odată era în ele școala de subofițeri, iar astăzi orfanii învățătorilor învață clasele primare într-o parte a bogatelor încăperi — dar și biserica a fost pregătită ca biserică a Curții.

În cei din urmă ani ai veacului al XV-lea, frații Craiovești, stăpîni ai șesului jian și bani olteni unul după altul, întemeiară Bistrița și paraclisul ei : cea dintîi trebuie să fi fost, ca bolnița Coziei, aceasta clădită după vreo jumătate de veac ; cellalt păstrează și astăzi forma de casuță purtînd în brațe un pridvor. După stîngerea neamului ctitorilor, Brîncovenii, înrudiți cu aceștia, au avut ocrotirea Bistriții, care păstra acele ziduri de cetate ce siliseră pe Mihnea cel Rău a întrebuița tunuri împotriva lor și din care se văd unele urme, alcătuite din bolovani și cărămidă

tare, la marginea zidurilor de astăzi. Încă din 1683, cu cinci ani înainte de a fi domn, marele întregitor al moștenirii de artă religioasă a trecutului Constantin Brâncoveanu, înnoi Bistrița. Ea ținu astfel vreo sută și cincizeci de ani. Reparația lui Știrbei nu are nimic din clădirea lui Constantin, care va fi sămănat cu Cozia. O biserică modernă fu ridicată din temelie ; în ea se păstrează astăzi rămășițele sfântului Grigore Decapolitul, în racla de argint aurit pe care a dăruit-o alt „Constantin Basarab“, Cîrnul, în locul celei răpite și a celei de lemn, făcută din porunca lui Radu Mihnea. Dar plăta de mormînt a puternicului ban Pârvu a fost găsită, și ea se păstrează astăzi într-o cameră a clopotniței. Pentru vechiul viteaz și ctitor nu mai era loc în zidirea de paradă a altor timpuri.

La doi pași de mănăstire e stîncă, înaltă, goală, aspră ; în ea se sapă o peșteră care a scăpat nu o singură dată de tâlhari și de năvălitori străini și comorile sfântului și viața egumenului, a călugărilor. Iar, sus de tot, acolo unde atîrnă negurile, deosebești prin ele, ca o lungă pată albă, Arnota, care strălucește de departe, în noapte, călătorului.

Drumul merge prin cărări de sat sărac, prin prăvălișuri de bolovani, prin poteci de pădure rară, nouă, căptușite cu frunze ruginite. A plouat, și lupți, urcîndu-te, nu numai cu răpegiunea coastei, ci și cu luncușul cleiului negru. E o mare tăcere tristă, pe care o rupe numai lătratul hărtăgos al vreunei javre, foșnetul unui mocan căciular, care se suie pe calu-i mărunț. Pentru cîțiva gologani, un flăcău rupe din pomii livezii crengi mari brobonate de prune brumării.

Am ajuns, în sfîrșit. Iarăși turnul și zidurile din vremea lui Știrbei, care stătea prea aproape de Arnota ca s-o poată uita ; dar, mai mult nelocuite — căci călugării au lăsat ca urmași numai doi bătrîni paznici — ele cad pe încetul în ruină, abia după cincizeci

Bisericuța, spoită mai dăunăzi, are tipul curat al clădirilor lui Matei-vodă, căci Brîncoveanu a dres aici numai o fîntînă. Pridvorul e închis ; pe laturi, zimți, cîte trei ferești, ocnițe rotunde, deschise sus, iar în rîndul de jos închise ; un singur ciubuc la mijloc, fără săpături. În pronaos doarme într-un mormînt înalt, de marmură, cu săpături ce înfățișează tunuri, tobe, semne de război și stema țării, Matei Basarab, iubitul domn și părinte bătrîn. La picioarele lui stă Danciul din Brîncoveni, ale cărui rămășițe au fost aduse din Mitropolia de la Alba-Iulia, unde Danciul perise pe vremea lui Mihai Viteazul, de fiul său acesta, Matei-vodă. Tatăl și fiul odihnesc singuri, în mica biserică de munte, încunjurată de neguri, bătută de ploi și asigurată, prin greutatea și primejdia potecii ce duce la dînsa, de lăcomia străinilor dușmani. Bătrînul mocan ce întîmpin la întors, suind călare, pare umbra bunului patriarh ce rătăcește încă în această pustietate aspră, prin care Bistrița se izbește ciudoasă, cu iușile ape de argint.

Apoi întorsul la Rîmnic, printre cară, căruțe și caravane de munteni în mantii de abă, de femei în horbote. La hanuri, țigani cîntă viersuri de jale, și lume amestecată se înghesuie în odăi. Mîni e Sîntămăria, cînd bîlciul de la Rîureni strînge mai mulți oaspeți decît totdeauna. Șirul de prăvălii și cocioabe scînteie de foarte departe în lunca despădurită a Oltului. Cînd Rîmnicul apare și el, ca un mănunchi de lumini, e noapte de-a binelea, și frig... Încă un ceas, și iarăși cataractele cerului se vor deschide pentru lungă, tristă, înghețata ploaie a toamnei timpurii.

Spre graniță. Calea ferată merge întâi pe partea vâlceană a Oltului, se strămută dincolo în Argeș și revine iarăși, către sfârșit, în Vâlcea.

Oltul... Ce idei mărețe nu deșteaptă el în mintea cui nu l-a văzut niciodată! Marele rîu care dă numele unei țări, care desparte două climate, două înfățișări deosebite ale pămîntului nostru, „Oltul mare“, pe care-l trece Tudor din Vlădimiri, Oltul ale cărui „unde spumegate“ bat, în poezia lui Alexandrescu, vechiul zid al Coziei lui Mircea Întemeietorul. Aștepti maluri prăpăstuite, sălbatece, hotar adînc tras de natura însăși, aștepti ape învâlmășite, vuind, ciocnindu-se de malurile ce se năruie de loviturile îngrămadite.

Ei bine, nu. Chiar fără seceta care i-a îngustat atît de mult cursul, chiar fără arșița celor trei luni de lumină crudă, Oltul nu e „fluviul“ visat de atîția dintre noi și cîntat de poeți. El n-are un pat adînc rupt în pămînt, și maluri romantice nu-l îngrădesc cu un farmec sălbatec. Măreția se află la noi numai în triumfala înaintare a Dunării împărătești sau în cîlmile de piatră goală ale celor mai înalți dintre Carpați. Numai acolo. Altfel natura românească e bogată, felurită, plină de farmec și de noutate, dar bună, prietenoasă, fără sublimități tragice, așa cum e și poporul; vioaie, schimbătoare și luminoasă ca și dînsul. Oltul are țermuri, nu maluri, o albie de prund, iar nu o surpătură a solului sau un întins pat pentru ape largi. Adîncimea-i nu înfioară, și sirene de ispită și nenorocire, Nercide mincinoase, nu pîndesc în fundul întunecat al valurilor, ci numai păsări de apă, micuțe și neobosite, își răcoresc aripile în apele lui mai mult plumburii decît albastre sau de un verde vesel. Abia

ici și colo spume, unde cursul se ciocnește de dinții de piatră ai solului : nici atîta zgomot și alergare zglobie ca la un torent din valea Prahovei. El trece liniștit înainte.

Ca rîu însă. Ca torent crescut în lunile de primăvară sau de toamnă, e altul : un uriaș nebun, care simurge arborii, care leagănă bolovanii ca niște jucării, care izbește mînios zidurile mănăstirilor ce-i pun stavilă și amenință să rupă panglica de prund acoperită de dungi de fier care formează drumul cel mare al timpului nostru. Dar aceste groaznice dovezi de putere nu le dă el, rîul, din avîntul izvoarelor sale, ci ploaia revărsată din norii darnici și torentul ce se naște dintr-însa. E o mare furie străină, trecătoare, pe urma căreia rămîn apele plumburii, curgînd lin pe prund, în albie îngustă, spre Dunăre, care se face așa de lată prin alte ape, din țări unde soarele ia mai puțin din rîurile pămîntului.

Nici mănăstirile n-au o înfățișare întunecată potrivită cu amintirile ce se îndreaptă neconținut spre zidurile lor. Cozia lasă să se vadă un zid alb ciuruit de ferestre, o cupolă acoperită cu tinichea, mai departe o altă biserică, părănd mică. Mănăstirea această-laltă, Cornetul, al cărui zid face parte din tunelul căii ferate, e mai neagră poate de fum decît de vechime. Cu toată bătrînețea lor, clădirile acestea puțin înalte, fără puterea de impresie a artei gotice, reparate de pe la 1830 înainte, albe, scînteietoare, sînt mai mult icoane zîmbitoare decît priveliști care să impuie și să răsune adînc în inimi.

Și munccelele, munții, sînt în același ton împăciuitoare al sufletelor. Numai la Lotru vezi stîncă goală, compusă din așezări paralele drepte sau oblice sau din linii întortochiate : galbenă, sură, roșie, ca în anumite părți de către Adriatică. Înainte pînă la Cîineni — două sate, în Argeș și Vâlcea, legate printr-un pod

de fier — pînă la Cetatea Lotrului, un turn sur pe malul Oltului, pînă la Turnul-Roșu, ale cărui tencuieli fărîmate par în adevăr stropituri de sînge, în urmă pînă la Rîmnic, muncellele, mai mari ca în Gorj, mai mici decît în valea Prahovei, sînt acoperite de minunate păduri, în care în zădar ai căuta bradul înălțimilor sălbatece, și adăpostesc sate ale căror case albe se văd strălucind ici și colo. Ești în Ardeal fără să-ți pară că în adevăr ai trecut munții.

La Cozia doarme Mircea cel Măre, deasupra Oltului, în care i s-au oglindit flămurile, supt pădurile ce l-au ascuns și adăpostit — adevărată cetate a țării lui amenințate. La Lotru se coboară în plute, se suie în vagoane scîndurile cherestelei. O societate anonimă are exploatarea și strînge folosul. Un „anonym“ se află în tren, ducînd pungi de gologani pentru plata lucrătorilor. [...]

Ce graniță a fost aceea care, odată, despărțea, la Olt, Ardealul de Țara Românească, de cît mai rămăsese din vechea Țară Românească liberă, se vede lesne atunci cînd, în alt drum, după război, pe la Turnul-Roșu, treci de pe plaiul robiei de ieri în părțile stăpînirii românești seculare.

Dacă n-ar fi deosebirea între vechii stîlpi de pe margini, ai crede că te afli într-o țară pe care nici-odată vicisitudinile vremurilor n-au împărțit-o. Linia suptire a șoselei trece între aceleași înălțimi rotunde, imense mușuroaie asupra cărora, și de o parte și de alta, măcar aici, în vileagul oricui, nu s-a întins harnica operație distrugătoare a exploratorilor de păduri.

Ieși din Boița, care, vechi punct de graniță, veche carantină și vechi adăpost de contrabandiști, are, cu înguste-i drumece întortochiate, cu sumbrele case mări de lemn, ba chiar cu privirea biruitoare a sătenilor, deprinși a căuta poteci și a se feri de pază, un

caracter de cetate închisă, și îndată te prinde pacea solemnă a marilor întinderi nelocuite.

Nimic din freământul Predealului, din întrecerea excursioniștilor fără ocupație, din răpezirea camioanelor cu marfă, nimic din prietenoasa cale deschisă a Brașovului supt vechiul castel. Nimic, iarăși, din învălmășirea păduroasă a Bratociei, pînă la care nu se suie șuvița spumegată a Teleajenului, rămas în rîpă. Aici pare că treci printre străjile încremenite ale vechilor uriași adormiți supt scuturile pe care au crescut aspri copacii codrului.

Impresia pe care o face în aceste părți de supt Sibiu țărănimea românească din Ardeal e a unor oameni bine ținuți de sașii stăpîni pe vremuri, pentru că, făcînd parte din gospodăria lor umană, era bine să fie sănătoși și zdraveni. Mai puțină mîndrie, mai puțin simț de independență — am văzut-o și în alegeri acum cîțiva ani — dar bună stare și, mai ales, dorință de o încă mai bună stare. Dincoace, în Regat, sărăcia se vede de la început, și ea va urma necontenit, pînă jos în șes, dar o sărăcie dîrză, cu foc sălbatec în privire, sărăcia, desprețuitoare de înlesnirile vieții, a ostașului de graniță, pentru care casa de lemn negru, cu cerdacul de stîlpi, e ca un post de pîndă. Sîngele oamenilor lui Litovoi și ai mai vechiului Vîlcea, de la care și-a luat numele județul, fierbe într-înșii. Și femeile au în privire îndrăzneala asprului, macrului om nedomesticit, obișnuit să se zbeugie în libertate, cînd hrănit, cînd flămînd, cînd biruitor, cînd biruit, dar neînduplecat în chiar înfrîngerea sa și gata s-o ieie de la capăt, căci ce preț are viața în sine dacă nu-i smulgi emoțiile tari ale luptei ! Și, iată, pe trupul vînjos al rarilor drumeți se revarsă prin această Loviște, în devălmășie cu Argeșul, splendorile veșmîntului arhaic, aur și purpură, din portul domnițelor mărețe ; vălul slujbelor de încoronare se

coboară pe umeri tari și, cum una ține în mîni floarea roșie a mușcatului — care e în graiul vechi ostășesc „sîngele voinicului“ — ai zice că de pe părății bisericii medievale s-a coborît chipul ctitoresc al fetei de voievod ținînd în mîna flori pentru fecioara hramului.

Într-un luminiș răsare turnul, fulgerat de bomba germană, al Cornetului. Biserica întregă e spintecată la altar de năpraznica lovitură. Frînturi de odăjdii profanate zac prin colțuri supt praf. Icoanele au dispărut, arse de focul avangardelor degerate. În fund, între zidurile roase de ani ale cetății care odată încunjura lăcașul, celei dintîi cruci ale începutului apărării noastre din 1916. Le-ar putea îngriji băieții de la silvicultură, cari sînt trimiși la practică în solida zidire de piatră pe care Eforia a pus-o alături de biserica lui Mareș Băjescu.

Inscripția din 7174 de la Facerea lumii, 1666 de la Hristos, scrisă în piatră, pe vremea lui Radu-vodă Leon, pe popa Stan din Băjești, cel „mult greșit“, a rămas neatinsă, clară și armonioasă, cum a tăiat-o în piatră mîna deprinsă a părintelui. Opera de zugrăvire a meșterilor refacerii din secolul al XVIII-lea, Mihai, Radu, Iordache (1761) nu s-a distrus cu totul. De jur împrejurul zidului, care nu s-a rupt de zguduitura exploziei, se înșiră pătrate de faianță, de culoare închisă, cuprinzînd cercuri rotunde în jurul celor două linii încrucișate de la mijloc. Și măreț se ridică turnul clopotniței la intrare, cu zigzagul de cărămizi supt coperiș, cu punctele rotunde de smalt, care picură arcadele și se înșiră de-a lungul zimților de sus.

La o întorsătură de drum turnurile dispar ca o vedenie, înghițite în procesiunea fără capăt a pădurilor. Pe marginea șoselei se îmbulzesc în umbra culmilor flori bogate și rare. Din cînd în cînd, cum înălțimile

se suie, piatra-și clădește singură zidurile de cetate singuratecă și misterioasă.

Din loc în loc semnele calvarului de sânge : crucea soldatului anonim, mort pentru țară. Au ridicat-o frații de suferință, neștiind adesea ce să scrie pe dînsa, pe cînd, în satul natal depărtat, cum am văzut-o aiurea, în șes, cruci împodobite cu sfinți stilizați arhaic pomenesc, în amestecul de chirilică și latină care și azi se întrebuintează aici, pe acela care a murit de parte fără să i se știe locul de odihnă, și, pe alocurea, lângă fîntîna cu apă bună, în picuratul căreia se adună albaștri fluturi setoși, tremurînd în zbor ca niște suflete grăbite, crucile războiului se strîng sărace, smerite, sfioase, una lângă alta.

Cîte un automobil sperie înceata călătorie răbdătoare a țaranului vîlcean, cu căruciorul și căluțul lui — căci aici nu mai e, ca în Moldova, ca în șesul muntean, ca în Prahova, țara încetelor strecurări ale carelor cu boi albi.

Turnu, zidire înnoită și îngrijită, apare și dispare în mijlocul deșului. Mai departe, Călimăneștii aruncă o notă de modernitate, care nu e lipsită de eleganță în silința spre frumuseță a vilelor nouă, care s-au înmulțit atîta în vecinătatea apelor lecuitoare. La Cozia, unde un nou egumen cărturar aduce griji mai înalte, nu se mai văd epavele omenești ale revoluției din Rusia, strămutate departe, în ungurimea Orăzii Mari. Vechile clădiri călugărești, reparate după dezordinea haotică și murdăria răspingătoare a nenorocirii acestor oaspeți trecători, par să aștepte evlavie și muncă, poate școala, de care ar fi atîta nevoie. Deocamdată se lucrează cu cîțiva elevi la săpături în lemn.

La bisericuța bolniții ceva deconcertează pe cine o cunoaște de mulți ani, cu suptirele, înaltele ei linii moldovenești, cu neimitabila frumuseță a picturii din înțîia jumătate a veacului al XVI-lea. Privind mai

de aproape, se descopere, uimit, motivul. Cineva s-a iscusit să închidă pridvorul cu cadre de lemn galben, în care sînt prinse acum geamuri colorate, și cu dulapuri pentru cărți... S-au luat măsuri ca să se înlătore caricatura.

Biserica mare, a lui Mircea, la căpățîiul căruia arde făclia prinsă într-o buțucănoasă bucată de piatră fără stil, tîrzie, pe cînd un coperemînt nou, bine lucrat, acopere lespeda fără inscripție, destăinuiește lucruri neștiute despre originile ei. Pe din afară ca și pe din lăuntru, reparația fundamentală a Brîncoveanului a prefăcut totul. Dar cu atenție își poți da samă unde a schimbat vechile linii din secolul al XIV-lea, unde contrafacerea a înlocuit originalul. Și sculpturile în piatra de la fereste, cu vulturii și florile bizare, vin de-a dreptul din imitarea stîngace a ornamentației din mănăstirile sîrbești, luate ca model.

Și tot mai adînc la vale pe Olt, care acumă nu-și mai strecoară unda, cînd larg revărsată, oglindă pentru cer și codri, cînd furioasă de piedeci, aruncînd izbiri de valuri în piatra mănăstirii care s-a încumetat să-l domine. Vag peisaj, nici de munte, nici de șes. Și, pe lîngă viile Drăgășanilor, colecție de cîrciumi și de case pretențioase în jurul unei vechi și frumoase biserițe, care nu se vede din cale, ce șubrede sate și ce oameni năcăjiți!

Ce lucru mare e de făcut și aici, pentru ca demnitatea omului să se ridice la frumuseța naturii și la mîndria trecutului...

V.

ROMANAȚI

1. SPRE CARACĂL

Drumul la Caracăl duce printr-o regiune plăcută, care nu e cu totul șeasă. Porumbiștea urmează, amestecată cu locuri împădurite. După două stații — dintre care una are numele, azi hotărât prea arheologic, de Romula — se ajunge la Caracăl.

Țara Oltului, podoaba regatului român, face aceeași impresie bună pînă la acest sfîrșit al ei. Stradele sînt curate, acoperite din bielșug cu nisip : pompierii orașului stropesc cu o dărnicie care face pe trecători să părăsească și trotoarele pentru a se adăposti în curți ; în schimb, stropirea cerească lasă și aici mult de dorit : după aproape trei luni de secetă se adună, aduși de un vînt rece, greoi nori suri, din cari ploaia pare că abia stă să se arunce lacomă asupra pămîntului ars, care o așteaptă în haina de umilință a prafului. Dar abia cîteva picături, ca o batjocură, și apoi „ugele vacilor lui Indra“ se prefac într-un suptire covor cenușiu care nu dă nici bucuria soarelui, nici bielșugul umed al ploii.

Casele, încunjurate de grădini și fără pustiul murdar al maidanelor care să le despartă, apar vesele

și gătite cu flori la ferestre. E Sîntă-Măria mică, și Precista, care a acoperit drumurile Vîlcii de cară înaintînd agale, de călăreți iuți, de drumeți spre bîlciuri, cu cămașile albe, mintenele brune și fotele strălucitoare de fluturi, a scos la fereastră pretutindenii chipuri frumoase, pline de vioiciune, de țărance, maha-lagițe și doamne. E, într-adevăr, asupra întregului oraș, afară de unele vechi curți boierești ferecate și părăsite, o zi de serbătoare creștinească, foarte patriarhală.

Ca pretutindenii, statul a înălțat, din cheltuiala cam cu risipă a împrumuturilor de odinioară, clădirile tipice pentru o capitală de județ: se vede un „palat al Justiției” sau mai bine fațada masivă, cu totul disproporționată, a unei case cu două rînduri, deloc mare, unde se dă dreptatea de reprezentanții zeiței cu cumpenele în mîna, care stă cocoțată pe fațada greoaie a micii clădiri. Apoi un gimnaziu încăpător, pe frontispiciul căruia se cetește cu o adevărată uimire acest ciudat titlu, care trebuie să dispară cît mai curînd: Gimnaziul „Joniță Asan”. *Ioniță și Asan...* Ce să fie această ciudată împărechere de nume într-o ortografie ciudată? Abia se dumerește omul că e vorba de împăratul vlaho-bulgar Ioniță, care, dacă era fratele lui Asan, n-a fost numit niciodată și de nimeni Asan. Iar acel care a fost Asan nu se chema Ioniță (nici „Joniță”) și nu ne privește deloc. Școala profesională de fete e o căsuță cu chirie, în care te întrebi cum pot încăpea elevele (care probabil că sînt) și profesoarele (care sînt desigur).

Particularii și-au modernizat în parte casele, ceea ce nu e totdeauna rău. Un bogătaș din localitate a clădit un frumos otel. Un sîrb a dat micului oraș un bun restaurant, unde în acea sară ofițerii de călărași și roșiori, reuniți la manevre, petreceau frățește în sunetul muzicii militare din grădină, amestecată cu co-

ruri de soldați din regimentele lor. Înfațișarea mesei era frumoasă, și lipsea poate numai și o suflare de ideal, ca aceea care, la mesele ofițerilor austro-ungari, îi face să se ridice toți, stăpâniți de un sentiment mai puternic decât oricare, în clipa când muzica începe *Gott erhalte*¹ și cite un bătrîn colonel sau general pronunță numele venerat al împăratului.²

Timpurile vechi de tot se pomenesc în împrejurimi; în Romula, sus, iar jos, spre Corabia, portul dunărean, șchela spre Bulgaria, în Antina; apoi în legenda cărturărească a cezarului Caracalla, erou eponim al localității, de hatîrul împărăției căruia statul, școala și limba literară scriu: Caracal, în loc de Caracal. În sfîrșit, prin ruinele de curți domnești: ziduri de cărămidă care a încăput, în timpurile lor de întemeiere — când mai erau numai cîteva gospodării de țărani și mai multe case de bulgari, fugiți de peste Dunăre, unde-i aștepta pedeapsa turcilor pentru isprăvile prădalnice — odihna de după lupte a lui Mihai Viteazul.

În grădinița din mijlocul orașului, revizorul școlar a organizat o expoziție de produse agricole, care arată minunile cele mai vrednice de luare aminte pe care le-a săvîrșit gospodăria învățătorilor. Cîteva dintre dînșii sînt acolo, de așează lucrurile aduse de dînșii și, cînd li vorbesc de nevoia de a se strînge și de dînșii rămășițele trecutului bogat în datine proprii ale noastre, hîrtoagele moșnenesti a căror lumină de înțeles arde încă la mormîntul altor vremi, chipurile lor se luminează de o sinceră bunăvoință. Cu adevărat în mîinile acestora stă buna sămînță a viitorului, pe care

¹ Începutul imnului național german pînă în 1933 (n. ed.).

² Și aici s-a petrecut una din marile schimbări fericite ale timpului: astăzi armata este cel mai nobil corp constituit în societatea românească, și nicăiri nu se consacră o muncă mai metodică idealului înțeles în forma cea mai înaltă și mai grea (1916) (n. a.).

ei o aruncă departe de ochii răsplătitorilor, și cîta deosebire între acești săraci, în cari începe a se trezi spiritul apostolatului, și între trufașul profesor de gimnaziu, de liceu, boierul care face politică și bani, crede că n-are nimic de învățat și mulțumită căruia, înainte de toate, spiritul unei culturi sănătoase, unei reforme morale, unei solidarități roditoare, spiritul modern și patriotic al muncii orînduite și avînd o țintă vrednică, nu pătrunde în orașele provinciei noastre, al căror suflet se hrănește cu gazete ca *Adevărul*, ca *Universul* și cu intrigi mizerabile. ¹

Uitam teatrul din Caracăl, împodobit cu stucaturi și inscripții, teatru cochet, care cheamă trupe rătăcitoare și e o intenție bună de care trebuie să se ție samă.

2. MĂNĂSTIREA BRÎNCOVENILOR

Drumul către Brîncoveni pleacă din stația de legătură Piatra lîngă Olt (numită de aceea „Piatra Olt“, deși e, de fapt, o Piatra Romanați), unde marea linie munteană veche se taie cu linia nouă care de la Cîineni duce, de-a lungul apei Oltului, la Corabia.

Stația, plină de zaryă și de amestecul porturilor, e departe de comună. Pe drumul de iarnă între nesfîrșitele cîmpii albe, pe care le-a netezit, le-a făcut cu totul și cu totul deopotrivă bogata zăpadă de Sfîntu' Nicolae, pîna la zările pierdute ca într-un fuin albastru, greu, fără poezie, trece calea împărătească pe care austriecii au dăruit-o, acum două sute de ani, Olteniei. Pe margene răsar jigăriți copacii

¹ Aici am prea puțin de schimbat. *Universul* s-a prefăcut, însă, cu vremea într-o cetire serioasă și profitabilă (1916) (n. a.).

pe cari i-a impus o circulară ministerială dăunăzi. Nici unul nu pare să se fi prins ca să facă vreodată podoabă drumului și umbră călătorului în zilele calde ale verii; pe alocurea nu e decît groapa săpată în zădar. Cîte una din vărguțele înfipite în pămînt e frîntă chiar, așa de-o plăcere, de trecătorul care nu i-a putut înțelege rostul.

E ca o icoană a nestatorniciei administrative, a neîngrijirii, a lipsei de înțelege, sus și jos, pentru lucrurile de interes și folos obștesc.

Lîngă copăceii aceștia fără noroc iată însă alții cari au putut crește sus de tot și cari sînt păstrați, îngrijiți cu sfințenie: ei despart moșiile a doi proprietari mari sau împrejmuiesc cîte o vie a acelorași. Aici interesul particular al celor puternici are rădăcini vînjoase și țintește cerul cu ramurile sale cele mai îndrăznețe.

Săteni trec în această zi de luni. Bărbații au portul oltenesc obișnuit: în mantie de abă albă cu șireturi negre, cu înalta cușmă turtită sus; au cizme mari pînă peste genunchi. Femeile se înfățișează elegant și ciudat, de o sprintenie orientală în papuci, cu fustele lor scurte, o catrință ce aleargă în jurul trupului întreg, în pieptare strîmte și pe cap adeseori cu fesuri roșii de carton pătrate, peste care e aruncată o străvezie maramă cu flori, după gustul fiecăreia, țesute într-însa.

E o urmă a portului cadînelor din cetățile dunărene stăpînite de-a dreptul și locuite chiar de turci. Dar ea nu se vede în toate satele: mi se spune că femeia care ar veni cu fesul în cap la bîlciul din Știrbei ar fi arătată cu degetul și luată în rîs. Despărțirea între satele unde se poartă fesul și cele care nu-l cunosc, nu s-ar putea face printr-o linie — aceasta în urma deselor amestecări și strămutări.

Piatra e un mare sat, cu cîteva clădiri de tîrg. Pe o barată e o inscripție care amintește că, acum cîtva timp, învățătorii alcătuiseră o brutărie cooperativă, care a perit răpede, după dorința unuia din grecii de acolo și cu binevoitorul concurs al primăriei, „liberale“ ori „conservatoare“.

Felul de a se zidi casele e interesant. Un-cerdac se întinde de-a lungul fațadei, și undeva, mai mult la o parte decît în mijloc, el înaintează printr-un cafaș asupra curții; e iarăși o veche datină răsăriteană adusă prin turci; și unele case domnești de pe la mănăstiri se poate să fi slujit însă ca model. Dede-supt, se deschide pivnița. Gospodăriile par bine înghebate; femeii harnice, care și acasă poartă fesul acoperit de maramă, directică priute rosturile obișnuite ale casei și curții țaranului nostru. Oamenii cari privesc din cerdac sau din porți, ca și cei ce trec pe jos sau cu carăle încete, privesc drept în ochi și nu scot din cap căciulile. Vechi moșneni sau șerbi scăpați de jug, ei se împărtășesc din marea bogăție a pămîntului acestuia minunat și-și țin viața mai ușor și mai vrednic, ceea ce-i însufletește și înalță.

Iarăși alba cîmpie netedă, din liniștita zăpadă a căreia ies țepii negri-negri de coceni din bogăția de porumb a anului care s-a încheiat. În mai puțin de un ceas începe strada cea mare a satului Brîncovenii. Nu se zărește mănăstirea, ascunsă jos în linia Oltului, și vechile case boierești și domnești pe care te-ai aștepta să le vezi, nu răsar nicăiri: o casuță în mijlocul unui parc întins le înlocuiește, adăpost de arendași greci multă vreme (pe unul, care a stat un șir lung de ani aicea, sătenii l-au făcut din Schedarezi: Schidărescu), iar acum singuratec lăcaș de părăsire. Dar felul cum sînt lucrate casele țărănești arată vechea viață istorică din acest loc: cărămizile tari pe

care o gospodărie slabă nu le acopere cu tencuială sînt scoase din ruinatele ziduri străbune.

În marginea satului, pămîntul începe a se scormoni, prăvălindu-se spre lunca „Oltului mare“, unde, mai departe ceva, copacii negri se înalță din giulgiul alb, și apoi se zbate printre sloii lui decembre. Peste aceste rîpi se întinde zidul de cărămidă care încunjură mănăstirea, roșu zid întreg, la colțurile căruia păzesc turnurile înălțate din bielșugul de bogăție, totdeauna binefăcătoare, a lui vodă Brîncoveanu. Abia se zăresc turnurile bisericii de astăzi, pe cînd frumoasa turlă de la intrare, cu două rînduri de firide, răsare uriașă, suptiindu-se spre vîrf.

Deocamdată mergem însă la biserica răzleață care stă în afară de zid, drept deasupra rupturii de coastă, către adîncimea albă între copacii negri unde lunecă apele albastre. Aceasta e neatinsă, așa cum 'au lăsat-o lucrătorii din timpurile cînd se țineau cu scumpătate, cu evlavie, datinile bune. În zile bătrîne de tot, aici a fost unul din cuiburile Craioveștilor, ale acelor fii ai lui Neagoe vornicul : Barbu, Preda, Danciu, Pîrvu, Mircea, Radu, cari au umbrat tot locul oltean și jian : la Caracal, unde se pomenește numele lor în biserica ruinată a Sfîntului Gheorghe, la Craiova, care li-a dat numele și unde biserica Sf. Dumitru e a unei „bănese“ de-a lor, la Bistrița și Strehăia, unde ei se înseamnă între ctitori. Biserița de zid din veacul al XVI-lea era însă pe deal, la mănăstirea de mai tîrziu, unde Matei-vodă a înălțat-o din nou. Dincoace, Brîncoveanu făcu cel dintîi o bolniță pentru îngropăciunea călugărilor din ctitoria lui cea mare și nouă. Aceasta o spune inscripția din 1700, așa de bine, de curat păstrată, fără umbră din negreala vechimii, ca și cum numai ieri meșterul de slove chirilice și-ar fi luat de pe dînsa ciocanul. Zugrăveala e neatinsă : unele chipuri de sfinți sînt de toată frumu-

seța, iar pe pǎretele de intrare, în partea din lâuntru a lui, se ivesc încă slăviții citori : căruntul Danciul vornicul, tatăl lui Matei-vodă, apoi Matei însuși, ținând în mână crucea cu trei ramuri, Preda vornicul din Brîncoveni, cu plete lungi bălane, fiul său Papa postelnicul, cu titva rasă, din care ațîrnă, după moda turcească, un singur moț negru ; în sfîrșit Constantin-vodă, fericitul ziditor al lăcașului, fiu al lui Papa, nepot de fiu al lui Preda, și doamna Marica, în rochie albă, peste care e aruncată manuia de brocard de aur cu marginile negre.

Pe două uși numai se întră în altarul îngust, și o scrijelătură pe zugrăveală destăinuiește una din pǎtaniile călugărilor de odinioară : gonirea lor în 1721 de catanele nemțești ale lui Pivoda, care s-au așezat în chiliile golite. Și aici în toate părțile nume amestecate între ele sînt scrise cu vîrfuri ascuțite care erau uneori ale unor săbii ce vărsaseră sînge.

Încunjuri zidul lung ca să ajungi la poarta cu turla cea măreață galbenă, pe care e făcută o stemă necînteasă, din care se deslușesc numai niște aripi de vulturi. „E chipul lui Mahomet“, zice lîngă noi, cu un oarecare fior de frică și de indignare pentru vechea profanație, dascălul care-și iubește bisericile și știe slova veche. „Da, da, așa cum zic eu ; acolo sus e Mahomet.“

Curtea e foarte largă. De o parte, se văd zidurile grajdurilor dărîmate, care se fărîmă pe încetul. De alta, se întind odăițele cu un singur cat ale unui ospiciu de bătrîni și de schilozi, din care ies nenorociții, tîrîndu-se sau strîmbîndu-se, la sunetul clopotului de amiazi, care vestește marca plăcere a hranei rămășițelor lor trupești. În stînga cum întri, sînt mari surpături : pǎreți cari au lunecat cu totul, aripi care au rămas aproape întregi, gropi mari de întunec, în care zac gunoaiele vremurilor. Dar, lipită chiar

de turnul întrării, este o parte păstrată bine a locuinții celei vechi, din domnia lui Matei încă : jos, pivnița adâncă, sus camere de locuit, unde vor fi petrecut domnii la venirea lor aicea. Se văd brielele de tencuială și cărămidă rotundă, peste care sînt zugrăvite flori ca la biserici, pe un fond galben care s-a păstrat bine, apărut fiind în acest colț de toată furia necruțătoare a ploilor izbite ori spulberate de vînturile mari ale luncii ; gingașe flori de piatră închid gîrliciurile în locuri unde va fi fost haznaua grînelor și altor bunătăți, sau temnița celor greșiți față de vodă.

Biserica, pe care o puteai aștepta cu atîta bucurie, e stricată printr-o reparație neghioabă, al cărei păcat nu cade însă asupra celor de astăzi, ci asupra egumenului grec din 1837, „chir Teodosie Trapezuntios“, din Trapezuntul Mării Negre, care se laudă cu isprava sa într-o urîță pisanie zugrăvită în dosul ușii de intrare. De la el vin stîlpii corinteni și nepotrivitele coloane false de stuc care înlocuiesc vechile firide, ce au trebuit să fie asemenea cu acelea de la turnul porții. Străinul cu bună rîvnă, dar cu puțină pricepere a rosturilor noastre, e îngropat în pridvorul bisericii.

Dar din vechea clădire făcută în veacul al XVI-lea, dreașă la 1632 de Matei și făcută din nou la 1699 de Brîncoveanu, a rămas inscripția cea frumoasă de deasupra ușii, au rămas florile săpate în piatră, care încunjură fereștile, și mormintele.

Sînt două, așezate în partea dreaptă a încăpătorului lăcaș. Una poartă în slove ieșite în relief povestea peirii silnice a celor doi Brîncoveni, tatăl și bunicul lui Constantin-vodă : cel dintîi s-a prăpădit de mîna ostașilor răsculați împotriva domniei lui Constantin Cîrnul : cellalt, bătrînul, a perit din porunca avarului și nebunatecului grec, din care lăcomia de bani a Porții făcuse un nou Mihai-vodă

Mihnea, domn al Țării Românești. În vorbe frumoase îi plînge piatra : „Li s-au întîmplat perire : întîi Papei postelnicului în zilele lui Constandin Șerb-voievod, pe vremea ce s-au rădicat dorobanții, călărașii, hoțeaste asupra domnu-său..., fiind leat 7163 (1655), iară pe tată-său, Preda vornicul, l-au ucis Mihnevodă cel Rău, în casele domnești în Țîrgoviște, ne-fiind vinovat nimic“.

Tînguirea vine de la văduva lui Papa, o Cantacuzină, bogată și cuminte, Stanca. Patruzeci și patru de ani a trăit în văduvie cinstită pînă ce plecă și dînsa din lume, cu credința că merge să-și vadă soțul, părintele, frații — atîția morți de moarte grozavă, taiati, zugrumați, otrăviți, pe urma cărora era să vie, pe aceeași cale a uciderii, fiul ei Constantin Brîncoveanu și nepoții ei, descăpăținați cu aceeași secură a gealatului din Constantinopol. Atunci însă, la sfîrșitul ei, Brîncoveanu era domnul fericit al Țării Românești, și, după ce el petrecu pe maică-sa la locul unde i se părea că ar fi mai dulce pentru dînsa lungul somn al morții, după ce puse a se sculpta în marmură pomenirea ei, așa cum se vede pînă astăzi în litere ce se înfundă fin în piatră, el dădu vornicului Radu Goleșcu grija de a face biserică mare, luminoasă, vrednică de a cuprinde în ea mormintele unui tată, unei mame, unui bunic de voievod. Tot atunci s-au făcut și casele din fund, „odăile den spre miazăzi“, unde, în farmacia ospiciului, se vede încă stema vulturului muntean cu inițialele brîncovenești.

Cînd s-a stricat bogata fericire a neamului, moșia a rămas totuși neînstrăinată. Constantin cel nou, nepotul de fiu al domnului jertfit, a stăpînit-o. De la el a trecut apoi la fiu și la nepotul de fiu, banul Grigore de la începutul veacului trecut. În podul casei mai găsim, între multe sfărîmături, bustul banului, al soției sale și cîteva frumoase acte privitoare la Brîn-

coveni : o danie de-a lui Șerban Cantacuzino voievod, fratele Stancăi, către nepotul său când era numai boier, o hîrtie de împărțire a doamnei văduve Marica, întoarsă după îndelungate suferinți prin Constantinopol și Asia, alte învoieli privitoare la marea avere de odinioară. Și începătorul Brîncovenilor celor noi, Grigore, fiul lui vodă Bibescu, înfiat de bătrînul ban, a lăsat aici urme ale vieții sale ; prin el au venit zapisele și privilegiile ctitoriei brîncovenești a Hurezului.

Dacă tînărul fiu al celui de-al doilea Grigore, d. Constantin Brîncoveanu, s-ar hotărî să dea o viață nouă acestui glorios colț de părăsire impie din partea civilizației românești de astăzi, el n-ar îndeplini numai o datorie de familie, ci o imperioasă datorie națională.

Județul lui Roman, vechiul *jude*, județ bogat în ruinele Romulei, din această Dacie „malvensă“, a Malului, și în amintirea romană a Antinei, nu strălucește prin podoaba altor mănăstiri pe care domnii, marii boieri nu le puteau ridica în calea năvălirii lor. Dar la un capăt de drum mărunț, la Căluș — ceea ce ar putea să însemne: cărare — neastîmpăratul neam, dornic de pămînt și de glorie totodată al Buzeștilor și-a făcut mărunța, dar atît de gingașa ctitorie, în a cărei umbră răsar și chipurile încoronate ale lui Mihai și Petru Cercel, aventurosul și tot așa de nenorociul frate al Viteazului.

MUNTENIA

I

ARGEȘUL

1. CURTEA DE ARGEȘ

Spre Curtea de Argeș, drum prin aceleași ținuturi de păduri bogate ca și pînă acum, din care păduri răsar case și turle. Calea ferată e cea vestită prin luxul ei, cu gări ca locuințele de vară ale unor mari bogătași : cărămidă roșie la suprafață și turnuri măiestrite : ultima înflorire în acest domeniu a risipei noastre cu bani de împrumut.

Tîrgul Curtea de Argeș — ceea ce înseamnă, în limba de astăzi, reședința domnească de pe Argeș e o adunătură săracăcioasă de case cu cîte unul sau două rînduri, altfel destul de curate, și de livezi, pe care o străbat străzi cu pietrele ieșind pretutindeni la iveală, răzvrătite. În stînga se vede pe o înălțime o biserică destul de mare, sprijinită în pîrghii : ea poartă în limba poporului, pe care istoricii au încercat apoi să o talmăcească prin ipoteze silite, numele lui „Negru-vodă”. E curioasă această răspîndire — dacă este o adevărată răspîndire — a poveștilor despre închipuitul întemeietor : și aici, la Curtea de Argeș, ca s-ar lămuri poate prin amestecul, în graiul unor oameni ce nu par a-și deschide gura tocmai

bucuros, a numelui vreunui voievod „negru“, din timpurile întunecoase cu acela care e vrednic a se pomeni totdeauna în aceste părți, al binefăcătorului, iubitorului de frumos, evlaviosului voievod Neagu, Neagoe.

Biserica bătrână, ce se sprijină în cîrjile reparațiilor noastre, are o formă neobișnuită la noi ; ea desfășură, în șiruri de bolovani încadrați de cărămizi suptiri, linii de bazilică bizantină, redusă la proporțiile sărace ale începuturilor domniei muntene. Nicolae Alexandru-vodă a înălțat-o, pe la 1350, pentru mitropolitul nou ce adusese de la Măcin, pentru Iachint Grecul. Meșteri din Constantinopol au întins o zugrăveală în stil nărare, cu puternice figuri izolate, vînjoase, luptătoare, în cupola centrală ca și în altar, și astăzi, în 1915, ele au ieșit la iveală, prin ostenețile inteligente ale pictorului Noroceă, de supt straturile de nouă picturi așternute rînd pe rînd în cursul a cinci sute de ani. Pe un stîlp din cele ce fixează trei împărțiri în lungul bisericii, ctitorul apare în armură de luptător, iar deasupra ușii el se vede îngennunchiat, oferind prinosul evlaviei sale. Morminte mai nouă, din al XIX-lea veac, s-au așezat sfios în umbra umedă de la intrare. ¹

Pe altă înălțime apare, părăsit, dar trezitor de vechi amintiri, care nu se mai pot desluși de nimeni, turnul de la Sîn Nicoară. Dacă — și presupunerea nu pare fără temei — Nicolae-vodă, zis și Alexandru, de la care pînă astăzi s-a strecurat mai mult decît jumătate de mileniu, e acela care a sfințit ca biserică nouă, pentru iertarea păcatelor sale, pietrele ce se dărapănă acum supt picăturile ploilor, în bătaia vînturilor reci de iarnă și în munca veșnic reînoită

¹ Astăzi, mulțămită arhitectului Cerchez, strălucita biserică e deplin salvată, spre admirația celor de acasă și a străinilor. Și d. Virgil Drăghiceanu a scos la iveală însuși trupul lui Basarab ctitorul (1939) (n. a.).

a buruienilor de ruină — atunci acest străbun al șiragului voievozilor mai noi se prefăce din slavoneasca moartă a epitafului său din biserica de la Cîmpulung într-un viu Nicoară, voievod și *gospodar* pentru sîrbii și bulgarii din cancelaria lui, dar pentru ai săi, dregătorii și arcașii și țărani, domnul Nicoară, Nicoară-vodă.

O șosea prăfuită, între mici căsuțe urîte. În fund se vede un coperiș ce se încovoiaie în arcade spre patru stâlpi albi, iar mai departe, în dreapta, niște turnuri ce par galbene și nu se deosebesc prin nimic. Arată a fi ale unei biserici destul de mari.

Dar iată că priveliștea se deschide. Trăsura se oprește înaintea unei bariere de lemn alb. Mă cobor, înaintez puțin — și înainte-mi se desface supt cerul albastru, între înalte dealuri acoperite de păduri, printre care curge apa Argeșului, mănăstirea de la Argeș (nu de la Curtea de Argeș, cum se zice greșit astăzi).

Patru turnuri : două drepte, mai mari, urmîndu-se în lungime, pe cînd în lat se apleacă unul spre altul încă două, strîmbe. Împărțită în patru registre, osebite prin brîuri sculptate, biserica, spre intrarea căreia duce o scară îngustă, e de un desăvîrșit echilibru al frumuseții. Așa au croit-o pentru Neagoe-vodă și doamna sa Despina, vlăstarea de crai sîrbești, meșteri de țară și străini la începutul veacului al XVI-lea, toată din frumoasă marmură albă.

Astăzi, după restaurarea d-lui Lecomte de Noüy, spre luminile și gustul căruia s-a dus stîngăcia noastră barbară și veșnicul despreț de noi înșine, se văd pretutindeni fonduri de azur și flori de aur, păsări care ar fi să sune din clopoței cînd bate vîntul (dar nu sună), coperișuri verzii deasupra turnurilor. La lumina soarelui, clădirea pare a se scărta într-un aur, care, cînd norii răpesc razele, se arată pe multe locuri

negriu ; pe alocuri șirloaiele ploii au luat cu ele albaștru și aur, lăsînd dungi întunecate pînă și în inscripția aurită-aurită a lui Neagoe-vodă.

Armonia deplină stăpînește și înlăuntrul clădirii. Stîlpi înalți se ridică, sprijinind bolta ; în față, cata-piteasma închide întrarea sfîntă a altarului. Chipuri de sfinți se înalță sus, în aurul fondurilor ; jos se înșiră ctitorii, ale căror pietre de mormînt sînt acoperite, după nu știu ce obicei, cu perdele de catifea roșie cusută cu aur, în etichete a căror slovă nu e, adeseori, nici latină, nici cirilică, ci un fel de gotică apuseană. De o parte și de alta se văd : Regele Carol, care nu samănă deloc și n-are atitudinea smerită a unui ctitor aducîndu-și darul înaintea lui Dumnezeu, și regina, al cărei talent poetic e simbolizat printr-o atitudine de extaz care nu întră, iarăși, în normele, bine statornicite, ale picturii bizantine sau bizantino-române. Un înger stă lîngă regele ; lîngă regina o madonă *catholică*, purtînd pe Isus în brațe, pe cînd jos se văd crini. Nori încunjură pe cele două ființi cerești ; nori cari, drept spuind, nu samănă a nimic.

Și cu aceasta orice cunoscător al vechii noastre arte, orice iubitor al frumosului și adevărului istoric, vine de la sine la aprecierea puțin admirativă a *restaurării*. E deosebire între un lucru care se învață, care se studiază și altul care se depune pe încetul în minte prin vederea neconținută a aceluiași obiecte. Întipărirea în ceasul dinții poate fi mai conștientă, dar în cellalt e mult mai adîncă, mai trainică. Pentru a reface o biserică de la care vremuri rele au răpit mult în desfășurarea lor, trebuie familiarizarea deplină cu biserici de acest fel, și mai trebuie o legătură intimă de amintiri, ce merg pînă în fundul copilăriei, cu sufletul care locuiește în aceste clădiri de smerenie și de închinare. Și, fiindcă o artă adevărată se adaptează pretutindeni, se traduce în limba sufletească a fiecă-

rii rase, se cere iarăși ca arhitectul învățat și meșter care îndrăznește să învie din rămășiți și potriviri o frumuseță vestejită, să fie unul din copiii cei mai plini de iubire fiască ai pământului pe care se va ridica a doua oară minunea.

Cred că la noi în țară se găseau, și atunci când am adus pe arhitectul francez, oameni cari, măcar strângînd cu toții cunoștințele lor într-un mănunchi, puteau să ni dea îndărăt, cu toată priceperea și cucernicia, vechea mănăstire a lui Neagoe-vodă. În locul caselor din Franța, caselor din Viena, se puteau afla meșteri de-ai noștri cari mai încet (dar nu mai scump) ar fi dat podoabele dinăuntru, delicatele lucrări de zugrăveală, de săpătură și chiar de turnătorie. În acest caz, n-ar mai fi nici catapiteasmă de metal, cu flori, nici vulturi heraldici apuseni, nici slove care nu sînt buchii și nu sînt litere; n-ar mai fi, mai ales, acea bogăție cam sălbatecă, aș zice: orientală, de aur și de culori puternice. Ai noștri ar fi lăsat, ca niște duioase amintiri dintr-un trecut care a fost numai odată și nu se poate comanda, cu orice sacrificii bugetare, în făcătoarea de minuni străinătate, acele stîngace icoane și sculpturi vechi, al căror grai de cinci sute de ani, venind din depărtările credincioase și eroice, ni spune cu cît mai mult decît jargonul internațional al momentului. Și ar fi fost mai bine.

Acestea nu sînt, de almintrelea, singurele priveliști triste ce se pot culege aici, în umbra mănăstirii modernizate și înstrăinate. Mai sînt și altele, tot așa de triste: acci stîlpi crăpați, mergînd spre ruină cu toată tinerețea lor, acci stîlpi de cărămidă acoperiți cu moluz cari încunjură nevrednic biserica de marmură; acel palat episcopal, prefăcut acum în palat regal, clădire monumentală, aspră și goală în fațada-i de cărămizi roșii, cu totul în alt stil decît al bisericii, și ale cărui odăi par încă pustii, nesfîrșite, în căutarea unei

destinații definitive: În biserica veche, la restaurarea atât de distrugător radicală, s-a găsit chipuri de sfinți în cari meșterii altor timpuri și-au zugrăvit adevărata, nemărginita evlavie, s-au găsit colane de argint greu cu stîngace săpături de slove ieșite din întrebuințare, s-au găsit potire și odăjdii pe care au scîntiat pietrele în care se adună-n cel mai mic spațiu cea mai mare lumină și cea mai mare bogăție ; s-au găsit apoi și sfinte stofe care au învălit oase ce s-au făcut cenușă. Unele din aceste comori de artă au fost aduse la București pentru a face parte dintr-un muzeu abia orînduit și abia deschis.¹ Celelalte se trec la catastif acuma, cînd noua casă a Bisericii trebuie să știe ce stăpînește ; apoi ele vor rămînea uitate în dulapuri, închise în lăzi. Și te gîndești atunci la acele *fabriche* care se găsesc în apropierea marilor, frumoaselor biserici ale Italiei : ateliere și muzee, în care se păstrează ceea ce a dat jos vechimea de pe clădirea măiastră, iar, alături, meșterii lucrează, în măsură ce se simte nevoia, la desăvîrșirea, la ținerea în bună stare a monumentului. Da, însă acolo nu se încredințază grija lucrurilor întreit respectabile, fiindcă sînt vechi, sînt frumoase și sînt scumpe, unor mîni străine, ci arhitectul de talent și de știință, ca și umilul lucrător ce-i îndeplinește gîndul, simt că lucrează la ceea ce face mîndria și cinstea țării lor. Și sînt acolo și alți factori, cari la noi se cred nedreptățiți de lumea laică, își lasă ogorul nelucrat și rătăcesc pe unde nu e chemarea lor, lăsînd subalterni fără direcție și o turmă fără păstor. Unde ni sînt oamenii de rîvnă, oamenii de jertfă, binefăcătorii și gospodarii, accia cari pot fi „sarea pămîntului“, dacă înțeleg ce trebuie să fie ?

¹ Astăzi obiectele neprețuite sînt găzduite în palatul boieresc care e Muzeul de artă religioasă din București (1939) (n. a.).

Episcopului de Argeș, între atâtea dregeri și înnoiri, i s-a făcut loc în dosul palatului regal, unde se ridică o clădire ciudată, care poate fi asemănată și cu o casă de porumbei, și cu un turn de foc, și cu multe alte edificii practice. Sfinția sa e în munți, la Turnu, o mănăstire al cărei ctitor este. În palatul regal locuiește un bun bătrîn, părintele arhimandrit, care stă aproape singur în aceste imense încăperi, supt paza lui Dumnezeu, căci a oamenilor lipsește cu totul. Protoiereul, un tînăr cult, preoții, cei cîtiva ealugări stau unul ici, altul colo, de amîndouă laturile șoselei; paza lor e aceeași. Spre Curtea de Argeș, unde nu sînt soldați și fac strajă numai patru gardiști, duce șoseaua pustie care se învălește parcă de groază la căderea nopții. Cînd mă întorc, întovărășit de bunii mei oaspeți, e un desăvîrșit întunec, și din stelele care sclipesc departe-departee pare că picură frig. Un singur sătean trece, fără a face loc și fără a saluta pe cei doi clerici, dintre cari unul cere să fie respectat și pentru vîrsta sa înaintată. E poate vreunul dintre țiganii ai căror strămoși au robit odinioară mănăstirii și cari alcătuiesc o oarecare parte din populația foarte săracă a orașelului. La „otel“, un biet han primitiv într-un tîrg neobișnuit încă a primi, stăpînește același aer de singurătate murdară și tristă, care se mîntuie, pe lîngă case dărăpănate și biserici sprijinite în paiante, la acel aur de risipă din fundul șoselei.

2. PE DRUMUL VOIEȚOZILOR

Într-una din ultimele mele călătorii la Curtea de Argeș (sau Curtea Argeșului, capitala din Argeș, fiindcă aceasta înseamnă cuvîntul) am dorit să refac,

călăuzit de amintirile eroicei vremi a începuturilor politice românești, drumul pe care acum peste șase sute de ani l-au făcut voievozii întemeietori, aceia cari, de pe Poienari, unde era „Cetatea de Argeș“, s-au coborât la această „Curte“ pentru a se îndrepta apoi către Cîmpulungul colonilor catolici de peste munți — opera românească substituindu-se așezării străine, mare și capital fapt în istoria neamului nostru — drumul lui Băsarabă cel Mare — căci așa i-ar fi zis bătrînului Basarab — care se odihnește în ctitoria sa din Biserica Domnească, drumul lui Nicolae-Alexandru, fiul lui, care stă, neatins încă de cercetările noastre, supt lespeda simplă din biserică de cetate cîmpulungeană.¹

Printre zidul bisericii lui Neagoe, de care s-a alipit barbar cimitirul, cu înfățișare turcească, al germanilor năvălirii și profanării, și îngustul încunjur al bolniții, cu mormîntul, pecetluit de marmură neagră și năpădit de buruieni, al lui Lecomte de Noüy, se începe calea care duce la Albești și la acea Vale a lui Dan, care pomenește poate, numele altuia dintre domnii cei mai vechi. Apoi apucăm la dreapta, ca să tăiem pe rînd muncelile, care îndată vor da numele lor județului învecinat cu acest istoric Argeș.

Rar am făcut o călătorie mai singuratecă. Pare că numai amintirile trec la adînci ceasuri de noapte în sunetul zalelor pline de mucegaiul mormintelor, și singurul sunet care rupe tăcerea sacră e al arhaicelor chiote de bătălie ce se întorc din stîncă în care s-au oprit acum peste o jumătate de mileniu. Multă vreme nici măcar drumeți țărani, din acei români ai țînutului de întemeiere, uscați, oacheși, cu o negreață roșietecă, de aramă, cari au fulgerări ciudate din ochii foarte negri, cu căutătura cruntă — neam de neîn-

¹ Cercetările d-lui Virgil Drăghiceanu nu i-au putut descoperi rămășițele (1939) (n. a.).

duplecași ostași, dintre aceia c r i clăces o țară și o țin împotriva tuturor primejdiilor. Să-i vezi călări pe caii mărunți cu traista merindeilor la coapsă, ai căuta arcul și măciuca de care au fost copleșiți și striviți ostașii lui Carol Robert, încercînd, la 1330, să facă din Țara Românească o provincie de hotar a Ungariei regale. Cînd, la poalele unuia din dealurile care se urcă greu prin lunecușuri de ploii îndărătnice, din pletele codrilor neatinși, am întîlnit însă un automobil care se înomolise, îmi venea să întreb pe acest intrus cu îmbrăcămintea ciudată ce caută în dreapta domnie a stăpînitorului nostru vodă-Basarab, care nu suferă în oblăduirea sa decît voinici viteji și femei frumoase.

Singuratecă și tăcută cale. Deasupra, sprijinit pe coama pădurilor, neclintitul coviltir de nori. Nu se desface și nu picură încă : e învelișul trist al măririlor care s-au dus cînd țara s-a mutat la vale, lăsînd în urmă pe ctitorii și apărătorii cei dintîi. Numai la capăt. în Cîmpulung, șivoiul se va răpezi din nou drept în apele spumegate, vuind a răzbunare și nimicire.

3. PITEȘTII

Pînă la Costești, drumul străbate încă șesul. De aici înainte, se înalță muncelele acoperite cu șiruri de arbori suptirateci, ce încunjură uneori întreaga vedere. Lîngă sate apar livezile de pruni. În josul dealurilor țîșnesc verzuile izvoare ca în munte. Schimbarea portului oamenilor corespunde schimbării de înfățișare a naturii. În locul hainelor greoaie, urîte,

ale locuitorilor șesului, apar acum albele veșminte strânse pe trup ale „munteanului“.

O grămadire de frumoase case de țară, cu acoperimente de șindilă încă nouă, vestesc, după un ceas de cale printre muncel, Piteștii.

Piteștii — un oraș pe care l-ar fi putut dori cine ni-ar fi voit mai bine. O regiune de dealuri bine împădurite încunjură capitala Argeșului. Strade drepte, case frumoase, cât se poate de bine întreținute, desăvârșită lipsă de praf. Lumea nu stă închisă în casă ca la Râmnic, ea circulă pretutindeni, gătită, dar nu prea mult; vioaie, veselă. Clădirile statului: liceul, școli primare, sînt deosebit de frumoase. În mijloc, o grădină publică, cu arbori bătrîni, avînd din toate părțile clădiri mari și un otel foarte frumos, vrednic de a fi într-o capitală. Încotro te uiți, vezi hărnicie și pricepere, însușiri nedezlipite de rasa noastră, acolo unde e curată și n-o împiedecă nimeni în dezvoltarea ei.

Cîțiva evrei se află și aici: unul a zugrăvit pe păretele tainiții sale de pîndă un mare anunț că la el e mai ieftin decît oriunde. Da, fiindcă, de bună samă, e și mai prost.

Piteștii, spre cari încep a veni astfel de oaspeți, nu sînt o creațiune nouă a ultimului avînt românesc, care a creat regatul. Încă din vremuri îndepărtate, sașii Sibiiului își trimeteau mărfurile prin pasul Turnului Roșu, care ducea de-a dreptul la Râmnic, dar putea să hrănească prin bogăția adusă de dînsul și un târgușor de drumul mare, în calea spre București, ca Piteștii aceștia. Odată, viind de la Bucureștii lui Ștefan-vodă Cantacuzino și mergînd spre Ciînenii din pasul Oltului, a trecut printre căsuțele Piteștilor un oaspete așa de mare și de neobișnuit ca regele viteaz și nebun al Suediei eroice, Carol al XII-lea, învins și fugar.

Pe de altă parte, ținutul de plaiuri al Argeșului avea nevoie, în izolarea sa, de o piață, și această piață trebuia să fie spre marginea șesului cu alte produse și alte trebuinți. Piteștii primiră astfel la zilele de bîlci și de tîrguri de săptămîină călăreții, carăle și drumeții cu traiste și toiege din toate cotloanele văilor împădurite; ei atîrnară șomoiagul de paie înaintea cîrciumelor primitive, durară prăvălii și tarabe. Dar boieri nu prea se așezară aici mai demult. Boierul în Argeș e un sătean cu mai multă stare, un stăpîn de munți, un îngrijitor de livezi — mai ales aceasta: un *țuicar*.

Din toate aceste împrejurări, ce nu se află tocmai așa nicăiri, se alcătui chipul frumosului orașel, grămădit între muncele. Nici sărăcie și nici risipă, ci o fericită stare de mijloc, harnică și econoamă. Și astăzi încă, dacă lași la o parte ce a întemeiat statul, pentru a-și mobila capitala de județ, ai ca bază tot căsuța curată, cu acoperișul de șindilă, umbrind cu strășina, a săteanului cu stare — cel mai trainic stîlp pe care se poate răzina clădirea complicată a României moderne.

Afară de grădina din centru, Piteștii au una dintre cele mai frumoase primblări din țară. Pe o șosea bine întreținută te ridici printre chioșcure cochete, dintre care unul — o lăptărie — îmbracă forma unui schit, spre schitul *real* Trivale, ctitoria unui mitropolit mazil din veacul al XVII-lea, al cărui nume se pomeneste într-o inscripție pe piatră, care e astăzi răzimată de zidul din afară al clădirii. Fundația vlădicăi Varlaam, mitropolit de partid, păstorind în timpuri de luptă, nu înfățișează, de altminterlea, nimic deosebit prin proporții sau prin eleganță.

Trenul pleacă într-o dimineață înghețată, pe cînd o lumină cenușie cuprinde încă dealurile în mare parte goale, care-și arată lutul prin lipsurile verdeții, ca

o piele murdară prin coate și genunchi rupte, Spre vagoanele roșii de clasa a III-a se îndreaptă niște cerșitori în halaturi zdrențuite, avînd pe cap o bucată de postav murdară cu cusături roșii. Țigani slabi, țărani săraci, cari par tot așa de dezgustați și merg tot așa de strîmb, de lălfu. Iar bucata de fier ce atîrnă la coapsa acestor oameni, e arma cu care se apără România, căci acești ticăloși — orice alt cuvînt nu și-ar ajunge scopul — sînt... ostașii patriei. Pentru Dumnezeu, ce s-o fi învățînd în cazărmi, ce gînduri se vor fi coborînd în mintea acestor oameni — țigani cum sînt — pentru ca ei să aibă această înfățișare, care e în așa de strînsă legătură cu un suflet adînc înjosit! Ori oamenii nu văd în această țară, în *pre-văd*, și nu-i doare inima cum mă doare pe mine, care, totuși, n-am răspunderi și plîng numai nenorocul nostru. *nedestoinicia* noastră! ¹

4. GOLEȘTII

Trei ceasuri de așteptare la Golești. Un sat destul de înstărit, mulțămîntă și vecinătății gării, care dă de lucru la mulți dintre locuitorii lui și li ajută să-și mai înalțe și rotunjească gospodăriile. Într-o stradă laterală ce pornește din marca arteră a așezărilor, descopăr școala, spre care se îndreaptă un cîrd de băiețași și de fetițe, foarte drăguți în portul lor de țară. Și iată vine și domnul învățător, un om mai mult bătrîn, care mă conduce la biserică, la parcul de la curte, în care dorm Goleștii de la '48 și cei dinaintea

¹ Observații de acestea am făcut anul trecut, și vai, în marea înflorire războinică a lumii de acum, trebuie să fac și azi (1916) (n. a.).

lor, revoluționarii visători și boierii doritori și răspunzători de lumină, supt arborii înalți a căror rădăcină se cufundă adânc în pământ și adânc în trecut și dintre cari unul — acel de colo, de lângă gardul parcului — ar fi văzut, spune poporul, pe „domnul Tudor“ căzând în mînile dușmanilor cari-i voiau moartea, și i-o dădură.

Domnul învățător și atîția domni învățători ca dînsul, și mai bătrîni și mai tineri, samănă în largul țării, de la munte la Dunăre și la mare, umila sămînță a luminii, umilă, dar adevărată, din care răsare apoi noroc, putere și mîndrie. La bătrîneță acum l-au prins și pe el reformele pe care le introduce cel mai bun ministru de instrucție ce l-am avut și-l putem avea, d. Haret ; și s-a dus deci la Cîmpulung ca să învețe țesutul paielor, în care va deprinde acum și pe micuții săi ucenici și ucenice. În cercurile de lectură ale învățătorilor, în bibliotecile satelor el crede, și se va folosi de dînsule. Vorbește încet și așezat, fără sfială și fără mîndrie, dar mai ales fără nici o nemulțămire cu soarta sa, de faptul *non* că școala prinde, că săteanul o caută cu ochii în planurile sale de viitor, că învățătorul, ajuns folositor, se face în sfîrșit o putere. O putere binefăcătoare, pe lângă atîtea care fac și vor face încă multă vreme răul. Și, în marea pace a acestei grădini, în care se odihnesc oasele unor oameni buni, cari și-au iubit neamul, mi se pare că aud crescînd tot mai puternic, mai sus, ca o senină muzică de îngeri, acoperind toate zgomotele de dușmănie ale adîncurilor blăstămate, glasurile curate ale zecilor de mii de copii cari, dintr-un capăt pînă la altul al țării, învață în această clipă *carte*, sfînta carte care rupe lanțurile, risipește negura minții și întemeiază popoarele. Și din sufletul meu mulțămît se ridică un *aleluia* de recunoștință tuturor acelora, mari

și mici, cari lucrează la cea mai rodnică, mai bună faptă a zilei de astăzi.

Mai bucură ceva la Golești. De jur împrejurul curții nu găsesc ziduri de trufie pe care să le bată cu învierșunare ura celor săraci și nedreptățiți. Spre vechea casă boierească au drum deschis și durerea, și boala, și nevoia sătenilor. Aici găsesc ca să-i sfătuiască, să-i aline și să-i mângâie pe o coborâtoare a boierilor cari timp de veacuri au înflorit aice. Domnișoara Felicia Racoviță, care a văzut împurile fericite ale idealiştilor ce îndrăzneau să se uite mai sus decât noi, la o parte de zgomotul zădărniceii, dar ascultând cu o pătrunzătoare luare aminte, din singurătatea-i, glasurile timpului, se încunjură de recunoștința binefacerilor sale.¹

Acum în sus, spre Cîmpulung. Iată, în dreapta, pe „malul frumos“, un șir de case ce se ridică spre o înălțime, unde o biserică nouă se vede pe un tăpșan desverzit și arbori înalți încunjură o casă de țară. E Florica [...]

Livezi de pruni, case curate acoperite cu șindilă, un ținut de idilă dulce.

Din loc în loc, apar pe marginea drumului ridicat eroii pictorului-poet Grigorescu: ciobăneii și ciobănițele, în haine albe-albe, cu ochii de lumină bună, stînd în mîndra lor simplitate ca niște fii de împărați schimbați de haine, pierduți în codri de urgia unei vrăjitoare care va peri însă mîne d un braț răzbu-nător, al nevinovăției, și atunci ei, ciobăneii și ciobănițele, cu toiege și fuioare, se vor arăta cu adevărat, în bucuria mulțimii, drept voievozi oacheși și bălăioare domnițe.

¹ Ea s-a dus demult la ai săi cari au fost (1914) (n. a.).

O apă mică, dar fără astûmpăr, pripită, spumegată: femei își înmoaie rusele în undele reci și clare. E râul Tîrgului, și iață Cîmpulungul.

5. MĂNĂSTIREA VIEROȘUL

De la Cîmpulung în jos, calea ferată trece printr-o largă vale, între muncele verzi. Cîte un pîlc de pădure se coboară pînă în marginea șinelor. După vreo două ceasuri ai ajuns la Gropeni, pe hotarul dintre muncele și cîmpia bogată în sămănaturi.

Călătorii lasa aici trenul pentru a merge la Pitești fără încunjur și așteptare, mai răpede, cu trăsura. Cei trei birjari cari cer doi lei pentru un drum de vreun sfert de ceas sînt luați firește cu asalt; al nostru are o trăsură slăbită din toate balamalele, la care sînt înhămați doi cai slabi. Un individ nepofut, gros și roșu, cunoștință a birjarului, s-a aburcat pe capră, spre nenorocirea și mai mare a dobitoacelor. Dar biciul năpraznic al stăpînului, grăbit să găsească alți mușterii, dă aripi gloabelor deznădăjduite. Și, astfel, într-o licărire fulgerătoare trec pe lîngă noi urîte căsuțe sărace, cîrciume chioare, cu drumeți ce se uită chiondorîș, cară de departe, țărani în portul fără frumuseță al șesului, țigani tîmînjiți prin praf. În urmă întri în frumosul Pitești prin urîte strădițe de mahala și ulicioare de tîrg, cu cîte un evreu pocit de pare că nu crezi că e viu sau o bătrînă evreică cu fața uscată pe oasele ascuțite, de te înțeapă numai cînd te uiți la ele...

Seara, urmăm bulevardul Ferdinand și aleea care duce la Trivalea, printre biete case de mahala, dintre care unele încă netencuite, cu cărămida goală, dar

Îndată, printre desigurile de arbori frumoși, sămănate cu chioșcari și alte pedoabe. Abia câțiva piteșteni se primblă prin acest minunat decor ; două-trei birje așteaptă la bufetul abia luminat ; muzica militară-și cântă marșul de plecare. Sus, Trivalea-și înalță turnurile, încunjurată de o trainică tăcere ; asupra vechii biserici de peste două sute de ani picură lumina slabă din stele și din cornul nou al lunii.

Până târziu noaptea răsună, trezind pe somnoroși, trîmbițele și tobele muzicii militare, căci în grădina publică se dă, cu un scop pios, o „serbare artistică și literară dansantă“, din care cei ce nu plătesc aud numai armonia războinică.

În dimineața rece, pătată de nori suri, scîlciți peste tot cerul, un birjar bătrîn, gîrbov, cu fața smolită ne duce încet-încet spre mănăstirea, — foarte veche aceasta — a Vieșului, căreia i se mai zice și Vierăș, pe cînd astăzi localnicii nu știu decît de Vierăș, Gîereș.

Același drum ca la sosire, aceeași „grădină universală“, aceeași stradă Eliade Rădulescu, în porțile căreia se ivește, din cînd în cînd, statueta de bronz a unui țigănuș gol ca napul. Iarăși trecem Argeșul răsfirat, a cărui apă-ajunge abia la butucul roții carălor oprite în mijlocul lui. Lunca se desfășoară bogată în tufișuri și grupe de copaci. Pe șoseaua prăfoasă acum trec în șir olteni, cu panerile pline de prune și struguri, și femei cu coșuri pe cap, aducînd orașului legume și fructe. Unele sînt țigance murdare, altele sînt îmbrăcate cu rochii de cit ; puține poartă cele două fote roșii, prinse de brîu, care dăosebesc țărăncile din acest județ al Argeșului. Se văd puține fețe frumoase.

Iată acum atelierul țărănesc al lui „Domenico Ertegovîț“, un herțegovinean italianizat, iată halta roșie și galbenă a Gropenilor, cu cele trei birje ce aș-

teaptă călători pentru Pitești. Pe cînd dunga largă a drumului mare trece spre stînga, ducînd la Cîmpulung, apucăm la dreapta prin luncă. O vale largă, sămănată cu arbori, cari se înșirăiesc în perdele, se chircesc în tufișuri și suie coastele în pădurici. Trăsura taie cursul lat, desăvîrșit de limpede, al Rîului Doamnei, în care caii se înfundă cu sfială. Apoi un suș dulce spre satul Vieroșului.

E o țigănie urîță și săracă. Din vergi, din lemne și lut, din cărămizi smulse zidurilor și clădirilor mănăstirii, robii ei de odinioară și-au durat cotețe rău învelite cu stuf, mai arareori cu șindilă; fereștile mărunțele au mai deseori hîrtie murdară, scînduri sau astupători de cărămidă în locul geamurilor, care, și cînd le vezi, sînt crăpate sau cu lipsuri. Fețe smolite răsar din toate părțile. Și copiii mîzgăliți, tîrîțeroși, buhoși cîntă de răsună satul întreg.

Mănăstirea, părăsită la secularizare de călugării greci, e într-un hal jalnic. Lîngă fîntîna satului se vede o frîntură din vechea cișmea. Aceasta, pe coasta dealului, poartă între sculpturi elegante chipuri de grifoni și o neobișnuită stemă a țării în care corbul nu ține crucea în plisc, ci-l apleacă plin de hrană către doi pușori ce se întind lacomi spre dînsa. E, pe o veche temă de folclor, ca o glumă drăgălașă a vechiului meșter din veacul al XVII-lea.

Mai sus, ziduri de cărămidă cu ferestuici de piatră, astăzi în deplină risipă, și bolți, și alte bolți, supt frînturi de pereți și deasupra unor beciuri înfundate de dărîmături. Chiar în vîrf, e o bisericuță care a păstrat, cu coloanele sculptate la bază, ce o despart în lățime, toată vechea ei simplitate. În cuprinsul împrejmuirii dărăpănate se află însă lăcașul de căpetenie.

El a fost ridicat încă din veacul al XVI-lea, dar în starea de astăzi, cu fronton ascuțit și stîlpi sculptați

jos. În adâncituri, biserica de la Vieroș arată numai gustul sfinției sale arhimandritului „năstavnîc“ Sarmult Tărtășescu, care a durat la 1834 o nouă clădire în locul celei vechi ce se ruinase aproape cu totul. În cuprinsul bisericii moderne dorm încă morții cei de demult supt lespezile lor săpate : copiii lui Stroe Leurdeanu și cei și mai depărtați de noi : logofătul Udrea al lui Alexandru-vodă Mircea, Irina, fiica lui Miloș, fratele acestui voievod, Albu clucerul Goleșcu, care a cruțat de peire, perind el însuși, pe Alexandru, în lupta cu strașnicul Ioan-vodă cel Cumplit. Pe marmură e înfățișat viteazul călare, cu coiful pe cap, buzduganul în mână și mantia fluturînd în bătaia vîntului, ca în acea zi sîngeroasă din anul 1574, cînd, murind, el a scăpat cinstea învinșilor.

II

OLTUL

SLATINA

La Slatina ajung noaptea. E grozav de urît și de sălbatec. Un lung drum printre felinare strâmbe, chioare, stinse, rupte. În dreapta și în stînga, nimic : pămînt gol, ars pe niște muncel. După o lungă orbecăire în praful birjilor ce-mi merg înainte, iată — ce ciudat mi se pare ! — un glob de lampă electrică, apoi altul. Se văd ceva case pe laturile drumului. Apoi iar straja obosită a vechilor felinare gîrbove.

Abia într-un târziu, lumina electrică apare din nou, destăinuind cu cruzime locuri virane, case în ruină, uluci rupte — și toate acestea sămănate din loc în loc, la distanțe mari, pe strade care, desigur, dacă pămîntul nu va da aur și pietre scumpe pentru vagabonzii civilizației, nu se vor umplea niciodată. Văd o piață convenabilă, cu un palat frumos, care adăpostește administrația : în față se rotunzește o grădiniță, care ziua apare plină și ea de praf și de o și mai tristă podoabă : burghezimea din partea locului, care, în loc să coase cojoace, ca puținii cari au rămas în „Lipscanii“ Slatinei, cască gura în haine nemțești

murdare și face politică. Pentru asemenea oaspeți aș înclide orice grădină — căci nu o merită !

Oțelul e mare, destul de bun și curat : înlesnire care, cum se știe, nu se găsește în partea, și mai nenorocită, a Moldovei.

Văzută ziua, Slatina, vechiul târg oltean, care adăpostia adunările de răzvrătire ale boierilor munteni, patria lui Vintilă-vodă feciorul lui Bragă, ce a fost „județ la Slatina“, în același veac al XVI-lea, apare deplorabil. Se mătură în strada din mijloc, dar așezările sînt așa de multe, de răspîndite, de sărace, încît, nestabilindu-se o rază potrivită a orașului, nu se poate face aproape nimic pentru curățirea, împodobirea, modernizarea lui. Pe lîngă cele două strade paralele, dintre care una se termină printr-o țigănie, vrednică de numele și de locuitorii ei, iar ccalaltă înșiră prăvăliile, se deschid altele : unele din ele au bună perspectivă, dar nu cuprind alta decît maidane, livezi cu totul neîngrijite, mici case unile și triste.

Dacă prin aceste strade ar trece țărani curați, dacă s-ar înălța fum albastru printre arborii bătrîni, dacă, în locul cînilor ce rătăcesc flămînzi după hrana lăturilor, ai vedea caii, vitele și cobăile din părțile harnice și bogate, te-ai mulțami oarecum cu priveliștea unui întins sat. Dar țărani ce trec sînt numai oaspeți veniți la târg. Și ei, aproape toți, contribuie la întipărirea neplăcută pe care o culegi pretutindeni. Se mai văd la unele sătence fote țesute cu gust, dar altele se înfățișează numai în alb, cu un vâl aruncat peste un conciu ce samănă la formă cu comănacul călugărițelor, iar la coloare cu fesul balcanic. La cei mai mulți țărani, vezi îmbrăcămintea dunăreană, deosebit de urîță : căciulă fără țugui, un cămașoi lung, ȳtari ca niște izmene largi. Tipul, mai regulat decît în Vîlcea, mai bine croit în ceea ce privește trupul, e vulgar, greoi ; lipsesc la cei mai mulți fețele suptiri ce se

află aiurea (mă gândesc la Gorj, la ținutul Sibiului, la munții Neamțului), lipsește statul înalt și mlădios, agerimea în mișcări.

Se văd două biserici de curînd drese : una pe o înălțare a terenului, cealaltă, mai mare, într-o grădină, care arată îngrijire. În biserici, Slatina întrece Caracălul, precum îl întrece, cu mult, în trecut. Păcat numai că acest trecut a ieșit încă puțin la iveală. Un institutor local, de la vechea școală Ionașcu, a adunat ceva, tipărind și o mică monografie. De la rîvna lui ar fi ceva de așteptat, dar nădejdele-mi sînt puține pentru acest oraș unde viața bate încetinel într-un trup amorțit de multă vreme.

III.

TELEORMANUL

1. IN TELEORMANUL ŞES

Un tren care pleacă din Piteşti urmează linia principală pînă la staţia Costeşti, şi de aici are drumul său deosebit spre Dunăre. Îl străbat într-o dimineaţă de toamnă morocănoasă, în ploaia din neguri a căreia se ascunde parcă, totuşi, pentru mai tîrziu, o făgăduială de lumină caldută, de puţin senin mîngîietor. Se văd pînă la restrînsa zare alburie nemărgenite lanuri de arătură proaspătă, negre în bura de ploaie care le stropeşte; movilele pe care le taie drumul, îşi destăinuiesc cuprinsul de pămînt negru şi roşietec, darnic de hrană. Pășunile pe care se răsfireă grupe de oi, cai mărunţi şi vite greoaie, cu coarnele larg arcuite, sînt mai puţine. Păduri abia dacă se găsesc arareori, în marginea vederii. Teleormanul, desişul sălbatec de sălcii şi fagi al vremilor barbare — *Deli-Orman* — n-a păstrat nici atîta frunziş cît Ilfovul : cultura mare, pentru hrana popoarelor depărtate, i-a cerut toată ţărîna de bielşug.

Nu e pretutindene un şes, dar nu se poate vorbi de dealuri, nici în partea mai ridicată, ce vine după

Roșii de Vede, de unde o altă linie pleacă spre celălalt târg al Teleormanului, Alexandria lui Alexandru Ghica-vodă. Fața pământului se cufundă și se ridică, se încovoiaie și se gârbovește, într-un ocean încremenit, cu valurile blinde. În locurile mai priincioase, s-au desfășurat sate, cu livezi pline și căsuțe bune, supt coperemiște de șindilă sau de tablă roșie, care arată o agonisită țărănească precum nu se găsește pretutindeni. Mîne e hram mare : Sfinții Arhangheli, și pe cărările de lîngă sate merg în șir țigani, măhăloși și îndesați, cu țigănci înfășurate într-o manta cusută tocmai ca o plapomă, țărani în scurteici albastre, brune, cu mîneci verzi, în șalvari greoi, cu țărancele lor, îmbrobodite ca turcoaicele în lungi valuri albe și țîind uneori în mîna, ca pe vremea patriarhilor, toiege de cale. Pe marginea drumului, se văd cherestele, o moară de lemn cu trei rînduri a unui bogătaș evreu. Le gară se deosebesc și tipuri vădit bulgărești, și în vagon un domn foarte gras vorbește cu unul foarte slab în limba arendașilor : greceasca.

2. PE DUNĂREA TELEORMĂNE. ÎNĂ

Înălțimile balcanice cotigesc ușor și se înfundă în lăuntrul țării, unde dispar liniile lor rotunzite. În față, un alt șir de muncele face margene apei. Pe malul nostru, dintre păduri, răsare un ponton cu un steag rupt, ce flutură în vîntul puțin mai potolit ; pe aproape așteaptă șlepuri străine. Zimnicea, la care ne oprim, e, ca și Piuă Petrei, ca și Călărașii și Giurgiul,

departe de Țerm, la ascunzătoare și adăpost, unde n-o descopăr privirile.

Dinpotrivă, pe culmile goale din față, pîdesc drept peste rîu rămășițele de cetate veche, din care au străjuit odinioară, pentru încălcări și pradă, turcii șiștoveni, cari au lăsat ca urmași de legea lor pe acei hamali cu picioarele goale, pe acei săteni în haine rupte, cari înroșesc cu fesurile lor debarcaderul. Șiștovul de astăzi, care e și acel de ieri, al decăderii turcești, răsfiră multe case mici, albe, fără livezi — pe cînd livezile întovărășesc neapărat ori.c veche așezare românească — pe trei dealuri și pe adînciturile prăpăstuite dintre ele. Pare un zbor încremenit de porumbei albi. Cîteva clădiri mai bune : vama, un otel, care-și dă firma și în românește, se înșiră pe chei : înaintea lor trec, patru cîte patru, într-o alergătură de oi gonite din urmă, rezerviștii bulgari cu bietele lor haine fără culoare și sacii albi pe umăr — umili reprezentanți ai stăpînirii de astăzi. Geamii ale turcilor nu se arată, dar uite o bisericuță cu turnul ascuțit, probabil a catolicilor, iar altele două, mai în sus, pentru pravoslavnici. Mult timp încă frumoasa priveliște te urmărește prietenos de pe coastele galbene ale Țermului — pe cînd vaporul lunecă între Țermuri joase.

Șiștovul se fălește cu întinderea sa, mica Zimnice se sfiește să se arăte. Temeiuri adînci se află supt aceste deosebiri ale malurilor, care deosebiri nu se întîmpină numai aici. Țermul bulgăresc nu se teme de Dunăre, care poată numai să-i radă jos învelișul de verdeață ori să sape scorburi în lut, să dea la iveală stîncă. El privește de sus rîul. În Țermul românesc, dinpotrivă, stăpîna, tonoașă și răufăcătoare, e apa, care suguieste înecînd și dărnă la mînie. Pămîntul, slab,

e venit din Dunăre și se supune chemărilor ei, coborîndu-se iarăși ca mîl în adîncurile rîului. Dar ce nu pot face nisipul, lutul, țerna, singure, poate îndeplini: același material cît e ținut în adînci rădăcini împleticite. Aici copacul e prietenul, apărătorul, și este sfînt pentru omul pe care-l ajută. Dincolo, n-au nevoie de dînsul, și-l taie de pe pămîntul tare în care n-a putut să-și înfunde mult ghearele căutătoare de hrană.

Pe urmă, malul drept a fost, din vremea romanilor pînă acum, un mal de cetăți, chemate să domine șesurile supuse din față. După strecurarea barbarilor cari au înecat de pe țermul nostru, el și-a luat iarăși rolul de dominație, supt turci: noi, cari pierdusem puținele noastre întărituri, ne piteam înaintea stăpînului, tiranului, hrăpitorului, căutam să ne facem uitați de dînsul, cu ce bogăție putuserăm strînge, pe cînd el ne căuta necontenit cu ochii crunți, nesățioși, din toate turnurile mării sale cetăți dunărene. Astăzi însă, vîntul de la miazănoapte i-a măturat departe flenduritul steag de jaf, și urmașul tînăr al bătrînului uriaș scos din scaun pune totuși, printre-un șir de mici acte de dușmănie, încă odată vechea întrebare: de pe ce mal va veni stăpînirea — dacă nu asupra apei, peste care au drepturi atîția — asupra pămînturilor străbătute de dînsa ?

3. TURNUL MĂGURELE

Turnul Măgurele și Nicopol. Orașul românesc se manifestă în noapte numai prin luminile pontonului și ale șlepurilor îngrămădite la acest punct de la gura Oltului: veche cetate, veche șchele, dar așezare oră-

șenească dintre cele întemeiate la 1829. Iarăși o reședință oarecum înfloritoare, care se pare că nu vrea să înainteze prea mult către riul peste apele cărui i-au venit în 1877 ghiulele de aprindere și omor ale vecinilor din Nicopol. Abia un colț din oraș apare ceva mai departe, într-o regiune unde din toate părțile se frământă corăbii.

Aici însă și vechea cetate de suăpînire osmanlie se pitulează în cuibul ei de pe munte pentru a vedea mai bine și a lovi mai sigur. Nicăiri grămada de piatră, strînsă ca o fiară ce se pregătește de o săritură ucigașă, nu e mai măreață. Tocmai în vîrf, tremură lumini depărtate, pe cînd de-a lungul țermului abia cîteva felinare risipite aruncă în întunec o rază care înseamnă locurile mai mult decît luminează în adevăr. Apoi înălțimile se potolesc, fugînd tot înainte.

Peste un ceas însă Samovitul, de unde pornește linia bulgărească spre Sofia (cealaltă duce la Ruscuc și la Varna), se află într-o regiune mai mult șeasă.

Turnul Măgurele a fost o străveche strajă războinică, a romanilor latini, a romanilor greci, a barbarilor, a turcilor la sfîrșit, cari, din acest „Nicopolis cel mic“, aveau în mîna lor, pînă foarte departe, satele dijmuite sau aduse în robie. Acum, *turnul* temut atîta vreme nu mai e nicăiri, nici măcar ca o podoabă de grădină, cum e celălalt *turn*, de la Severin. Orașelul nou, crescut de pe la 1830 încoace, contemporan în modernitate cu Brăila, Călărașii, Giurgiul și Severinul, se ascunde vederii între arborii săi încă verzi.

De la gară întri într-o stradă bine pietruită, dreaptă, și acest caracter al rețelei de drumuri din Turnu rămîne pînă la sfîrșit. Arată să fie și bine luminat. Desfășurarea stradei mari dă la iveală întîi o minunată catedrală nouă, din piatră, cu acoperișul turnurilor de

aramă roșie, cu tăietura generală și podoabele săpate ale Curții de Argeș : nici o capitală de județ n-are un așa de impunător monument religios, care să fi fost numai în timpurile nouă. Pe urmă, într-o piață largă, se rotunzește o grădină, frumos croită și nu se poate mai bine îngrijită. Ai acum, în dreapta și în stînga, un palat administrativ foarte chipos, un tribunal ce se mîntuie de clădit acuma, școli. Prăvăliile, mai mult scunde, poartă firme românești, care ascund de multe ori o proveniență bulgară a proprietarului ; nume evreiești nu lipsesc nici ele, și mi se spune că mulți dintre grînari se țin de neamul pe care Iehova l-a binecuvîntat spre înmulțire și îmbogățire, și pe pămîntul nostru.

O șosea duce spre port, între sălcii cu trunchiul borchinos, bolfos, spîrcuit de ramuri strîmbe, ce se rășchiră fără frumuseță. Jos, malul dunărean e acoperit de buruieni de apă, pe care le-a sîngerat, ucizîndu-le, toamna, de porumbiști brune, de pășuni pentru vitele îmbielșugat cornorate. Linia trenului, aproape paralelă cu șoseaua, se deapănă înainte, pe podișca ei pleșuvă. Între drumul de fier și cel de piatră, cărări se strecoară prin ierburile uscate : dungi negre, umede, pe care lunecă mai ușor roțile micilor căruțe ce se întorc goale după descărcat. Pe cînd altele pline, căruțe cu cai și cară cu boi, înaintează încet pe șosea, în lungi șiruri, ducînd, supt acoperișul de coceni care-i ferește de ploaie, sacii umflați de boabe. Mîna mahalagii din Turnu, bulgari romanizați ca limbă, ori măcar ca port, căci au părăsit tichia și scurteica de abă cafenie pentru vesta neagră sau albastră, de postav, și căciula pătrată. Bulgari de peste Dunăre, lucrători ce se întorc cu simbric românească în buzunar, după ce au prins carne din borșul gol cu care se mulțămesc, sau hamali de la port, trec în hainele lor de acasă prin vîlmășagul de roți.

Și, pe lângă mersul lor stângaci, pe lângă fața lor bugedă, cu fălcile mari, se desface ager și aristocratic ciobănelul cu ovalul alb, blînd, supt marea cușmă mițoasă, cu zeghea zvîrlită împărătește pe umeri, mocanul pribeag, fudul ca un *pileatus*, vechiul „căciular“ al dacilor străbuni, dorobanțul cu ochii isteți supt cochetă-i bonetă de serviciu.

Jos, se întinde acuma portul : vamă, magazii, pontoane, pîrghii, cară ce se frămîntă : pînă în această tîrzie toamnă friguroasă dăm lumii aurul holdelor noastre. Șlepuri așteaptă pe Dunărea de ardezie.

În față, stîncă Nicopolei răsare, iarăși, pînditoare din valuri. Largi tăieturi prin verdeța uscată îi arată măruntaiele de piatră albicioasă. Într-o adîncitură, casele tîrgușorului sărăcăcios și sălbatec se înfig în rîpă, risipite ca o turmă de oi, pe cînd fațada lor de clădiri mai mari, oarecum europene, se oprește în marginea țermului. De acolo vin turcii suptirateci, în haine albastre, roșii, galbene, cari apar în portul și pe șoseaua Turnului, ca o amintire a altor timpuri și a altei lumi. Deosebită ca loc, precum e și în timp și în rost deosebită, cetatea de odinioară a Nicopolei, supt zidurile căreia a căzut pentru creștinătate, pe la „anul patru sute“, în mormîntul măcelărișilor sau în robia asiatică, floarea îndrăzneșilor din cavalerii apusului, înalță tînguitoare, în singurătatea-i, ruinele și monumentul funerar al minaretului.

La întors, orașul nostru se vădește, în sfîrșit, cu ce are mai fraged și mai frumos, cu livezile, cu biserica splendidă, cu casele albe, cu întinsele cazărmi acoperite cu table roșii. O nevastă în port ardelenesc stă înaintea unei căsuțe. Alături se pleacă încet cumpăna unei fîntîni de țară. Iar din curtea căzărnilor te salută armonios și mîndru sunetul reunit al tuturor goarnelor care deprind cîntece de luptă.

4. ZIMNICEA

De la Rușii de Vede în jos, prin mijlocul satelor mari ca orașele, cu case dese, acoperite cu tablă roșie, printre lanuri de grâu și rapiță, întinse în largul șesului, se ajunge, de la o gară luxoasă la alta, la Zimnicea.

Vechiul sat de pescari dunăreni s-a prefăcut cu totul în epoca Regulamentului Organic. S-a desemnat o piață centrală, s-a împrejmuit și plantat o grădină publică, în care se dărapănă monumentul ridicat în amintirea trecerii Dunării de către ruși și rămîne în părăsire un cochet casino, s-au tras razele drepte ale străzilor. Speranțele puse în aceasta șchelă nouă nu s-au prea îndeplinit însă : negoțul n-a înflorit de ajuns pentru a da Zimnicii bogați în număr mai mare, iar sătenii au rămas cu întinsele lor curți nelucrate și fără o singură floare — cine va pune o taxă pe pămîntul nelucrat? — cu casele lor de pămînt bătut care crapa și se dărîmă lesne supt coperișul de stuh, lîngă construcții mai trainice acoperite cu olane în albie, de o culoare roșietecă stearsă, pierzîndu-se în galben-suriu. Sali întregi din școala primară sînt goale ; rari copii ai mahalalelor se pot înfrupta de cultura elementară ; frumoasele fete umblă duminica și serbătorile cu părul ascuns în broboadă și cu picioarele goale ; sus, pe malul Dunării vechea cazarmă ce pîndea asupra apei s-a prefăcut în cărămizi de construcție care s-au furat ori s-au risipit. Numai acum în urmă s-a legat cu un preafrumos pod tîrgușorul cu portul cel nou, în care se ridică albe clădiri în stil românesc, pentru a adăposti organele administrative, lîngă ponton. Și, prin silințele unor bătrîni veniți din vremuri mai bune și unor tineri de viitor, „Liga Culturală“ și-a ridicat steagul de învățătură deasupra unei modeste biblioteci poporale.

Drumurile la port ori la vechea cetate romană în ruine sînt de toată frumuseța. Unul duce sus, între sălciile învoalte, a căror floare galbenă îmbalsămează delicat în serile de primăvară umedă. Cellalt taie lanuri de rapiță ori de grîu, sămănate în țernă fărîmicioasă, surie ca o cenușă. Dintr-un loc și din altul, Dunărea se vede largă, bine strînsă în maluri, cu adîncuri primejdioase cînd vîntul aspru încrețește valuri din apa-i de ardezie ca licăririle de plumb proaspăt.

Dincolo, malul e și mai prăpăstuit. Pe povîrnișuri rotunzite spre apă se înșiră multe case mărunte, peste care se ridică marea clădire a gimnaziului, catedrala cu proporțiile impunătoare, încă două biserici, un suptîrel minaret de moscheie pentru turcimea nevoiașă, pe cînd la mal e gara de curînd zidită.

[.]

IV

MUȘCELUL

1. SPRE CIMPULUNG

Nu bagi de samă, în neconținută încălcare a înălțimilor rotunde cu prăpăstuite povârnișuri, din marginea răsăriteană a Argeșului, când treci de la un județ la altul. Aici, și cu un adaus la apus al Vîlcii pline de mănăstiri, dar fără locuri de luptă, e în adevăr o țară, o singură țară. La răsărit este Dîmbovița plană, cu drumuri oable, netedē, regiune de adevărată „descălecare” spre odihnă : la nord, dincolo de toată această încîlcitură de păduri, stă părătele de stîncă al Făgărașului, semeț, pustiu, inabordabil. Acolo e cuibul vulturului ; aici el își destinde aripile.

În valea cu bisericuță, unde se găsește iutea apă de munte, se lucrează la fierăstraie, și trunchiuri mari călătoresc, negre, mucedde, ca niște capete de ipopotami ieșite să soarbă răcoarea. Apoi, iarăși, pe lîngă casele durate din lemn, cu pivnița supt ceardacul cu stîlpi și înaltul coperiș de șindilă deasupra, peste podețele zguduite, ori de-a dreptul prin apa rîulețului, spre susișul altei culmi, între prunii ogoarelor cu bielșugul de roadă ca niște mari flori albastre.

Ce-or fi așteptînd fetele cu fota de roșu și aur, care stau înaintea ușilor de stejar vechi? Nu s-a întors încă solul de biruință al măriei sale ca să li se spuie că s-a isprăvit și că în groapa de la Posada, supt lespezi pe care nu pot să le ridice acei ce le-au prăbușit, zac, sfărîmate, oasele episcopului latin lîngă ale celui din urmă secuî de la hotare !

Și deodată Cîmpulungul, de pe vîrfurile ultimei culmi, ni-a răsărit neted și alb, prins de țermul apei Tîrgului, alergînd iute către acel rîu alb al Doamnei, care nu vrea să spuie vechea poveste romantică a numelui său.

Dar, ca să treci la Dîmboviceni, mai e drum.

El încunjură înălțimi rotunde, dincolo de care se ascund străvechi așezări rurale cu nume scurte, rude, ca al Mățăului. Se învîrte, se strecoară, și dincolo de frumosul sat de moșneni unde păstorește cu glas dulce și cu glumă isteață părintele Cotenescu. Ne-am înfundat într-un aspru și măreț defileu de munte : o cheie de descuiat cu săbie tare se pune în calea întregitorilor de țară.

Dîmbovița, venind din sus, de la Mătieșul sumbru, trece tulburc în albie de piatră. Durerile cele vechi pe care le alintă fișitul trist al undelor ei nu mai sînt ale acelor boieri și țărani ieșiți în calea năvălitorilor medievali, ci noi înșine am fost marturi îndelungatei jertfe fără noroc de pe coastele Mătieșului, unde am îngropat un prinț străin, venit pentru pradă. Morții cari încunjură aici i-am văzut și ne-au văzut, li-am vorbit și ni-au vorbit ; în împărțășirea sufletului nostru am cuminecat.

Sus, în față, pe cărare de căprioare, s-au suit schivnicii la schitul care nu se vede mai mare decît un cuib de pasăre. Jos, un archeolog sapă la temeliiile unei mai vechi biserici îngropate. De la un creștet la altul pare că se întinde acea punte udă de lacrimi și cruntă de

sînge care e viața acestui neam de luptă și de suferințe.

Depart, în acest ceas spre amurgit, la mormîntul din Dealul Tîrgoviștii, al lui Mihai Viteazul sună clopotele de pomenire.

La capăt, bisericuța din Golești, satul lui Gole, al urmașilor lui, boierj ostași, buni cavaleri și cărturari buni, de la Ivașcu și Albu la Radu și Dinicu, mărunt lăcaș de mari amintiri, la care se adauge aceea a trădării olteanului Tudor, domnul poporului în arme.

Județ arhaic, cu colțuri tănuite, făcute parcă anume pentru a nu se răzbate la dîsele, cu drumuri înguste și întortochiate, tinzînd spre munte, călărind dealurile spre Cîmpulung, strîngîndu-se lîngă șuviți de torente mîncătoare spre Rîmnicul Vîlcii, în cealaltă țară, care, o bucătă de vreme a dominat Argeșul.

Pe aceste drumuri, printre frumoasele înălțimi totuși îmbrăcate încă, în ciuda hoșilor de păduri, totdeauna privilegiați, ajunge cineva la mănăș irile cele mai puțin cercetate :

Cotmeana, croită de Mircea „cel Vechi“, refăcută și adausă supt Brîncoveanu, apoi supt fașarioți, fără a i se fura bănuții de smalt de supt coperiș, mănăstioară domnească din vremi eroice, de la care n-a rămas decît această bisericuță ;

Valca Dănuțului, impunătoare cu adaosul de suptioară, cu catapiteasma care a venit de la însăși biserică episcopală din Argeș ;

Tutuana, cu măreața biserică, prădă ă în lăuntru, dar rămasă în zidurile-i puternice, între acci puținței oameni săraci, așa cum au fă-ut-o, din porunca tinere-lului domn Mihnea, care era să fie turc, însuși Mihai, care, el trebuia să ajungă domnul cel viteaz ;

Bascovul, la capătul unui sat săracuț, căruia i se fură fetele cele mai frumoase și mai deștepte de către mănăstirea secolului al XVII-lea, cu modestul lăcaș de

închinare și căsuțele de adăpost, unde, supt buna supraveghere din vremea mai nouă, se lucrează harnic la covoare.

Sus, pe dîlma prăpăstuită stă cetatea Poenărilor, adevărata „cetate a Argeșului“, de care se leagă crunte legende în legătură cu Tepeș.

Numai în jos spre Pitești timpurile apropiate au deschis larga cale domnească.

Și oamenii se potrivește cu această natură care nu e aspră, dar cuprinde în ea o melancolie de trecut și de părăsire. Parcă ar fi cu toții odrasle de voievozi acești bărbați și femei, cu prelunga față smolită, cu ochii negri adînci în cari se zbat, peste lipsurile de astăzi, flăcările eroice. Din ființa aici a domniei au rămas strălucitele veșminte femeiești, numai din purpură și aur.

2. CIMPULUNGUL

E ceea ce-i spune și numele : un „cîmp lung“, o vale prelungită între dealurile din dreapta și cele din stînga, o vale pe care și-a găsit drumul întîi o apă, sufletul satelor și al orașelor, și pe urma ei s-au luat, îngînați de bolborosirea cîntărețului de munte, oameni : străini, călugări viteji, cu crucea pe haină și spada în mîină, teutonii, cînd, în zorile noastre, anii erau abia o mie două sute ; apoi oaspeți cu negoț și meșteșug. Sași mai ales ; în sfîrșit, din văi de munte, din șchele de hotar, din guri ale Carpaților, țărani noștri, cari atunci ca și acum străbăteau drumurile în trăgănarea carelor ce lasă sufletu-n voia gîndurilor și viselor, ori în mersul sprinten al cailor. De-a lungul cîmpului s-au întemeiat atunci căsuțele albe, încunjurate de roadele

hărniceii ; morile vorbărețe, bisericuțele cu crucea înfrățitoare. Apoi și domnii și-au durat aici curți și mănăstire, mănăstire pravoslavnică, înaintea turnului măreț al căreia s-a prăbușit cloașterul (*Kloster*) catolicilor, străinilor. Și azi se vede acest turn, temeinic ca un descălecat de țară : el domină și ascunde biserica, nu tocmai mare, și de el se leagă un șir de case cu două rînduri, străbătute de ferești înguste — care samănă cu cele de la Cozia. Și casele vor fi fiind din timpurile întemeierii, înainte de „o mie patru sute“, dar turnul e desigur un vechi străjer. Căci nu Mateivodă Basarab, restaurator aici unde lucrase din temelie alt Basarab poate, dintre domnii veacului al XIV-lea, ar fi strîns, în timpurile sale de întindere a țării și de supunere a ei către turci aceste puternice rînduri de piatră, ce alcătuiesc turla măreață, pe care se rotunzesc unul deasupra altuia șirurile de ocnițe, pe cînd, sus, încununează totul acoperișul rotunzit. Nu, aici nu sînt urme de decădere ; din acest masiv turn se desface același spirit de mîndrie tînără ca și din piatra care, supt jilțul fin sculptat al Vlădicăii, poartă săpată în slove adînci, drepte, fără legături de cochetărie tîrzie, amintirea mormîntală a lui Nicolae Alexandru voievod, fiul „marelui Basarab voievod — care să se pomenască în veci“ — acel Nicoară Alexandru care pripi fuga ungurilor prin trecători sîngerate și adormi liniștit, în siguranța pazei bune, acum șase sute patruzeci de ani, deschizînd calea vremilor.

Astăzi, cu desăvîrșita îngrijire a caselor sale înflorite, a stradelor sale bine pietruite, a primblării sale, cu adăoșagul nou al școlilor vesele (nu voi zice și cu statuia, puțin apocrifă a unui erou, Radu Negru, cu totul apocrif), cu mișcarea din zilele de tîrg a unci țărănime harnice și vioaie, Cîmpulungul e vrednic de a se număra între cele dintîi orașe ale României : vile

cochete, instalațiile de băi ale Eforiei Crețulescu aduc vara haine elegante, pe persoane care aparțin cosmopolei franco-române ; dar, dacă nu-i auzi, poți să admiri uneori fețele rămase de o frumuseță românească, cu toată înstrăinarea sufletească a fericitelor ce le au. Iar, drumul de schimb cu Ardealul, care odată trecea prin Rucăr și Dragoslavele, deci pe aici, mergînd acum prin valea Prahovei, și liniile căii ferate locale oprindu-se la Cîmpulung, orașul, puțin cercetat de negustori, va rămînea, mult timp încă, cruțat de capitalurile străine de la Azuga sau din Lotru [...] În el toți aceia ce au nenorocul de a vedea scăderea neamului lor față de cavalerii aurului sau de microbii gologanului de aramă vor găsi mîngîietoarea priveliște a unui mare ideal *sat* românesc, a celei mai bune gospodării de țărani ce se află în cuprînsul românimii.

3. RUCĂRUL. DRAGOSLAVELE. GURA DIMBOVICIOAREI

Una lîngă alta, pe laturile șoselei, care e prăfoasă, cîteva zile abia după ploile cele mari, case cu două rînduri, avînd cinci-șase odăi, cerdace cu stîlpi și foarte adeseori șiruri de oale cu mașcat înflorit pe polițe. Mulți copii voinici privesc din umbra porților de lemn săpate, asemenea cu ale românilor din Schei. În curți, sus în cerdace ori pe marginile drumului răsar femei al căror port țesut în arnici, în fluturi, în flori de fir de argint și de mătasă pe fota roșie de aur nu-și poate afla părechea în cît ținut locuiește românimea.

Aici ești încă în Cîmpulung, dar, cînd ai trecut de hotarul orașului și te aflu acum, nu pe o stradă, ci pe drumul mare, care se cheamă aici „Valca Mare“, vei întîlni, pînă la șchelele de odinioară, vechile vămi de

munte, pînă la graniță, același fel de case, țesute din vergele de lemn, pe care le acopere lutul nisipos al munclelor, aceleași curți pline de toate cele de nevoie unei bune gospodării țărănești, aceleași fețe oacheșe, frumoase, cu ochii negri, mari, aceleași veșminte cu toate florile cîmpului și stelele bolții. Înțelegi cum din acest ținut de mîndri oameni voinici, harnici, cumiști au putut să plece acum cinci sute de ani descălecatul, începutul unei țări.

„Drumul cel mare“ e o șosea foarte frumoasă, nedă ca șoselele Dobrogei ; parmaclîcuri de fier, elegante, apără pe alocurea trăsurile sau drumeții înopțate de primejdiile prăpăstiilor sau ale adîncurilor mlăștinoase.

Ele se strecură întîi ca o panglică albă pe coasta munclelor. Modîlcile, umflăturile, cazancele răsturnate înjgheabă la un loc aceleași coșcovituri uriașe ale scoarței de lut, nisip și pietricele albe. Deocamdată ele nu se deosebesc bine în țesturi gîrbove, ci se învăluie neconținut cît cuprinzi cu ochiul. Dar veșmîntul lor de catifea verde e mai sărac ; ici și colo ies la iveală luturile și nisipurile galbene, roșieteca piatră de var, ba chiar colțuri de stîncă, unele mărunte, abia răsărite, altele puternice, țîșnind sus în colți de piatră sură. În locul gardurilor ce hotăresc bine moșia, care e scumpă din multele jertfe ce a cerut, în locul livezilor cu crengile vinete de prune îngrămădite, se văd rămășițe încă bogate din vechea pădure seculară și tufișuri dese. Departe pe povîrnișuri se desfac case albe, mici, ca niște flori sămănate pe pajiște. Mănăstirea Nămăiești se zărește, după vreo jumătate de ceas de călătorie, într-o înfundătură, îmbielșugată în copaci, din mijlocul cărora se înalță copereminte roșii și trei turnulețe nouă.

Dîmbovița lunecă printre sălcii în fund, supt muncelile strînse împreună, care abia lasă a trece această călătoare tînără și zglobie. Îndată mergem pe malul ei. Uneori rîul e spîrcuit în șfichiuri dezbinat, alteori el aleargă prins în jgheburile de lemn ; în sfîrșit, el se scurge la vale fără piedici și unit cu sine, gîlgîindu-și apele limpezi, care răsfrîng în colori de ardezie cerul ușor acoperit de nori. Roți încărcate de cutii-îi fură neconținut apele ca să le verse în trecuța de unde ele se aruncă în canalul care hrănește sămănăturile. Mai departe, un fierăstrău trăiește din puterea ei, făcînd să se miște fără întrerupere, în sus și în jos, pînza de fier cu colții lacomi.

Supt Piatra Dragoslavelor — căci acum movilele pietroase au înălțimea munților, și poporul li zice Pietre — înfloritorul sat întinde de-a lungul drumului casele-i albe ; o biserică, zidită de cel dintîi Grigore Ghica, în veacul al XVII-lea, are înaintea zidurilor modeste ale naosului un turn strivitor, care e făcut în mult mai mic după acela al mănăstirii Cîmpulungului, pe atunci de curînd drecasă de Matei-vodă Basarab.

Pe aici era odată trecerea mărfurilor brașovenești, în cară dusă încet și greu, pe drumuri rele, spre atîtea orașe ale țării și spre locurile de peste Dunăre. Drumul de astăzi nu e întocmai cel vechi, care merge prin vale ; dar și acesta se înrămurește între calea Tîrgoviștii și a Cîmpulungului. Cea dintîi se desfășură la vale, de-a lungul Dîmboviței.

Încă trei kilometri, și sîntem în șchela cealaltă, Rușărul, ale cărui turnuri și case albe se ivesc îndată, la locul unde se întîlnesc trei Pietre mari, dintre care una poartă brazi pe coastele ei.

Rușărul adăpostea odată pe vameșii domnului muntean, oameni siguri și cu multă trecere. Astăzi, el are o școală, o primărie foarte mare, un otel cum nu mai

poate arăta alt sat din România, o frumoasă și lungă primblare pe lângă râulețul prins în maluri îndreptate și pietruite și foarte multe case de o gospodărie aleasă. Noua biserică se înalță mândră într-un colț, pe când cea veche se ascunde într-un cimitir întins, unde o cruce se ajunge cu alta. Doi meșteri din Cîmpulung, plătiți de un negustor grec din părțile Castoriei, ginere de boierinaș muscelean, au clădit acest lăcaș foarte cu-vincios, cu pridvorul răzimat pe stâlpi de cărămidă. Zugravi cu imaginație au înfățișat în acest pridvor judecata cea de pe urmă, cu mulți draci negri ca țigani și cornorați ca boii, cari au nume pline de în-teles : Zorilă, Negrilă, Trăgilă, Cocoșilă și Zghidar-cea. Frumoșii copii din sat însă li-au spart frunțile, li-au scos ochii și li-au deschis burțile cu pietre, și grozăviile iadului nu par potrivite cu o așa de blîndă țară, avînd atîta putere în oameni, atît mîndreață în îmbrăcăminte, atîta seninătate nevinovată în cuget. Crucea unui mormînt proaspăt e încă împodobită cu bradul înfășurat în flori și în motocci care a fost dus înaintea tînarului adormit, și pajiștea e stropită îm-prejur de flori căzute ce nu s-au vestejit încă precum veșted e acela care a fost coborît jos.

După cîteva văpăi roșii, trecătoare, pe culmea Că-pitanului, noaptea cade aproape dintr-odată. În lipsa străinilor, cari nu mai vin în Rucăr, de cîtva timp, strada se face îndată pustie : luminile, abia aprinse, se sting la toate ferestrele ; și hanul se închide ceva mai tîrziu. Pînă și șuierăturile caraulei contenesc, și tă-cerea nopții negre e sfîșiată numai de hărtăgoasele lă-trături ale cînilor paznici, cari pîndesc zgomotele tai-nice din singurătatea muntoasă.

Dimineața a coborît neguri ușoare pe coastele muncelilor, pe care numai ici și colo le străbate o săgetare roșietecă de raze. Sînt opt ceasuri acuma, și răcoarea nopții stăpînește încă văzduhul limpede. De

pe toate cărările și potecile izvorăsc în strada albă țărani cu sumane negrii și cojocelă cusute, țărance a căror bogăție de fluturi și podoabe e acoperită în parte de mântăli cafenii ; unele dintre dînsele poartă ștrengărește pe albul fin al vălului ce li înfășură fața oacheșă o pălăriuță bărbătească. Căii trăsuri ce ne va duce la graniță, înhămați în lung, doi câte doi, scutură capetele copleșite de muști și de vespi veninoase, făcînd să bodogăncască tălăngile greoaie. „Domnul Avram“ — prin aceste părți oamenii se cheamă Avram, Moise, Sălăvăstru, Ghedeon, Aron, Izichil — așteaptă pe capră, făcînd să fluture în șaga largul bici care pocnește îndemnător.

Strada pe care o urmăm se cheamă pe o placă de lemn „Strada Frontierei“, și ea urmează pînă în graniță, legîndu-se și cu șoseaua ce vine de la Pitești. Acest minunat drum a fost mîntuit în 1891 supt conducerea a doi ingineri români, antreprenorii fiind italieni. El se razimă adesea pe puternice întărituri de piatră, străbate poduri desăvîrșite și e apărat prin vergele de fier unde se deschid rîpe. Nu e o linie care să se înfunde drept înainte între firele telegrafului, care aici are altă cale, ci, încolățacindu-se ca o biciușcă răpezită, el înfășură deal și munte cu panglica-i albă. În urmă nă-l mai recunoști în șuvița zburdalnică care se joacă prin funduri de văi și se prinde de gîtul aspru al stîncii ; înainte, cînd îl vezi alergînd nebunatic în veșnice rotocoale, nu-ți vine a crede că în curînd vei fi colosus pe înălțime. Aici, prin chefurile-i neașteptate, drumul însuși e o mare plăcere.

Soborul de uriași se ține și mai departe. În față, în urmă, la dreapta, la stînga, unde privești, fără o singură spărtură — căci drumul se strecură și nu cîntă să taie, iar bielele rîuri sînt mulțamite și-și pot cănta de cale — vezi ceauțele răsturnate, căciolile cu țugui, tablele întinse, zimții, spinările ciolănoase. Sînt movile

de nisip curat, în care scînteie puncte de mica, mari movile umflate, pe care nu se prind decît fire de iarbă săracă, sînt mormane de piatră, acoperite cu arbori rari. Dar piatra răzbate pretutindeni ; uncori numai, ea e acoperită de crînguri și păduri de brad, de mesteacăn morocănos, cu frunzele pleoștite, de fag, care-și rășchiră pînă departe ramurile cu frunze lucioase ; codrii adînci și negri, stăpîni peste toate, nu se văd nicăiri ; pînă departe către hotar, unde sînt vîrfurile mai înalte, pădurea e numai o rămășiță a trecutului ei falnic, căci nevoia de bani a moșneanului a pus-o la biruri grele și a schilodit-o pentru totdeauna, fără s-o radă însă cu totul ca în țara de muncelă ruinate a Sovejei. Prin coviltirul ușor al ierbii, printre trunchiuri și mai presus de ele, țîșnește însă piatra stăpînitoare : ici, ea se risipește în fărîmi albe, galbene, roșcate, care fac moșimoaie în marginea șoselei curate, dincolo, ea seamănă coasta sau adîncul cu frînturi și lostopane ; aiurea, ea străjuiește drumul cu plăci înnegrite, murdare, lucioase, sau cu lespezi clădite în bună rînduială ca de mîna dibace a unui meșter uriaș ; de multe ori, în sfîrșit, ea încunună toate cu cîte o mîndră creastă sură sau ia în stăpînire întreg muntele. Lîngă Păpușa verde, clădită ca o movilă, stă în față, peste valea Dîmboviței, lungul părete sur, adînc, scrijelat, gol, sterp, trist, al Pietrei lui Craiu, numită așa după unul din făloșii regi cari se întorceau cu fuga acasă la dînșii, lăsînd în urmă steaguri rupte, arme frînte și voinici morți, căzuți în mormane sîngeroase sau sămănați pe coaste și prin văile înguste ca frunze roșii, veștede, de toamnă.

Iată, cam la jumătatea drumului, cazanul Posadei, care amintește o zi ca aceea, de strălucită biruință cio-bănească asupra boierilor mari și străinătății cotropitoare. O groapă se rupe supț munți ; acolo în fund, unde strălucesc case albe, e Dîmbovița, care trece

ușoară, limpede pe prundul curat ; mai în față rîpa goală, pustie, cu arbori-și mărăcini. Odinioară prăpastia era împădurită, și, numai ca o îngustă creștătură răzbătea calea negustorilor pașnici, pe care acum, spre sfîrșitul veacului al XIV-lea, ajunseseră a trece aspri ostași cu siguranța că au biruit și supus. Și, deodată, dintre trunchiuri năpădiră săgeți fulgerătoare, și această furtună de ucidere împinse oameni și cai mai în adînc, tot mai în adînc la stînga, unde sînt cheile Dîmbovicioarei, strașnica strîmtoare prin care fuge sfios rîulețul, ca o șopîrlă ce lunecă pe coiful uriașului adormit. Din părății înalți de pare că ajung cerul, căzu atunci strivitoarea ploaie a bolovanilor mîniei și răzbunării unui neam prea multă vreme călcat în picioare. Măciucile striviră țestele fudule. Cei ce se învredniciră de această primire abia mai găsiră, împutinați și acoperiți de răni, drumul de mîntuire al Brașovului. Mărire ție, Posadă cu adîncurile răsplătitoare, care ne-ai ajutat să păstrăm pînă astăzi viața frumoasă, albă, bună care înflorește de-a lungul veacurilor pe munții și cîmpiile noastre ; mărire ție, mormînt de dușmani pecetluit cu roșia pecete a biruinții noastre !

Urmăm calea de stîncă înaltă, îngustă, întunecată, în care, apoi, țăraniul lui Vlad-vodă, musceleniul aceștia cu fața rotundă, ochii negri și trupul vînjos, au toropit pe ungunii mării sale puternicul crai Sigismund, care a fost apoi și împărat. Un val de aer rece ne lovește în față. E sufletul aspru al strîmtorii, precum Dîmbovicioara grăbită e seninul și bucuria ei. De o parte și de alta a cărărușii pietroase, apărată cu parmaclîcuri de lemn, părății nemărgenit de înalți ai stîncii pustii sprijină o șuviță de cer albastru-șters. Brazi detunați atîrnă de-a lungul scoarței sure, cu jalnicele lor crengi uscate. Iar în cîte un loc ca prin minune un mîndru fag hrănit de apa limpede își deschide brațele verzi, răstîgnit pe stîncă dreaptă. Ca o amintire a pajiștilor

mirositoare, a câmpiilor înflorite din locuri senine, câte un clopot vînat se ițește din smocul frunzelor mărunte.

Măreța temniță se deschide acum : e un ochi de lumină, de verdeață. Dîmbovicioara se încălzește la soare, înainte de a pătrunde în grozăvia strîmtorii ; apoi încă odată aceasta o cuprinde în brațele ei zdrențoase de aspră stîncă cenușie. Acuma sîntem liberi.

De la căsuța albă de colo, la capăt, se deschide un drum înverzit, care suie pe nesîmțite la peșteră. O țărancă bătrînă, adusă de spate și sfrijită pe oasele ei țapene, a adus lumînări ; și pe lîngă dînsa se adună, văzîndu-ne oameni de omenie — căci altfel se tem de nemții, de ungunii cu vorba neînțeleasă și aspră, cari se sprijină în ciomege cu vîrfuri de fier — o droaică de copii. Înainte păzește un băiețel cu genunchile goale prin țăarii ruți, cu o cămășuică înflorită de arnici negre : și ce mai căciului țuguiat pe părul lui bălan, tuns scurt ! Apoi vin două fetișcane care mărturisesc că sînt în clasa a patra ; cu cozile pe spate, o cămășuică înflorită mult în arnici negre și fotă roșie ; și mai la urmă altă fetiță tot așa, cu ochii negri și părul bălan, zburlit și dîrz, pe care celelalte o punnesc pe ascuns fiindcă prea se amestecă în toate rosturile. Tocmai la capăt, unde, deasupra scărișoarelor de lemn, se deschide înalta poartă ce pare săpată de mîni de om, se adaugă o altă bătrînă, grasă, roșie și vorbăreață, care pornește a spune că aici sînt oameni buni, cari se ceartă, adevărat, „pentru văcuța dumitale care a intrat în curtea mea“, dar se împacă a doua zi chiar, căci nu pot sta doar așa prea multă vreme.

Acum în peșteră ! Băbuța sfrijită și gîrbovită, care tace, scoate bucăți de lumînări albe, de făcioare galbene, și le întinde fiecăruia : „Ține !“.

Întîi, întunerecul din fund îți cam ia ochii. Vezi atît, că te înfunzi într-un negru beci sălbatoc, cu păreții coșcoviți, buboși. În dreapta și în stînga sînt alte

adîncituri, închise, pe cînd, înainte, lumina descopere într-una gurguie grosolane, crengi groase, strîmbe, chipuri grosolan cioplite, împărțite în două, lungi guri de iad, de pe care picură, *asudă* prelingerii leneșe de apă. „Acestea sînt *închipuiri*, ca berbecele, ca mielul, ca cerbul, ca boul“. — „Jucării ale lui Dumnezeu.“ — Da, zice bătrîna oftînd, că el face toate, și pe noi. Și, uite, aici e altarul, cum îl vedeți, cu masă, cu scaune : aici a stătut pustnicul, de mult, dar de atunci au mai stricat oamenii.“

Ne întoarcem : pasul lunecă pe bolovanii umezi, luminile zboară roșii pe părății îmbrobonați. Și deodată în fund năvălește un sul de albă lumină rece, care vapsește crud colțuri de piatră ; pare faptul unei zile de iarnă. Și la cîtiva pași mai departe poarta se înfățișează închizînd în pătratul ei ca o tablă de argint luciu, care e lumina cea bună a zilei.

Și iarăși suișul șerpuitor, ocolirea necurmată a „pietrelor“, a munților din ce în ce mai acoperiți de păduri. Case nu sînt, decît numai într-un punct singuratec o vilă zîmbitoare pe care o clădise un moșier pentru fiul său bolnav, care s-a stins de oftică la douăzeci de ani și de atunci zăvoarele au căzut la ușa de intrare. Valca Dimboviței, cazanul Posadei au perit de mult în urmă, și nu se mai văd alte văi, alte adîncituri, alte locuințe. Păpușa, încunjurată de neguri care vestesc ploaie:

— „Păpușa are neguri ; mîne cu siguranță plouă“, spune domnul Avram. Luciul scrijelat al Pietrei lui Craiu se ivesc, apoi pier, și iar se arată din nou, înșelînd, cum înșeală orice îndepărtare, asupra locurilor și depărtărilor. Muntele Giuyala se ascutește cu creștetul pe care dăunăzi au ars pădurile, lăsînd țerna sură și frunzișuri ruginite de flăcări. Jos, e vama românească cu acoperemîntul de tablă roșie, iar după cîteva învîrtituri de roată, la un luminiș între muncelile, lîngă

crîșma lui Aron Românul — cu bere de Feldioara și chelneriță cu fotă roșie — stîlpul cu cele trei colori ale Ungariei, care înseamnă stăpînirea străină.

Întorsul se face răpede, în abia două ceasuri ; privilegiile ce se desfășuraseră în răgaz la suiș se amestecă în goana coborîșului. Abia ai plecat de la Podul Dîmboviței și ești în Rucăr, a cărui frumoasă biserică nouă îl vestește de departe prin turnurile ei.

Și acum, cu toate prevederile de furtună, se lasă o minunată seară caldă, cu cerul senin, a cărui catifea negrie e țintuită cu stele tremurătoare. Cînd se închide hanul cu două rînduri și cîrciumele-și sting luminile și trăsurile se duc în drumurile lor și lumea s-a culcat prin casele albe, nu se mai aude decît clocotul apelor riului fără astîmpăr, limpede acum în atîta liniște.

A doua zi drumul spre Cîmpulung e plin de căruțe și cară. Pe o înălțime scociorîtă de cazmale, femei duc pietrele cu vagonete ; la acest lucru, la clăditul caseilor și la atîtea munci grele, ele sînt prin aceste părți tovarășul neobosit al muncitorului, tatăl sau bărbatul lor.

Iată acum iarăși Nămăeștii (de la Nemoiu), cari, văzuți în față, sat și mănăstire împreună, dau o întipărire mai puternică și mai bogată. Pe o cărare pietruită te urci spre o biserică al cărei pridvor singur, prefăcut dăunăzi, e de zid, în afară, pe cînd stranele, catapiteasma și altarul se află în stîncă. O peșteră mică a fost scobită și mai bine și netezită pentru a primi zilnic rugăciunile maicilor, care sînt astăzi vreo treizeci și nu vor fi întrecut niciodată acest număr. Deasupra crește iarba, înfloresc florile și se înalță arborii, și pretutindeni în acest dulce colț de pustietate aromită, pe marginea drumului, de-a lungul îngrăditurii, pe cerdace și pe poliți, la fereși, în tot lungul arhondaricului trăiesc, an de an, bucurînd privirile maicilor și ale drumetilor, mașcatele roșii și trandafirii, garioafele catifelate, sfioșii toporași cu inima de aur, ochiul-boului

deschis spre lumină, condurașii de ceară, gura leului cu potirul închis și învoaltele nalbe cu trunchiurile înalte. Și ele fac rugăciunile lor, care nu sînt mai rele decît altele.

4. GENERALITĂȚI MUSCELENE

Muscelul, un județ mic și puțin cercetat de alții decît de bolnavii cari vin să-și ceară însănătoșirea de boli molipsitoare la Cîmpulung și Rucăr, trecîndu-le în sama sătenilor și mahalagiilor de acolo, n-are numai o însemnătate istorică prin aceea că în el se află acea veche vamă a Dragoslavelor și Rucărului, cu biserici mari — dintre care cea din Dragoslavele e ctitorie domnească, a lui Grigorașcu Ghica — apoi prin aceea că în Cîmpulung dăinuiește încă, deși într-o formă schimbată, „cloașterul“ catolicilor, biserica-mănăstire latină făcută pentru cei dintîi orășeni, nemți și unguri, de legea apusului și în care se mai poate vedea cea mai bătrînă piatră de mormînt din toată țara, a străinului care era județ de Cîmpulung la 1300 ; prin aceea biserică domnească, prefăcută cu totul în veacul al XIX-lea, dar care înfățișează mormîntul lui Nicolae Alexandru voievod, mort în 1364, cea mai străveche lespede de mormînt din toată România, și care e încunjurată încă, măcar în parte, de un zid și un turn străvechi ; în sfîrșit, printr-un număr de biserici și mănăstiri care-și numără anii cu sutele. Muscelul nu se deosebește numai prin frumuseța adîncilor văi șerpuitoare, rotundelor muscele blînde, de la care-și ia numele, a bogatelor fînețe smăltate cu flori, a drumurilor

întortochiate, care aleargă albe la picioarele lor. Acest județ a păstrat mai bine decît oricare altul mîndria nevinovată, demnitatea morală a omului de pe vremuri; în el trebuie să vii ca să vezi pe țaranul cu strălucit port de aur, roșu și alb, pe țaranul cu moșia lăsată din vremea celor dintîi domni, pentru cari neamul lui a luptat și a biruit, pe țaranul cu ograda bine îngrădită, cu curtea plină de coșere și de vite, cu traistica locuință înaltă supt coperișul ascuțit de șindilă, cu pridvorul pe stîlpi, cu adîncă pivniță dedesupt, care îndeamnă la păstrare, case cu două rînduri, cu multe încăperi, în care cămările de oaspeți așteaptă cu plocatele și țesăturile lor oaspetele primit în prag de țaranca nobilă, cu părul bogat și frumoșii ochi negri, bine deschiși.

Cîtă vreme literatura noastră dădea numai chipuri de țărani falsi sau de țărani ideali, cari erau din toate ținuturile și din nici unul, țăranii lui Alecsandri scâlțați în fericire și înfloriți de un dulce zîmbet ca pe pachetele de ciocolată sau pe tablalele zugrăvite anume, ori țăranii altora mai noi, oameni de patimi, răi, de avînturi sălbatece, vînjoși, crunți și apucați, mușcîndu-se în dragoste și dumicîndu-se la o răzbunare, întocmai ca fiarele munților, țaranul muscelan, o mîndrie a neamului, zăcea uitat în acele frumoase clădiri albe din curțile de bielșug, supt mușuroiul despoiat de pădure al muncelelor ocrotitoare. Astăzi, el iese la iveală, uimind prin nouitatea, ca și prin frumuseța lui.

Dacă ar fi vrut să-l descopere pentru public un scriitor din altă parte, i-ar fi trebuit multe și grele călătorii. Țaranul român de oriunde se dezvăluie greu aceluia pe care nu-l cunoaște, chiar aceluia care, vorbind limba lui și purtînd portul lui, vine din alt sat. Dar cel din Muscel, chiar dacă ar voi să se împărtă-

șească unui drumeț literar, ar trebui să-i dea atâtea lămuriri nouă despre atâtea lucruri deosebite — căci datinile și rosturile lui, vechi ca lumea, nu se mai pot mîntui de arătat — înțeît acesta nu s-ar fi simțit niciodată cum se cuvine în subiectul său.

Trebuia un fiu al Muscelului, un fiu de la țară, din marile sate luminoase, cu aierul tare, care ridică în obraji acel sînge mult și pune acea flacără tare, pentru a vorbi după cuviință despre „casa din Muscel”. După cuviință, aceasta înseamnă și cu adevăr, și cu nevino-văție, ca naivitatea caracteristică acestor oameni și cu o curăție fără păreche, cu o măsură țărănească precum afli, de alminterea, în toate ținuturile noastre.

El s-a găsit. Un flăcău din Boteni, unul din mulții Ionești ai Muscelului, băiat de moșnean, nici prea bogat, nici prea sărac. S-a născut și a copilărit în sat, s-a întors acolo de la școlile înalte din orașele mari, a iubit și el trup frumos, slobod, în cămașa albă cu flori, a ținut ca o cinste că e de acolo și a cinstit pe oamenii săi pînă și în veșmîntul lor, pe care la orice prilej a fost bucuros să-l poarte. Astăzi își are diploma de licențiat în litere, e profesor de liceu — și a căutat să fie acolo în Muscel, la dînsul acasă ; el va fi printre fruntașii vechii ținutului de unde a plecat ca să se întoarcă mai luminat și mai mare. Iar, cînd simțul adevăratului scriitor îl îndeamnă să puie ceva pe hîrtie, de ce ar putea el vorbi decît de Muscelul său, de tot ce-și amintește, de tot ce-și închipuie potrivit cu realitatea, de tot ce știe despre el și simte pentru dînsul ?

Un timp, au apărut prin *Sămănătorul* schițe care se deosebeau printr-o cumpătare și precizie minunate în fixarea unei vieți patriarhale cu totul nouă. Astăzi, jertfind, fără cuvînt, acele pagini frumoase, d. Ionescu-Boteni — de ce și-o fi zicînd acum Ion Boteni ? — apare cu un volum, acest *Casa din Muscel*, tipărit, fi-

rește, tot la Cîmpulung, și nu undeva prin „străinătate“.

Cu el facem o călătorie în Muscel. Deodată, de la cei dintîi pași, aerul se schimbă : ești în alb lămurit și albastru tare ; un vînt de înviorare vine de la pădurile graniții, culegînd miresme din multele flori pe care le atinge pe coasta muscelilor supuse. Vite albe pasc iarba mirositoare ; oile mocanilor trec în sunet de clopot. Apele curg limpezi, înguste, repezi, de-a lungul „cîmpurilor lungi“ ; copii se zbeguiesc pe mal : cîte unul samănă cu scriitorul, cu călăuzul. Coasele scînteie în soare, prin locurile unde se lucrează cu mulțămirea celui ce are supt opinci pămîntul său. La unele garduri, femei frumoase se apleacă spre drumul pe care a plecat sau vine gospodarul uneori, alte ori dragostea. Se aud vorbe, sigure, puține, prin care ca printr-o străfulgerare vezi în adîncul unor suflete foarte serioase, cu un adînc simț al datoriei și chemării vicții. Ascultă vorbele, și vei înțelege un popor întreg.

Iată o pețire :

— A dumitale fata, neică Nicolae ?

— A mea Ghicuță, a mea. (Și atît.)

Un dor :

— Ți-e dor de-acasă, mă băiete ?

— De ce să-mi fie ? Nu mi-e. (Și, știți, toată inima plînge în el.)

O „țîră“ de curte :

— Da' cine e aici pe locul meu ?

Apoi :

— Bună ziua, fată mare.

— Mulțămim d-tale, nene Ștefane. Uite, noi eram ; înălbim pînzele astea.

— Bine, bine. Numai că o să vă pui la dare, și nu știu, zău, de-ți avea cu ce plăti. (Fata e bogată.)

— Acù...

Și cîte cuvînte ca acestea nu iese din suflete de-a dreptul pentru cine e cuminte, și printre cărturari, ca să le înțeleagă !

De ce le-aș mai înșira în zădar ? Doar cartea, calea stă deschisă.

Poftiți cu Boteni la drum, și, ce-ți vedea, mi-ți spune. Dar rău n-o să vă pară că ați plecat cu dînsul.

V

D Î M B O V I Ț A

1. TÎRGOVIȘTEA

De la Titu, așezat la vreo două ceasuri de Pitești, în șesul dunărean acum, o linie de drum de fier se desface spre nord, paralelă cu linia Slănicului și cu celalt drum, marele drum internațional din valea Prahovei. Dar această cale din valea Ialomiței nu urmărește nici o legătură cu străinătatea, care e și aici Brașovul, ce se atinge prin Predeal. Ea nu poartă, ca linia Slănic, bogății din adâncul pământului României. E o linie locală, care unește cu centrul capitala județului Dîmbovița, o linie de folos militar, fiindcă atinge, mai departe, fabrica de pulbere de la Lăculețe și, vara, o linie pentru bolnavii cari se duc la băile Pucioasei.

Și, în sus, străbați tot șesul, un șes fără daruri deosebite ale naturii, așa încît satele ce-și împlîntă casele în pomii livezilor păstrează mai toate vechea căciulă de sărăcie a stuhului și cocenilor. Ici și colo se văd risipite poteci de pădure sau întinderi de desișuri încîlcite.

Deodată o linie albastră se înalță la stînga supt cerul nchotărît al sfîrșitului de toamnă, o linie dințată de vîrfuri. Undeva în fund vor fi Carpații, pe cari acru nu e destul de limpede ca să-i arate. În față sînt însă

munccelele, a căror împărăție de vii și livezi începe aici. Din ce în ce, ele se deslușesc, goale, scrijelate de dungii, sau păstrînd încă frînturi roșii și galbene din velița lor, pînă dăunăzi verde de o puternică viață.

Iarăși o vîrcă de arbori în jurul înălțimilor. Ea nu pierde însă înaintea vederii, pripită de mersul trenului. După micile căsuțe, vine un turn de biserică mare, apoi altul și altul. Ele se grămădesc în sfîrșit, împreună, la un loc cu clădiri orășenești învălmășite. E Tîrgoviștea, fosta capitală pe care o acopere giulgiul de aur învechit al amintirilor, e Succava Țării Românești, dormind în umbra bisericilor sale, care-i sînt strălucite monumente funerare.

Cînd te cobori însă de la gară, în mijlocul multor călători, între cari cu deosebire țărani, pe cari-i aduce trenul de dimineață, n-ai crede că te afli pe pragul mausoleului. Un bulevard lung, drept, bine pavat, peste care atîrnă, între stîlpi, lămpi moderne, iar, de o parte și de alta, vaste locuri goale, grădini, livezi bine împrejmuite, vile foarte cochete. S-ar părea că această stradă curățică inaugurează un oraș nou al viitorului.

Strada duce mai departe, între clădiri cu două rînduri, unele nouă, altele refăcute: cîteva case arată lîmpede un trecut care e însă cel de alaltăieri abia. Aici sînt prăvălii, aproape numai românești, cîteva berării. Mai încolo, pe lîngă o mare școală ajungi într-un cartier de oameni begați, cu case care au o bună înfățișare: întocmai precum Calea Victoriei, comercială în cea mai mare parte, se mîntuie cu vilele boierești dintre Calea Griviței și Șosea.

Acesta e însă numai salonul de primire actual, locul de primblare, sediul autorităților: o primărie, o prefectură și un tribunal, care ar ședea bine oriunde — și taraba negustorilor de astăzi. Oriunde te-ai uita însă, în dreapta ori în stînga, vezi rămășițele, umile sau glorioase, întregi sau ruinate, ale vechii cetăți.

În dreapta, urmele sînt mai rare și mai puțin însemnate. Ai totuși biserici din al XVII-lea veac, cu turnuri de zid, ale căror ferești înguste, tivite cu brîne săpate, arată o înrudire cu minunea de la Curtea de Argeș sau cu aceea, mai puțin scumpă, dar nu mai puțin frumoasă, care se află aici, în vecinătate. Casele parohienilor de altă dată ai acestor biserici au rămas pe alocurea în picioare. Coperemintele țuguiate, de vechi șindilă neagră, se razimă pe stîlpii suptirateci ai pridvoarelor umbroase, pe cînd o prelungire ca un sfîrșit de coif ocrotește cămara și bucătăria.

În dreapta, încă din vecinătatea gării, răsare, în haina strălucitoare a unei reparații, trandafirie și albă, Mitropolia Țîrgoviștii, total prefăcută, cu pridvorul ei așezat pe șase stîlpi, cu turnul unic, prea suptire, ridicat pe o temelie înaltă. În față, e un turnuleț stricat, și o poartă de lemn, pecetluită cu numărul unui ordin al Ministeriului, închide intrarea prin vechiul zid de cărămidă. Un arsenal e în coasta bisericii, a cărei reparație e oprită în loc de lipsa de bani și de lipsa, mai puțin scuzabilă, de socotelă. În față se desfășură, marginită de mici prăvălii urîte, o piață nespus de murdară.

Iată, într-o strădiță transversală, armonia simplă în proporții vaste a bisericii Stelea, pe care Vasile Lupu a înălțat-o în ceasul împăcării, pe pămîntul Capitalei muntene, unde nădăjduise atîta vreme să între ca dușman biruitor. Pe acest loc trebuie să fi fost însă înainte o clădire mai veche, căci la o poartă lîngă zidul turnului masiv, străbătut de două ferești de pază, văd o piatră ce pare să fie de supt Radu-Vodă Șerban (1601-11), și ruinele de case ce se ridică din pașiștea cimitirului sînt, după tradiție, rămășița locuinții celor mai vechi vlădici Țîrgovișteni. Dar biserica de astăzi e întregă a lui Vasile-vodă și a isteșilor lui meșteri moldoveni, cari au făcut stîlpii, liniile șerpui-

toare și îndrăznețe ale brâielor de podoabă din fațadă, cari au încunjurat turnurile de cingătoare cu boabe de smarald a frumosului smalt verde.

Mai departe, după desfășurarea stradei Domnești, curată și cu casele cuviincioase, apare Biserica Domnească, o clădire adeseori arsă și prefăcută, puțin schimbată pe din afară, în această ultimă înfățișare a ei, și încununată cu trei turnuri mari ce se îndeasă unul în altul. Apoi, chiar lângă dînsa, cuprinsă parte în curtea bisericii, parte în a noului spital, Curtea veche.

Acum se văd, din acest rar monument al arhitecturii noastre laice, încăpătoare, trainice și modeste — după însăși firea poporului nostru — numai pivniți adînci, unde, în puterea unui contract cu primăria, bragagii sîrbi și-au făcut ghețăriile, odăi mari și mici, care n-au niciodată mai mult decît trei pereți și cărora li s-a spulberat de multă vreme acoperișul și li s-a năruit fruntea păreților ; apoi o culme prin care se crapă două ferești moarte. Un mare turn rotund, al Chindiei, de unde se pîndește focul, arată în mijloc zidurile-i prefăcute în veacul trecut. Iar, în dreapta și în stînga, despărțind curți, întrînd în case mai nouă, cu sau fără spoiala varului, boltindu-se peste strade urîte, strîmte, noroioase sau plîngînd în singurătatea pustie, acele ziduri de cărămidă trainică, pusă în lung și în lat, îmbinată cu bolovani, înaintea cărora seimenii turbați de bielșug au oprit pe bătrînul patriarh Matei, stăpînul lor și domnul țării ¹.

De atunci înainte, de la uciderea sfetnicilor de căpetenie ai domnului care zăbovisе prea mult între ai săi, de la închiderea porților cetății înaintea celui ce se cuvenia să-i aibă cheile, de la moartea lui Matei în mijlocul părerilor de rău, ca un blăstăm apasă asupra vechiului scaun de domnie. În 1655, la București, sei-

¹ Azi, d. Virgil Drăghiceanu a găsit în adînc palatul de cărămizi al lui Mircea întîiul (1939) (n. a.).

menii seceră ca grîul copt capetele celor mai mulți dintre frunțașii țării : lăcomia lor despoaie casele și pîngărește bisericile, care rămîn cu părății goi. Peste trei ani, Preda Brîncoveanu e tăiat aici, în „casele domnești“, de armașul păgînului Mihnea-vodă. Peste cîteva luni, beșliii turcești ai aceluiași tiran aruncă pe ferestrele care s-au făcut țarnă pe urmă, trupurile zugrumate ale multora dintre cei rămași în viață, și dorobanții le calcă în picioare, pe cînd odăile răsună de cîntecele de triumf ascuțite ale muzicii turcești.

Apoi calăii se duseră și ei, spre pribegie și nenorocire. Străjile părăsiră locurile lor de pază. În curtea măcelurilor se făcu liniște, liniște. Șindila putrezi, și cărămizile căzură în sălbatca împleticire a buruienilor, crescute din pămîntul frămîntat cu sînge.

Dar iată că sosește domnia de bieșug și strălucire a lui Constantin Brîncoveanu. Pompa stăpînirii se întoarce iarăși în odăile cu totul prefăcute. Sînt din nou sfaturi, serbători, muzici ; cu toate că, în vremea de înjosire și supunere, zidurile, ajunse zădarnice, nu se mai apără. În toamna anului 1713 vin încă la Tîrgoviște, în vremea cufesului viilor din deal, bătrînul voievod, doamna, coconii, nurorile și micii nepoței, împreună cu obișnuitul alai. Dar, la Paști, aceiași oaspeți veseli pornesc, cu cenușa pe cap, spre temnițele și piețele de ucidere ale Constantinopolei.

Curțile domnești se înmormîntară iarăși, și an de an încheieturile lor de piatră se desfăcură. Spiritul plecase de pretutindeni, și nu mai era nici o milă pentru amintiri. Poeți romantici veniră numai, la începutul regenerației noastre, să cheme umbre prin cîntecele lor și, pentru dînșii, glasuri tainice, răsunetele durerilor și bucuriilor, șoptiră prin spațiile goale. Bibescu-vodă, căruia-i plăcea să se îmbrace ca Mihai Viteazul, dură din nou Chindia, întru pomenirea trecutului și pentru locuința pompierilor. Și apoi iarăși geniul distrugerii

se puse la lucru, îngropînd, răbdator, casele celor ce s-au îngropat.

În cutare unghi apoi, Sf. Nicolae din oraş s-a înalţă încă bolţi înegrite de focul lui Sinan Paşa ¹.

La Sf. Constantin, care e altfel întregă, solidă şi frumoasă, cad ploile şi se îngrămădesc zăpezile iernii prin coperişul sfărîmat, pentru punerea la loc a căruia lipsese deopotrivă banii tuturoră şi ai fiecăruia ².

Lîngă bisericile mari, altele mai mărunte, cu turnuri de lemn şi tablă, şi cimitire înflorite cu cruci proaspete. O nouă biserică a catolicilor, într-un ungher de mahala puţin locuită, o biserică fără venituri, pentru credincioşii cari au fost altă dată mai mult decît pentru săracii ce sînt acuma.

Din stradele ce merg alături cu cea mare, una străbate printre două şiruri de căsuţe mici şi se ridică pe platoul unde ştau căzărmiile de la Teiuş. De jur împrejur privirea se opreşte în păretele albastru al înălţimilor roditoare, al muncelilor împădurite. Trăsuri, breakuri, cară se urmează necontenit pe pietrele şoselei; companii trec în sunetul goarnelor, grupe de ţărani cu faţa rotundă, aspru tăiată — amintind chipul caracteristic al lui Eliade Rădulescu, cărui i s-a înălţat un monument lîngă gară — sau de urîţi ȝigani din sălaşele de robii ale mănăstirilor de odinioară, vin din toate părţile sau se odihnesc pe marginea drumului ori lîngă carele desjugate.

Apuc în dreapta, pe lîngă linia căii ferate. Jos, într-o luncă de arbori deşi, trece Ialomiţa, ruptă în şuviţi ce scinteie albicios supt cerul nehotărît al dimineţii de toamna. De-o parte mărgeneşte o rîpă înaltă, de alta, patul de pietriş răs olit se înfundă în tufişuri uscate.

¹ O comparaţie idiotă a înlăturat tot acest sacru trecut, şi ea este o ruşine pentru ignoranţii cari au tolerat-o (1916) (n. a.).

² Azi e acoperită de Comisiunea Monumentelor Istorice (1939) (n. a.).

Vite rățăcesc printre moșunoaiele malurilor, și chiotele păstorilor caută să le adune de pe cărările lor de rățăcire. Cîțiva muncitori își fac de lucru prin porumbiștile care se înfățișează brune ca sumanele acelor ce în primăvară o să li aibă grija.

De la un mare pod de fier prin care se mîntuie strada ce vine de la Curte, o șosea se desface în sus, spre dealul de vîi, în fruntea căruia se ivesc din cea mai mare depărtare frontoanele galbene ale caselor Mănăstirii Dealul. De amîndouă laturile drumului bine pietruit bătrîni copaci își apleacă ramurile spre o înfrățire dătătoare de umbră, binecuvîntată în lunile de arșiță. Cîte un canton, cîte o berărie părăsită acum în toamnă, o cazarmă pentru călărași cu schimbul. Apoi șoseaua prinde a șerpui în linii largi printre viile despărțite de garduri de nuiete și spini, sămănate de căsuțe. Acestea sînt „viile“ boierilor mari și mici de altădată, și biserica de pe culme e „Sfîntul Nicolae din vîi“.

Deodată-i vezi numai vîrfurile turnului celui mare, precum și o bună parte din cel de intrare, făcut din nou, în forma apuseană de la Tismana, pe vremea domnilor Regulamentului Organic. Clădirile din față, foarte bine îngrijite, cuprind școala copiilor de trupă, viitorilor sergenți, și micii soldați se adună tocmai pentru a primi mîncarea de amiazi în vechi chilii de unde au plecat călugării, cu hrana și băutura lor îmbielșugată. Sunete de trîmbițe se răsfrîng, lovindu-se de zidurile galbene.¹

În mijlocul curții interioare vezi în sfîrșit biserica de îngropare a domnilor vechimii.

¹ Acum e, în loc, un colegiu de exerciții fizice ca în Anglia și de disciplină militară. Clădirile sînt însă incontestabil urîte și masa lor, încunjurînd prea de aproape biserica, o copleșește. Ca de obicei, zidim fără orientare în mediul natural ori în acela al edificiilor anterioare (1916) (n. a.).

Lespezi mari de piatră prinse cu scoabe de fier alcătuesc păreți de o putere neobișnuită în grosime și-n înjghebaria lor de stîncă. Două turnulețe octogonale în față, unul mai mare la mijloc. Cele mai delicate și mai felurite horbote de piatră încunjură pisania împărțită la dreapta și la stînga ușii de intrare sau împodobesc baza, tivesc fereștile turnurilor. Gustul cel mai ales s-ar opri fermecat înaintea acestei armonii durate pentru o mie de ani.

Radu-vodă, mare prin credința sa și prin felul regal cum își înțelese domnia, voise să facă din această minune a artei orientale locul de veșnică odihnă, domnescul sepulcru al său și al famiei sale. Dar norocul nu aduse împlinirea visurilor lui de trăinicie întemeiată. Războiul hotărî asupra moștenirii lui, și urmașii pe cari i-i dădură luptele, se strînseseră între străini sau de moarte silnică. Alții ținură, ca Neagoe, noul Basarab, să-și aibă mormîntul în ctitoria lor. Doi singuri coborîtori ai lui Radu, doi tineri voievozi nenorociți, sînt ascunși supt lespezile de la Dealu, pe cînd capul, dezgropat, al întemcietorului chiar, un craniu fin, de formă lungăreață, stă astăzi pentru priveliște, „împodobit“ cu slove lămuritoare, într-o meschină cutiuță de sticlă.

Lîngă el, purtînd pe luciul său de fildeș aceeași naivă batjocură, se vede o altă hîrcă. Fruntea fuge puțin spre creștet, clădind o înaltă boltă pentru gînduri neobișnuite, al căror zbor s-a curmat de trei sute de ani. Gropile ochilor sînt largi. Rădăcina nasului pornește într-un unghi mic. Oasele obrazului răsar înspăimîntător de ieșite. Bărbia e mică însă, blîndă. Acest cap a fost desfăcut cu sabia de pe un trup hăcuit cu barda. El a stat aruncat pe cîmp într-o zi ticăloasă. Sus înima ! E singura rămășiță ce se poate vedea din Mihai Viteazul, și neamul românesc n-are destule bogății pen-

tru a răsplăti printr-un strălucit mormînt cîntea ce i-a făcut-o acest om.¹

De pe terasa înaltă de piatră, supt care se zice că ar trece un măreț drum boltit supt pămînt, se vede, în lumina blîndă a amiezii de toamnă, largul șes, străbătut de dînga sclipitoare a Ialomișii, casele, turnurile albe ale Tîrgoviștii și, mai aproape, vîrfurile, rîpile dealurile acoperite cu verdeață urcată din care răsar arborii golași ai livezilor ce încep a-și dormi iarna.

Orașele noastre vechi se alcătuesc toate dintr-o cetate pe o culme de deal și dintr-un tîrg care se desfășură în vale. Se caută mai ales astfel de dealuri care se ridică deodată în mijlocul unei cîmpii netede. Apa care curge de-a lungul acestei cîmpii e privită ca un neapărat adaus, de siguranță, în acelaș timp, și de frumuseță. Astfel, lîngă apa Sucevei, care se desfășură larg printr-un șes mănos, se înalță dîlma de lut galben ; care poartă Suceava, cetate. Pe mabîl jos al rîulețului Bahlui, pe care-l soarbe de atîtea ori căldura verii, se ridică movila rotundă a Cetățuiei, supt paza căreia s-a strîns la un loc, în cursul veacurilor, orașul Iașului, scaun de domnie. Nu au altă înfățișare nici Bucureștii : jos, întinderea de pămînt bun de pășune și de arătură ; Dîmbovița-i poartă încet apele îngreuiate de mocirla locurilor joase ; pe dealul de la Mihai-vodă, unde a fost odată palatul domnesc, înnoit și în timpuri mai nouă, s-a pus, prin cetatea Bucureștilor, temelia marelui oraș care era să se dureze cu timpul. Craiova olteană are Jiul în vale ;

¹ Mormîntul cel nou, de marmură, în stil arhaic, e gata. L-a făcut Ministerul de Război. El așteaptă însă gol ceasul cînd vom fi vrednici să coborîm în el, pentru odihna de care e vrednic, în giulgiul de glorie ce-i trebuie, pe strămoș (1916). S-a făcut cu toată cîntea cuvenită [...] 1939 (n. a.).

pe înălțimile ce poartă astăzi case sărace, vor fi fost cele mai vechi clădiri de apărare ; satul de supt ele a strâns negustori, țărani mărginași, slujitori, slugi, robi de la curțile boierilor, de la deosebitele lăcașuri bisericesti, și a putut ajunge oraș. Dintre scaunele dintâi ale domniei muntene, Argeșul poartă și astăzi pe o culme fărâmile bisericii Sf. Nicoară, care era paraclisul Curții în veacul al XIV-lea ; casele se înșiruiesc de vale și, dincolo de linia copacilor, trece între țărmurile rupte, destul de înalte, Argeșul, care e aici încă o apă mică. La Râmnicul Vîlcii, unde se întâmpla să poposească domnii de peste Olt — unul a fost și omorât aici — o bisericuță păzește pe un vîrf de deal, arătînd unde au stat odată străjerii domnești ; casele, livezile se strîng apoi în jurul episcopiei, clădire mult mai tîrzie ; ceva mai departe linia Oltului se taie adînc. Dacă la Cîmpulung e astfel, aceasta se lămurește prin faptul că aici voievodul a fost numai un oaspete într-un oraș mult mai vechi, făcut pentru negustori la un cap de țară, în gura unei trecători a Carpaților.

Deci și Tîrgoviștea a trebuit să înceapă de pe acel frumos deal, îmbrăcat astăzi că și acum patru-cinci sute de ani în veselul veșmînt al viilor și încununat cu ctitoria lui Radu cel Mare, cu odihna lui Mihai Viteazul, Dealul prin excelență. Despre vechea biserică, de lemn întîi, apoi de piatră — poate chiar dintru început de piatră — care a fost acolo, n-avem firește, nici o știință. Cînd, la 1500, Radu cel Mare, om de o evlavie deosebită, se hotărî a face în Tîrgoviște o biserică asemenea cu care să nu se mai afle una în tot cuprinsul țării, el trebui să dărîme aici, înainte de „a zidi și a înnoi și a ridica din temelie“. Din clădirea umilă și fără frumuseță de la început, vine mormîntul lui Vladislav voievodul din

veacul al XV-lea, mort deci și îngropat în Tîrgoviște, căruia-i ridicară un ciudat monument în formă de sicriu Craioveștii, Barbu și Pîrvu, împreună cu frații lor, pentru că Vladislav făcuse din tatăl lor, Neagoe din satul Craiovei, un boier al țării.

Această biserică a Radului-vodă e de o frumuseță deosebită și nu stă mult mai prejos decît cea de la Argeș. Clădită de meșteri răsăriteni, după norme bizantine, totuși, în proporții și în podoabe, cu un pronunțat amestec de înrîurire a Renașterii (desigur că venetieni au săpat frumoasa inscripție care se desfășoară de amîndouă părțile ușii), ea trebuie să fi avut însă altă înfățișare în cele dintîi timpuri. Astăzi, ea suferă de înălțarea prea mare, de căptușirea cu prea multe clădiri a zidului de împrejmuire, unde e acea școală a copiilor de trupă, clădită în vremea domnilor Regulamentului Organic, și, pe lîngă aceasta, ea a fost cu totul despoiată și prefăcută în lăuntru, scoțîndu-se și oasele morților, capetele lui Radu-vodă și lui Mihai Vitcazul, din morminte.

Necropola aceasta a fost înlocuită însă îndată prin cea din Argeș, făcută de Neagoe, urmașul lui Radu, pentru neamul domnesc cel nou. Dar Pătrașcu cel Bun, din neamul lui Radu, se îngropă aici, adus de la Rîmnicul-Vîlcii, unde murise, și tot aici s-a adus capul lui Mihai, fiul Pătrașcului. În sfîrșit, un tinerel domn dintre Movilești, Mihăilaș Movilă, ginerele lui Radu Șerban, se odihni și el la Dealu.

Pe la sfîrșitul veacului al XVI-lea însemnătatea trece de la cetatea de sus la orașul din jos, unde Mircea cel dintîi făcuse biserica îngrijită, ale cărei însemnate urme s-au descoperit de d. Virgil Drăghiceanu.

Aici, încă din depărtate vremuri, stăteau amestecați unguri, sași și români, poate, încă din veacul

al XV-lea, raguzani chiar, din depărtatul oraș de la Marea Adriatică. Toți aceștia erau în târgul adaus pe lângă domneasca cetate, în „tîrgoviștea” acestuia. Aveau în fruntea lor pe obișnuiții pîrgari și județ, cari lucrau și scriau în numele „tîrgoveților”. Românii începură de la o vreme, prin veacul al XVI-lea, a birui și cu numărul și cu bogăția și cu însemnătatea : județ era pe la 1530-40 un Mitrea, care scria brașovenilor, arătînd că tîrgoviștenii sînt gata să lase vechile legături de negoț cu Sibiiul și să vie în acestălalt oraș de margene, dacă li se va învoi a duce mai departe la clienții lor de pînă atunci marfa care nu s-ar putea vinde la Brașov în curs de două săptămîni.

Biserica ungaro-șasilor, așezată în margine, Sf. Francisc, precum și o altă biserică, tot catolică, aveau de la o bucată de vreme numai foarte puțini credincioși, deși Mihnea-vodă, din anii 1577—91, întărește vechile privilegii de scutire și stăpînirea asupra unor moșii din acest ținut, precum era Șotînga. În schimb, răsar în deosebite locuri biserici de piatră ori numai de lemn ale românilor de lege răsăriteană. Se numără multe — pînă la patruzeci chiar : din cele făcute de negustori sau de boieri (căci domnii de la Mircea Ciobanul încoace lăsaseră Tîrgoviștea, trecînd la București, unde puteau fi mai ușor apărați și răzbuiați de turcii giurgiuveni). Din ele, cunoaștem numai Sf. Nicolae de jos, care păstrează toată vechea ei înfățișare.

Unul din domnii acestui veac al XVI-lea care avea aplecări față de creștini, din apusul cărora venea — tocmai din Italia, a cărei limbă o vorbea în versuri, și din Franța, unde fusese un curtean prețuit la curtea lui Henric al II-lea — Petru Cercel, își făcu pentru întîia oară case de locuință în oraș și

pentru el, pentru Curtea sa clădi lângă ele o biserică. Aceasta trebuia să fie așa-numita „Biserică Domnească“.

Din case ca și din biserică n-a rămas nimic.

La 1595 răscoala lui Mihai Viteazul aduse după sine năvălirea vizirului Sinan și cucerirea Tîrgoviștii de turci. Aceștia voiau să rămîie. Deci ei prefăcură bisericile în moșchei. În același timp vechiul scaun de domnie fu întărit puternic. În locul vechii îngrădituri de pari bătuți în pămînt — felul obișnuit de a se împrejmui orașele noastre — în cîteva săptămîni se înălțară, prin mîinile atîtor ostași, cele dintîi ziduri. Ele fură făcute după tradiția turcească, așa cum se poate urmări în Constantinopol, prin aștea locuri, din bolovani înecați în ciment și încadrați cu cărămidă. Două porți, căptușite cu fier, apărau intrarea. Apa Ialomiței fusese adusă în trei fîntîni pentru vreme de asediu.

Cînd Mihai se întoarse din munți cu Sigismund Bathory, principele ardelean, el încunjură noua Tîrgoviște turcească și-i bătut zidurile timp de trei zile cu tunurile sale. O cuceră la urmă, dar în ce stare ! Focul arsesese atîtea din biserici — și azi se vede ¹ fumul la biserica Sf. Nicolae. În nici un lăcaș dumnezeiesc nu se mai putea face slujbă : cînd trebui să jure credință, în 1598, trimșilor împăratului creștin, Mihai îi duse la Dealu, dar poate că o făcu și pentru a sta în biserica familiei, înaintea mormintelor tatălui și bunicului.

Ca un înviator al Tîrgoviștii trebuie privit Matei Basarab. Desigur că el a prefăcut biserica lui Cercel, deși inscripția mai tîrzie nu spune aceasta. Aici s-a îngropat el întîi, pînă i se duseră oascele la Arnota

¹ Se vedea. O reparație stupidă a distrus și această urmă a unui tragic trecut (n. a.).

— aici, unde-și coborîse oasele singurul său copil, ce purta același nume, și unde dormea un somn de veci, care n-a fost tulburat decît de mîinile hoților de morminte, cumintea lui Doamnă Elina. Tot atunci Vasile Lupu, împăcîndu-se cu Matei, dădu Tîrgoviștii biserica, așa de deosebită, moldovenească și cu podoabe gotice, a Stelei.

Constantin Basarabul, urmaș al lui Matei, arată aceeași iubire vechii reședințe. Doamna lui, Bălașa, făcu din temelie biserica Sf. Vineri. Aici se petrecură ticăloșiile răscoalei celei de-a doua a seimenilor, care nu jertfi numai o sumă de boieri, între cari bunicul lui Constantin Brîncoveanu, ci dezgoli de podoabe toate bisericile, lăsîndu-li numai piatra zidurilor, cum se plînge un contemporan.

Biserica Sf. Nicolae, zisă Simuleasa, are drept ctitor pe un vel-căpitan de sîrbi al lui Constantin-vodă, pe cînd biserica, azi dărîmată, a Buziucăi purta numele unui sluger, apoi clucer al lui Matei-Vodă. În zilele acestuia se astrucau morți în Biserica tîrgului. Mai veche e biserica din Mahalà, unde zac boierii din Cornățeni, neamul vestitului Socol Cluceru din înțîia jumătate a veacului al XVII-lea.

Cînd nu se ținea de războaiele sale îndrăznețe și nesocotite, grecul care-și zicea Mihail și pe care lumea l-a poreclit pentru totdeauna : Mihnea cel Rău, locuia aici în bunele case ale lui Cercel, drese și adause de Matei cel gospodar. Din porunca lui, aici se măcelăriră alți boieri fruntași, în sunetele de sălbatecă bucurie ale tabulhanalei turcești, care „zise“, înăbușind țipetele de moarte, „pîină-i isprăvi pe toți“. Apoi, în 1658, turcii, tatarii, veniți să pedepsească pe vinovat, nu cruțaseră Tîrgoviștea nevinovată, și ei răscoliră pîină și cenușa omenească din fundul gropilor.

Ceva din aceste stricăciuni s-a dres de Grigorașcu Ghica, domn grec de neam, care nu locui însă mai ales în Tîrgoviște. El a pus să se învelască biserica și casele domnești.

Prin Brîncoveanu, nepotul lui Matei, Tîrgoviștea își avu ultimele zile glorioase. Biserica domnească fu făcută din nou, după regulele arhitecturii definitive din acest timp, la 1698-9. Tot așa, la mitropolie același bogat și binefăcător ctitor ridică din nou ziduri mai largi. Căsele domnești, de la care au rămas numai ruine neîngrijite, beciuri adînci, ferești goale, negre, lîngă turnul chindiei, al străjii și cîntecelor de seară, păstrat din multe reparații, pentru nevoia pompierilor, aceste case domnești au fost clădite tot de el, Brîncoveanu, care-și împărția vremea între București, Tîrgoviște și moșiile unde-și clădise palate ce mai trăiesc încă.

Pe vremea lui Constantin Mavrocordat, un foc pustii orașul părăsit de cîrmuire. Fără bunătatea lui Grigore Ghica al II-lea biserica domnească s-ar fi dărîmat. Fără Mihai Șuțu din 1785 și soția sa, Sevastia Callimachi — romîncă după mamă și după tată — ploaia care curgea prin coperemînt ar fi distrus din nou biserica : Ienachi Văcărescu, poetul, sfătui pe cele două persoane domnești să cheltuiască pentru o reparație nouă.

E ultima oară cînd un domn vrea bine Tîrgoviștii. Un alt Șuțu, Alexandru, cel din preajma revoluției de la 1821, voi să iea orașului moșia și îndîrji pe locuitori împotriva lui.

Vremurile nouă n-au dat Capitalei părăsite pentru totdeauna decît șoseaua lui Bibescu, de la marginea orașului la Dealu. De la dînsele, Tîrgoviștea așteaptă încă pietate și îngrijirea ce i se cuvine.

Ieșire din Tîrgoviște prin lungi mahalale curate. Spre Cîmpulung pornește o largă șosea, care va fi deseori întreruptă de drumuri defundate și grunzu-roase, de poduri pe care le-au luat apele de munte. Deocamdată însă linia albă se desfășură dreaptă și netedă, străbătută de cară ce se întorc de la tîrg cu deșertul, și merg încet-încet în pasul legănat al boulenilor mărunți cu ochii mari supuși. De-o parte și de alta, pajiste nouă, sămănată uneori cu cicoare și flori galbene desfășurate în rate, ca niște stele. Porumburile sînt înalte, vii. În dreapta, valurile albastre ale muncelilor; apoi pădurile se apropie, cu copacii în front des, prin care nu pot răzbate privirile. Dar sînt numai pîlcuri tinere, puțin înalte, care nu se pot asemăna cu vechii codri moldoveni, cu desigurile de brad ale Prahovei sau cu adîncimile de stejar ale Buzăului.

Mici sate rare, în care locuințele nu sînt deopotrivă. Găsești și coperișuri de stuh cu ochiurile sălbatece de geamuri mărunte ce se potrivesc cu dînsul. Dar de obicei șindila clădită țuguat acopere părăți de gard și lut cenușiu, bine neteziți. Mai pretutindeni sînt împrejmuiri. Și aici roșul florilor de mușcat strălucește de departe pe polița dintre stîlpii cerdacului. Nu e ca în satele de moșneni din Buzău, dar e bine, mai bine decît în acelea dintre satele Prahovei care sînt departe de valea muncitoare a rîului.

Locuitorii au cel mai frumos port din țară. Dacă țărani din Neamț se înfățișează asemenea cu plăieșii timpurilor eroice, în cojoacele lor ca o platoșă și supt pălăriile lor cît o roată de car, aceștia din Dîmbovița, purtători de veșminte albe de pînză, bine strînse pe trup, și de pălăriuțe rotunde, sînt icoana cea mai de-

plină a românelui din munte, sprinten, vioi și isteț. Unele cămăși sînt ca de borangic, și au dungi galbene în lung. Femeile se acopăr pe cap și se înfașură supt bărbie cu valuri de pînză sau mătasă suptire; cămașa, vrîstată cu roșu la umăr, e înnegrită de arnici și luminată de nenumăratele puncte de aur ale fluturilor. Fota, încheiată înainte, e de o bogăție și de o felurime de linii în lung și de podoabe, toate în culori vesele: roșu, galben-deschis, cum nu mai poți găsi nicăiri. Și simțul firesc pentru artă se simte și în unele înflorituri în relief ale caselor, care acopăr părății întregi și dau forme pe care noua artă secesionistă a apusului se căzneau să le descopere astăzi.

Ca și în Neamț și Suceava, săteanul e și aici de o cuviință prietenească care înseamnă pretutindeni neamul nostru cînd e curat de amestecuri și n-a fost schimbat în suflet de destrăbălarea orașelor: în „bună-ziaua“ pe care ei o dau călătorilor nu e însă sfiala, umilința fricoasă a sătenilor din șes, deprinși să aibă stăpîni, cărora li sînt cu totul supuși. Cu cît înaintezi mai mult și te bucuri la vederea acestor alese însușiri, cu atîta ținutul s-a împărțășit mai întins de viața cinstită, timp de mai multe veacuri, de sufletul mîndru și războinic, foarte simțitor pentru dreptate, al moșneagului.

Ca și în părțile Buzăului, sînt aici multe cruci de piatră pe marginea drumurilor. Nime nu se atinge de ele, pentru sfințenia semnului îndeplinit în ele și, tot așa de mult aproape, pentru evlavie ce se cuvine față de strămoși, al căror gînd și ale căror nume sînt săpate acolo în slovele lor bătrîne pe care nimeni nu le mai înțelege, dar pe care tinerii trecuți prin școli le știu că sînt cele din cărțile bisericești. Se pomenesc în buchi întemeietorii, aceia cari au „ridicat“ piatra, soțiile lor, rude, părinți, domnul din scaun. Unele sînt foarte vechi, și, lîngă fîntîna

de la Gemenea, am găsit o înaltă piatră, desăvârșit păstrată, care a fost pusă acum trei sute de ani, în 1597, de frații Buzești, cari amintesc în pisanie de Mihai Vodă cel Viteaz, de doamna Stanca și de tânărul fiu de voievod Petrașcu, care a domnit peste doi ani și el supt numele de Nicolae-Vodă. Dacă te oprești și începi a ceti, ești sigur să vezi apropiindu-se stăpînul locului unde stă crucea, vreun înalt moșnean, bine clădit, cu fața triumfătoare de sănătate, de putere și de blîndeță, care-ți va da o „bună-ziuă” sigură și nobilă și te va întreba cu interes despre înțelesul slovelor pe care nu i le-a deslușit încă nimeni: el va înțelege perfect cele ce-i vei spune și va fi adînc stăpînit de măreția vechimii. Uneori va veni patriarhul în mijlocul familiei sale, rumenii băieți zdraveni cari au făcut școala și albele fete în haine bogate, care rîd ștregărește de vechile date și de Voievozii de demult. Dar astfel de pietre nu se mai ridică aici ca pe la Buzău, unde mai ales călugării urmează vechiul obicei al trainicelor pomelnice sculptate. Ca în Prahova, dîmbovicenii și muscelenii durează pentru sufletele lor și ale răposaților lor mici paraclise de lemn, foarte văpsite și pe din afară; se mai văd aici, supt mici copereminte de șindilă, cruci cu cîte două aripi, tot de lemn, care se ridică din pămînt, odată cu lemnul din mijloc, de care se tot depărtează: toate trei scîndurile sînt acoperite de icoane grosolane — jos stă Adam făcătorul de rău, începătorul păcatului — și de nume care se înădesc neconținut.

Ne oprim pentru amiazi la cîrciuma unui sat unde, dintr-o casă însemnată cu inscripția „Proprietar Popescu”, ni vin neconținut sunete de clavier puțin așteptate într-un colț așa de depărtat.

Se culeg prunele din marile livezi care sînt aici, mai mult decît pășunile și lanurile și pădurile, ca-

racterul deosebitor al ținutului. Crengile, încărcate, ciorchină, ale prunilor cu frunze aspre, fără strălucire sînt ușurate de podoaba rodului lor. Săteanul, nevasta și toată casa sînt prinși la lucru. Coșurile se răstoarnă în carul ce așteaptă dincolo de gardul de nuiele sau de ostrețe foarte bine rînduite și prinse în cuie. Și e o bucurie pe vespile de aur, care, bete de zeama dulce, zbîrnîie și înțepă, și e o bucurie pentru copiii numai în cămașă care-și umplu burtica de prune !

Unii, cari au strîns mai de cu vreme, au și întîns prunele pe uscătoare. Alții, tot așa de harnici, au vărsat coșurile în buțile încăpătoare și înalte, unde fructele fierb și ridică deasupra spuma roșietecă. Iar alții, cei mai înaintați, au și gustat din țuica nouă și-ți dau lămuriri de-ți poți rupe gîtul cu ele, ca acel moșneag care descria ca un drum „boboc“ o coastă pe care puțini cai ar fi în stare să urce o trăsură plină.

Dincolo de Gemenea treci Dîmbovița. Vechea noastră cunoștință bucureșteană, slabă, gălbăgioasă, împodobită cu poduri meschine și scumpe cheiuri pe pârreții cărora cresc însă buruiene sămănate cu hîrtji murdare — e cu totul altfel aici, unde ea este încă țărâna vieaie, iute, cu sufletul curat. Nu o apă ruptă în șuviți ca Ialomița, ca Prahova ; într-un singur curs ea se azvîrle peste prund și bolovani, împistrindu-se de spumă, sare peste piedeci albă de furie, mișcă mori jucîndu-se și amintește, prin neastîmpărul din vara liniștită turbarea ce o cuprinde în primăvara cu toane, cînd cară pietroaie întregi, înecă toată albia, sare de năruie șoselele și vujește amenințătoare la pragul caselor clădite înalt. De o parte, spre Muscel, o stăpînește un munte de piatră cu stratele albe, galbene, roșietece, sure, așezate așa de drept ca și cum o mîna de om dibaci, de uriaș cu bună rînduială, ar fi fost la mijloc. Iar, dincolo, o

tîmplă de deal verde, împădurit, stă ca o sentinelă în fața celei din oastea dușmană. Satul Lăicăi (urmașii lui Laiço sau Laicău) arată case gospodărești, foarte trainic clădite : ele au mai toate cîte două rînduri, amîndouă pentru locuință, cerdace înalte, trepte de piatră. De la frumosul stat pornesc doi călărași, pe cai focoși cari zburdă, trezind șagalnici nori de praf : cînd și cînd, la răspîntii, la marginea lanurilor, la întretăierea drumurilor, pînă la ceasurile de noapte, cînd călătorești cu mîna pe revolver, vom avea acești tovarăși de cale, pe lîngă cari s-a adaus un brigadier îmbrăcat țărănește, care face pe jos drumul de la Văleni la Cîmpulung, îngrijind de calul său bolnav.

Acum sîntem în Muscel, și îndată înțelegi numele acestui ținut. Muscelul înseamnă același lucru ca „muscel“, adică munticel, munte mic, deci deal înalt, pietros. Și așa și este de aici pînă la Cîmpulung, un *singur* muscel. Nu sînt dealuri de lut ca aiurea ci treci pe pămînt negru frămîntat cu pietricele. Nu se văd risipituri, creștături, ruine, alunecări, ca în acele părți, ci pretutindenii ușoara plisă verde-deschis acoperire totul, afară de îngusta linie jupuită a șoselei. Nu poți deosebi deal și vale, șiruri limpezi de înălțimi ; toată întinderea e neconținut boțită, coșcovită, în cocoase, mari, care au nume și sînt numai cîteva, și în cucuie mici, care sînt fără număr, care răsar la tot pasul și n-au nici un nume, firește. De cele mai multe ori sînt numai umflături rotunde dar pe alocurma vezi și dungii, drepte ori strîmbe, muchii ascuțite ca o spinare de vită ; îndeobște însă, pare că-ți stă înaintea o mare închegată în toanele frămîntate ale clocotului. Păduri nu se află nicăieri, livezile sînt numai în sate sau în raza lor, dar copacii răzleți, grupe, per-

dele se înalță pretutindeni, dînd viață, frumosului ținut.

Sate mari nu se strîng, ci casele sînt presărate în toate părțile, stropite pe verdele dealurilor. Din vreme în vreme, trec cară încete, dar adevărata po-doabă românească a Muscelului sînt călăreții, bărbați și femei, cari răsar pe o creastă și se pierd îndată într-o groapă, din care se ivesc iarăși în clipa următoare; în ei par că învie priveliști din vechile vremi ale luptelor pentru domnie, purtate în mare parte cu acești țărani. Turme de oi, cîteva vite albe sînt sămănate pe priporul drumului mare, și băutura o dă rîulețul ce fuge nebunatic, în adîncitura din stînga șoselei.

Se face seară în singurătate. Soarele a scăpărat după nori vineți. Încă odată, toate se aprind de o trecătoare lumină roșietecă, de o fantastică tristeță. Apoi din cerul rece întunerecul cade ca o ploaie de cenușă. De pe vîrfurile unui deal se vede încă o înălțime verde, și, mai sus de dînsa, munții de hotar, în linie vînată. Între dealul cel din urmă și Carpați e deschis „Cîmpul cel lung“, care nu se zărește încă.

Urcăm dealul în noapte, pe jos, pe cînd caili, în urmă, aburcă din greu trăsura, sunînd încet din tălângi. Întunerecul creează păduri și prăpăstii de-a lungul urcușului care nu se mai mîntuie, cu șerpuirile șoselei pustii. Arareori, un căr înnegrește înaintea noastră, venind din sus, și trece mai la vale fără nici un zgomot, ca o fantasmă. Un singur greier țîrîie de două ori, ca de spaimă, în iarba săracă. Secera lui Crai nou e înghițită îndată de norii vineți pe cari-i aduce de la munte vîntul iute, rece.

Și iată că de sus Cîmpulungul apare cu șirurile-i de lumini, într-o îngustă linie dreaptă scînteietoare. Mult deasupra, pe înălțimea de dincolo, păzește o singură lumină de păstor, roșie.

Și spre orașul care asigură acum, de așa de departe, coborîm drumul albicios printre livezi negre, printre case rar luminate și drumeți ce se strecoară tăcuți. Și trecătorii de pe podul deasupra Rîului Tîrgului, soldați, femei, par umbre rele, care pîndesc și așteaptă. Numai lumina întreașă a centrului împrăștie norul de nelămurită tristeță care a învăluit pe încetul sufletele.

3. VIFORÎTA. MĂNĂSTIREA DIN DEAL

Seara spre Viforîta, o mănăstire din vale, care nu se vede, pe cînd zidurile galbene ale Dealului stăpînesc peste toată întinderea; și s-ar părea că mortul de aici și-a ales singur acest lăcaș pentru a cuprinde și mai departe cu ochii, domnește, pămîntul pe care l-a apărut cu sabia cruntă.

Drumul se înfundă pe lîngă dealul cu viile și mănăstirea Sfîntul Nicolae, printre casele de țară ale satului Viforîta, mărgenit de copacii bogați ai livezilor de pruni. Noaptea se coboară încet în lina învălire a întunericului răcoros, care înseninează sufletul.

Încunjurată de înălțimile verzi, înfășurată de livezi, vii și pădure, mănăstirea și grămădește într-o adîncitură pătratul de ziduri, biserica nouă-nouță în reparația ei de deunăzi și căsuțele răzlete. E o veche ctitorie a lui Vlad-Vodă din 1530, dar din zidirea de atunci n-a rămas altceva decît zidul foarte gros, a făcui formă încă a fost adeseori prefăcută. Un cutremur aduse clădirea din nou de pe la 1830, și acesteia i s-a dat acum cîțiva ani, cu cheltuiala Casei bisericii, spoiala din urmă. Icoana doamnei lui

Leon-vodă, înaintașul lui Matei Basarab, îmbrăcată în argint suflat cu aur, destul de slab lucrată însă, această lucrare din 1631 nu se potrivește, cu toată găteala nouă ce s-a uscat abia.

Afară de această icoană, Vîforîta are cel mai bun arhondaric din țară, întemeiat de banul Grigore Brîncoveanu, cu multe odăi de dormit, un larg salon și o interesantă odaie turcească.

Petrecusem seara în acest cadru de veche eleganță a boierilor noștri, pe cînd stareța, înspăimîntată de singurătatea-i fără apărare, istoricește pășanii de tîlhari, lungul șir de prădăciuni și călcări din partea locuitorilor fără frica lui Dumnezeu ai satului vecin. „Uite, domnule, nici băieții cîni nu ni i-au lăsat în pace: unul umblă în trei picioare, altul hîrcie de tusă, pe al meu l-au împușcat ca să-și răzbune.”

E priveghere în ajunul Tăierii capului Sf. Ioan. Policandrele cele mari sînt stinse în biserică; numai înaintea cîtorva icoane chemate mai des în ajutor ard lumînările de ceară galbenă; altele luminează pupitrele unde maicile cîntă rănfoind cărțile de rugăciuni. Chipurile veșnic cernite sînt mîncate de umbră. Troparele se ridică mai mult nesigure, false, obosite, într-un lung cîntec fornăit care sfarmă toată frumuseța tremurătoare sau mișcată a glasului de femeie. Zidurile groase parcă izvorăsc întunec și o apăsătoare jale, din care se desfac numai acele puțin elumini sfioase și plînsul acela monoton al glasurilor obosite, șterse, ce vin ca de supt pămînt.

A doua zi, căutăm prin păduricea nouă, prin vile țărănești, pe poteci și potecuțe, pe care dimineața le-a bătut cu firele de mărghăitar fără număr ale rouăi, calea la mănăstirea din Deal. Vederea se deschide, cînd în stînga, asupra strugurelui de clădiri al mănăstirii, cînd în dreapta, asupra turnurilor multe

ale Tîrgovişştii, ale căror copereminte de tablă nevăpsită scînteie la soare, într-o veşnică tremurătură de arginţ. Sălcii dese ascund cu totul cursul Ialomiţei. Iar clădirile galbene care cuprind acele moaşte tragice, capul tăiat, dezgropat al lui Mihai se înfăţişază tot mai aproape, în sunetul de chemare al vechilor clopote, care vestesc astăzi tăierea capului marelui mucenic pe care biserica-l numeşte Înainte-Mergătorul — cum numim şi noi, cînd visăm mai mîndru, pe mucenicul nostru, care a fost în ceasurile sale de mărire „domn al Țării Româneşti și Ardealului și Moldovei“.

A POTLOGH. GĂISEN'I. CĂSCIO ARELE

Cînd trenul se oprește mai mult la gara Titu, înzes-trată cu vestite plăcinte și crafle, cînd, mergînd la răzleața Tîrgoviște sau întorcîndu-te de acolo, rămîi să-ți îngîni urîtul așteptării cu acest titlu de glorie al localității, îți închipui că numele de Titu, care, pe lîngă toate, sună și roman, acopere cine știe ce tîrgușor curățel, cu strada lungă și dreaptă a prăvăliilor încunjurată de tufoasa verdeață a copacilor bătrîni în cari se ascund ochiurile albe ale căsuțelor de țară.

Ci lasă aceste gînduri de poezie română și romană, călătorule, care, după gustarca neapăratei plăcinte, nu te întorci pe peronul cunoscut de toată lumea, ci ieși pe ușa ce se deschide asupra cîmpului neted din această margine argeșeană a județului Dîmbovița.

O alee de copaci vînjoși duce la o fîntînă cu cum-pănă, și de aici încep să se înșiruiască biete și puținele căsuțe care alcătuiesc tîrgul. Tot clădiri strîmbe de prin anii 1850—60, cînd satul începea să prindă

aripi care n-au mai crescut de atuncea. Rarcori cîte o grădiniță de flori sau altă podoabă arată îngrijire, gust de gospodărie bună. De-altminterea, numărul caselor în care locuiesc particulari e foarte mic. În cele mai multe din aceste cocioabe cu acoperișul deșelat sînt „autorități“ sau așezăminte : școala, banca rurală, „plutonul jandarmeriei“, cu movili de fîn în curte și mașcat roșu la fereastră, farmacia, judecătoria, o primărie cum nu se poate mai dărăpănată. Prăvălii cu titluri mărețe se sprijină în față pe patru pari ca un moșneag cerșitor pe cîrjă ; firește că nu li se zice altfel decît, ca la orașe, în limba cea nouă, suptire : „manufactură de fier“, „magazin de coloniale“ ; prăvălia bărbierului se recomandă mușteriiilor ei țărani ca „salon de ras, tuns și frezat“.

În fiecare duminică e la Titu zi de tîrg pentru țărănimea din împrejurimi. Așa e, deci, și astăzi. Slujba în biserica, zidită la 1863—64, cu un coperiș de lemn care se năruie, s-a isprăvit răpede și degrabă ; lacătul e pus la curtea buruienoasă cu modilci de morminte, cruci ieftene și cîte un frumos „monument“ adus de la București pentru vreun mort de familie bogată. Tot așa de bine lăcătuite trebuie să fie la acest ceas, puțin înaintat, de dimineață și celelalte patru biserici, din satele ce sînt alipite la această comună.

O parte din sătenii de acolo au năvălit pe singura stradă, cu patru prăvălii „moderne“, de la Titu. În marginea drumului, lîngă niște arii de șrîu, s-a întins, supt șoproane și în cruda lumină a soarelui de august, marile tîrg de pepeni, cari zac pe lăvicioare, așteptînd cumpărătorii, alți țărani, cari-i drămăluiesc în mîini și-i ciocănesc cu luare aminte. Astfel s-a strîns o lume întrecăgă în albul port sprinten al muntenilor, în cămășile bătute cu fluturi scîntecietori și foarte îmbielșugat cusute cu arnici roșu, în fotele tărcate și stricate de modă ale femeilor și fetelor. Altfel, nu e

bucurie și mulțămire, deloc mândrie și foarte rareori frumuseță. Despiciînd mulțimea oamenilor slabi și penenilor rotunzi, înaintează, întrecîndu-se biruitor cu aceștia, trei frunțași ai vieții politice locale, rostogolindu-se mîndru printre supușii lor. Îmbrăcămîntea femeiască a orașelor e înfățișată numai de o fetiță care rupăie elegant pe marginea șoselei, într-o rochie scumpă. Iar ca un semn al rînduiei ar fi, nu jandar-mul plin de osînză care trece pe un cal ce se îndoaic, sămănînd și prin aceasta, ca și prin mersul său potolit și în marea căldură, a cămilă, ci prin postașul curat și vioi care găsește că e de folos să se grăbească pentru a împărți corespondența, aruncată de accelerat, a acestei „urbe“ Titu.

De fapt, avem aici icoana unui sat căruia i s-a stricat rostul. Satul cel vechi, numit Titul după strămoșul ce s-a așezat aici în lunca Argeșului, putea fi sărac și mic fără să-ți vie a rîde de dînsul ; la tîrg nu te poți uita fără să zîmbești. [...]

După ce am văzut toate măririle Titului și chiar cupeaua prăfuită care aștepta înaintea unui „magazin de coloniale“ unde se vinde vin acru și salam deo-chiat, țaranul de pe capra vechii trăsuri de oraș care ne duce arată că „s-a terminat“.

Ciudată vorba aceasta străină în gura birjarului de țară ! Ai zice că a venit de la București cu trenul, prin vestita gară. Dar omul are un fiu care învață acolo, la București, și, zice tatăl, se îndeletnicește acum cu „teza de licență“. De alminterea și celălalt vizitiu, care duce pe tovarășii noștri, știe să vorbească după moda nouă și, odată, el spune suspinînd că lumea nu mai e cum a fost odată, ci „s-a modificat“. Deci, nu se strică numai, în acest timp de năvăliri și de amestecuri, portul, ci și limba : vechea limbă curată se împetrițează prin vorbele care sosesc deopotrivă din școală, din oaste, de la toate

dregătoriile, de la toate afacerile și de la curtea proprietarului sau arendașului. Și, precum polcuța, fusta, barișul nu sînt mai frumoase decît cămașa înflorită, fota sprintenă și maramele, tot astfel acest jargon al civilizației, care începe a pătrunde pe încetul și în sate, nu se poate asemăna cu hotărîta și mlădioasa limbă, plină de sunet și de înțeles, a veacurilor trecute.

Cum ieși din hardughiile târgului în largul cîmp de miriști și de înalte porumburi, deasupra căruia se ridică arbori, răzleți sau în uriașe mănunche, pînă la pădurile ce vin din jos către lunca Argeșului, te afli între oameni și mai săraci, între locuințe și mai umile. Cel mai apropiat cătun, Cornetul, are numai căsuțe strîmbe, cu perețele din față prăvălit ca fruncea unui cap țuguiat, cu fereștile fără nici un fel de formă, tăiate în două, în patru, de lemne înnegrite sau de bucăți de hîrtie, care se întind uneori într-atîta, încît abia dacă rămîne neacoperit un colțișor de sticlă; fin, paie, panglici de scoarță scorojită fac un vîrf frămîntat și mișos pe care te miri cum nu-l spulberă vîntul cînd trece peste această șubredă calicie. În astfel de împrejurări, ar fi în zadar să aștepti o podobă, o grijă a frumuseții. Pe vîruială, care lipsește și ea uneori, se desfac doar numai urîte pătrate de margini, tîmînjite roșu și albastru. Împrejmuirea lipsește de cele mai multe ori. Casele sînt numai niște înjghebături țigănești de verigi și de lut. Cîte o văcuță rătăcește, un porc urît scurmă. Cu toată duminica, abia găsești cămași curate, și puțină lume va fi plecînd din cătune de acestea, făcute cu pribegii și nenorocirii de pe aiurca, spre marile sate vecine unde e horă și dragoste și zburdăciune.

Și încă sîntem acum în vremea bielșugului celui frumos al naturii, cînd frunzele fără număr ale munților, copacii fără roadă acopăr suferința și ticăloșia. Ce trebuie să fie însă în goliciunea mîrșavă a

zilelor de toamnă, ori în revărsarea de ape a dezghețului !

„Modernitatea“ e însă și aici reprezentată. În capul cătunului, nu pentru el, ci pentru drumul mare, se răsfăță un număr de zidiri trainice și frumoase ale negustorului român din partea locului, care cheamă lumea la „rachiu japonez“, mai scump, deci mai supțire decât cel obișnuit, și la „salonul de dans“, care e o șură cu ferestrele sparte.

Cu satul ce urmează, Odobeștii, încep însă casele, mai bine clădite și mult mai bine îngrijite, ale vechilor locuitori, strînși în sate mai mari ; coperișurile sînt de șindilă mărunță neagră ; păreții drepti, mai înalți, sînt străbătuți de adevărate ferestre luminoase ; între stîlpii pridvorului de lemn se prinde ici și colo o poliță pe care se răsfăță mașcatul cu florile îmbujorate, de un roșu catifelat, luminos, vesel. Tencuiala e prinsă în forme de un gust ales și foarte felurit, care amintesc săpăturile din piatra vechilor ușori de biserică. Foarte deseori vezi coșare înalte, încăpătoare, clădite, în același timp, practic și elegant,

Odobeștii se numesc așa după strămoșul Odoabă (numele, deși rar, se mai întîlnește în hîrtii vechi sau se poate descoperi în nomenclatura unor sate de astăzi). De aici mai curînd decât din Odobeștii moldoveni ai Putnei și ai Bacăului va fi pornit acel Ioan Constantin Odobescu, gealep, vînzător de vite, care călătorea deseori la Brașov pe la începutul veacului trecut. El a fost tatăl generalului Ioan Odobescu, din care s-a născut Alexandru Odobescu, scriitorul.

La cîtăva depărtare de acest sat întins, cu multe livezi, trăsurile noastre se opresc amîndouă la un stejar uriaș, cu trunchiul borchinos, pe care mai nu-l poți cuprinde, cu brațele rănite, rupte, drese, din care însă tot mai țîșnește în fiecare an verdeața nouă a frunzelor multe.

— Asta, zice vizitiul nostru, e stejarul lui Brîncoveanu. De aici începe moșia satului său de pe vremuri, Potlogii.

Și moșul de pe capra trăsorii celeilalte începe, în graiul său cam îngăimat, o lungă poveste încurcată, în care voievodul mucenic, de a cărui moarte în depărtare știe ceva, e pus în vremea rușilor de la 1830, și de la 1850, cari au lăsat pînă aici urme de groază. Brîncoveanu, crede el, era foarte bogat și a lăsat acolo, în curțile sale de la Potlogi, multă avere ascunsă în pămînt. Era și un om cuminte și pătrunzător, care-și făcuse supt tot pămîntul acesta un lung gang de fugă și adăpostire, care nu l-a scăpat totuși de peire.

— Pe-atunci, încheie el erau oamenii mai puțini și era mai bine; trăiau mai larg.

Iar vizitiul nostru, grăbind sfîrșitul poveștilor tovarășului său, încheie rîzînd :

— E! de astea știe el destule. Pare că ar fi un vraci.

Un vraci, adecă un medic și un găsitör de averi furate și un dezgropător de comori, un om cu multe cunoștinți în lumea lucrurilor ascunse.

Satul care vine în capătul gardului copacilor înalți nu e însă Potlogii, ci înaintașul moșiei brîncovenesti din timpuri, Văcăreștii, căroră li se zice, pentru apa care curge în margene, brăzdînd cu șuvița ei neorînduită șesul gras de pămînt moale, Văcăreștii ot Răstoacă, Văcăreștii după Răstoacă sau, în limba de astăzi, Văcăreștii de Răstoacă.

Casele sînt ca și cele din Odobești, decît care acestă-lalt sat mi s-a părut mai mic. Către apă, un vechi zid de cărămidă dărăpănată încunjură o frumoasă biserică, al cărui turn roșu e, neapărat, de lemn învelit cu tablă. Deși părăsită, pentru stricarea coperișului,

ea nu e atinsă, nici în zidurile, nici în zestrea ei de cărți. Pisania de deasupra ușii arată ca întemeietor al ei pe un boier evlavios și bun din timpuri, harnic gospodar al moșiei pe care o cauta singur și cruțător cu simțire creștinească al oamenilor car-i fuseseră încredințați prin voința întâmplării. Îl chema Constantin Nenciulescu și avea boierie de mare-pitar, pentru care și satului i se zicea mai demult „Pitarul”. El a durat clădirea de piatră în 1784, dar și înainte de aceasta era aici o biserică, și, încă din 1764, cu douăzeci de ani în urmă, dăruia acestei biserici de lemn o *Evanghelie* din 1760 același Nenciulescu, pe vremea când, în tinereță, el era numai un fost logofăt al treilea.

Fiu al lui Constantin Nenciulescu va fi fost Alexandru sau Alecu, un cunoscut boier, care fu pe rând, pînă după 1830, vistiernic, vornic de poliție al Bucureștilor și, la urmă, caimacam al Craiovei. Se pare că acest nou stăpîn al moșiei a fost cel care a trecut-o unui tovarăș de divan, lui Filip Lenș, foarte bogatul credincios al lui vodă-Caragea, căruia îi plăceau oamenii cari știu să afle, pe orice cale, banul, pentru domnie și pentru ei înșiși. Astfel satul, fericit supt Nenciulești, boieri de viță mai nouă, ridicați din mijlocul sărăcimii, încăpu în ascuțitele gheare ale omului răpareț, care nu știa în toată țara mai bogați decît el, afară de bătrînul Brîncoveanu și de bancherul Hagi-Moscu, cei cu pungile multe, Deși avea la 1828 titlul de postelnic, Lenș nu se uita atîta la cinste, cît la folos, și averea-i crescuse încă prin meșteșuguri ca arendaș al poștelor și ocnelor și ca mare cămăraș al celui dintîi domn pămîntean.

La 1813, spun însemnările de pe cărți, Lenș, un om care știa și el să gospodărească, făcea la Văcărești vie și livadă de pruni. La 1819, zic aceleași notițe, el adause vici o cramă și încunjură cu gard acele

curți ale Nenciuleștilor, care se ridică și astăzi în coasta bisericii, adăpostind pe sîrbul Țvetce, care ține locul arendașului Panait Iacov, și el un sîrb, care petrece însă pe aiurea. Tot atunci, în 1819, el „meremitisi sfînta biserică” și o acoperi din nou cu bună șindilă de „lemn de brad”. Astfel și Lenș avea tragere de inimă pentru biserică, și pe una din foile cărților vechi își scrie numele, ca unul dintre cetitori, la 1825, fratele lui Lenș — frate după mamă, odivoiancă mi se pare, cununată sau necununată cu Lenș bătrînul — Mihalache Teodorache, pe care trecerea lui Filip îl făcuse epistat al agiei.

Sătenii s-au adunat pe încetul, și biserica e plină de veșmintele lor albe. Se uită la străinii cari au venit între ei, și ascultă cu multă luare aminte ce li se cește și ce li se spune, amestecîndu-se și ei în vorbă cu plîngeri îngîinate, pe care le oprește răpede o uitătură de muștrare a vecinului său, șoaptele, țistuiturile de frică, care răsar din toate părțile, ba poate și vederea unui tînăr sătean care poartă lanț de argint la ceas, vorbește „de modă nouă” și pare să aibă un rost mai mare.

Printre bătrîni mai ales, se stîrnește înduioșare și se înalță cuvinte de pomenire, cînd ei aud cuvintele lui popa Preda din 1830, care știa bine că „degetele sale vor putrezi” și, de aceea, se ruga a fi pomenit de cine-i va întîlni numele pe cartea de slujbă.

— Popa Preda? Eu am apucat pe popa Preda, zice unul.

Și ține morțiș la siguranța lui, deși cîte unul mai tînăr începe a-l lua, cu porecle, la vale.

Acuma, urmașul popei Preda nu se vede ușor și nu-i mai vine gîndul să ceară de la nimeni cuvinte de pomenire.

Sîrbii de la curtea cu ziduri înalte, cu cîni răi și strașnice contracte de muncă, nu se mai uită către

biserica robilor români din această Țară Românească a lor. Buna înțelegere, avîntul spre întemeieri și adăugiri s-au pierdut între săteni. Trebuie ca statul să vie cu planurile și devizurile sale, pe care sătenii se grăbesc să ni le arate, bucuroși că, într-un viitor oarecare — căci lucrurile acestea de la cîrmuire vin tîrziu și merg încet — vor avea și ei unde să se închine lui Dumnezeu milostivul.

Îndată după ieșirea din Văcărești, se atinge Pologii. Multe case, cu livezile bogate, acopăr o mare întindere. Deasupra lor cu mult se ridică două turnuri văpsite în albastru și uriașele ruine ale palatului brîncovenesc, privind bielușul holdelor, încăpute pe alte mîni acuma, cu întunecații ochi ai ferestilor goale.

Nu mai poți privi nimic, nici buna clădire a caselor curate, nici zidurile mai mari, foarte bine ținute, în care se află spitalul, primăria, mai departe cele două școli, pînă nu te afli în trecutul domnesc, foarte fericit întîi și prăbușit la urmă într-o nenorocire fără samăn de grozavă.

Biserica e vădit dreasă, Totuși recunoști semnele meșteșugului de zidărie din aceste vremuri. Iată pridvorul pe șase stîlpi, cari au fost numai legați între ei cu zid, la reparația modernă. Iată cele două rînduri de firide, care se urmează pe toată întinderea păreților, și iată frumoasa panglică împletită a zidului: cei care au dres, s-au mulțumit a așterne văpsală galbenă peste o nouă tencuială și a vărğa cu dungi roșii ciubucul încunjurător. Iată altarul cu cinci muchi. Iată, în jurul tuturor ferestilor înguste, cadrele de piatră săpată în flori și dunguțe, ca în împrumuturile de înpodobire gotică din Moldova. Și turnurile de lemn și tinichea, ridicate pe un temel de zid, par destul de potrivite, cu toate că unul din ele e adaus, iar celalt a fost înălțat cu cîtva. Înăuntru însă, nu te mai simți

deloc în arhitectura brîncovenească : stîlpii cari des-părteau pronaosul de naos au fost înlăturate, și astfel s-a deschis un mare loc gol ; în locul vechilor chipuri, care mi se spune că ar fi fost cu totul înlăturate pîna în vremea reparării, se văd icoancle largi și rare pe care cu multă bunăvoință le-a așternut cum l-a tăiat mintea pictorul italian Marchetti, care a lucrat și în București, la biserica Amzei. O catapetează nouă pare săracă, joasă și șubredă. Iar edițiile Sfîntului Sinod au înlocuit cărțile cele vechi ieșite de supt teascurile unui meșter ca neîntrecutul Antim Ivi-reanul.

Greșelile se iartă însă, și în locul lor vezi numai o mare vrednicie necunoscută și nerăsplătită cînd află că preotul mai tînăr din Potlogi, N. Mihăilescu, ajutat de primarul-notar, care e primar supt conserva-tori și notariu supt liberali, au cules pretutindenii, cu panahidă, banii ce trebuiau pentru a ridica din dărăpănare, murdărie și părăsire frumoasa clădire a lui Constantin-vodă Brîncoveanu. Și, dacă rămîne o vinovăție, ea nu e de partea acestor harnici oameni simpli, cari nu s-au gîndit că moștenirea morților se poate păstra numai, iar nu adăugi și preface, ci a cîrmuirii neghioabe, totdeauna neghioabe, care s-a deprins de mult a nu mai înțelege trecutul, de unde pleacă viața de astăzi, a nu-l mai respecta și a nu se oseni cîtuși de puțin să-l păstreze ; e vina cîrmuirii de înstrăinați cu sufletul smuls din pămîntul acestei țări.

Brîncoveanu era numai spătarul-cel-Mare al Țării Românești în anul 1684, cînd, fiind încă domn unchiul său Șerban Cantacuzino, el înalță pe moșia sa Potlogii această biserică, închinînd-o, ca o căpetenie a ostașilor ce era, izvorîtorului de mir Sfîntul Dimitrie ostașul. Tot atunci și-a făcut el, desigur, și strălucitul palat din preajma lăcașului de închinare.

Un palat-cetate, din care se poate duce un adevărat razboi împotriva slujitorilor domnești sau a năvălitorilor străini. Cea mai bună cărămidă deasă a fost întrebuințată, în rînduri așternute și prinse cu ciment tare, pentru a face un zid de o putere neobișnuită. El se vede în fața bisericii, aproape neatins, străbătut în această latură a sa de o porțiță prin care treceau, în diminețile de toamnă, cînd spătarul, apoi logofătul, domnul petreceau sărbători întregi la Potlogi, de culsul viilor, treceau, elavioși în strălucitele lor veșminte de mătăasă și catifea, stăpînul, soția lui, Marica, nepoata lui Antonie-vodă, și copiii cei mulți cu cari fusese binecuvîntată căsătoria lor, băieții tuspaturu : Constantin, Ștefan, Radu, Matei, fetele cele șapte : Stanca, Maria, Ilinca, Safta, Ancuța, Bălașa, Smaragda, precum și tot alaiul obișnuit să meargă pe urmele unui puternic ca acesta ; treceau și se înfundau în biserica plină de mirezme și de cîntări.

În colțul dintre acest zid de către biserică și cel de față se înălța pînă acum vreo zece ani un puternic turn de strajă, căruia localnicii îi ziceau „temnița” și despre care știu încă să spuie că era strașnic, întunecos, cu totul lipsit de ferești. Nimeni nu s-a gîndit să-l ție și mai departe, așa încît astăzi mari lostopane de cărămidă desprinse din el zac deasupra gunoaielor cu care vacile și porcii deosebiților arendași ai familiei Băleanu (cel de ieri era macedoneanul Goga, cel de astăzi e tot un sîrb) au acoperit locul, toată întinsa curte dinaintea caselor, care trebuie să fi fost pe vremuri un rai de grădină, ca în depărtatele țări ale răsăritului.

Un turnuleț boltit stă deasupra întrării ; cămări pentru slujitori sînt potrivite într-însul. Zidul din stînga duce prin cîteva porțițe într-o altă curte mai mică, unde vor fi fost grajdurile, șurile, locuințele argaților. De o parte și de alta a curții, case mari

erau răzimate de înalta cărămidă a zidurilor. Astăzi ele zac în ȓernă sau au perit fără urmă.

Cum întri, ai în față măreața clădire de locuință a stăpînilor. E alcătuită din două rînduri ; trei ferești sînt deschise în cel de jos, supt care se scobeau adînci pivnițe și ganguri lungi duceau pînă departe, tocmai pînă la viile de odinioară, se crede. Deasupra sînt trei ferești de mijloc și cîte două pe lături. Rînduiala odăilor se deosebește foarte bine. Pînă și podoabele se pot înțelege deplin. Pe păretele din față chiar, se văd zugrăveli de foi făcute cu negru, apoi altele așternute pe tencuiala goală albă cu un fel de migmă negrie. Înăuntru, deasupra ușilor și aproape pretutindeni întîmpini frumoasele ridicături în relief ale aceleiași tencuieli, prin care se închipuesc trandafiri, frunze cu toate vinișoarele lor și tot felul de ramuri alergînd în voie. E același fel de lucru care se vede pe părății bisericii de la Fundeni, în marginea Bucureștilor, clădire a vărului brîncovenesc Mihai spătarul Cantacuzino, dar dincoace, la Potlogi, podoaba e făcută cu un gust mai ales. Sus, în fațadă, se păstrează desăvîrșit cele două bucăți de stîlpi cu frumoasele capitèle, care sprijină un balcon de prîveliște.

Astfel avem înaintea ochilor casa strălucită în care, acum două sute de ani, își petreceau zilele cele mai liniștite și pline de mulțămire unul dintre cei mai însemnați stăpînitori ai țării noastre : pînă și dulapurile din părăte, cotloanele pentru păstrarea hîrtilor și sculelor stau neatînse. Pare că a fost un mare cutremur care a gonit pe stăpînii domnești, poate adăpostiți undeva pe aproape, de unde se vor întoarce sigur pentru a vedea ce a rămas în picioare din bunul adăpost al sfintelor bucurii casnice cu care se hrănea sufletul lor, al tuturor. Pare că abia a trecut acel cules al viilor din 1713 care a strîns pentru cea din urmă oară pe copii în jurul bătrînului părinte, pe care

tot în mijlocul acestor fii îl aștepta moartea pe depărtate țermuri străine.

Și totuși cine se abate pe aici? Doar câte o familie care caută vilegiatura ieftină. Un arhitect priceput și de gust, d. Clavel, a fotografiat acum în urmă curțile brîncovenești. Despre ele însă nu s-a tipărit mai nimic. Ca și pentru biserică, statul n-a arătat nici un interes pentru palatul care nu vrea să se dărîme ca să se facă din cărămida lui lui cotețe pentru porcii arendașilor.

Și altfel Potlogii sînt un sat ca nealtele. Tăiat de strade drepte, bine șoseluite, alcătuit din bune căsuțe albe supt streșini negre lipite strîns una de alta, ținut, în sfîrșit, foarte curat de la un capăt pînă la altul, luminat de felinare bune și păzit de sergenți cu pălării de vînători, el lasă cea mai bună amintire. Cu părere de rău îl vezi în urmă, luînd acuma drumul spre Găiseni.

Și Cărpenișul, care vine întîi în cale, e un sat bun. Biserica veche, de prin 1830, clădită de un polcovnic Orescul, e astăzi o dărîmătură cu coperișul căzut și cu însemnarea din frunte în parte sfărîmată. Icoanele atîrnă încă pe pereți și se mai deosebesc chipurile ctitorului, soției lui și al unei fete, Smaranda, care, fiind menite peirii, ar fi, în altă țară, copiate de tineri pictori cu înțelegere pentru rosturile țării lor.

Satul are, în casa cea mai frumoasă din marginea drumului, un proprietar român, ridicat din straturile adînci ale poporului, și povestea, foarte răspîndită, spune că la obîrșia bogăției lui ar fi descoperirea unor chiupuri cu bani, cu bucăți de aur de cîte „trei livre“, pe care d. D... ar fi avut norocul să le afle în pămîntul curții brîncovenești de la Potlogi.

La Găiseni, ai în față ziduri de mănăstire, încunjurate de o întinsă livadă cu pruni, cu aluni turcești

și aluni de țară, cu vie acum închircită și căzută în sălbătăcie, cu înalte sulți de floarea soarelui, ce-și întorc spre lumină rotocoalele de semințe între razele de aur ale florilor mari. Pe aici lucrau odinioară călugării schitului cu sălașele lor de robi, cari s-au amestecat astăzi, între sătenii din casele curate sau trăiesc de o parte, în locuinți mai tot așa de îngrijite. De când însă ultimul călugăr s-a stîns și preotul a rămas singur în cuprinsul vechilor ziduri, gospodăria care a fost aici s-a stricat și irosit fără să mai fie nădejde că se vor întoarce vremile cele bune de muncă înfrățită cu rugăciunea.

Biserica de astăzi are cu totul altă înfățișare decît aceea pe care au înălțat-o, pe vremea lui Neagoe Basarab, jupînul Vintilă și Jupîneasa lui Anca, ale căror mici morminte, frumos săpate, dar cam șterse de picioarele ce le calcă de patru sute de ani, se văd unul lîngă altul în partea dreaptă a pronaosului. Despărțirea prin stîlpi între tindă și naos s-a înlăturat cine știe la ce reparație; zidurile chiar au fost prefăcute. Și, în sfîrșit, Eforia spitalelor civile, de care atîrnă biserica, deoarece ea are moșia, a făcut neghiobia și păcatul de a da zugrăveala cea nouă în sama unui meșter jidov, care, pe lîngă toate, nu se pricepea de loc, așa încît poate că în toată lumea creștină nu se află un al doilea lucru așa de hîd. Cît mai iute ar trebui suprimat acest scandal fără păreche.

Afară de mormintele întemeietorilor se află, de o parte și de alta a pronaosului, ale urmașilor lor, răposați în același veac și în cel următor, pînă la Stroe Mare-ban de Craiova supt Matei Basarab. Un grec dintr-o epocă mai nouă se află rătăcit lîngă dînșii.

Ca mai toate bisericile muntene, ca o mare parte din cele cuprinse între hotarele României, și aceasta e lipsită de odoare mai vechi. A avut însă noroc de egu-

meni buni în timpurile din urmă, așa încît poate să arate cîteva lucruri scumpe : un policandru, o *Evanghelie* care vin de la dînșii. Prin anii 1820-30 se afla în frun ea schitului un Climent arhimandritul, din Pantelimon, care se laudă că „a făcut multe lucruri vrednice de pomenire“ : el a fost apoi episcop de Argeș. Unul din urmașii lui a fost călugărul Iosif Naniescu, un tot așa de bun gospodar ; el ajunsese Mitropolit al Moldovei : bunul, cucernicul, iubitorul de cetire mitropolit Iosif care s-a stins ; împovărat de ani, de binefaceri și de datorii, în anii din urmă, lășind amintirea curată a unui om sfînt.

Acum chiliile călugărilor sînt goale : o parte din ele, mîncate de umezeală la temelie, se apleacă spre ruină ; în altele stă preotul tînăr ; una din odăi cuprinde o arhivă care începe cu registrele bine alcătuite și cusute de Climent ; școala are, în sfîrșit, și ea o încăpere : pe tabla, cu totul roasă, se văd ultimele socoteli trase cu multă greutate de școlari și școlărițe pe scîndura albă de mult ce a fost scrisă și ștearsă.

Satul Găisenii are oameni voinici și frumoși, cari au păstrat și în îmbrăcămintea femeiască o parte din vechiul port. El s-ar înfățișa desigur și mai bine dacă blăstămul stoarcerii prin arendașii străini n-ar fi căzut de multă vreme și aici. Cel care ține astăzi în chirie brazda și pe robii ei e un grec, care nu-i mai bun decît ceilalți ; pentru administrație însă, firește că e român macedonean și om foarte cumsecade. Dacă Eforia n-ar cere douăzeci de mii de lei pe an pentru o așa de îngustă moșie, astfel de stoarceri ar avea și mai puțină îndreptățire.

Argeșul desparte vatra satului de a satului vecin, Căscioarele, una din așezările ce-și iau numele după

„căscioarele“, căsuțele ce se vedeau la începuturile lor.

Călătorii cu trăsurii merg, cale îndelungă, pînă la pod. Dar țărani trec neconținut de pe un mal pe celalt cu ușoarele lor căruțe, cele mai multe înjghebate numai din lemn. Alegem și noi această cale, cu mult mai scurtă.

Ei între ei, oamenii, se duc unii pe alții pentru cîte un gologan. Nouă, ca străini, nu ni se cere nimic, rămîind să dăm cît vom crede de cuviință. După multă alegere, căci trecerea nu e ușoară, ne oprim în sfîrșit asupra unei căruțe sprintene pe care o trag doi căluți de rasă românească, mici, încălați și nespun de răbdători. Pe drumuri moi, la o parte de prundul șoselei care scutură, sîntem îndată lîngă Argeș.

Apa a crescut mult prin ploile din urmă, dar s-a întors simțitor în albie, lăsînd mari întinderi de nisip umed, în care încep a se prinde roțile. Lin, supt crenștile copacilor bătrîni, foarte frumoși, de pe malul celalt, unde totul e ascuns de perdeaua lor întunecată, rîul călătorește prin ușoare încrețituri pe luciul său de argint. Abia ajunge pînă la genunche, dar, îndată ce ne prindem în el, putem prețui puterea lui, care face aproape să se poticnească picioarele cailor ce luptă și cu adîncimea cleioasă a stratului de mîl în care ei și căruța se prind îndată.

Doi dintre ai noștri trebuie să sară în altă căruță, care vine tocmai la timp, încărcată cu o familie de săteni : bărbatul, om tînar și îndrăzneț, femeia, bălaie, zdravănă și frumoasă, și un băiețaș cu căciula lungă, căruia nu-i pasă de nimic pe lume. Astfel credem că am împărțit bine greutatea.

Dar e o greșală : tovarășii trag prea mult. Pe cînd, după multe pocnete de bice crude și multe opințiri deznădăjduite căluții noștri au urcat malul Vlaștei, în lunca de copaci înalți, cealaltă căruță stă îno-

moliță în tină, de o bat încet apele. Atunci, fără zăbavă și fără sfială, iată că femeia frumoasă se coboară în rîu, sumete cămașa înflorită de duminică și duce caii de capăstru, călcînd sigur cu mușchi de fier. Ce frică poate să-i fie și de ce i-ar fi rușine? Pare că-ți trece înaintea ochilor, în această străbateră de vad singuratecă, luminată de razele roșii ale soarelui ce apune, o priveliște din cele mai vechi timpuri ale acestui pămînt, cînd marile însușiri biruitoare erau vitejia și frumuseța.

Pe mal se întorc la noi prietenii, și căruța cealaltă pleacă iute fără să ceară nici o plată. Era vorba să mai vie la trecerea îndărăt a vadului, însă n-am mai văzut-o niciodată.

Dar nu s-a mîntuit încă dezbaterea cu apa. Sîntem într-un ostrov numai, care e al copacilor uriași din liniștita luncă de poezie. Un alt braț, acesta îngust, ne așteaptă în curînd. Și iată-ne acum înaintea altei vechi mănăstiri, în care iarăși n-a mai rămas nici unul singur dintre călugări.

Și aici este o livadă, și mai sălbătăcită și mai părăsita decît dincolo. O îngrijea și o îmbogățește odată profesorul Cordescu din București, care, în vremea lipsei celei mari a școlilor de sate, făcuse aici un așezămînt de învățatură pentru copiii de țărani, un fel de Pomîrlă munteană, cu școală primară și doi ani de gimnaziu. El își așezase băieții în chilii, pe care le prefăcuse după nevoile de astăzi, dar atît de șubred și de proaspăt, încît ele sînt cu totul pierdute astăzi.

În cîteva odăi s-a opoșit însă arendașul, care e un bulgar, de alminterea om politicoș și șiret, care, mi se spune, face plecăciune adîncă și înaintea păduraru-lui și afe șampanie gata pentru orice oaspete de cinste și de folos. Fără nici o socoteală și nici o dreptate, i s-a lăsat în samă toată curtea mănăstirii, unde tocmai o potaie de cîne de vînat luase la goană un

bou cu nărav de împuns. Sălbătăcia de la Găiseni cu sfinții jidovești are o pareche în salbatăcia de la Căscioare, unde dulaii se zbeguiesc pe pietrele de morminte.

Ună din acestea, lângă zidul din dreapta, poartă o însemnare în versuri care pomenește pe ultimul stăpîn care a stat la moșie, între fiii pămîntului, Grigore Zădariceanu, mort la 1838. Înainte de dînsul, la 1722, stătuse aici, pe lângă călugări, un Balotescu, clucerul Mușat, care e îngropat de cealaltă parte a bisericii, împreună cu Dumitra, soția lui. Iar în pridvorul deschis se odihnesc, supt strălucite lespezi lucrate cu înfloritură în cel mai bun stil, Neagoe stolnicul, mort la 1505, și jupînul Radu, al cărui sfîrșit a fost ceva mai tîrziu, la 1545.

Ei trebuie să fi fost ctitorii. Biserica veche a fost însă simțitor schimbată la 1753, cînd egumenul grec Partenie a făcut, din veniturile bisericii, un „meremet”. Acesta va fi fiind acel călugăr foarte bogat despre care povestea spune că a fost omorît de hoți, care ar fi aflat la el mulți galbeni ce-i agonisise, turnați la un loc în chip de om. Domnul de atunci, unul dintre feciorii lui Grigore Ghica, precum și un ajutor, boierinașul Ivașcu, sînt zugrăviți în locul ctitorilor celor de la început. Sevastos, unul dintre cei din urmă egumeni greci, e înmormîntat în biserică, supt o piatră ce poartă anul 1829.

Trecem, întorcîndu-ne prin satul bulgarului, unde, lînga monumentul cu inscripție mîzgălită din badana¹ a satenilor căzuți la 1877 pentru liberarea țării străinului de la curte, un evreu ține cîrciumă și mărunțișuri — „manufactură”, cum se zice pe aici. Întîlnim iarăși, în sărăcia încruntată și doritoare de a se răz-

¹ Bidinea (n. ed.).

buna, oameni vînjoși cu foarte frumoase fețe. Într-a-murg, luptînd iarăși cu mîlul adînc și cleios, trecem Argeșul înapoi.

Pe la Românești, veche moșie a lui Barbu Știrbei, locuită acum numai de țigani, și printr-un întreg șir de sate frumoase, se poate ajunge în vreo două ceasuri la Ghergani. E stație de tren, care arată călătorului castelul lui Ion Ghica, parcul bogat ce cuprinde mormîntul lui și, la gară, cea mai jalnică priveliște de chipuri țărănești șterse și stoarse.

Dar vizitii noștri vreau să se întoarcă la Titu, și astfel strabatem iarăși, în noaptea ce se lasă, drumul de cîmpie lină ce l-am făcut pînă aici. În cale, Potlogii strălucesc încă de lumini, și la han, unde s-a început jocul țărănesc îndată după plecarea noastră, în amiazi, se învîrt încă, la sunetul arcușelor, părechi în haine de tîrg, în veșminte albe, în fuste învoale, foarte bătătoare la ochi, și în cămași cu fluturi, tîrgoveți, calfe, negustori și oameni ai cîrmuirii, cari, aceștia, n-au să se scoale înainte de ziuă pentru a îndeplini munca sfîntă a cîmpului spre hrănirea păcatelor aproapelui pe care l-a făcut bogat și stăpîn norocul.

VI

VLAȘCA

1. PE DUNĂREA DE JOS SPRE GIURGIU

La pontonul Cernavodei, supt horbota de fier a uriașului pod, așteapta vaporul austriac, încunjurat de spuma furioasă a Dunării, care răsrînge în apele ei de leșie murdară cerul pătat de nori negri. E mai mic decît vaporul de reclamă al ungarilor și n-are, ca acesta, două coșuri. Vine din Galați și servește mai ales la ducerea călătorilor bulgari, cari n-au la îndămîna o linie ferată. Uneori pe podul și prin coridoarele lui își află locul peste o mie de lucrători de cîmp și hamali, cari vin, după ce și-au încheiat munca la noi, înapoi spre țara lor săraca.

Irecem supt linia podului, de la care atîrnă, îndreptînd înainte corăbiile, felinarele ce se văd de parte ca două stele călăuze, pe cînd dunga de lumină a trenului e înghițită mai iute de largul spațiu întunecos. Abia se mai zărește încă, în această clipă a înoptării, cărcia-i lipsește farmecul apusului înroșit de soarele dispărut, dunga joasă, mărgenită de arbori, a Munteniei, linia mai înaltă, goală a Dobrogei. Printre micile insule de nori suptiați, crai-nou trece sfios cîteva clipe, și în urma lui fulgere orbitoare luminează năprasnic de la o zare pînă la alta

sau își răspund, depărtate, slăbite, de la un colț al bolții la cellalt. Cîrmaciul, asupra cabinei căruia se răpad șiroaiele pentru care se deschide îndată cerul, deplin acoperit acuma, pipăie cu greu cu privirile în noapte, și în tremurăturile moi ale vasului se simte lupta neconținută cu valurile învalmășite ale rîului.

Malul muntean rămîne nepătruns, mut, cel interesant e tot al Dobrogii. Rasova-și raspîndește luminile pe o coastă de deal, pe cînd din casele-i împrăștiate răzbate lătratul de pază, de frică nelămurită, al cînilor. Peste vreun ceas, două am trecut de Ostrov (de unde merge vaporul la Călărași), și pe malul bulgar avem Silistra, care arată numai cîteva vechi case luminate, în întunerecul brăzdat de ploaia zgomotoasă.

Iarăși cîteva ceasuri de întunerec și potop. Pe o înălțime, luminile chiorcoșate ale Olteniței arată o mare schelă care trece răpede, lăsînd vaporului doi drumeți români, cari comentează cu gust articole glumețe din *Veselia*. Ceva mai depărte, Tutracanul bulgarilor [...]. E o Hîrșovă mai mare, care scînteie pîna foarte depărte cu nenumărații ei ochi de lumină. Se aud cîntece de triumf, care se mîntuie în noapte și încep iarăși, cu toate că vaporul s-a depărtat de mult de țerm. Pe covertă¹ s-au suit aice două sute de rezerviști din Rusciuc, adunați odată pentru războiul amenințător cu turcii și licențiați acum, după încheierea învoielii de dezarmare mutuală treptată cu aceștia. Îi văd uitîndu-se uimiți la mișcarea minunată a brațelor de oțel ale mașinii: oameni mari, groși, cu fața spăriată, îmbrăcați în sarici de țărani, cu căciula pe cap sau în halaturi de postav odată cenușiu, iar acum de un gălbui șters, murdar, cu șapca rusească trîntită pe ceafă. Arată

¹ În original : *covertă* (n. ed.).

puternici și ascultatori, și, așa urîți cum sînt, la un război s-ar bate bine. Printre dînșii sînt și români de pe malul drept, și a doua zi un cerc al nostru se formează, din care fac parte un artilerist român cu opinci, un sergent de linie, bine calit, cîțiva țărani și un vîntător bulgar, care povestește în limba lui de acasă, care nu e a Bulgariei, pățaniile lui de ostaș al străinului.

Ceva mai încolo, ploaia învinge, și vaporul, care nu-și mai poate găsi calea, cu toată experiența și energia cîrmaciului, aruncă ancora pentru așteptarea pînă în ziuă.

Abia se suptiază noaptea, la șase ceasuri din ziua următoare, cînd heliclle începe a se învîrți din nou. Arareori cele două maluri, care încep a se deosebi, se asemănă. Podoaba de păduri, o păstrează și de aici înainte mai mult al nostru, pe cînd întînderi lungi de țerm bulgăresc sînt goale, înnegrite, spălate de apa. F șes de o parte și de alta — șes pustiu.

2 GIURGIUL

Deodată, din partea noastră, încep a se vedea remorhere cu steagul țării, șlepuri puțînd nume românești și inițialele N.F.R. (Naviɡația Fluviala Română). Pe mal, grămezi de mărfuri, vagoane, movile de cărburi. Iar încolo, cîmpia goală, brațe de Dunăre rătăcind prin nisipuri, bălți.

E Giurgiul.

Agenția austriacă și-a strămutat pontonul aici, aproape — dar numai aproape, peste ceva balți și mocirle — de o șosea bunișoară. ce vine de la orașul care, de la ponton, e invizibil. O legătură în acest

punct nu trebuie sa se facă, deoarece, după starea apelor râului, pontonul va rătăci aiurea. Drumul nostru merge spre alt loc, unde se lucrează de câțva timp, cu lovituri de milioane, portul în canalul dunărean de lângă oraș, dar apa, așa cum e fluviul astăzi, fără îndreptări făcute anume, nu vrea totuși să vie. Se vorbește, însă, pentru timpuri apropiate, de brațe de apă ce vor fi tăiate, de poduri ce vor fi întinse și vor învinge la sfârșit natura, aducând corăbiile drept supt înălțimea de argilă a orașului.

O birjă duce într-acolo prin nisipuri și știoalme, iar apoi peste șoseaua largă, care despică terenuri joase, în care, una după alta, gâștele albe vîslesc cu pieptul, legănîndu-se de plăcere. De la o vreme, în fața unui dîmb drept, paralel cu malul, și pe capătul de către noi al dîmbului o biserica încununată cu două turnuri semnalează orașul.

El începe cu strădițe ce se ridică la deal, cu pietre mari albe risipite, între căsuțe de mahala bucureșteana. Apoi, pe măsură ce se înalță casele, pavagiul se adaugă cu elemente mai egale, mai puțin zguduitoare. Pînă ce, în sfârșit, sus de tot, te afli într-un complex de strade cu desăvîrșire drepte, ca unele ce au fost croite în același timp pe dărîmăturile vechii cetăți turcești care a ținut piept creștinilor pînă la 1828 : un granit desăvîrșit le acopere deopotrivă, mărgenit cu elegante trottoare de bazalt. Clădirile sînt uneori frumoase, în cele mai multe cazuri curate. Prefectura e un impunător monument. Sînt case particulare ce apar destul de îngrijite și de armonioase în seninătatea lor, încît să poată aminti părți din strada Domnească a Galaților. În mijloc, un turn de observație, ca un minaret uitat, răsare dintr-o grădină publică pe care o încunjură zidurile pieții centrale. Orașul s-a pregătit, desigur, bine în așteptarea mișcării comerciale ce se va desfășura în curînd la

picioarele lui. Caci grânele noastre muntene nu iau toate de-a dreptul drumul Brailei, deci al străinatății cumpărătoare, ci găsesc mai ieftin drumul mixt : pe uscat pînă aici, la Giurgiu, și de la Giurgiu înainte pe șlepuri către marele liman al exportului nostru.

Giurgiul are în față o insulă, unde au fost întări-turi, pe care le acopere astăzi însa, ca pe o țernă obișnuită, care n-ar fi stropită cu sîngele luptelor pentru lege și putere, învălmășeala sălciilor bogate în frunziș. Cînd vaporul atinge capatul ostrovului, Dunărea, împuternicită, îi cere silinți mai mari pen-tru a tăia valurile ce se zbat în voie pe întinderea largă. Iata acum cîteva case albe cu coperemintele roșii, care pătează singuratatea malului drept, pe cînd, pe cel sîng, Giurgiul se înfățișează acum în-treg, cu luntrile care lucrează dedesupt la bogății viitorului. Și pe țărmul strain se vad acum șlepuri ale serviciului nostru de navigație, un vapor româ-nesc prin care comunica malurile, linii de drum de fier pe care sînt înșirate vagoane pentru transportul călătorilor, fragmente de chei întărind malul și o pîrghie de ridicat mărfurile din vapoarele ce vin spre ponton. Mai departe ai o foarte frumoasa cla-dire care e un spital și altele mai mici, acoperite cu plăci de tinichea roșie. E „stația“ marelui oraș bul-găresc Ruse [...] al doilea oraș poate după capitala : Sofia.

Din adevăratul oraș se ivesc : o frumoasă biserică a catolicilor, mai departe, cîteva case mari în sti-lul obișnuit la noi și, printre ele chiar, strade înguste. Pe coasta de lut, căruțe ; hamali turci și bulgari își trag cu greu opincile din noroiul îndărătnic. La ponton, cîțiva soldați în uniforme șterse de soare, un vîntător, și el în manta de aceasta murdar-cenușie, cu fundul căciulii și lampasurile verzi, cu sabia încîrli-gată, un ofițer și lume amestecată. Iar pe urmarea

liniei de dealuri se gaibără fără orînduială vechiul Ru ciuc al turcilor, strabatut de minarete. Doua corăbii bulgărești de război stau în port.

Apoi iarăși Dunărea curge între malul carpatic jos și verde și înaltul mal balcanic, cu muncele gîrbove, pe care le acopere o plisă moale de verdeață veștedă.

De-o parte și de alta a vaporului trec șleपुरi grecești, ungurești, în șir. Iar în sala cea mare, pe lîngă evrei ce vorbesc în românește și ungurii navigației austriece, bulgari slavi, bulgari greci și bulgari semiți, deosebiți după lungimea și forma nasului lor, vorbesc unui român ce nu poate zice și despre ieftinatatea otelurilor din principat, unde doi oameni pot sta cu doi lei pe zi, despre bunatatea pîrjoalelor și „mititeilor“ din București, despre intrigile rusești din care ar porni măceluri ca acelea din Belgrad¹ și despre meritele lui Stambulov², căruia i se spurcă și strică neconținut mormîntul fiindcă a trimis pe lumea cealaltă un număr de compatrioți prea mic...

3. COMANA. DOBRENII. FIERĂȘTII

Trenul străbate părți din București, cîmpii drepte, modilci de lut, iarăși case risipite, se oprește la Cotroceni, în Dealul Spirii, face un popas mai lung în gara întinsă, modern alcătuită, a Filaretului și, în sfîrșit, își ia avîntul de-a lungul șesului, larg, fără

¹ În noaptea de 10 spre 11 iunie 1903 regele Alexandru și regina Draga au fost asasinați în palatul din Belgrad împreună cu mai mulți membri ai familiei Obrenovici (n. ed.).

² Om politic bulgar (1854—1895), un timp regent, președinte al Consiliului de miniștri, asasinat în anul 1895 (n. ed.).

de margini, care duce în jos, prin Vlașca, spre Dunăre, la Giurgiu. Arături oacheșe despart lanurile pe care grîul tînăr, bine răsărit acuma, după ploii, în octombrie, se întinde ca un moale covor fraged, luminos și vesel. Cerul cenușiu, blînd, cu norii înalți, se boltește liniștit și trist.

Cele cîteva stații sînt înșesate de țărani : preoții spun că, de cînd cu trenul, ei lasă bucuros slujba pentru a se grămădi înaintea vagoanelor zorite care aduc chipuri nouă. Vezi multe croieli de trup și de față foarte străine : pe lîngă linii fine, ochi buni cu tăietura aleasă, mustăți rare și suptiri, un stat mlădios, par și mai neplăcute făpturile scurte, îndesate, cu picioarele arcuite, cu fața boțită, fruntea mică, ochii înfundați, neînțelegători sau crunți, fălcile ieșite, mustățile groase. În port se vede la toți înrîurirea bulgărească : căciula înaltă, deopotrivă sus și jos, ca un știubei, se înfundă pe ochi, un mintean albastru de lînă înveșmîntă coșul trupului ; brîul roșu, lasat în voie, împodobeste mai mult decît încinge, șalvarii mai mult bruni se strîng în falduri grei și urîți, atîrnînd în jos ca o traistă : ciorapi, albi sau colorați, se ridică peste șalvari ; podoabele sînt în cusături și găitane, roșii și verzi. Toate femeile au haine de oraș, în care nu se amestecă nimic din vechea îmbrăcăminte țărănească, părăsită de multă vreme aici, pe cînd ea mai trăiește încă în Teleorman, Olt și în șesul Romanaților și Doljului.

Pe o înălțime stăpînitoare, un puternic castel nou, din cărămidă aparentă, se desfășură nemîntuit încă : el amintește risipa nechibzuită a unui coborîtor dintr-un vechi neam, care s-a ruinat, s-a pîngărit, a fugit și a căpătat în urmă osînda tribunalelor. Încă puțintel, și, pe o altă culme din acest șes de priveliști neașteptate, zidurile ruinate ale Comanei, cù spîrcuiri roșii ca sîngele, se oglindesc în apa, mai cu totul

netedă, a Neajlovului. Două turnuri cu niște cupole grele rasar din cadrul, zimțuit și spart de negre ferești moarte, al dărîmăturilor¹. În față, spre rîul lat, alb ca de argint, înaintează sus, la catul al doilea, un balcon, cu patru stîlpi de piatră lucrați la bază și la creștet.

Zidurile aceste erau, în vremuri, de o mare putere, și lucrul lor e foarte îngrijit, din caramizi bune și din puțină tencuială tare. Turnuri boltite păzeau din loc în loc asupra mării întinderi ușor învaluite, sămanată odinioară cu păduri dese — acolo unde acum sînt de multe ori copaci răzleți. Radu-vodă Șerban, urmașul lui Mihai Viteazul, le-a făcut să se înalțe, și tot el e și ctitorul bisericii. Egiptenii greci, cari au prefacut într-o casă de locuit, și ea dărîmată, astăzi, o parte din zidurile acestea cu turnuri boltite, arcade și chilii, au schimbat însă cu totul biserica, supusă întîi unei înnoiri din partea lui Șerban, fiul lui Drăghici Cantacuzino și strănepot al lui Radu-vodă, încă din 1699-1700. Astăzi mormîntul care cuprinde rămășițele celui dintîi întemeietor, ale lui Drăghici, apoi, și, în sfîrșit, ale unui fiu al acestuia înfațișeaza singurul frumos lucru vechi în clădirea meremetisita așa demult, încît nu se mai poate recunoaște nimic. Radu-voda a fost adus aici din străinătate, unde murise ca fugar, fiind îngropat întîi, cu voie de la împăratul, în catedrala vieneză a Sfîntului Ștefan, apoi și fiul „Viteazului”, Pătrașcu.

Coborîm dealul mănăstirii, care se înfațișează altfel, dar totdeauna impunător de romantică, atunci cînd o privești din locuri și depărtări deosebite. Satul e mare și foarte bine ținut : casele cu căciuli de trestie frumoșe clădite, cu fațade de stîlpi suptiri, albaştriți, cu ferești multe și mari, sînt din cele mai bune ce se pot găsi în șes. Pătule de vergi, date cu lut în

¹ De atunci bine reparate(1939) (n. a.).

partea de jos, împrejmuiți îngrijite. O școală nouă, mare, și un monument al soldaților din 1877 pe o piață cu două cârciume, dintre care una se întitulează „restaurant”. Țăranii pierd timpul duminicii strînși în mijlocul drumului, mai sfātuind, mai certîndu-se. Puțini beau la grecii cârciumari, dintre cari unul vinde friptură de porc și un turburel acru care te dă în boală a doua zi. Văzîndu-mă cercetător de lucruri vechi, el îmi oferi cu multă gravitate, pentru suma de șaiszeci de lei, acea „carte veche” care e *Les Misérables* de Victor Hugo, și se arată foarte jignit cînd o refuz. Cineva, spune el, a vrut să-i dea patruzeci de lei pe dînsa și n-a primit... așteptîndu-mă pe mine !

În căruțe cu paie, care zguduie amarnic, mergem spre satul Coeni, unde mi s-a spus că e o biserică veche și ale cărui vechi stăpîne, jupînesele Ana și Maria, au fost mama și bunica domnului care se odihnește la Comana.

Îndată ne coborîm ca pe niște trepte uriașe prin pădurea Comanei, vestită printr-o luptă de acum un veac și jumătate. Rușii, în fruntea cărora se găsea bogatul, ambițiosul boier muntean Pîrvu Cantacuzino, au fost prinși aici de cetele turcilor și prăpădiți cu desăvîrșire.

Pe locul vechilor stejari cari fură străpunși atunci de gloanțe și stropiți de sînge¹, sînt astăzi copaci tineri. Numai în unele adîncuri, în care șoseaua trece printre două prăvălișuri adînci, trunchiurile fug mlădioase pînă la înălțimi mari, răsărind dese din țerna grasă pe care mucezește aurul șters al frunzelor moarte.

Sîntem apoi iarăși în șes, și deodată un dulce tablou de vioriu și albastru depărtat se deschide între

¹ Ce imensă jertfă a noastră mai așteptau aceste locuri fatale (1939) (n. a.).

coastele a două dealuri joase, la stînga. Apoi ne apropiem de marginea rîpei, și de aici se desface o strălucită priveriște.

Acolo la stînga sînt tot dealuri de acelea blînde în liniile și în culoarea lor. Drumuri albe, înguste, se strecoară la picioarele lor, și ochiul deosebește prin acest văzduh limpede de toamnă punctele albastre, negre ale femeilor ce merg la horă spre alte sate, precum e, colo jos, Goștinarii. Printr-o largă albie moale, lipsit de maluri și aproape fără straja obișnuită de sălcii a țărmurilor noastre, Argeșul se răsfacă în ochiuri mari, care par lacuri de lumină albă. În locurile unde adîncimea e mai mică, se văd pete viorii foarte delicate, și, îndeobște, rîul e așa de scîzut, cu toate ploile de dăunăzi, încît drumeții de duminică îl trec cu piciorul fără să-și primejduiască hainele cele bune. Nu se poate o mai liniștită, mai veselă desfașurare de ape.

Pe mal chiar, stăpîină peste minunata vedere, stătea din vechi curtea celor două doamne. Astăzi au rămas din ei trei rînduri de păreți sau stîlpi în ruină, dintre cari cel din fund, foarte înalt, cască, în al doilea cat, două mari ferești goale. Pîină și beciurile, unde, mai dăunăzi încă, se păstra vin, s-au astupat pentru totdeauna.

Amintindu-și de zîmbitorul ținut în care-și trăise zilele tinere, Radu Șerban făcu și o biserică, pe care o dresă după vreo jumătate de veac fiică-sa cea mică, Elena, soția lui Constantin postelnicul Cantacuzino, și copiii ei mai tineri. E o lungă clădire destul de înaltă, cu pridvor ogival, cu un singur turn, fără strane ieșite în afară, și cu un altar poligonal. Ferestile și ușa au frumoase cadre de piatră săpată și de jur împrejur aleargă brîie de zimți, ciubuce, firide prinse cîte două.

Înlăuntru, din nenorocire, totul e văruit și distrus. Ne luptăm cu „ctitorul“, un țăran beat, care, încunjurat de o droaie de alți bețivi, țipa la noi și ni explica, lovindu-se neconținut cu podul mîinii că tatal lui, Petcu, a făcut biserica, că e a lui, ca e frumoasă și că trebuie să i se dea lui moșiile întemeietorului. Fața ca și purtarea îl arată bulgar, ceea ce nu-l împiedecă să spuie că în sat nu sînt decît români: „numai rumâni, domnule — aici o lovițura de afirmație cu podul mîinii — nici sîrbi, nici țigani — nici țigani, măi, strigă el către un consătean care pretindea că tot e și cîte unul negricios — numai rumâni!“ Cît privește limba — firește că da.

De la Vidra, o stație pierdută în mijlocul cîmpului, pe calea către Giurgiu, o căruța cu fîn pe care s-a prins cu cercuri de fier o băncuță luată din vreo trasură sfărîmată, ne duce prin valea Șabarului. Rîulețul nu se vede decît o singură dată, în dreapta ca un petec de iaz alb spîrcuit. Dinco'lo de dînsul, sînt cladite lungi dealuri drepte, care mărginesc cursul Argeșului depărtat.

Drumul stabate un lung sat, Bragadiru, apoi altele, mai scurte: Dobrenii și Varaștii. Cel dintîi înșiră case foarte bune și deosebit de îngrijite, cum se mai afla numai prin părțile Buzaului; coperemintele de stuf sînt frumos clădite, și printre ele se află și cîte unce de tablă. Cerdacele se razimă pe suptirăteci stîlpi albaștri; pe prispă, în jurul ferestilor și ușilor, brîie de aceeași culoare, care e și a mintenelor purtate de țărani (aceleași ca la Comana și Coeni); desemnurile facute cu tiparele puse peste tencuială cuprind flori și cîteodată două găini sau rațe caraghioase care stau una în fața celeilalte. Și aceste podoaabe sînt date uneori cu albastru. Curțile sînt mari, bine împrejmuite, pe alocurea cu ostrețe de lemn care

pot sluji de model ; păulele arată acciași gospodărie aleasă.

Dobreni e destul de aproape, căci în această vale numai mici petece de cîmpie dreaptă, acoperită cu catifeaua tînără a lanurilor nouă, despart curțile lipite una de alta. Și aici la porți, la cîrciumă, de-a lungul șoselei vezi sătenii gatiți de duminică : bărbații foarte curați în hainele lor urîte, femeile îmbrăcate cochet în rochii și polcuțe ca la mahala, în toate colorile bătoare la ochi. Bețivi nu se văd nici în acest sat, nici în cele din apropiere. La capătul Dobrenilor se întinde hora : deocamdată, bărbații singuri își destind picioarele tropăind și chiuind, supt ochii rîvnitori ai fetelor gătite, cu cîte o floare roșie pusă de după urechi.

Dintr-un desîș de arbori suptîrateci și înalți, avînd la picioarele lor vechi cruciulițe albe de piatră, despărțite prin ruginii frunze moarte, se înalță biserica, mare, puternică, frumoasa. Turnulețul de lemn și tablă, pridvorul de zid prost sînt adause în vreri cu totul nouă. Vechea clădire cu ocnițe și fără abside, împodobită încă la ușa de intrare — pe cînd podobeale de la ferești, cadrele lor de piatra cioplite, au căzut — e zidită de zămislitul din flori al neastîmpăratului copil din flori de la Comana, domni și unul și altul. Numai cît lui Șerban, care și-a zis Radu-voda, drepturile de stăpînire îi veneau de la mamă, de la bunică, și nu de la tatăl necunoscut, pe cînd Constantin Cîrnul, odrasla sălbatecă a acestui Radu-vodă, era născut numai din aceea care a fost poate preuteasa de pe la 1600 a acestui sat al Dobrenilor.

Constantin Șerban făcu biserica pe cînd era numai serdar al lui Matei Basarab. Locul era al lui, care stăpînea toată moșia dinprejur și-și durase și niște case de toată frumuseța, cu turnuri, „icoane de

sfinți și înfașări de lupte“. De jur împrejurul acestei așezări trainice a lui se întindea, ca o podoabă, ca un ajutor pentru masă și ca un minunat mijloc de apărare, marele heleșteu de care vorbesc călătorii. Aici se zice că domnul fugar și-ar fi cufundat comorile, viind apoi în năvalirea primăvăratecă din 1660 ca să și le ia înapoi. Un foișor se vedea pe un mic ostrov în mijlocul luciului de argint al apelor adânci.

Acum biserica e despoiată de vechile odoare și prefăcută cu totul pe dinăuntru, unde singurul lucru neschimbat e marea piatră de mormânt, cam grosolană, care acopere rămășițele „maicii“ domnului întemeitor, preuteasa ibovnică de domn, care muri fără să vadă coroana lui Radu Șerban coborându-se asupra părului cărunt al lui Constantin-vodă, feciorul ei. Heleșteul întinde numai o față de noroi pe jumătate secăt, și-l încunjură bordeie sălbatece făcute din împleticiri de verigi unse cu lut. Aici, în aceste ciudate coșcovituri galbene-verzi, locuiesc țigani turcești așezați mai dăunăzi. Fostul mitropolit Ghendie i-a botezat în acest heleșteu, care fusese odată vistierie de aur și pietre scumpe, și amintirea acestui fapt e păstrată și într-un urît petec de hîrtie mîzgălită cu iscălituri fudule, care atîrnă, încadrat sărăcăcios, pe pereții bisericii.

Un alt grup de sate, Vărăștii, Valea Dragului, Fierăștii, au în parte, pe jumătate sau în mare parte, locuitori bulgari. Odată stătea aici logofătul Radu din vremea lui Mihai Viteazul, care avea un fiu învățat în străinătate, pretențiosul pedant Udriște, Uriil, Orest sau Iorest — își zicea în toate limbile și în toate felurile — Năsturel și două fete. Ilina fu soție bună și cucernică lui Matei Basarab, părintele țării; cealaltă avea la Vărăști o casă de piatră, cu

trei caturi, de care nu se puteau minuna de-ajuns călătorii, chiar cei ce veneau din rasăritul bogat în clădiri. Elena și Udriște zidiseră la Fierăști și una din cele mai trainice biserici ale șesului.

Năsturelii sau Fierăștii avură și mai departe satul de obârșie, pe când în Vărăști, ca și în Dobreni, stăteau Ilinca și Constantin postelnicul Cantacuzino, moștenitorii lui Radu Șerban. Mai târziu, acum vreo șaptezeci-optzeci de ani, prințul sîrbesc fugar Miloș, fostul porcar liberator al țării sale, luă de la banul și generalul Herescu și de la alții cele trei moșii care s-au pomenit mai sus. Pe atunci granițele noastre se deschideau pentru exportul de grâu și cîmpiile românești se acopereau de holde menite străinatății. Proprietarii aveau nevoie de multe brațe [...]; Miloș punca să i se aducă bulgari dintre acei cari răbdau, peste Dunăre, prigonirea turcească. La Fierăști, unde erau — zice bătrînul preot — numai vreo douăzeci și trei de familii românești „și taică-mieu prindea iepuri cu fierul, aici lîngă casă, din mijlocul pădurii”, se ridicară cu gramada case pentru cei de alt neam. Românii se păstrară însă deosebit, și astăzi bulgarii încep a deprinde bine limba țării pe care bătrînii ajung abia să o mai poccască. În această operă școala-și are datoria ei, și harnicul învățator, ginere de nepoată al preotului bătrîn — un învățator care șapă în lemn și crește albine după sistemele cele nouă — o îndeplinește după cuviință. Înaintea purtătorilor de poturi, cari se întorceau de la o nună serbată după alte datine, boscorodind bulgărește, un băiețel vesel și deștept îmi cetește fără greșală din jurnalul pe care i-l întind. Astfel, și așa cum sînt astăzi, locuitorii par oameni de omenie, strîngători, curați și feriți de patima beției. Ei se vor îndemna poate cu timpul după buncele exemp'le ale muncii aducătoare de bogăție, ale prosperității pa-

triarhale ce se vede în casa preotului, care e și a învățătorului.

Apusul soarelui îngheață văzduhul limpede, umed de ploaia zilei trecute. Pare o seară de noiembrie, și luna zvîcnește deodată în cerul siniliu, galbenă, fără strălucire, avînd lîngă ea luceafărul păzitor.

4. INTRE RUINELE GIURGIULUI (1920)

Voiți să resimțiți pînă în adîncul sufletului ceea ce ne îndeamnă pe cîtiva să nu putem ierta anume umiliri și suferințe ce ni le-a adus un război pe care, dacă nu l-am voit noi, trebuia să-l facem pentru izbîndirea drepturilor noastre ?

Pofțiți numai la Giurgiu. E așa de aproape de Bucureștii fără memorie, dacă nu fără demnitare, și poate da atîtea învățăminte !

În locul strazilor centrale mărgenite odinioară de înalte clădiri cochete, în care se cuprindea atîta bogăție de mărfuri și acel complet confort al locuinții care constituie la nația noastră o dovada strălucitoare a simțului pentru civilizație, nu sînt decît ziduri frînte pe care focul și-a lasat urmele ori înjghebări provizorii, în care coperemîntul de tablă e la jumătatea nivelului atins de clădirea dărîmată. Noile clădiri par să se strîngă de rușine și de sfială față de ce au fost odinioară. Numai ici și colo silinți desperate au izbutit, pe aceste vremuri de scumpete, să refacă întreaga zidărie, și albele case răsar ca niște sprințeni ghiociei de primăvară în mijlocul ruinelor unei ierni îndelungate și grele.

Mi se asigură că [...] aici mobilarca e redusă la cele mai simple elemente. Sînt oameni odata îndes-

tulați cari n-au în casa lor mai mult decît două că mași, atît de cumplită a fost urgia.

Numai școala de la 1860, care păstrează în fruntea ei vechea stemă a țării, înlocuită astăzi printr-o așa de săracă imitație a nu știu cărui pajuri jumulte, prusiene, sîrbești sau polone, a fost cruțată, nu înțeleg cum, și de ghiulelele bateriei neobosite de pe malul din față [...]. Și urîtul turn central, atît de turcesc în rasărirea lui stingheră, s-a păstrat neatins.

Lîngă edificiul, cam curios, care s-a ridicat mai de curînd pentru ca sa adăpostească pe platforma lui, peste stîlpii striviți, serbările orășenești, o aspră cruce de piatră pomenește trecerea liberatoare a soldaților francezi. E un exemplu de simplitate și de discreție, de la care am putea învăța mult. Și desigur că și incipția trebuie sa aibă aceeași concizie militară. Din veac în veac se va aminti astfel pătrunderea în Muntenia torturată doi ani și jumătate de „execuția“ năvalitorului, a mărunților soldați în mantăli albastre, cari fără un Napoleon în fruntea lor dăduseră lumii cea mai greu cîștigată și de aceea cea mai onorabilă din victoriile pe care le cunoaște istoria.

Pentru întîia oară văd rămășițele cetății turcești care a dăinuit patru sute de ani pînă la cucerirea rusească din 1828 și alipirea teritoriului demilitarizat la pămîntul Țării Românești, de care atîta vreme fusese desfăcută pentru a fi adăpostul paznicilor și jăfuiților noștri.

Zidul vechi se urmărește foarte bine, și de-a lungul lui s-ar putea face săpături care ar da interesante fragmente din trecut. Construcția de piatră sură în lespezi mari, ca în veacul al XVIII-lea, cînd înconjurul palancei a trebuit să fie refăcut, samănă cu sistemul de zidire pe care l-am văzut în cetatea turcească a Hotinului. Într-un punct, cărămida roșie

alternează cu acest material sumbru: s-ar crede o frîntură de zid românesc, după normele noastre deosebite, luate din arhitectura bizantină. Mi se dă însă asigurarea că ar fi vorba de o simplă cîrpeală făcută mai aproape de noi.

Biserica Sfîntului Nicolae, numita astfel după țarul biruitor în 1828—29, e moscheia apărătorilor păgîni ai cetății. Solidă construcție, în care lespezile pătrate, de un lucru foarte îngrijit, se sprijină în straturi simetrice. Inscricții rusești și românești prinse în ambele ziduri, la dreapta și la stînga, comemo-rează succesul armelor rusești. Cînd au intrat, aici, avangardă demnă de a conduce barbaria ce se îngrămădea pe urmele ei, turcii ca să străpungă cu vîrfurile baionetelor chipurile de sfinți, rămase așa pînă astăzi, marmura rușilor a fost respectată de bulgari, asociații lor [...].

Și, de fapt, după tratatul din București, aici trebuie să fie domeniul de exploatație germană.

La Ramadan, alături, vremurile au adus schimbări. De o parte se ridică gîrbova spinare imensă a șantierului pe care germanii voiau să-l așeze ca semn al stăpînirii lor pe Dunărea de jos, în ciuda instalării tovarășilor lor, austriecii, la Severin. Am ajuns noi stăpîni ai acestei construcții impunătoare, și desigur am avea altceva de făcut decît să-o pazim bine fără a o putea întrebuința. Ni se spune că materialul de mașini așteaptă în nu știu ce fabrici din Germania. Sper că nu așteaptă întoarcerea aceluia cari și astfel voiau să se impună aici. Ar fi — dacă nu putem noi înșine — un mijloc de a atrage aici capitaluri mai puțin primejdioase pentru înșasi viața statului român.

La dreapta se grămădesc vasele, gata de a fi întrebuințate, ale Lloydului bavarez, care se judecă împotriva confiscării cu statul român și se pare că

instanțele noastre judecătorești au dat dreptate dușmanilor de ieri. Dreptul, evident, n-are nimic a face cu însăși grija conservării și dezvoltării naționale... Iar unii oameni își închipuie că, orice am fi iscalit cu privire la regimul Dunării, ar mai putea flutura în bataia vântului dunărean steagul care e picurat de sângele poporului nostru.

În față, insula de pe vremuri, legată azi de țărm printr-un istm, după ce cursul Dunării a fost răspins mai departe, acel curs care odată umplea de apă șanțurile de încunjur ale cetății.

Aici întâi, în acest ostrov îngust, cocoșat și rățăcânos, din adâncul căruia se scoate piatra de var și pe cei câțiva metri pătrați de pustiu rățăcesc cîinii paznicului, am înfipt noi sulița vechilor ostași munteni în țărmul dunărean. De aici au privit ochii întemeietorilor de țară asupra Dunării largi ca o mare, încingînd și apărînd teritoriul, de străvechă moșie, pe care ei se ridicaseră domni și pe care nu înțelegeau sa-l împartă cu nimeni. Pe acest punct de înaintare îndrăzneată am afirmat că n-avem numai muntele nostru înalt, ci și rîul nostru cel mare, ducînd la întinderea mării, unde nici un drept nu poate să înlătore pe acela, firesc, al nostru.

Cînd, la 1445, cruciații supt steag papal și supt flamura burgundă veneau pe Dunare să întîlnească, în sus, pe Iancu Hunyadi cu cetele lui de luptători, ca sa caute ori să răzbuște pe regele Vladislav, bătut la Varna și dispărut în vălmășagul înfrîngerii, ei au dat de Vlad Dracul, feciorul lui Mircea care stăpîniște și Silistra și toată Dobrogea pînă în zarea acelei Varne, fatală pentru creștini, și, între asprii lui luptători, chiuind a bucurie și a moarte în descărcarea asurzitoare a bombardelor apusene, vodă Românul a spus neobișnuiților oaspeți cîte pietre de sare l-a costat pe tatăl său clădirea cetății din Giurgiu.

Din această cetate, care a durat multă vreme, și pînă în zilele lui Mihai Viteazul, cînd, cu ajutor ardelean și cu iscusința inginerilor militari veniți din Toscana ca să ajute la apărarea crucii, el scotea din Giurgiu rămășițele oștirii învinse a vizirului Sinan, abia au mai rămas cîteva ziduri rupte. Am pe masa mea cînd scriu frînturi din ele : bucățile de cărămidă tare, de o deasă alcătuire ce pare a fi antică, sînt prinse într-un ciment ca piatra, care cuprinde în încheștarea lui prunduri dunărene. Pînă acuma nimeni n-a săpat aice pentru a vedea ce ni păstrează pămîntul, și nu s-a încercat măcar a se desluși resturile de construcție. Pe aceste locuri de străveche amintire pioasă cîinii latră în marginea gropilor de var.

Supt vîntul de iarnă aspru, care taie, Dunărea se odihnește închegîndu-se pe alocurea undele biciuite de șfichiul crivățului. [...]

VII

PRAHOVA

1. PLOIEȘTII

Ploieștii i-am văzut întâi întrînd într-o mulțime de studenți, la un congres al acestei bresle, în sunetul muzicii și supt ochii îndreptați asupra noastră ai curioșilor și frumoaselor curioase de la ferestrele caselor de o curățenie care pe noi, moldovenii, „jidoviții“, cum ni se zicea, ne umplea de o uimire admirativă. Otelul „Victoria“ — falnic nume! — ni oferi o ospitalitate care ni se păru, cu somnul nostru adînc de adolescenți, splendidă. Am văzut statuia Libertății — o cocoană mică de bronz, într-un colț de piatră — și, pe cînd unul sau altul se aprindea la taifas revoluționar, noi, cari știam ce rol a avut în dezvoltarea noastră drama de operetă care s-a jucat aici la 1870, am rîs din toată inima supt nasul grecesc al zeiței. Am văzut case drăguțe, curți pietruite, strade pe care frumuseța locală nu se încumeta să calce decît prea rar pentru sociabilitatea noastră expansivă, *burghezi* foarte cuminți și practici, cari nu se credeau deloc îndatoriți a cuprinde pe cîteva zile în cercul familiei lor pe vreun reprezentant al celor mai necoapte clase din „inteligenta“ națională. Știu iar că într-o stradă oarbă, înaintea unei căsuțe abia luminate, am făcut ovații — nu mai știu cine ne

pusese și cine se lupta să ne împiedice — bătrînului politician Grigorescu, care mi se pare ca nu s-a ivit și nu ni-a vorbit nimic.

După mulți ani, am văzut cu alți ochi Ploieștii, cu singur și fără ca orașul să aibă decorul festiv de atunci. De la gara largă, cu aripi întinse, o adevărată *avenue* între plantații, apoi între biserici și clădiri administrative. O piața, de unde porneau strade spre mahalale, în care casele aveau și geamuri murdare, trotoarele erau prea ascuțite pentru picioarele mele și totul părea prea vulgar, hotărît prea vulgar.

Un târg statea încă acoperit de pănuși de porumb și alte rămășițe ale mișcării de cară din timpul dimineții. Mi s-a parut un oraș urît care începe frumos.

Poate că acum, în comparație cu alte reședinți de județe, Ploieștii, cu mărimea și mișcarea lor, mi-ar părea altfel, dar atunci așa l-am văzut.

Și cred sa nu-l fi văzut rau, nedrept. Ploieștii e, în adevăr, un oraș nou : înainte de Mihai Viteazul, care l-a făcut târg, nu era aici decît un sat, al urmașilor lui Ploic. Pe atunci chiar, el n-a însemnat nimic. Pînă mai dăunazi, analele trecutului nostru nu-l știu. Amintiri istorice nu se leaga de el.

Pe urmă, Ploieștii nu s-au alcatuit din prisosul unor mari sate vecine. El nu s-a ridicat iarăși prin aplecarea boierilor către el. E un oraș de colonizare, cel dintîi dintre ele. Orașenimea lui, adusa de marele voievod întemeietor, îmbogățită mai târziu prin imigrari, îi dă acest caracter de colonizare, ca, oarecum, în Alexandria, în Turnul Măgurele, în Giurgiu și Braila. Iubirea pentru zgomot, îndărătnicia față de guvernele de orice culoare, oarecare brutalitate în apucături amintesc și ele această origine. Ceca ce nu înseamnă că e îndreptățit cineva să desprețuiască un mare oraș, cu poporația astăzi mai pe întregul românească și care prin munca ei practică îmbogățește și întărește țara.

(1909)

De fapt, e un oraș mare ca populație, ca bogăție, ca mișcare. El nu și-a găsit însa pîna acum nici hotarele, nici caracterul. Se pierde în mahalalele curate și înflorite, pe alocurea, în țigăniile flamînde și tăl-hărești, prin alte părți, în livezi închise, în maidane, în străzi pe care ploaia le prefăce în canale ori băltoace noroioase, pe cînd, aiurea, fabrici nouă, „atenanse“ și ateliere ale gării uriașe, fabrica de petroliu Vega, noua Gara de nord spre Văleni, îi fac margenea. Grădini publice, parcuri, piețe lipsesc prea mult. Are un mareț liceu și o prefectura în casă închiriată, o primărie amestecată printre prăvălii, căzărmi mizerabile, nici un teatru și abia o sală de conferințe și întruniri ¹.

Putea să fie, cu puțină supraveghere și ajutor al guvernelor de pe vremuri, un mare centru de gospodărie românească, ardeleni veniseră de luaseră loc în piață cu prăvăliile lor.

Au venit, au luptat, în mare parte au căzut, ei de ei, cum li-a fost norocul. Clasa politica avea altă grijă : își făcea palatele de pe bulevard, înzestrate cu toate rafinementele civilizației pariziene. Din București, de o parte, din Moldova, de alta, s-au abătut evreii : negustori și samsari. Au luat o parte din piață și luptă s-o ia și pe cealaltă. Afacerile de petrol, ridicînd în sus o clasă de avocați care nu-și merită bogăția și nu știe ce să facă dintr-înșea, căzînd răpede în imoralitatea luxului de îmbrăcăminte, femeiesc și chiar bărbătesc, și al sporturilor de paradă, a umplut văile de străini de toate neamurile, cari au stricat și prețurile și moravurile. Ei muncesc, speculează, cîș-

¹ Arhitectul Toma Socolescu a avut mai de curînd, nobila ambiție de a da orașului său un Palat de Justiție și hale de caracter monumental, precum și o nouă catedrală (n. a.).

tiga și se duc ; de viața sociala a românilor, pe care o desprețuiesc, se țin departe [...]

Mihai Viteazul era în Ploiești, „în curtea sa din Ploiești“, la 7 iunie, apoi la 6, la 23 iulie 1598, acum ceva mai mult de trei sute de ani. Între 23 și 25 octombrie 1599, tocmai trei sute șaptesprezece ani de atunci, au plecat de aici cele trei cete ale oștirii lui, de multe mii de oameni, spre pasul Branului și spre pașul Buzaului — această din urmă ceata cu el însuși în frunte — ca să ia Ardealul.

Pe locul unde a stat marele viteaz, Matei Basarab, unul dintre tovarășii săi de luptă de atunci, a făcut „sfânta și dumnezeiască biserică din temelie“, a Sf. Apotoli, pe care apoi, la 1742, o zugrăveau meșterii plătiți de un brașovean, mare negustor, Avram, a carui soție Ilinca își zicea „paniță“, jupîniță. „Biserica Domnească“, rău prefacută, trăiește și pînă astăzi.

Negustori și meșteșugari pămînteni ca și tovarășii lor veniți din Ardeal au ridicat apoi în *epoca românească*, de tîrg cu cîștig și economie așezată, cu dragoste de biserică și școală, care ține de la 1800 pînă după 1850, bisericile Sf. Pantelimon, Sf. Nicolae cel Vechi, Sf. Dumitru, Buna Vestire, Sf. Voievozi, Sf. Gheorghe, cu frumoșii stîlpi de lemn din pronaos, la care timpul nostru pretențios și fără gust a adaus cîteva contrafaceri după biserică de la Argeș, tip, consacrat de ocrotirea oficială, al bisericii românești de lux, pentru oficialitate și lumea bogată.

Lîngă Ploiești, de unde te duce o bună șosea, se află pe șesul bogat, în vederea muncelilor împădurite, schitul Ghighiu, cărui i se zice și mănăstire, și cu drept cuvînt. Frumoasa biserică e încunjurată de pașnice clădiri gospodărești, cu coperemîntul de șindilă subțire, bine așezată. În față e o curte de intrare, cu arbori bătrîni, înalți. În fund, unde curge limpede

un „izvor al tamaduirii“, se înșira pomi roditori și via se mlădie pe haragi. Un gard trainic — dincolo de case numai pe o mica întindere mai sînt ogoare mănăstirești — încunjură colonia de batrîni : unul dintre cei mai vechi de zile, înfașurat în petece de șaiac, ca o scoarță de trunchi secular, dă drumul, ca portar veghetor ce este, rarilor vizitatori.

Ghigghiul, a cărui biserică e prefăcută în timpuri de tot noua, n-are un trecut însemnat. N-a fost aici vreun ctitor vestit ; în cămăruțele caselor șindilite n-a lucrat nici un carturar cunoscut ; de aici n-a pornit nici o opera literara, nici un manuscript frumos. Dar cercetatorii culturii monacale din secolul al XVIII-lea știu că a existat un schimb literar necontenit între deosebitele mănăstiri, că a fost o circulație vioaie a manuscriptelor învațatoare și moralizatoare. Activitatea desfășurată la Neamț a îndemnat astfel la lucru pe părinții din Cernica, și am găsit chiar manuscripte nemțene în această din urmă mănăstire. Tot așa călugării veniți din centre mănăstirești mai mari, mai luminate și mai harnice, au adus la Ghighiu cărți, tipărite și scrise cu mîna, uneori de o însemnatate deosebită. Cele mai multe au fost dăruite pe la 1830 ; celelalte au venit în deosebite timpuri de la persoane deosebite¹.

2. MĂRGINENII. DRUMUL TÎRGOVIȘTII

De la Ploiești o largă șosea, foarte bine ținută, duce spre Mărgineni și Tîrgoviște, tăind șesul pe care ploile l-au acoperit de cîteva zile cu vesela catifea

¹ Numele se scrie și Ghighen. E luat după al tîrgului bulgar cu acest nume (vechiul Oescus la Dunăre) (n. a.).

verde a primăverii tinere. Porumburi se mai păstrează încă, înviorate și ele de târzia binecuvîntare îmbielșugată. Prin miriștile de grîu se înalță ierburi fragede. În fund, la stînga, muncelile se urmează cîtva timp, albastre-închis în aerul limpede.

Frumoasa șosea e cu totul pustie. Numai lîngă Ploiești trec, în neorînduiala oboselii, soldați cari se întorc de la exerciții : ei sînt urmașii acelor vînători cari s-au aratat vrednici prin vitejia lor de monumentul de bronz ridicat din partea orașului Ploiești bunilor luptători din războiul pentru libertatea, pentru numele cel bun și viitorul tuturor. Bluzele sînt pătate și rupte, mersul în voie n-are puterea de a impune a marșurilor de paradă, flăcăii nu caută sa cîștige prețuirea nimăruia. Dar din uitătura lor fără sfiala, din alcătuirea mușchioasă a trupurilor deprinse cu munca se poate gîci că ei n-ar rămînea mai prejos decît înaintașii lor, veșniciți în bronzul recunoștinții.

Prahova se trece pe un lung pod de fier cu vergelele albe. Nu e un rîu strîns în maluri, un bun gospodar cu socoteală, ci un risipitor nebunatic, care-și împrăștie la întîmplare bogăția ; șuvițe largi de apă adîncă aleargă un timp alături, apoi se contopesc, desfăcîndu-se mai departe, pentru a găsi alți tovarăși de șerpuire neasîmpărată, brăzdînd astfel în toate chipurile larga albie de prunduri ușoare. Un păstor și-a oprit oile pe țermul cu iarba proaspătă, și el mîină prin valuri, țîind-o de după gît, o oaie, căreia i se curăță lîna îmbielșugată.

Satele sînt puține. De la cel dintîi se văd numai cîteva case din care nu alegi nimic : e Tîrșorul cel mic, pe cînd cel mare, în care astăzi clădirea de căpetenie e închisoarea militară, se vădește în stînga prin copereșinte și turnuri de tablă roșie. Peste cîtva timp, vine însă un sat deplin, un sat mare : sînt în el și copereșinte destul de posomorîte, ca părul buhos al

unui copil ce a plîns, sînt case a căror curte n-are nici un hotar, dar vezi destule cladiri de cărămidă, din cărămidăriile ce se împlă uneori în marginea drumului ; părății sînt împodobite cu forme de tencuială, care înlocuiesc, cu mai mult gust, stucul de la orașe ; ferestile sînt bune ; curtea, împrejmuită cu gard de nuiele sau și cu uluci, cuprinde șuri, grajduri, pătule, bine clădite din pămînt sau cărămida și lemn. Crucile de lemn ale cimitirului se gramădesc într-o mica îngrăditură.

Acum o padure mărgenește șoseaua, o pădure frumoasă, înaltă, deasă și mută. Arborii se cațără la dreapta pe povîrnișul unor muncelule joase. Ei par să se întindă pînă departe în zare, dar în curînd o poiană se deschide în mijlocul lor, la Mărgineni.

Odata slujitorii unui domn rău călăreau grăbit prin potecile acestei păduri, închisă încă drumetilor, pentru a căuta și a da morții pe un bun boier bătrîn, postelnicul Constantin Cantacuzino. El afla însă și trecu munții în siguranța Ardealului, care adăpostea și lăsa pe fugari să se întoarcă. Precum a făcut mîi tîrziu, în împrejurări tot ca aceștea, fiul său Șerban, postelnicul mulțămii lui Dumnezeu făcînd o mănăstire în mijlocul pădurii prielnice ; dar el nu clădi din nou, ci înfrumuseță numai vechiul schit al lui Udriște din veacul al XV-lea. Lîngă dînsa erau curțile încă pătoare ale bogatului urmaș împărătesc și ginere de domn.

Înzestrată cu multe moșii, mănăstirea a dus o viață asigurată, pînă ce un cutremur îi dărîmă zidurile la începutul veacului al XIX-lea. Ea se ridică din nou altfel de cum a fost ; egumenii greci îi dădură, atunci și mai tîrziu, pînă după 1840, colonete de tencuială, o vapseală bătătoare la ochi, icoane nouă și scumpa catapiteazmă de marmură nesculptată. Dar ei nu-i putură întregi liniile armonioase de la început,

și din ceea ce au fost atunci Mărginenii nu se mai vede decît frîntura de inscripție cu vulturul împărate c, ce zace într-un colț, după ce s-a prăbușit prin cutremur din fațada dărîmată, o tavă de la Radu Paisie și cutare potir care înșiră, în bun lucru ardelenesc din veacul al XVII-lea, prorocii și sfinții sai de argint suflat cu aur.

În locul călugărilor, hoții locuiesc astăzi încăperile mănăstirești, ei lucrează pretutindeni în grădini și lanuri supt paza baionetelor țintite spre dînșii; ba unul dintre ei păstrează — și nu fără credință — scumpele odoare ale bisericii. Gönvoiurile dezgustătoare se înfundă pe drumul ce încunjură zidurile puternice ale penitenciarului, și în tot locul vederea și lucrul îți sînt tulburate de ușorul sunet metalic al lanțurilor suptiri care stăvilesc setea de avînturi a osîndiților ce se întrebuițează la servicii mai lesnicioase în lăuntruțul temniții. Dar ei s-au deprins, și desigur nu li mai aud sunetul.

Iarăși pădure deasă și singură. Apoi muncellele apar foarte aproape în dreapta, înaintînd în drepte linii șerpuitoare, verzi pe acest timp, de arbori razleți, de tufișuri, de iarbă luminoasă. Un nesfîrșit lan de porumb se întinde ca o mare pînă la poalele înalțimilor. De cealaltă parte, sînt zăvoaiele din lunca Ialomiței, un nesfîrșit prăvăliș de sălcii schiloade, care ascund în cea mai mare parte cursul răpede al apei crescute. Satul pe care-l străbatem e încă mai bine întemeiat decît cele din Prahova, și un hangiu român face să se zidească în marginea drumului o casă de oaspeți care poate sluji de model.

În fund răsare acum dealul care poartă în frunte mănăstirea Sfîntului Nicolae, unde se arată oricui, român sau străin, caraghios sau om de omenie, ca o

jucrie interesantă, deșăntată, capul lui Mihai Vi-teazul¹. Un alt drum aleargă pe cîmpie spre o bise-rică ascunsă între arbori, lăsînd să i se vadă numai cele două turnuri albe. Cotim spre apus, unde soarele săgetează ultimele-i raze fără căldură cu care aprinde rugul de lumină al serilor de vară. Trasura taie pe rînd șuvițele adînci ale Ialomiței, împrôșcînd stropi fără de numar, ce scîrțîie. Prin cufundări de mal se ajunge la un sat cu casele risipite și îndosite de vederi, din care au izvorît copii foarte balani, cu ochii albaștri-deschis, limpezi ca o picătură de rouă : ei nu aleargă după trăsuri zbierînd ca puii de evrei din Calea Vacareștilor, ci privesc cu sfiala, mărimdu-și ochii frumoși, sau zbucnesc deodată într-un rîs de argint, care e cea mai buna salutare ce poate dori călătorul.

Parinții lor sînt la lucru într-o gradina lunga de mai multe pogoane ; toți satenii par sa fie gradinari, înlocuind astfel pe sîrbii din alte părți. Aerul mi-roasa a marar și a ceapa, și în verdeața cîmpiei se străvad punctele de roșu înfocat ale arderilor, lînga care varza cu frunza cărnoasă dă colorii de verde lăptos, de albastru vînat, catifelate ca acelea de pe gușa porumbeilor.

Din acest sat care hrancește orașul vecin strabați în bunele mahalale uîrgoviștene, neschimbate din trecutul lor departat. Lînga prăvalia vreunui „cirezar de vite“, lînga casa modernă a unui avocat popular care se intitulează „apărător“, vezi, abia prefacute prin cîte o spoiala, casele vechi ale boierilor, cu fe-reștile sus de tot și coperemîntul de șindrila, livezile multe, și vîntul serii trece slobod asupra amestecului pestriț de căsuțe, de case boierești, de arbori, de bise-rici cîrpite cu tabla modernă. Peste puțin ai trecut de

¹ Acum cuprins într-un mărăș sarcofag (1939) (n. a.).

cingătoarea de odinioară a zidurilor și te afli în lumea de mari biserici, de ruine și de clădiri nouă, foarte îngrijite, a Tîrgoviștii adevărate, Tîrgoviștea domnilor și mitropoliților trecutului, a boierimii nouă de funcționari.

3. TÎRȘORUL

La vreun ceas depărtare de Ploiești e un vechi „tîrșor“, care a fost odată și reședință a domnilor călători pentru judecăți și războaie : acelu loc i se mai zice încă Tîrșorul, Tîrșorul, Tîrșorul.

Înșiri întii căsuțele joase și strîmbe, acoperite cu paie, scînduri, șindilă fină rotunjită și uneori și tablă colorată, ale mahalalei ploieștene Sf. Tănase, cu o bisericuță de sat, nouă. Apoi tot înainte printre grîiele înalte cu spicele de bronz și adîncurile de aur roșietec, străveziu. Snopi zac pe alocuri în miriștea gălbuie. Departe, în dreapta, învăluți de negurile ploilor de dimineață, se gîcesc totuși munții.

Doi stîlpi arată înainte drumul la Tîrșorul *Nou* și la stînga acela care duce la *Vecbiul* Tîrșor. Amîndouă se înfundă în bogăția lanurilor coapte, cu liniile de prăjini ale telegrafului.

Dacă-l ici pe acesta din urmă, te vei găsi de la o vreme în lunca foarte largă a Prahovei, care e și pînă acuma de un verde foarte tînăr ; copaci rotunzi, singuratici și în mici tovărășii dese îl împeștritează. Mai mult sălcii moi, blînde. Printre dîsele se strecoară, rănindu-le, ramuri din Prahova iute, care se risipesc aici, stropind ierburile cele multe și îngînînd viața satelor rare.

Pe un tãpșan uscat, clãdit din vechi dãrãmãturi de piatrã și cãramidã, se vede încã de departe o bisericã albã, care se pare nouã. În fund, la dreapta, alța mai mare, mai tristã, venind din timpuri și mai îndepãrtate. Mai încolo sînt copaci de livezi, cîteva coperceminte roșii. Gãsești, înaintînd pe drumul de țarã, cãsulii coperite cu stuf și curți împrejmuite cu rãchitã, pe care se razimã copiii nãcãjiți și femei cu rochii de tîrg, roșii. Nu vãd cîrciumã, nici semne de horã, de petrecere a duminicii. O biatã bisericã urîtã, la ulucele cãreia se îmbulzesc porci flãmîngioși, e numai de dãunãzi, de pe vremea mitropolitului Calinic Miclescu.

Toate la un loc fac Tîrșorul cel vechi de astãzi, un mic sat fãrã de noroc, pe o moșie a eforiei, arendatã la exploatatori ; abia e un sat, și odinioarã a fost un tîrg, care a avut cinstea de a gãzdui pe domnii țãrii din vremurile luptelor celor mai mîndre. Aceasta o spun cele douã biserici pãrãsite, și iatã ce se aflã de la dînsese.

Cea din vale, de la care s-a smuls o frumoasã inscripție din vremea lui Vlad Țepeș, aratã prin țesãtura ei de cãramizi care formeazã desemnuri în ciment, prin brîiele de altã cãramidã rotundã și de cãramidã în colțuri, prin frumusețea absidelor exagonale, cã a fost înãlțatã, așa cum se vede, în a doua jumãtate a veacului al XVI-lea, cînd norme moldovenestii stãpîneau arhitectura munteanã. Pe atunci, în epoca Mirceștilor și a lui Mihai Viteazul, Tîrșorul nu mai era demult ceea ce fusese : domnii nu mai stãteau aici, țintuiți fiind în București de bãnuielile turcilor. Izvorul de bogãtie al negoțului secase și el. Dar Tîrșorul era încã destul de însemnat pentru ca sã se simtã nevoia de a ridica din nou, în altã formã, biserica orașclului de lîngã Prahova.

Îndată însă veni ră furfurile sălbatece ale tatarilor porniți împotriva lui Mihai Viteazul, și Tîrșorul fu măturat de pe fața pămîntului.

Biserica din vale, care arse, rămase pustie pînă în ziua de astăzi, iar pe dîlmă mucezea cetatea domnilor luptători.

Peste vreo șazeci de ani însă ajunse domn muntean un boier din aceste părți. Antonie-vodă din Popești era fiul unui căpitan Neagoe, care slujise prin aceste părți lui Matei Basarab. Era un bun bătrîn cucernic, trăind în sărăcie și frică, supt privigherea fiului său numit tot Neagoe. Își îndura domnia și-și aștepta moartea. Spre a i se pomeni numele și cîrmuirea, spre a rămînea totdeauna în amintirea acelor din cari pornise spre culmi primejdioase, el acoperi cu o biserică maldărul vechilor dărămături de cetate.

Dar nu trăi să-și vadă gata ctitoria. Biserica fu mîntuită numai după vreo douăzeci de ani de acel bogat și rîvnitor Constantin Brîncoveanu voievod, care ținea pe Maria, fata lui Neagoe și nepoata de fiu a lui vodă Antonie¹.

Nu trecu mult însă și ruina cuprinse și această clădire. Ea a mai fost dreasă după 1800, precum dovedesc iefțele podoabe de tencuială văruiată ce se văd încă pe din afară. Dar ele nu împiedecară risipa. Astăzi turnul e căzut, coperemîntul spart; pe încetul se șterg de ploi chipurile lui Antonie, cu căciula ostașului în cap, lui Neagoe, care poartă un calpac de căpitan cu surguciul înalt, pe cînd brocardul cu flori de aur îl înfășură în falduri, al soției lui, al copiilor, al fiului Pană, care a fost boier mare, al fiicei Maria, doamnă, și, lîngă ușa, al lui Constantin-vodă Brîncoveanu însuși, purtînd încă o frumoasă barbă neagră, rotundă,

¹ Aproape totul a dispărut azi (1939) (n. a.).

Jos în vale pasc vitele între răchiți și un ciobănaș orfan, sălbătăcit de singurătate, le chiuie și le fluierează, pe cînd, cocoțat pe o fereastră spartă și despoiată, el urmărește de aproape isprava de cetire ce facem.

Un bulgar de la o grădinărie ni spune, cu un glas ce-i iese greu din gîtlej, pe unde se merge la Tîrșorul cel Nou. E pe drumul cel nou, foarte pietros, de prund proaspăt, care aleargă în marginea pădureii.

Drumuleț pustiu, cu prundul înalt și neorînduit ; pădureice mărunță, mută ; de o parte și de alta, lanuri vesele de mei, pășăresc sau „prighie“. Cel mai minunat bielșug de flori înalte de toate colările, învîlmășite în uriașe mănunchiuni sălbatece. Numai așa un an de îndurare poate îmbrăca atît de darnic cîmpul supt umbra copacilor tineri.

Dincolo de vîrfurile pădurii începe satul cel nou al Tîrșorului. E mult mai mare decît celaltu, are și gospodăria bună ; dar și aici sărbătoarea nu trezește nici o bucurie.

În fund, vechiul zid, păstrat în întregime, de cărămidă tare și deasă, încunjură o biserică făcută din temelie pe la 1860, în forme ieftene și slute, pe locul unei clădiri a lui Matei Basarab. Mai departe, lîngă o poartă, se vede o grupă de soldați și un ofițer, care se dovedește cel mai îndatoritor călăuz.

— Aici, spune birjarul, e închisoarea militară pentru soldați din toată... Europa !

Vedem această nouă mănăstire pentru înfrînarea, pînă la doi ani, a soldaților nedisciplinați, a dezertorilor, a țiganilor care nu-și pot păzi, pentru motive străine de dînșii, nici gura, nici picioarele. O curte e plină de dînșii, cari par oameni cumsecade în cea mai mare parte, băieți fără minte și fără noroc. De jur împrejurul unei mari curți cu buruieni se deschid porțile atelierelor de fierărie, pielărie, „ciorăpărie“,

unde ei lucrează pentru a-și trece vremea și pentru a folosi soldaților celor amărâți.

Drept înainte, prin satul „Străjnicilor“, ceea ce pare să însemne aici al paznicilor, trecem spre Ploiești în căldura ce prinde să se deștepte la amiazi. De la nobila capitală moartă trecem la marele centru de negoț puțin cam vulgar.

4. LA LEAGĂNUL FILIPEȘTILOR

Pe marea întindere netedă din marginea Ploieștilor un drum de țară îngust fuge, alb, printre porumbiștile însemnate în margene cu var ca să sperie ciorile flămânde. Orașul s-a pierdut răpede în urmă, cu turnurile de biserici și uriașele coșuri de rafinării. În dreapta, în stînga, nici urmă de sat. Rar, cîte un om în cale. Apoi cîteva case și o cîrciumă în marginea Prahovei : e Nedelea. Apa curge pe largul pat pietros, mai largă și albastră decît toate cele care udă aceste povîrnișuri și line șesuri care se numesc după dînsa.

Pe cellalt mal începe a sui un tîrg de țară, asemenea cu Vălenii de Munte, prin înfățișarea sa patriarhală, prin buna liniște, pacea creștină și românească din el. În marginea lui însă, o uriașă ruină de cărămidă merge pîna în rîpă. Se înțelege bine rînduiala celor două caturi, împărțirea odăilor, rînduirea celor două aripi pe laturile clădirii de căpetenie care înaintează asupra drumului din tîrg. Vezi chiar deasupra ferestii noi din față cîteva linii rămase din vechiul cadru de tencuială tare.

Adunătura de prăvălii, dintre care se ivesc și case boierești cu două rînduri, se cheamă Filipeștii de

Tîrg, în deosebire de alți Filipești, cari, aflîndu-se supt codrul ce mergea pînă la muntele hotarului — bun pentru pribegirea iute și sigură a boierilor mari, urmăriți de avanii domni străini, lacomi și sîngeroshi — se zic : Filipeștii de Pădure. Cît privește măreața ruină, n-ai decît să întrebi pe oarecare din „jupînii“ ce stau la tejghea, și el îți va spune răsplat și cu mîndrie :

— E casa Filipeștilor.

Dacă vrei, acum, să înțelegi și mai bine, lasă „strada mare“, și, încunjurînd conacul ascuns în pomi, în iarbă, în flori, al arendașului — doar n-o fi cine știe ce fost slugoi boieresc, pătimaș, bătăran și crud ! — întră pe drumul ce se strecoară între noul „spital jubilar“, încă în construcție, și biserică.

Aceasta pare nouă dintru-ntîi. Nimic în stil sau în podoabe nu spune vechimea. Dar trei cruci împrejmuite cu grilaj de fier arată cum s-a mutat altarul. Iar, dacă întri în biserică, afli cărți de la Răducanu Slătineanu de prin 1780, care se mîndrea că vine, prin Cantacuzini, din domnița Elina, fiica lui Radu Șerban ; afli un exemplar din strălucita *Evanghelie greco-românească* de la Snagov, din 1693, pe care mîna meșteră a învățatului boier și scriitorului original Constantin stolnicul Cantacuzino a însemnat leatul cînd a făcut acest dar. În sfîrșit descoperi într-un colț din pridvor o piatră, cu săpături de evangheliști și sfinți, care spune povestea clădirii.

Deci, întîiul ctitor aici a fost *bătrînul* Cantacuzino, postelnicul, soțul acelei domnițe a vechiului domn viteaz : al lui a fost desigur și acel palat pe care nu-l dărăma arșițile, ploile, ninsorile. Tovarăși la clădirea lăcașului de închinare i-au fost vecinii de moșie : cei dintîi Filipești mîndri, bogați și puternici, cari prin jocul banilor se oploșiseră la Bucov ca și la Comarnic, ca și, în sfîrșit, aice în Filipești, de

la care și-a luat numele Dumitrașcu și fiul său, Pană. Acesta ținea atunci, în 1632, pe o Preda, dar peste puțin el luă pe fiica atotputernicului Cantacuzino, pe Marica. Și cronicarul căpitan a fost fiul lor.

La doi pași se ascunde în verdeața multilor pomi bătrâni, în aromitoarea năvală a florilor, în pacea umedă și cam tristă, casa în care a stat omonimul acestuia, vistierul Constantin Filipescu, boierul lui Constantin Ipsilanti, mîna dreaptă a rușilor ocupați, prigonitul, surgunitul, deposedatul lui vodă-Caragea. Paraclisul — mai vechi decît dînsul — în care se închina acest boier cu multe legături, rosturi și unele păcate, e păstrat încă fără nici o schimbare, și pe altar stă o altă *Evanghelie* din 1693 a lui Antim, *Evanghelie* strălucit legată, pe care se înfrățesc pecetea cu leul a străbunului și însemnarea pusă de mîna strănepotului.

Supt încă unul cu acest nume, moșia s-a pierdut. Casa e lăcătuită : doarme cu storurile trase. Slugile neplătite se îndeasă în odăile din curte. Pecetele sechestrului se văd pretutindeni. Și cei de acolo se întrebă pentru cine s-a strîns și se va strînge bogăția recoltelor anului.

La ieșirea din sat, se văd în dreapta coșurile de fier și rezervoriile din Băicoi¹, cu o bisericuță mai veche pe moșia Ghiculeștilor, cu gara în margene ; în stînga, se deosebesc bine Filipeștii de Pădure, cu lăcașul pe al cărui perete interior se înșiră în cea mai bună zugrăveală chipurile membrilor familiei. În față, zărești peste puțin casele, foarte bune, ale Călineștilor.

Biserica de aici datează din vremea lui Matei Basarab, cum spune, deasupra ușii, o ștearsă înscricție-pomelnic, care dă nume fără însemnătate.

¹ De la moșul Baci, Băicoi (n.a.).

Peste puțin și acest pământ ajunse cantacuzinesc, ca și o parte din Filipești, ca și Floreștii apropiați. În cimitir, neînțeles de părăsită și lipsită de îngrijire, se vede piatra de mormânt a unei copile din acest neam, moartă în 1857.

S-au adus reparații esențiale clădirii, care s-a făcut mare, înaltă, cu trei turnuri de fațadă. Dar o minune a făcut ca arhitectul reparator — de prin 1840 — să fi înțeles că în această țară este o artă, ale cărei învățături trebuie urmate și datinile ei respectate. Jocuri de cărămidă aparentă, discuri de smalt verde, de o formă particulară, fac din biserica de la Călinești, deși prefăcută, o clădire frumoasă¹.

5. ÎN ÎMPĂRĂȚIA PETROLULUI: ȚINTEA BĂICOIUL FLOREȘTII

De la Lipănești, pe valea Teleajenului, drumuri cotite duc la șoseaua cea mare a Predealului.

Apa se trece într-unul din cele mai frumoase puncte ale cursului ei. Sălci bătrâne își mișcă în freamăt pletele de argint deasupra râului care curge limpede, într-un mers lin. Până departe se înfundă, în dreapta și în stînga, zarea pustie.

Apoi dincolo de Plopeni, cu case sărăcuțe, puține, răzbați prin pădurea de înalți stejari drepti, în umbra cărora flori de cîmp se îndeasă supt cerul de secetă care aici, în răcoarea codrului, și-a pierdut puterea

¹ Am găsit-o încuiată. Parohul era la Ploiești. Fusese înștiințat în zădar. Alte lămuriri n-am putut deci să iau, și nici ce este în lăuntru interesantei biserici nu pot să știu. Voi fi poate mai fericit altă dată (n. a.).

istovitoare. În revărsări de apă se scaldă sălcii tinere și mulțime de flori roșii. Toporul „nemților“ a rărit desișul, și vor trebui mulți ani pînă să se înlocuiască uriașii căzuți. Taina adîncurilor s-a luminat, dar și după risipa războiului stejărișul păstrează înfățișarea lui de templu imens al puterilor nevăzute și nenumite.

La capăt răsar vîrfurile de șchele din Țintea, pădure seacă și puturoasă a industriei moderne, lacomă de câștig iute, chiar și cu distrugerea naturii. Acolo omul se îmbogățește prin lefi mari, se „cultivă“ cu îmbrăcăminte de tîrg [...].

È de mirare cum la atîta spor al producției satul, care se împărtășește de lumina electrică transmisă prin înaltele eșafodaje de fier de-a lungul șoselei, n-a folosit mai mult. Ici și colo case noi, cu numele proprietarului săpat în lemnul porții frumoase. Încolo vechea alcătuire în paiantă, pe care o înfrumusețează și aici, ca în tot ținutul dintre Teleajen, Doftana și Prahova, întipăririle pe tencuială : linii împleticite supt coperiș, privazuri la ferestre, frunzișuri răsfirate între dînsele. Uneori gospodinele au avut ideia nenorocită de a văpsi toată această împodobire în colori tari : albastru, verde, roșu.

Dar n-am văzut nici biserică frumoasă, nici școală mare, îngrijită, nici casă de sfătuire și petrecere pentru oamenii prin cari strîng atîția bani exploatatorii cu firme românești și franceze, cari — adesea iubiții noștri nemți dinaintea războiului, cari și acuma „nu știu românește“ — calcă, întrînd în exploatări, cu pasul sigur al „plantătorului“ american de odinioară, domn peste negrii lui. De Sîntă Măria Mare nimic care să arate sărbătoarea decît un grup de codane cu fețele pe care s-a așternut gros sulimanul. Ce lucruri

mari și bune s-ar putea face aici, cu iubire pentru acest popor bun și răbdător !

La Băicoi urmează terenul de ocupație economică străină, cu toate consecințele lui. Din vechea curte unde a stat Alexandru-vodă Ghica și care a trecut pe urmă asupra prințesci Trubetkoi, o Ghiculeasă prin naștere, nu s-a păstrat decât puternica, impunătoare încunjurime de ziduri. Locuințele de astăzi sînt niște șubrede construcții moderne, în care locuiesc funcționari de la societățile de petrol. Strada a tăiat în două parcul frumos de pe vremuri : o parte a rămas legată de biserică.

Această biserică însăși a fost refăcută în stil... gotic. Piatra de deasupra ușii trențuită de vremuri, e prinsă în zidul din stînga : se deslușește că pe locul clădirii primitive, din 1787, s-a ridicat o alta la 1828. Astăzi, după trecerea civilizației germane, nu e decât o biată ruină, pe care proprietarul actual, d. D. Sfetescu, n-a avut vremea s-o repare. Icoane stau zvîrlite pe jos, și zidăria se desface. Afară, cai, boi, pasc din plantațiile grădinii domnești. Se pare că în localitate, unde este școală, nu se află nimeni care să se îngrijească de lucruri atît de puțin însemnate. Am relevat două inscripții de muștrare ale unor vizitatori simpli : unul amintește proprietarului datoria lui, celălalt spune că, și în ruină, tot casa Domnului este aici.

Mai departe, prin dumbrava de sonde care vîjlie și pufnesc, se trece în curmeziș pînă la o pădurice de stejari înfiptă în pămîntul roșcat, sfărîmicios. Iar tocmai la capăt, unde Floreștii desfășură un front de fabrici și cazane de petrol în fața livezii bogăților proprietari — aici se înfișe societatea „Sospiro“ lîngă „Columbia“ de dincoace — pe cîmpul cel ars de soare se întinde, după o datină care e probabil încă din veacul al XV-lea, cînd și domnii veneau pe aici și făceau scrisori datate Florești, *zborul*, bîlciul de Sîntă-Mărie.

Din toate părțile aleargă fetele gătite ca de petrecere, mai toate după „moda nouă” (sînt unele care se laudă că au acasă și cîte cinsprezece asemenea produse ale croitoriei rurale „elegante”). Pe o mare întindere de loc neted se grămădesc căruțele cu cai mărunți, ici și colo cîte un car cu boi, pe lîngă măgărușii țiganului înhămați la vehicule informe, pline de borfe murdare și de copii mai nespălați și decît dînsele. Etalașe improvizate înfățișează pe prețuri mari ceea ce au mai prost prăvăliile din Cîmpina, și în jurul lor se adună fetele noastre cu obrazul pudrat, cu coafură și cu rochiile trandafirii, albastre, lîngă negrele cărturărese cu fețele tuciiurii, cu cîlții încîrlionțați și cu fotele roșii. Supt frunzele veștede s-au instalat cîrciume provizorii, unde vînzători, cumpărători, pungăși și cerșitori suspină, icnesc și chiuie în sunetul vioarelor unor lăutari din speța cea mai flămîndă. Industria rurală e reprezentată prin fluiere strîmbe ori prin panere nepieptănate. Iar spectacolul îl dau panorame înjghebate din nimic și bojdeuca unde se oferă admirației publice boul cu „două guri”, legat supt fâlci ca să poată mînca, și calul „care dă bonjur”.

Din vechiul „zbor” pitoresc, cu numele slav milenar, cercetat de săteni și sătence în porturile îndătinat și chiar de patriarhalii boieri din împrejurimi a rămas, supt paza vreunui jandarm pleșcar sau idiot, această țigănimă...

Nu se poate zice că educația poporului nu înaintază. Dovadă și tineretul din Cîmpina cu floarea roșie a socialismului la chiotoare și publicul „burghez” internațional și interlop care, cu șăpci, ochelari, voaluri, mutre și boturi, vîjje cu automobilele turbate pe șosea, mergînd să facă la cazinoul din Sînaia, reședință regală, un pontaj la „jocurile” pe care ni le-a trimis apusul...

Cîmpina nu se vede, ca și cele mai multe din vechile așezări românești — și aceasta e foarte veche, trecutul ei se coboară pînă în străvechile vremuri ale slavilor, căci, cu toată aparența, numele de „Cîmpina“ n-are nimic a face cu *cîmpul*. De la gară, o șosea bolovănoasă, plină de prund adînc, duce în sus, apare o culme de lut goală, pe lîngă începuturi sărăcăcioase de fabrici, pe cînd la dreapta malul se rupe prăpăstuit, lăsînd privirea să străbată în adîncul din care răsar gîturile negre ale sondelor uriașe, ca turnuri cernite ale unei strașnice capiști a diavolilor răi. Din sus, vin șiruri de care încărcate, și din jos, de la tren, suie altele, ducînd mari cocioabe de lemn cu un rost nclămurit. Rar, cîte un drumeț pe jos face să scrișnească boabele mari ale pietrei de rîu, care nu se va preface lesne în drum ușor și tare.

Un mare și frumos pod se ridică la înălțime asupra cursului sfîșiat în șuviți de oțel albăstriu al Prahovei, ce se zbeguie în pietriș, curată pare că nu s-ar revărsa în preajma ei duhorile negre ale păcurii care pătează totul, în marginea liniei, cu murdăria ei grasă, îndărătnică. Și aici, afară de clădirile prundului pe drumul cel nou, trecutul a rămas stăpîn pe drepturile sale, și stăpînesc încă vremile patriarhale, limpezi și line. Deși e o zi de lucru, sătenii cari-și mîna boii domoli au portul neatins de înrîuririle altei munci și altor scopuri decît ale lor : fluturii scînteie în soarele puternic pe bătătura albă a cămășii învoalte, în care e prins mlădiosul trup al fetelor.

Aici e încă lumea lui Dumnezeu și, pe pămîntul nostru, lumea lui Grigorescu. Undeva, este o căsuță cu două rînduri, cu cerdac deasupra pivniții, cu coperișul de șindilă țuguat, cu ferestile mici, vechi și

cu gardul de împrejmuire dărăpănat ; e o casă, nu o vilă. Acolo șade singurul nostru pictor în adevăr mare. De câte ori se sălășluiește el în cămăruța bătrânească, ea îi aduce — cum e deprinsă demult și cum va face totdeauna, cât timp va fi aici un ochi strălucitor, care vede, și un cald suflet, care simte — îi aduce din bielșug albastrul blînd al cerurilor, fumuriul zărilor prăfuite, verdele amestecat cu mult albastru și cu stropi de sînge al pașiștilor, veghea singuratecilor copaci, alaiul carelor călătoare, cu ochii sticloși și pașnici ai boilor albi și tot cîrdul de feți-frumoși sprinteni și trandafirii, tineri ca floarea, al ciobașilor și ciobăniștelor, cari sînt copiii de casă pe lîngă acest împărat bătrîn al celei mai mari și mai simple frumuseți.

Și la întrarea în orașel nu vezi semnele timpurilor de astăzi. De pe culmea cu povîrnișurile prăpăstuite, întri în lungi strade de sat mare, cu multe căsuți mărunte, așipite supt cușmele sure de veche șindilă, cu cerdacele scoase înainte deasupra ferestruicilor din față, care par niște ochi mici de moșneag supt sprincene stufoase ; în curte văd pomi răzleți de livadă lăsată în voia Domnului ; clădirile gospodăriei sînt aceleași ca ale unui țăran mai cu chiag ; legături de ardei și de pătlăgele atîrnă din ștreșină în salbe roșii și vinete. Abia vezi cîte un sătean mergînd inimos către piață.

Dar din sus vin oameni cu pete unuroase urîte pe cămașa înfoiată ; în cîte-o căsuță s-a oploșit mușteriu străin, care se anunță, prin tabla prinsă de suptirătecii stîlpi de lemn, ca fierar și lucrător de orice fel de unelte pentru sondaj ; ba cîte unul din oaspeții aduși de bogăția ascunsă a păcurii și-a durat pentru acest meșteșug, cu cît mai presus de vechea bătaie din ciocan a țiganului faur, o lungă magazie de scînduri, pe

care, iarăși, o împodobește inscripția românească nouă-nouță.

Strada centrală poate fi privită însă ca „un dar al petrolului“ Și tot așa prăvăliile de haine gata pe care încep a le deschide evrei moldoveni cu numele nemțești. Fabrica de bere Bragadiru are aici o sucursală, într-o casă pe jumătate ca de oraș, pe jumătate ca de sat, care trebuie să fie plină de lucrători din toate neamurile în zilele zgomotoase și sălbatice de duminică și de sărbătoare, când cutare rege al rafinărilor zvîrle sute de lei în mîna țiganilor lăutari, înnebuniți de bucurie.

Stăpînirea acestor cuceritori prin ban cuprinde un colț întreg din Cîmpina modernă, care se ridică din curățirea de bogății a adîncurilor pămîntului nostru. Trezi pe lîngă încăpătorea, chiar luxoasa clădire pe care e scris numai în nemțește, ca în Orientul turcesc sau asiatic, unde nu se ține samă de țara găzduitoare : „Școală germană“. Un drum care era pînă deunăzi o cărărușă printre livezi, se deschide acum, și pe o latură a lui se înalță un șir din cele mai frumoase vile, clădite de un german foarte bogat, vile care se adaugă la contrastele cealalte.

Căci totul e alcătuit aici din contraste. La cîțiva pași de la acești păreți în toate colorile, pe cari-i înfășură iedera bogată și-i încunjură grădina scumpă, se lucrează la o biserică a cultului catolic, pentru atîția credincioși pe cari i-a adus și-i aduce tot vîntul aventurii. Dar din acest loc se văd cele patru turnuri ale bisericilor noastre, dintre care una, cu un stil frumos, se arată a fi veche, pe cînd cealaltă ar fi, mi se spune, numai un dar al unui localnic care a vrut să mulțamească astfel lui Dumnezeu pentru binele venit pe neașteptate asupra lui. Un altul din acești aleși ai norocului și-a făcut numai o reședință de prinț, care și ea se înalță sus de tot peste umilele locuinți ale

tîrguşorului trezit din liniştea lui seculară de şuietul maşinilor şi de izbitura ciocanelor greoaie, de frigurile scormonirii pămîntului după zama neagră ce se preface în aur, în plăceri, în risipă şi în stricăciune, în strigătoare nedreptate pentru munca grea a săracului.

Cine ar crede că un astfel de loc e, nu numai adăpostul unui pictor mare, care a descoperit aici altfel de bogăţii, din acelea ce aduc veşnica bucurie a oamenilor prin înălţarea sufletelor lor, dar şi odihna a doi oameni de ştiinţă, dintre cari unul e numai harnicul şi inimosul doctor Istrati iar celălalt însuşi B. P. Haşdeu !

Acestelalte vile, care vin după ale petroliştilor din străinătate şi din ţară, se descopăr mai greu. A bătrînului istoric, cugetător şi poet e pe o culme, la capătul unui şir de căsuţe, locuite de străini în haine de lucrători, cari s-au cuibărit în locul vechilor gospodării de ţărani. După grilajul de fier cu simboluri mistice, vezi o grădiniţă cu copaci înalţi şi faţada casei de o formă ncobişnuită, pornită din mîngîietoarea credinţă a unei lumi mai senine, mai curate, mai depline decît a noastră, unde albele fantasmе ale morţilor trăiesc o viaţă de gânduri limpezi şi bune, din care trimet so-lie de cuvinte înţelese acelor ce plîng pe urmaşilor şi nu-şi află odihna în sălbateca părăsire desăvîrşită a iubiţilor lor. Cînd se lasă, răcoroasă, suflarea sfîntă a serii peste dealurile de lut, înfiorînd verdeaţa ce mai trăieşte încă în împărăţia oţelului şi fumului, cînd glasurile se desfaç de tot limpezi în aerul învăluit de taină, cînd pe cărări sună clopotele celor din urmă turme din această lume a iadului, cînd se potolesc în vale uriaşele turnuri ale celei mai moderne rafinării de petrol din lume, poţi vedea în pridvorul casei care vorbeşte încrezător de nemurire şi de frăţie între lumea celor ce vor muri şi a celor ce au murit, cum bă-

trînul, curățit acuma de patîmile ce l-au zguduit în viață, privește cu ochi oboșiți asupra podoabelor acestui pămînt despre care a zis mai mult decît odată că el „nu-l atinge decît cu piciorul“.

7. SINAIA

La Ploiești încă te afli în marginea muncelilor de pruni și de vii, și-n zarea din sus se străvede într-un albastru nelămurit zidul despre Dunăre al cetății Carpaților.

Una din cele mai străbătute linii de drum de fier duce pe aici către dîșii : de la capitala șesului bogat în oameni și în roadă la cea mai înaltă întruchipare a muntelui pustiu — de la București la Bucegi.

Întîi apar, în dreapta, spre Buzău, înălțimile mai blînde pe care le străbat rădăcinile pomilor hrănitori. Livezi, case albe, bine clădite : o înfățișare de Arca die îmbielșugată și multămită. Linia e cuprinsă îndată pe amîndouă părțile de aceste culmi supuse hărniciei omului, deprinse a fi dijmuite în fiecare toamnă.

Daș de la Băicoi înainte pămîntul își pierde veselia de verdeață puternică. El apare răscolit, pîngărit de pete negre. În locul șirurilor disciplinate ale pomilor, se înfig pîrghii din care se scurg picături întunecate ; țevi de fier aruncă pripit împușcături de fum alb. Piramide de scînduri se înalță. Case de piatră și de lemn se strîng în adunări care nu erau ieri mai nimic și care se poate să nu mai fie mîne nimic decît ruine : acum însă, țărani de-ai noștri și chipuri străine, blonde și roșcate, în uniforma civilizației, se poartă grăbiți în stoarcerea unui cîștig pe care pămîntul nu voia să-l destăinuiască pînă dăunăzi. Pe catalige de

lemn se strecoară canalul conducător al prețiosului lichid pe care-l dă, de mai dăunăzi abia, valea Prahovei.

Din nemărgenitele păduri care au putrezit în adâncimi apoase, atunci cînd nu apăruse încă inteligența neastîmpărată care era să stăpînească lumea, din putregaiul vieților stinse s-a revărsat, în bazine bine tănuite, zama neagră care poate da înapoi lumina cuprinsă odată în izvoarele ei. Ici și colo țărani găsiseră taina și săpau puțuri de păcură pentru a-și umplea poloboacele de această rășină a pămîntului, care li era întrucîtva folositoare în viața lor simplă și săracă. Dar industria modernă vrea hrană pentru mașinile ei, și tot petrolului i se cere lumina de pe masa tuturor. Producția noastră, mult prețuită și bine plătită, a căpătat un îmbold puternic. Pămîntul e încercat pretutindeni, și vagoanele de petrol apucă tot mai multe drumul graniței.

Dar, după ce ai lăsat în urmă Cîmpina, prefăcută aproape într-un oraș prin noua bogăție neagră, poezia, săracă și curată, reîntră în drepturile ei. Vădit se înalță pămîntul. Pădurile iau locul livezilor, dar nu ele stăpînesc vederea. Cît cuprinzi cu ochiul, se amestecă între ele înălțimi capricioase, ale căror modîlci nenumărate se simt supt verdeța sau aurul ierbii ce ascunde foarte puțin alcătuirea lor ciolănoasă. Între dîsele se rotunjește uneori un larg cîmp de prund, pe care l-a lăsat în urmă ca pe o jucărie părăsită același rîuleț albastru, limpede, care fuge acum în jos spumegînd pripit peste piedeca bolovanilor, atunci cînd el era un mînios șivoi, care îneca văile, rupea malurile și legăna bolovani smulți de valurile sale tulburi în mînia fecundă a primăverii. Cîte o tăietură din vechi lovituri de secure ale naturii arată suprafețe verzui, roșietece sau negrii, sămănate de pietricele. Mai departe însă, aceleași deschideri în trupul mun-

telui nu mai vădesc decît rîndurile de piatră, îngră-
mădite în nemărgenita scurgere a veacurilor moarte,
pe cînd deasupra triumfă în voie pădurile dese.

Iată, între ceilalți arbori, pe cari-i dezbracă vîn-
turile reci ale toamnei, vînjosul, impasibilul brad,
atît de supțiratec și atît de trainic. Alte înălțimi, și
mai mari, ridică mai presus de cingătoarea lui tot-
deauna verde, tufișuri de copaci închirciți, cărora abia
dacă li îngăduie stîncă aceasă viață săracă. În fund
stau unul lîngă altul, ca o manifestare a celui mai
adînc trecut, a celei mai neîvinse puteri și a celei
mai înalte întrupări a măreției, Bucegii : Vîrfurile cu
Dor, Jepii, Caraimanul. Zăpada unei împărătești bă-
trînețe li acopere culmile ascuțite, creștetele de stîncă.

Jos, vile se prăvălesc pe o înălțime mai mică, supt
ziduri acoperite de brazi, întunecate ca o veșnică ame-
nințare, chiar atunci cînd razele soarelui se joacă pe
ascușurile mai îndrăznețe. E Sinaia : mănăstire, cas-
tel regal, stație de aer pentru lumea cea mai bogată,
așezare industrială și sat.

Mănăstirea e cea mai veche. Sfințenia pustietății,
păzită de vulturii stîncilor, de urșii greoi ai peșteri-
lor, nu era străbătută decît de pasul prevăzător al
haiducului ce-și cînta cîntecul de libertate și răzbunare
între brazi, cînd un mare boier muntean, plin de evla-
vie și împovărat de prisosul bogăției sale, Mihai spă-
tarul Cantacuzino, nepot și unchi de domni, clădi
aici un lăcaș, întru mărirea numelui lui Dumnezeu,
întru iertarea păcatelor sale și pentru ajutorul dru-
mețului. Se întorcea de la mănăstirea muntelui sfînt
al Arabiei, unde se dăduseră tablele vechii legi, și el
numi deci cuitoria Sinai, iar lumea țaranilor din îm-
prejurimi îi zise românește Sinaia¹. Două secole, ar-
monioasa clădire de piatră cu turnuri frumoase răsună

¹ După „Mănăstirea Sinaii“ (n. a.).

de cîntări și se pătrunse de sfinte miresme, pe cînd zidul gros al chiliilor și turnurilor din unghiuri supt căpița lor de șindilă neagră asigurau de dușmanii din pustiul măreț : dobitoace și oameni.

În jurul mănăstirii s-a strîns cu vremea un sat, satul țiganilor Sînaii, satul țăranilor adunați din vecinătate, sau dintre românii chiar al Sinaii, dintre sufletele românești dăruite odată cu moșiile. Satul acesta e originea așezării de oameni săraci care se găsește mai sus de stradele cu vile și de parcul și pădurea regală.

La sosirea în țară a principelui Carol, noi i-am oferit, pe lîngă palatul din București, o casă boierească prefăcută și mărită, chiliile de mănăstire, pentru a petrece în ele timpurile de nemilostivă arșiță ale verii din șesul dunărean. La Cotroceni mai stătuse vodă-Cuza, Sinaia nu primise însă niciodată un oaspete strălucit, și nici n-avea unde să-l primească. Chiliile erau puține și dărăpănate. În clădirile care se cheamă astăzi biblioteca și în care harnicul și inimosul arhimandrit Nifon și-a strîns frumoasa colecție de cărți, monede, odăjdii, icoane, inscripții ¹, două odăițe primară pe principe și pe principesa Elisabeta, care a lăsat ca amintire a zilelor petrecute aici acele schițe cu creionul ale notabilităților timpului [...]. Înăuntru poate să fi fost umezeală și întunec ; de afară însă se vede cea mai frumoasă priveliște din România și una din cele mai frumoase ale lumii.

Apoi vremile se schimbă. În codrul ce suia muntele, începu să se clădească, pe malul spumegătorului Peleş, un castel care pe pămînt românesc amintește de țara de unde a venit acela care-l stăpînește. După cîțiva ani se văzu, supt paza codrului păstrat în toate drepturile lui străvechi, o clădire de poezie îndrăz-

¹ Azi e un muzeu public, orînduit de Comisiunea Monumentelor Istorice (1939) (n. a.).

neață și capricioasă, ascunzându-și mărimea și bogăția supt înfățișarea unei simple case de vânătoare. [.]

Strălucirea Curții și legăturile neapărate ale Curții au adus în Sinaia vie a lunilor de vară miniștri, diplomați și cîți se socot prin numele sau bogăția lor a sta în fruntea poporului nostru. Lîngă un otel care e, desigur, cel mai frumos din țară, răsăriră una după alta vilele cochete ale puternicilor, alcătuint strade de lux, care ierneză în părăsire după ce strălucesc de lumini și răsună de zgomot vesel vara.

În același timp, marele curent de viață economică, pornit de la granița apropiată a Ardealului, de o parte, iar de la București, de alta, acel curent înviator care a creat Azuga ceva mai sus, atinse și Sinaia. Ea făcu parte din lanțul de așezări harnice și înfloritoare, muncind de-a valma în jurul coșurilor de fabrici, care mărgenește vioaia vale a Prahovei și tinde a o preface într-un singur roi de muncă aducătoare de bogăție și civilizație. Sătenii de pe munte găsiră și aici de lucru, și satul lor crescă și din acest motiv.

Dar Sinaia, frumoasa, lăudata Sinaie nu este și nu poate fi un oraș. Răcoarea cheamă la dînsa și frigul timpuriu o pustiește. Oaspeții ei vin la București cînd nu trec granița.

Căci se văd și aici marile neajunsuri ale clasei bogate de la noi. Fiecare trăiește pentru sine și pentru clipa prin care trece. Atîtea vile n-au creat nimic comun pentru locuitorii lor. Nici un loc de întîlnire culturală, nici un teatru, nici o bibliotecă¹, nici măcar un șir cuviincios de prăvălii pentru toți bogătașii aceștia, cari vin cu munții lor de cufere. Și astfel durabil, logic, normal e aici numai ce nu pornește de la dîn-

¹ Nici azi, afară de teatrul legat de o casă de joc (1939) (n. a.).

șii : mănăstirea cu biserică nouă, destul de frumos¹ reparată de dd. Mandrea și Pompilian și așa de luxos împodobită — e și lumină electrică ! — apoi clădirile curții regale, fabricile și, pentru ele și pe lângă ele, căsuțele satului țărănesc. Ei, eleganții Sinaii, sînt spuma care nu folosește și se împrăștie.

Peste vreun ceas ești la Predeal, trecînd prin căsuțele de vară ale Buștenilor, alt adăpost de bucureșteni, și prin fabricile Azugăi. Granița e tăiată prin codrul muntelui înalt, graniță grea de trecut și aspră...

8. DOFTANA, BREBUL

Un tren încetinel, cu vagoanele piuce, foarte înguste, duce, printre rupturi ale coastei lutoase, în cîteva minute la Doftana, alt loc al „dohotului“, al păcurii, după care s-ar putea chema, ca alt sat din aceiași Prahovă, și „Păcureții“.

Aici a fost odată o vestită ocnă, unde osîndiții se coborau pentru a desface lespezi din stînca de sare. Apa a năvălit cu timpul, și galeriile, și fără de aceasta sărăcite, s-au închis. În prăpastia cea veche a intrat pămîntul, astupînd-o în parte, pe cînd cea nouă se poate vedea încă în părăsirea ei desăvîrșită. Iar „ocnașii“ sînt astăzi numai muncitorii în deosebite ramuri, cari lucrează supt puști sus pe mal colo, unde, din bogăția copacilor pașnici, se desfac marile acoperimente de tablă roșie.

Altfel, Doftana are numai ulicioare ce suie greu pe dealul sfărîmicios, căsuțe de țărani săraci, ai căror co-

¹ Dar cu totul împotriva stilului local și cu odioase chipuri pe turnul de intrare (1939) (n. a.).

pii rătăcesc după cîte un gologoaş pentru orice fel de slujba — unul, neputînd face alta, îmi mîngîia, săr-mănelul, ghetele neprăfuite — în prajma gării. Undeva, de vale, departe, e o biserică din vremuri. Şi, dacă este o mişcare în această gară, dacă linia nu e părăsită ca ocele pustii, aceasta vine numai din faptul că la Doftana sosesc carele ce aduc păcura din alt imens rezervoriu al ei, Buştenari — odinioară tăietorii buştenilor (din munte — unde, peste căsuţe şi colibe, peste holde şi livezi, peste nevinovăţia curată şi mulţămită s-a năpustit acelaşi avînt de lăcomie care a prefăcut Cîmpina.

În sus, pe lîngă apa răşchirată a Doftanei, care se strecoară în viţe pe întinsa albie de prund, se ajunge într-o jumătate de ceas de mers iute la marele sat de munte al Brebului, întemeiat cîndva nu de un strămoş Brebul, care n-ar fi greşit alegîndu-şi aice, pentru el şi tot neamul său, locul de sălăşluire, ci după un „breb“, un castor, rar animal spre peire, vrednic să fie pomenit astfel. O mare bogătie de livezi îl încunjură, şi lungă stradă curată îl taie prin mijloc.

Biserica Brebanilor e o veche mănăstire. La marginea satului se ridică un strălucit turn bătrîn care se poate asemăna doar cu al Cîmpulungului. Răzimîndu-se pe frînturi din zidurile care, scăzute, încunjură totuşi întreg cuprinsul mănăstiresc cu perdeaua lor, străpunsă de fereştile menite puşcaşilor de odinioară, el desfăşură cu avînt liniile cărămizii fari, împodobite cu şiruri de firide. Şi astăzi sună de sus clopotele din arama pe care au dăruit-o domnii cvlavioşi ; clopotarul ţăran mai suie treptele tremurătoare, sperîind şopîrlele mărunte care dau o viaţă veşnic înnoită ruinelor sărutate de arşiţa soarelui de vară.

Biserica a fost făcută de însuşi Matei Basarab, în 1650. Se pare că bătrînul domn cucernic voia să facă

loc aice vreunor rude moarte mai demult, căci zidirea are încă o încăpere, pe lângă pridvorul de stâlpi, pe lângă pronaosul ce sprijină prin frumoase boltiri două turnulețe și pe lângă înunsul și luminosul cuprins al naosului : e camera de îngropare, unde astăzi nu se mai vede însă nici un mormânt de ctitori.

Altfel, numai această formă generală a bisericii a rămas ca pe vremea întemeietorului ; pe afară chiar, i s-au adus unele schimbări. Zugrăveala e nouă, deși foarte bună, lucrată în linii mari, cu un deosebit bielsug de aur. Toată zestrea de odăjdii și odoare s-a risipit și a fost înlocuită. N-avem astăzi nici măcar acelea care au fost date în loc la reparația din 1834 sau la cea mare, din 1843. Cea din urmă a fost făcută de un harnic egumen, Isihie, care a clădit turla cea nouă, destul de bună ; le cea de-a doua, săvârșită supt vodă Bibescu, în vremea secularizării averilor acestei mănăstiri de țară, s-a ostenit un arhimandrit Teodor, care venea din școala de credință și muncă de la Cernica, a obștejitenilor, călugărilor trăind împreună, ca ostași ai rugăciunii, ai cetitului și scrisului.

Tot la 1843 s-au dres și „casele domnești“, clădirile cele mari prinse între chilii, acele încăperi de umbră în marginea grădinii largi, unde se odihnea, în mersul său prin țară, după cercetări, judecăți și vânători, căruntul vodă Matei. Astăzi, ca și la turn, la zidul de împrejmuire, și aici roade necurmat ruina¹. Prin rînduielile secularizării, pămîntul, cu moșie cu tot, a trecut la eforie, care arendează, cui dă mai mult, lanurile, iar aici a făcut, pentru nimenea, o grădină de pomi și de flori pe care o îngrijește și stăpînește un neamț singuratec. El e urmașul Basarabului în

¹ Biserica s-a reparat de Comisiunea Monumentelor Istorice (n. a.).

casa ctitorilor, din fereștile căreia se revarsă prisosul florilor din glastre.

Locuitorii ar voi să puie aici școala ; li s-ar putea da pivnițele uriașe pentru a-și ținea butoaiele ; grădina întinsă ar putea să fie cea mai frumoasă grădină școlară din România.

Dar cum poate ajunge pînă la cel mîndru și puternic dorința celui umil și supus ? Un ultim proiect al eforiei prevede dărîmarea unei părți din vechile chilii, deși prin nimic ele nu cheamă această măsură, fiind mai mari decît o zidire nouă de astăzi. Dar veacul care nu mai poate înțemeia simte bucuria dracului să dea la pămînt !

9. OCNA VECIE DIN SLĂNIC

Slănicul de deasupra ascunde bogățiile de sare ale adîncului.

Ocna veche, pustie, e una din minunile neștiute ale acestei țări, ce nu se cunoaște pe sine și caută aiurea cu mărunțiș ce are acasă din bielsug.

Mulți ani, robii au săpat puțul de sare, lărgindu-l în măsura în care el se cobora printre straturile tari, strălucitoare, în adîncuri ce nu se puteau măsura, nici prevedea. Meșteșugul inginerilor nu venise încă pe la noi, și fiecare chibzuia după mintea lui, după experiența ce adunase. Odată socotelile acestea simple au dat greș. Apele au năvălit, și de atunci ele sînt stăpîne.

Apele de jos, care-și sapă tot mai adînc, prin topirea încetată, răbdătoare, cazanul uriaș, par adormite, moarte. Fața lor verde, fără un tremur schițat, acolo unde nu răzbat mișcările văzduhului liber, o simți

grea. Dobitoace, crengi, gunoaie o pătează fără să se poată cufunda.

Sus, ploaia a fost un meșter neîntrecut. După ce a măturat repede lutul galben, ea a început lucrul sării gingașe, ici tăind dîri adînci, dincolo scrijelînd ușor, prefăcînd de la o vreme muntele întreg într-o fantastică și minunată cetate, cu vîrfuri, turnuri, peșteri, care cîndva, prin pătrunderi trădătoare, se poate năruir în clipa vreunui cutremur, lăsînd numai lacul verde, cu apa grea și respingătoare, care samănă cu acele suflete blăstămate, ce nu pot să cufunde, ascunzîndu-le în uitare, nimic din ceea ce împrejurările ucigașe, ruinatoare ale vicții aruncă asupra lor.

10. UN VECHI TÎRG STÎNS : BUCOVUL

Dacă lași, la marile sat al Lipăneștilor, drumul de la Văleni la Ploiești, te înfunzi între mari lanuri de grâu, pe o moșie foarte întinsă. Tocmai se treieră : patru locomobile lucrează de zor la înghițitul snopilor, din cari desfac hrana bună, paiul zădarnic și pleava, praful ce zboară în vînt. Proprietarul cel nou al mării moșii e un evreu, care a cumpărat-o de la un înaintaș român ruinat în parte prin lux. Dar grâul ce se alge în mașini nu e al lui, ci al sătenilor. Ei s-au înțeles între sine pentru a-și aduce nemții cu meșteșugul lor. Fiecare își are într-o mică arie produsul muncii sale, dar între ei se vede cea mai bună înțelegere, și niciunul nu încearcă a trece înaintea celui-lalt sau a-i încălca, oricum, drepturile.

Îndată se ajunge în strădițele întortocheate ale unui sat mare. Două curți boierești întinse, cea din dreapta foarte frumoasă, amintind prin potrivirea aleasă și

modestia, discreția ei, vechile timpuri de gospodărie netrufașă, mărgenesc drumul, care se deschide apoi, cuprinzând în mijlocul său biserica.

Frumoasa încunjurime trainică de cărămizi, zid de strajă și de luptă. Clădirea însăși se ridică dintr-un mare cimitir plin. Dintre toate mormintele ies la drum câteva, cu cripta lor supt sticlă, cu marmura lor, cu fotografiile lor șterse. Te apropii, și afli că acolo se odihnește Procopie Filitis, „născut în Turcia”, și urmașii lui, cari locuiesc în casele acelea solide pe care le-a lăsat vechimea.

Păreții sînt din cărămidă înnegrită ; forma, cea îndătinată. O inscripție de la începutul veacului trecut nu spunea nici un cuvînt despre vreun Filitis : ea pomeneste o înuție zidire de însuși cronicarul muntean Constantin căpitanul Filipescu — care a fost deci și întemeietorul caselor proprietății — și de fratele acestuia, aga Matei ; tace asupra temeinicei reparații îndeplinite de nepotul de fiu al lui Constantin, Pană, de la care s-au păstrat o sumă de însemnări, pe cărți și pe odoare ; în sfîrșit ea amintește că un nou Constantin Filipescu, acesta mare vistier, a înnoit ctitoria înaintașilor săi.

Acum se lămurește schimbarea de stăpînire. Acest Constantin vistierul a fost om bogat, puternic, cu multă înrîurire în zilele sale, acum o sută de ani. Supt Constantin-vodă Ipsilanti, el se bucura de o trecere deosebită la curte, iar, cînd rușii luară în stăpînire Principatul, pe timpul războaielor napoleoniene, toate atîrnară de la dînsul. La 1812, Țara Românească se întoarse însă supt turci, și noul domn, Ioan Caragea, socoti că fostul ajutor al rușilor e un om primejdios, care trebuie prigonit. Îl trimese dar în surgun la țară — surgun din care se întoarse bătrînul cu totul zdrobit, numai ca să moară — și totodată puse mîna pe moșiile lui. Aceasta fu dată lui Costandie

Filitis, episcopul de Buzău, pe care-l adusese ruda sa, mitropolitul Dosoftei, și, la rîndul său, și Costandie chemă „din Turcia“ pe un al treilea Filitis, pe Procopie, acela al cărui chip se și răsfăță singur pe părărele ctitoricesc de unde au fost izgonite chipurile Filipeștilor vechi și noi.

Pe aceștia îi pomenește numai pisania, astăzi neînțeleasă, însemnările de pe cărțile ce au dăruit — una poartă subțirile slove delicate ale Căpitanului scriitor — și o icoană, pe jumătate putredă, pe bogat fond de aur, supt care vezi rugăciunea scrisă cu roșu pentru mîntuirea unui Constantin-vodă care e Brîncoveanu.

Bucovul era odată reședința ispravnicului, sameșului și logofeților cari cîrmuiau județul Săcuienilor; ei, ca și boierii de la curte, tocmai și dascăl pentru tîrgoveți. Dar, în veacul trecut, județul, „sud Saac“ al documentelor, a fost desființat. Cascele de bîrne se ruinară, ulițele se acoperiră cu țernă de ogoare. Satul de astăzi e făcut ceva mai tîrziu.

El e al proprietarilor, orientali prin sînge, apusenii prin cultura lor pariziană. Mai sînt și greci în Bucov. O fabrică a adus evrei, cari sînt mulți [...]. Ba chiar un italian și-a făcut sălașul printre țărani, și *donna* lui umblă în portul lelițelor din partea locului. Altfel, printre ai noștri obișnuita sărăcie, obișnuitul întunec ; încercarea de a le schimba, pe care o face preotul, trece, firește, drept instigație.

11. URLAȚII

Un scurt drum pe șoseaua ce se întinde dincolo de pustietatea pietroasă a Cricovului face să se vadă pe dealul din stînga ciudata „culă“ cu clopotniță de

biserică și livezi întinse a familiei Belu, grecește Belios, cu titlul austriac de baronie, căpătat după ce vistierul cu acest nume al lui vodă Caragea întemeiasse, pe o cale care a rămas în amintirea poporului, și o vistierie proprie. Acest colț de belșug boieresc și de mândrie stăpânitoare face parte din Urlații, cu numele-poreclă indescifrabil.

Aici, în gura Urlaților, în locul unde Cricovul scapă din strînsoarea dealurilor și prinde a se zbegui pe întinderi șese, aici a stat la 1711, în vară, Constantin-vodă Brîncoveanu, cu cea din urmă oștire a Țării Românești, mii de boieri, boierinași, ostași de curte și „slujitori“ țărani; a stat el așteptînd să vadă cum hotărăște norocul războaielor la Prut, ca să știe dacă rămîne cu turcii ori merge să se închine împăratului celui nou al muscalilor. Acuma însă, pe malul drept al Cricovului, se răsfire case de țară, din care se ivesc două sfioase bisericuțe din veacul al XVIII-lea, cu copereminte și turnulețe de tinichea văpsite, urît, în roșu închis.¹ Iar două, trei străzi alcătuiesc tîrgul Urlaților.

N-are a face cu Vălenii, deși locurile sînt foarte frumoase. Aici n-a fost nici boierime localnică veche, nici popas de negustori și cărăuși din Brașov.

Tîrgul s-a făcut în vremi mai nouă, răpede și rău. O stradă îngustă îndeasă hanuri primitive, băcănii, farmacie, oficiile administrative. Tot trecutul s-a dus; noul stil hîd domnește în voie. Biserica mare, într-o piață, a fost ticăloșită, în stil nou, pretențios, cu un pridvor căzut și cu zugrăveli proaste, care se șterg.

¹ Biserica galbenă, cu vechi fresce, scoase la lumină de supt pictura în ulei a lui Tătărescu, a fost complet reparată de Comisiunea Monumentelor Istorice (1939) (n. a.).

O cocoană în multe zorzoane înaintează maiestos, se întoarce în urmă pentru a constata impresia, și trece mai departe.

E complementul „civilizației” urlătene.

12. LA MĂNĂSTIREA ZAMFIRA

Triste și vulgare împrejurimile în această zi de sfârșit al iernii, cu soarele călătorind pe jumătate ascuns prin deasa negură rece. În capătul mahalalei cu casele rare și murdarele strade înguste, răsar cazanele uriașe ale distilăriei de petrol „Vega”, cu lungul minaret fumegător al coșului. O împrejmuire de lemn urâtă, pripita, pare că vrea să tăinuiască toate cele ce se petrec înlăuntru și din care nu răzbate nimic prin porțița dată în lături, deși chiar în zi de duminică viața nu va fi încetat cu totul în acest izvor de bogăție pentru neamuri.

Mai încolo, o prelungire de căsuțe de țară cu înalțul coperiș de șindilă mărunță, rotunjită, rînduită ca solzii unei zale — așa cum se obișnuiește numai prin aceste părți prahovene. E mahalaua mahalalei, prelungirea prelungirilor din urmă ale orașului. Ploieștii cel mic, al țăranilor de odinioară, al lucrătorilor de fabrică de astăzi, încă murdari și vițioși — Ploieștiorii.

În Ploieștiori, lângă o bisericuță din care am deșghiocat frescele de un palid galben și roz, casa puternică din veacul al XVII-lea, cu cotloane ascunse și pivnițe adânci, dăinuiește.

Și, mai încolo, la Scăieni, mari clădiri vechi, înnegrite și dărăpănate, într-o livadă pustie, unde printre copacii răzleți se tîrăște o ciudată apă de leșie : e

fabrica de hîrtie — de hîrtie ordinară — a unui evreu. Această temniță a muncii e pecetluită de odihna duminicii, și numai unda cenușie care hrănește mașinile se prelinge peste pajiștea înghețată, cotropită de zăpadă.

Acuma iată un sat prahovean adevărat. În marginea drumului, foarte cercetat, dar foarte rău ținut, multe cîrciume părăsite, moarte, cu fereștile goale, șoproanele pustii și obloanele căzute de mult. Biserița, sclivisită și văruiță, are în păretele din dreapta o piatră, săpată cu multă răbdare în întortocherea, suprapunerea, îngrămădirea slovelor, care spun că zidirea e numai din anii 1830, de supt mitropolitul Grigorie cel bun și harnic. Dar zidul care încunjură o curte largă, zid făcut din bolovani suri puși în cadru roșu de cărămidă, cum se vede în zidurile tîrgoviștene și în atîtea împrejmuiri de moschei din Constantinopol, vorbește de o vreme mai veche, cînd biserica era de lemn.

Se slujește : oamenii abia încap înlăuntru ; femeile poartă îmbrăcăminte de tîrg, curată, eu colorile vii ; portul bărbaților e cel obișnuit la munte. Un cîntăreț, foarte aprins, dă atîta glas de zbîrnîie fereștile.

— Cîntă tare psaltul !

Un tînăr în haine orășenești, care s-a luat după noi, de cum ne-a văzut în ușa bisericii, zîmbește de vorba noastră, și nu se poate ținea a nu spune :

— Cel care cîntă, e psaltul din strana stîngă, măcar că azi e în dreapta.

Stă apoi un timp, se cugetă și întregește :

— Că în dreapta-s eu. Dar azi nu pot : sînt răgușit.

— ? !

— Da, răgușit ; așa-s eu totdeauna cînd beau.

În marginea satului covești pe dreapta, și te cobori în rîpă pentru a trece Teleajenul. Sus aleargă înjghebarea, prea ușoară în aparență pentru a fi măreață, a unui pod nou pentru linia, încă nestrăbătută de locomotive, ce duce de la Ploiești în sus și ale cărui cantoane, ce imită case de țară, înlocuind greoi cu țigle coperișul de șindilă revărsat slobod în jos, se văd răspîndite pe cîmpie. Apa și-a rupt de cîteva zile prinsoarea de gheață, lăsînd din ea false termuri sticloase; e așa de mică, încît cursul ei limpede nu acopere măcar roata trăsurilor noastre.

Un al doilea sat are o prăvălie a căreia firmă urează în versuri tot răul aceluia ce ar dori rău stăpînului ei. La cîrciumă se face popasul țuicei calde. Cîrciumarul ține și odăi de oaspeți într-o casuță nouă, alăturată, pe care a zidit-o ca pentru domnii din oraș. O mare primărie încăpătoare iese cu toată siguranța la drum. Iar, în stînga, o cărare înghețată fuge, prin ogoarele înzăpezite, către biserica făcută în vremea cînd boierii stăteau la țară și aveau același Dumnezeu cu țaranii lor. Crucile de morminte, foarte dese, au marginile scrijelate în tot chipul de aspri meșteri sătești; cîte una ține pe piept o cutiuță de lemn pentru candelă, în lipsa căreia păsările cerului își fac toate rosturile în ea. Ulcelele sparte lîngă cărbunii risipiți arată grija curățirii de păcate, prin miresme, a sufletelor zburate.

De-acolo încep Lipăneștii: cel din jos, mai în vale — și prin el trecem — cel din sus, mai departe, către munte. Mulți dintre locuitori sînt moșneni, cu pămînturile lor vechi: aceasta se cunoaște și după mărimea și buna rînduială a caselor bine șindilite, alcătuite din mai multe încăperi, cu pridvorul de lemn pe stîlpi, cu tot felul de lucruri scoase la aer, între care foarte frumoase scoarțe. Numai răsar în porți

pruncii golași și desculți de prin atâtea alte sate, ci omuleți bine apărați de frig, cari au fața unor copii deprinși să mănânce. Sătenii privesc în față și nu se căciulesc a bună-ziuă după datinele șerbilor și clăcășilor de pe vremuri.

Ziua de astăzi îi strică însă prin frigurile petrolului. Adulmecătorii de câștig au răzbătut și în această vale a Teleajenului, și, dacă nu se ridică pînă acum sondele, dacă brazda nu e spurcată cu zeama neagră a pămîntului adînc, toate măsurile sînt luate pentru a începe, poate chiar în primăvară, scormonirile de încercare.¹ Cei mai mulți dintre oameni s-au lăcomit să-și vîndă ogoarele, ba unii și-au înstrăinat chiar, prin lungi arende, yatra casei, din care nici așa nu se pricepeau ce să facă.

Un drum îngust, printre îngrăditurile de nuiele ale unui sat sărac, duce la Mănăstirea Zamfira. Apropierea lăcașului de adăpost al maicelor se simte prin ivirea cîte unui culion de călugăriță în curtea unei gospodării de țară cu copii mulți. Satul a fost odată al schitului, și oamenii se arată smeriți la datul binețelor, pe cînd copilăretul scoate chiote lungi și strigă glume pentru „nemții“ cu petrol din trăsura.

În mijlocul unei mari livezi se pierd clădirile mănăstirești, din care se descopăr mai departe numai turnurile de lemn și tînchea văpsită ale bisericii celei mari și nouă. Cum ai trecut poarta, se vede însă vechea ctitorie a jupănesei Zamfira, soția lui Mano Apostolu, omul de încredere al Brîncoveanului, păzitorul juvaierelor lui din străinătate, și a[l]i nurorii sale, Smaranda Bălăceanca, urmașa lui Constantin aga, cel mort la Zîrnești, luptînd pentru creștinătate și pentru ambiția sa, în rîndurile nemților, și, prin bunica

¹ Astăzi e una din schelele cele mai bogate (1939) (n. a.).

sa, mlădiță a lui Șerban-vođa Cantacuzino. Îndată, pe strădițe întortochiate, răsar căsuțele maicelor să-race, de la margene. Aristocrația celor optzeci de ființi despărțite de lume, care li se pare zgomotoasă și încurcată, stă, în față, în cercul de case bune, minunat de sîrguitor îngrijite, care încunjură biserica de căpetenie, unde zi și noapte sînt îndatorite a merge pentru închinăciune. În cea mai frumoasă locuință șade o călugăriță care a scris și cărticele de cîntări și ar fi avînd o bibliotecă moștenită de la două din înaintașele ei. E prea bolnavă însă ca să ni fie îngăduit a vedea vechile cărți ce se află în păstrarea ei.

Biserica din mijloc e un dar al mitropolitului Ni-foņ, care era ploieștean. A fost zidită în stilul de în-căpătoare hală ce se obișnuia prin anii 1850. E bine mobilată și încălzită cu sobe de teracotă; păstrează picturile, de o minunată seninătate curată, ale lui Grigorescu tînăr, pe catapiteasmă. Interesant diac-onul, un teolog tînăr, care e de părere că șóarecii au drepturi ce nu se pot atinge, asupra cărților vechi.¹

Vrednică de toată luarea aminte e însă ctitoria Zamfirei, de la care am găsit însemnări și într-o veche carte din anii 1730, în biserica cea mare. Meșterii plătiți de dînsa, supraveghiați de un preot, au lucrat după planul îndătinat al crucii; frumoase săpături înflorite încunjură ușa și fereștile. Urme de zugră-veală bună se văd pe unde s-a cojit brutala muru-ială de var. Icoana întinsă credincioșilor se sprijină pe un pupitru măiestru lucrat în lemn, și alte două, cu încrustări de sidef, țin cărțile din strane. Într-o în-năditură e bolnița, și multe căpățini galbene se înșiră pe rafturi sau se amestecă în sicriașe cu alte frînturi de oase, din care se ridică de obicei o cărămidă pe

¹ De atunci a venit în locul lui un diacon învățat, părintele N. Popescu, cercetător priceput al vechii muzici bisericești. El a suit toate treptele carierei de preot și cărturar (a. a.).

care a scrijelat în cirilice, care nu s-au părăsit încă în acest rost, numele răposatei.

Biserica slujește acuma satului sărac. Năsălia de lemn negru e răzimată de pridvor. Crucile săpate aspru curînd tot micul cimitir în care se coboară din cînd în cînd și trupul maicilor adormite. Un mormînt e de tot proaspăt, o fetiță din sat care a fost adusă deunăzi; cărbunii rugăciunilor pentru iertarea sufletelor nu s-au împrăștiat încă de vînt, și bradul cununiei cu îngerul morții e încă verde; panglicile, florile de hîrtie, șemne de bucurie zădarnică, se clatină trist la fiecare suflare.

13. VĂLENI DE MUNTE

De la Ploiești o linie apusă spre Slănic într-o vale îngustă, printre gospodării țărănești bune, cu livezi bogate. Mari înălțimi cu liniile blînde, acoperite de verdeața grădinilor, a viilor, a pădurii tinere închid de aproape vederea.

Ne oprim la Poiana, un singuratec colț de țară, unde în afundăturile dintre frumoasele muncele prietenoase trebuie să fie un sat.¹ Trăsuri din Vălenii de Munte așteaptă. Cu una din ele facem scurtul drum de vreun ceas, pînă la marele sat de vechi boieri ai Teleajenului.

În urmă rămîne amestecul de culmi rotunzite, din care cele mai depărtate înfățișează un albastru dulce ca și al cerului. Într-acolo e valea Slănicului și tîrgul de munte cu ocnele și osîndiții lui, cu plăcerea ușuratecă a oaspeților de vară, printre eari sînt mulți, tot

¹ Frumoasă biserică mai nouă, în această Poiană (1939) (n. a.).

mai mulți evrei, și mai bogați și mai săracuți chiar. Mergem pe un drum înalt între miriști de grâu des și ogoare de porumb țărănesc închircit și rămas în urmă.

Bune case de bîrne, frumos văruite și acoperite cu un înalt coperiș de șindilă mărunță, foarte strîns prinsă ; unele au două rînduri, dintre care cel de jos cuprinde pivnița, ca în Muscel, în Argeș. Vechea răzeșie se simte, și după ea, după buna ei orînduire curată și vrednică s-au luat și clăcașii de odinioară. Împrejmuiri bine făcute și îngrijit ținute cuprind liniile prunilor, pe cari însă în anul acesta năvala omizilor i-a lăsat fără roadă.

Șoseaua prăfoasă pe care o urmăm de la un timp, șoseaua de la Ploiești, merge acum alături cu o linie ferată nouă, cam slăbuță, la care se lucrează încă. Vagoane de încercare sînt oprite lîngă o gară, care, pentru că e acoperită cu greoaie, dar cochetă țigla trandafirică, pentru că are turnulețe și cerdace și stîlpi de lemn, pretinde să fie în „stil național“, ceea ce dezminț armonioasele clădiri de bîrne cu netezii păreți albi, cu ferestile mici și rare, cu trainicul coif negru al coperișului de șindilă.

Intrăm în „urbe“, căci Vălenii sînt comună urbană, cu judecătorie, spital, trecut și ambiție. Prăvăliile n-au nimic „modern“, dichisit și pretențios, pe de o parte, neserios pe de alta. Datina veche a rămas neschimbată, și, uitînd gara sură-roșie, unde n-a început încă viața cea nouă, ți se pare că te-ai strămutat deodată în vremile de acum cincizeci sau o sută de ani, cînd pasul Predealului era străbătut numai de cîțiva păstori mocani cu oițele bîrsane, cînd la Sinaia, după un lung drum de măreață sălbătăcie, numai clopotul de utrenie și vecernie al călugărașilor rupea, dimineața și seara, pacea muntelui ascuns, iar pe dincolo, pe la Bratocea, necurnat veneau, pornite din Săcelele ro-

mânești, carăle ce duceau marfa de Brașov pe drumuri mai lesnicioase, pe suișuri și povârnișuri mai dulci, pînă la acest popas dintîi, după două, trei ceasuri, al Vălenilor, unde așteptau hangii și negustorii greci, veniți de prin Macedonia și Albania, unde tîrgoveții erau gata de un ajutor care li pria gospodăriei și unde boierii cari nu se duceau bucuros aiurea priveau de sus din cerdace la venirea chervanelor cu bogăție „evropenească”.

Acuma bogăția s-a dus, deși poate nu pentru totdeauna, căci acest pămînt de sare și de păcură făgăduiește mult pentru viitor și pămînturile neatînse ale statului și eforiei mai pot înțoli o samă de oameni, pe cari-i dorim să fie români.

Dar ceea ce-a rămas, e omogenitatea populației românești [...].

A rămas iubirea, respectul pentru datină, care se păstrează în bolta joasă a negustorului, în căsuța frumoasă a tîrgovețului, în marea curte, cu două caturi, cu împrejmuire de zid, cu pază de sălbateci zăvozi înaintea acareturilor bătrîne care nu cuprind mai nimic. E o datorie ca viața de mișcare ce se pregătește să nu se atingă de aceste scumpe scule, care dau farmecul acestui colțișor de lume. A rămas buna viață țărănească, de oarecare bielșug, a satelor vecine, de unde vin la bîlciuri, mai ales la cel de Sîntă-Mărie, dănuitori din șapte sate în șapte porturi, a căror potrivire ar fi în adevăr strălucitoare.¹

Într-un „centru” sînt prăvăliile, înșirate pe o singură stradă, grădina publică plină de colțuri de umbră, unde se pot aduce lăutari și bere bună², cîteva

¹ Obicei dispărut. Din bîlci a rămas mai ales un prilej de beție populară, cu pepeni verzi aruncați pe stradă, o chermesă (n. a.).

² Acuma grădina fundației „Cuvîntul” pentru cărți populare, iar grădina e frumosul parc pe locul maidanului murdar al pieței săptămînale (n. a.).

din curțile cele mai vechi, prin multele încăperi ale cărora rătăcesc umbre de boieroaice sărăcite¹. Și acolo e și Mănăstirea Vălenilor, de unde a plecat târgul tot, așa precum din Mănăstirea Sinaii a plecat târgul, reședința regală și locul de vilegiatură al Sinaii de astăzi.

Dăunăzi, clădirea, de la sfârșitul veacului al XVII-lea, era în decădere, dacă nu în ruină. Fusese dărâmată întâi de cutremurul cel ștrașnic de la 1802, apoi o înălțase din nou, împreună cu clopotnița și chiliile, cu ajutorul unui polcovnic dintre târgoveți, egumenul grec de atunci, din 1802—1809, care ocîrmuia acest mitoc al Cotrocenilor. Apoi și după această reparație biserica a început să-și piardă puterea. După multe stăruinți ale unui preot cu intenții bune, primarul „conservator“, un harnic țaran, care a putut să ajungă în rîndul și chiar în fruntea celor dintîi gospodari ai târgului, Pisău, s-a înduplecat să dreagă cele stricate și să înnoiască și unde nu era nevoie.²

S-au șters inscripții — aceea a lucrărilor de după 1802 — s-au făcut din nou, fără a le fotografia măcar în întregime, chipurile ctitorilor, s-au văpsit cu uleiuri, într-o urită culoare cafenie, cei doi stâlpi rămași din obișnuita colonadă care despărțea tinda femeilor de biserica propriu-zisă, s-au făcut sfinți noi în genul „modern“. Totuși, cu înalta clopotniță, care poartă încă, sus de tot, o însemnare grecească, tămînjită cu cenușiu, cu larga curte plină de morminte între zidurile de piatră, cu armonia liniilor arhitectonice, cu inscripția cea veche săpată deasupra ușii, cu ușa și stranele lucrute frumos de un maestru care și-a însemnat numele, cu multe cărți mai vechi, mănăstirea, așezată pe un tăpșan, care se vede bine din toate păr-

¹ În timpul războiului s-a stins ca și bunul mare proprietar Cereșanu și septuagenara doamnă Zănescu (n. a.).

² S-a spălat pictura în ulei și au reapărut paturile succesive ale frescei (n. a.).

țile, face încă impresie, deși una mai mică decât în vechile vremuri, când în jurul ei se aduna toată viața din aceste părți.

Ceva mai departe, după un număr de case albe și mari livezi de pomi, un pod de piatră înalt¹ trece apa ce se răsfiră ușor pe un larg pat de prund peste care atârnă crăcile sălciilor.

Peste apă sau „vale“ — i se zice Văleanca — e casa apelor, un chioșc după moda turcească, unde găl-gâie izvoarele la care vin locuitorii cu sticlele și cofițele lor. După obiceiul străvechi, modă de Constantinopol, o cafenea simplă e înjghebată în jurul locului de unde pleacă undele răcoritoare și, tăcuți, stau pe bănci ceasuri întregi, cu ceșcuța goală înaintea, oameni cari nu știu ce-i lucrul și timpul și ce lume se mișcă în jurul liniștii lor de ațipire.² Apoi, tot mai în sus, aceeași „stradă mare“ trece între clădiri publice, între bărbierii mai mult goale și între prăvălii de câteva feluri, în care, agale, negustori și meșteri români își fac, foarte curat, rostul de câștig.

Strade înguste, printre uluci și ziduri, duc la mahalale, pe lângă aceleași bune case pașnice supt coperișurile țuguiate de șindilă neagră, ce pare că nu poate putrezi. O biserică se află în mijlocul fiecăreia. Colo, biserica Bercenilor, o imitație, de la începutul veacului trecut, a mănăstirii, cu o ciudată inscripție în care slovele săpate au ductul celor arhaice întrebuințate de turci; apoi biserica lui Filip, bunul trei-logofăt Filip, care era privit ca un binefăcător în toate privințele al ținutului și pe care l-a pomenit într-o frumoasă cuvântare simplă profesorul gorjan, traducătorul *Halimalei* (după el au venit tot dascăli distinși, ca David Almășanu, latinistul din Brașov, și viitorul arhimandrit Ilarion Pușcariu, alt ardelean). Mai de-

¹ Lărgit frumos astăzi (n. a.).

² Acest colț de Orient a dispărut (n. a.).

parte, într-un ținut ca de țară, biseriçuța Berivoieștilor, pe care mahalagiii o cred veche de trei sute de ani, se repară cu chelttuiala lor; în apropierea ei se ridică o crucé de pomenire din veacul al XVIII-lea. Supt bătrînul pom de ocrotire, vrednic de pomenire ca și atîția nuci centenari, Sf. Ioan, mai aproape de centru, pe drumul ce scoate din Văleni spre nord, e prefăcută cu totul, fiind chiar în începuturile sale foarte nouă. Și, în sfîrșit, tocmai la capăt, în Tabaci, o biserică de prin anii 1830, cu bune zugrăveli ce par încă proaspete, lîngă grădina unde se face o singură dată pe an, la Paști; hora pentru popor. ¹

14. DRAJNELE ²

De la biserica, aproape catolică, a curții din Drajna de Jos — data aceasta văd chipurile, zugrăvite mai ieri, ale ctitorilor, cu mîndrul Alexandru Nicolae, mort în 1852, așezat, mărunțel, cu *toupet cochet* ³ și lungi mustăți drepte, între măreția işlicelor, giubelelor, bărbilor de protipendadă: a lui Nicolae, tatăl, a lui Pană, bunicul, și văd și marcele mormînt de marmură săpată care cuprinde pe ultimul boier de moșie din acest loc — de la această biserică, al cărui zid de împrejmuire și a cărui clopotniță sînt mai interesante decît arhitectura, suim printre căsuțele satului. Rînduiala cea mai bună, curățenia cea mai desăvîrșită îți zîmbesc de pretutindenii. Fericit colț de lume!

¹ Toate bisericile vechi, la care s-a adaus cel mai bogat muzeu de folclor bisericesc, au fost refăcute de Comisiunea Monumentelor Istorice (n. a.).

² Între „Drajna“ și „dranița“ de coperemînt este desigur o legătură (n. a.).

³ Moș, smoc de păr (fr.). (n. ed.).

Cotim la stînga, lăsînd drumul cel mare ce duce la Chioajde, sate cu numele foarte vechi, și apucăm calea mai îngustă prin care se ajunge la altă Drajnă, cea de sus, pe care, între sămănături cu ogoare mici — căci, dacă pămîntul Filipeștilor merge pe dincolo pînă în hotar, aici ne aflăm pe locuri „moșnenești“, ale moștenitorilor — o atingem în vreo jumătate de ceas.

Moșnenii au biruit pe clăcașii din vale, de cari vorbesc cu despreț, în felul de a-și clădi și ținea locuințele. Curțile sînt pietruite frumos, stîlpii sînt lucrați ici și colo ca o horbotă ; pe polițele dintre dînșii zbugnește în frunzele de catifea floarea, de-un roșu aprins, dar mîngîios, a mașcatului, „mușcatei“, cu mirosul fraged ; pe lemnele încovoiate ale bolților sau pe pridvoarele acestor mîndre case cu două rînduri se zgreapțănă cîrceii de viță. O firmă proclamă minunca băncii bogate, cu un capital de două sute de mii de lei. E meritul învățătorului, pe care-l și zărim în treacăt, un liniștit om în vîrstă.

Biserica e mai mult nouă. Deși e departe în dimineață, se face încă slujba. Prin întunerecul sămănat de lumina roșie a făcliilor se poartă multă lume. Spre biserică mai veche din vale ne duce unul din ctitori, pe prăvălișuri de bolovani și peste ramuri albastre de Teleajen.

O clădire cu firide pentru sfinți, cu o încercare sărăcăcioasă de ciubuc înfășurînd părății joși. Și aici e slujbă. Afară, femeii merg pe la morminte și aprind candelile, și curăță florile, și fumează cu tămîie deasupra movilei, aruncînd cărbuni stinși ca și viața de dedesupt, în bielșugul ierbei. De departe a venit părintele s-o facă ; murgul mărunțel, cu șeaua pe dînsul, paște evlavios buruiana cimitirului.

Răpede, mi se aduc cărțile cele mai vechi, care, în lipsa unei pisanii, deslușesc rostul întreg al bisericii și rostul mai nou al satului. Zidurile s-au înălțat la sfîr-

șitul veacului al XVIII-lea, și cel dintâi preot a fost popa Stanciul, care ajunsese pe urmă și proiestos și a cărui iscălitură, măiestru încondeiată, odată pusă și în criptogramă, se vede pe toate vechile tomuri chirilice. Sătenii cari s-au strâns — sînt, la o parte, și femei, dar fără port românesc ; lîngă „centru“ am văzut chiar o grupă de fete în rochii de oraș, trandafirii și albastre — ascultă cu multă luare amînte și recunosc : pe popa Stanciul, pe vechii ctitori, străbuni ai celor de față, pe cutare mocani din Ardeal cari și-au trimis cărțile de danie. E o deșteptăciune, o siguranță, o prietenie veselă care te încălzesc la inimă. Unul a știut să afle rostul criptogramei, pe care n-o puteam desluși.

Și iată vine de se amestecă la mica ședință de istorie locală, pe temeiul documentelor, și părintele. Să aibă vreo șaptezeci de ani ; barba albă curge în valuri, părul se revarsă în plete încă sure ; sprincenele negre fac umbră deasă deasupra ochilor buni. Aude și vede ca oricare din tineri. Și parc-aș vrea să-l văd călare pe murg, pornind spre casă sau apucînd, în această zi de duminică, drumul Vălenilor, ca unul din popii războinici de pe vremuri, cari biruiau pe satana și cu ascuțit-săbiei, cu glonte de flinte.

15. MĂNĂSTIREA VERBILA

Ieșim din Vălenii de Munte pe lîngă șoscaua pietroasă care duce la Ploiești, ici și colo, alături cu linia ferată nouă, la care lucrează de zor țărani din împrejurimi și urîți „specialiști“ sîrbi și bulgari. Cel dintâi sat bine rînduit pe marginile drumului are o biserică nouă : la poartă e atîrnată o cutiuță pentru sărmani ; am zărit pe preotul tînăr în foarte frumoase odăjdii,

care-și făcea prin sat „zi-ntâia“ de august ; la o mare distanță se tîra un dascăl amorțit de vrîstă.

Ceva mai deoparte răsare dintre copaci frumoasa casă de țară a unuia dintre proprietarii mari ai ținutului ; lîngă Ploiești un evreu i-a luat locul, pe urma datorîilor. Aici el se mai ține deocamdată.

Pe malul stîng al Teleajenului răsfirat în limpezi pîraie albastre pe un pietros cîmp de prund grăunțat se întinde, cu case mai slabe decît cele de la munte, dar în mari livezi de pruni, satul Măgurelele, numit așa după păduri care s-au prăpădit de atunci. Are două biserici : una din anii '30, iar cealaltă de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, clădită de soția unui boierinaș, mamă a unui copil care nu purta numele soțului ei, moștenitoare a Cantacuzinilor, cum spune însăși, cu mîndrie. Preotul e și învățător, și are și un han ; face politică și, pe lîngă interesele lui, se zice că apără și pe ale țaranilor, cari au de lucru cu proprietarul de viță nouă din casa cea frumoasă încunjurată de un parc des.

Aici lăsăm drumul Ploieștilor, care duce îndată la satul Filipeștilor și cotim pe lîngă un curat han românesc, clădit în stil vechi, la stînga. Mult timp rătăcim pe cîmpul pîrlit de soare, unde porumbul închircit ridică strujeni slăbănogi. La girezile de grîu, și aice a început treierul cu mașina pentru boieri, pe cînd oamenii lucrează prin curțile lor, după vechea datină, călcînd grîul cu caii mînați în jur de sfîrcul biciului, sau strivind spicul supt picioarele încete ale boilor ; prin unele ogrăzi, gospodarii au început a-l și vîntura. Toată casa are de lucru ; femeia e acum de valoare mare, pe cînd, spune vizitiul, un țaran din Văleni, iarna nu e bine să o ai în casă, eăci hrana e puțină și lemnul scump.

Păduri se văd pe coastele din stînga și satele albe cutcăză pe-aici să se răsfire în vilcag, pe povîrnișurile lor sau chiar pe culmea liniei de dealuri.

Un han deschide satul Mehedința, căruia i se zice și Podenii de Jos. Hangiul bătrîn, român sau grec, vinde măslinc, vin prost și bere rece, din păhare că- rora murdăria îngrămădită li dă o culoare specială. Ceva mai departe, o bisericuță de bîrne te poștește să întri prin versuri naive, scrise pe stîlpii de lemn ai prid- vorului. Inscricția zugrăvită arată ca înnoitor pe un grec arendaș de dăunazi, al cărui chip se și vede zu- grăvit în portul lui răsăritean. Un biet copilaș străveziu de slab și cu ochii adînciți în cearcăne negre, bolnav de friguri reie rătăcește printre mormintele cu cruciliți de lemn, căutînd parcă locul în care curînd el însuși va merge să se odihnească de nedreptatea acestei lumi.

Satul se mîntuie cu case țigănești, abia înjghebate : movili de lut murdar între porumburi înalte. Copiii goi își arată pielea ca arama și pîsla creață a părului stufos. Nu ies la drum, nu fac tumbe, nu cer de la „boicri“ „gologanul“. E un început de așezare, de plu- gărie, cu alte moravuri. Sătenii, cari au pepeni verzi pe ogorul lor și-i scot în vînzare pe mesele de lemn din mijlocul cîmpului, adesea nepăzite de nimcni, nu par să aibă ca mușterii pe-pîrliții haramini.

Drumul mai înșiră un sat, apoi, pe lîngă rîpa Cri- covului cu apa săracă pe obișnuita albie largă de to- rent, sămănată cu pictrișul de ieri și cel de sute de ani, din malul înalt de lut nisipos iese, în oblojeala lor de scînduri, conductele de fier, țevile pline de petrol ale americanilor cari-și au sălașul la Aposto- lache. Cărări ascunse prin porumburile înalte suie același deal, pe culmea căruia se răsfire cărările drepte ale viilor nouă. Pe ele vin alene dintr-un sat, ascuns pînă întri în el, țigancele tuciuirii, cu puzderia copiilor pe lîngă poale. Este deci în apropiere un sat mănăsti-

resc ai cărui locuitori de astăzi, urmași ai vechilor robi, întrebuințază mai bine sau mai rău — oricum, nu pentru o adevărată gospodărie statornică — libertatea, „sfânta“ libertate ce s-a dat părinților și bunilor lor.

Abia se vede, foarte de aproape, mănăstirea de care, sute de ani, a fost legat neamul lor. Dintr-o piață largă, ca de sat ardelenesc, vezi o intrare dărăpănată, prinsă într-un zid ca de cetate tare. Deși, cum spune o fărîmă de piatră zvîrlită în curte, acest brîu de piatră a fost înnoit cu totul pe vremea lui vodă Caragea, acum a un veac numai, de un egumen grec care avea interes să locuiască bine și dorea să nu fie prădat, dar știa să-și economisească banul, vezi înalte clădiri de cărămidă tare și de piatră prin care se crapă ferestruici pentru împușcat în dușmanul ce ar veni de undeva din luncă, din vii, din păduricile vecine. Buriiana sălbatecă năvălește curtea; nici preotul, pe care nu știi cine zicea că l-a găsit dormind în altar într-o zi de foc ca aceasta, nici dascălul, care a trimes cheile printr-un băiețaș bălan în cămașă neagră, care nu știe să zică decît un „hî“ de întrebare și un „hîhî“ de răspuns, nu-și dau osteneala să facă, în acest bicișug de putere vegetală, măcar o cosire de fîn. Stăpîne peste tot locul întins sînt numai albinile și poate șerpui de ruină, cari și-ar avea bune culcușuri între birnele dislocate ale locuințelor călugărești părăsite.

Întîi s-ar părea că biserica are o formă ciudată. Te lămurești însă îndată dacă ceteși pisania cea veche, în două bucăți de piatră aruncate deasupra lespezilor scării, apoi cea nouă, stîngaci scrijelată de un rău cunoscător al limbii noastre și al meșteșugului său, dacă-ți oprești ochii pentru ca să admiri ușa bătrîna, care a scăpat neatinsă de tragediile naturii și de prostia de comedie a oamenilor, dacă, încunjurînd prin bălăriile ce-ți vin pînă la brîu, mînînd înaintea un ade-

vărat roi de gîze îndîrjite, privești acelea din ferești care au rămas în ființă.

A fost un lăcaș frumos și trainic, mic, dar plin de armonie, ridicat pe vremea lui Radu Călugărul, Radu fost Paisie, odinioară fecior de domn adăpostit la Mănăstirea Argeșului, de către boieri cari pe vremea lui nu mai aveau trecerea, puterea, boieria de fapt de care se bucurase supt alt Radu, care, dacă n-a avut niciodată cîrja în mîină, a știut să învîrtă bine buzduganul : Radu de la Afumați. Una din pietrele, frumos și original săpate, în linii rotunde italiene, în dibace legături de slove, numește pe ctitori : Dragomir spătarul, Toma banul și pe mai micul lor tovarăș care poartă numele vechi de Caraciu (Carapciu). Alta va fi venind de la vreun schit sau de la o bisericuță adausă, prinos al celui dintîi egumen, Antonie.

Biserica de căpetenie a fost înălțată după datinile moldovenești, lăsîndu-se la o parte încercarea, unică în felul ei, a lui Radu cel Mare, la Dealu, și a rămas încă, înaltă și îngustă : fereștile samănă prin tăietura liniilor cu acelea din Moldova, dar, sus, aceste linii se mlădie încovoindu-se, iar jos cadrul se oprește înainte de sfîrșitul deschizăturii, printr-o întrerupere cochetă. Ușa e însă fără păreche : două linii curbe care se taie în ogivă străbat o întreșare de linii drepte care formează pătrate mărunte : pentru varietate s-a făcut cîte o scobitură în fiecare din pătratele acestea.

Soția lui Dragomir, Caplea, își pregătea, încă fiind în viață, piatra de mormînt, pe care n-a întregit-o nimeni la data lăsată în alb. Ea a rătăcit, după moartea soțului, multă vreme în Ardeal, dar tot aici a venit să moară, tot supt piatra ei s-a întins trupul pentru odihna nimicirii. Lîngă acest mormînt, foarte bine păstrat, e altul mai șters, mai neîngrijit, săpat. Supt el se adăpostesc rămășițele unui mare boier căzut în luptă împotriva domnului său, în oastea unui domni-

șor tânăr și voinic, venit de peste munte. Stanciul, marele vistier, vreo rudă a lui Dragomir și a Caplei, a perit în octombrie 1544, la cea dintâi ciocnire între credincioșii lui Radu Paisie și tovarășii lui Basarab, zis Laiotă, drept „moștenitor“ de țară și căpetenie de năvălitori.

Cutremurul din '1802 a găsit biserica din Verbila rău ținută de veacuri, căci niciunul dintre domneștii înnoitori ai vremilor mai târzii nu s-a fost gândit la dânsa. Zidul cu ușa și ferestrele frumoase a rămas în picioare, dar coperișul, fruntea au căzut, în același timp când frânturi din cetatea de împrejmuire se desfăceau în zgâlțâirea-grozavă a scoarței de lut. Un egumen grec a dres cum l-a tăiat capul, zvîrlind pietrele de ctitorie pe o scară nouă, înaltă, potrivind un pridvor de zidărie proastă, peste care se cațără un cerdac de priveală pentru sfinția sa, puindu-și apoi numele pe acea lespede grosolan tăiată care s-a cocoțat deasupra ușii și acoperind pereții cu o zugrăveală nouă, în care Radu Paisie și Stănilă „Filipescu“ — alt ctitor, sau o „fandacsie“ grecească — au inscripții în noua limbă sfântă și primesc ca vecin pe egumenul reparator și pe colegul său de la mănăstirea Mărginenilor.¹

16. OGRETINUL. STARICHIOJDUE. POSEȘTII. CĂRBUNEȘTII

De la Drajna în sus, Ogretinul, cu amintirea luptei lui Radu-vodă Șerban împotriva tatarilor — un deal zis al „Domnului“ se vede în dreapta — păstrează bisericuța făcută sau refăcută la începutul veacului al

¹ Biserica s-a reparat de Comisiunea Monumentelor Istorice (n. a.).

XIX-lea, cu frescele populare de afară, scăpată de ruina părăsirii în mijlocul îngrămăditului cimitir sătesc, și cu casa bătrână de pe modîlca de pămînt încunjurată și astăzi cu zidul cel vechi. Mai departe, Rîncezii, atinși de molima adventismului, amintesc coborîrea oamenilor din munte între acești „cojani” mai din jos, cari nu și-au dorit astfel de tovarăși. De aici înainte, ai de ales între drumul Chiojdului și acela care cotește la dreapta către Posești și Cărbunești, cuiburi de veche moșnenie.

Era odată, pe întîiul drum, din muchea dealului, o priveliște fără păreche în toată țara peste pajiștea cu toate florile, ca un covor al raiului, care se zicea, cu un sunet de silabe dulci ca o mireazmă din potirele lor de taină : a Zeletinului. Acuma împărțirea pămînturilor a tăiat ogoare mărunte, în care nu mai are ce să caute acea nesfîrșită floare.

După cărarea din dreapta, ducînd la un sat de plugari înstăriți, Chiojdul. Lîngă curți boierești care-și păstrează aroma de trecut, în stăpînirea urmașilor neamului Macovei, bisericuța de lemn care biruie întrecerea cu cea de cărămidă mai de vale. O zugrăveală arhaică e plină de pricepere și de poezie naivă.

La Posești, satul lui Posca, tocmai sus pe o culme bogată în pomi, altă biserică de lemn dăinuiește lîngă fudula ei urmașă, ascunzînd supt tavanul ei jos lespedea de mormînt a ctitorului ; moșnenii nu s-au clintit de pe cinstita lor agonisită și ei îți aduc înainte hîrtii de-ale bătrînilor cari știau și în cel din urmă sat slova frumoasă și stilul ales, însuflețit de simțire. Și, dacă birui prăpăstiile bolovănoase tăiate de șivoaie, ajungi la odihna gospodărească din casele înalte, curate ale urmașilor moșului Cărbune, Cărbuneștii.

De la Starichiojd (Starchiojd zic localnicii¹), drumul apucă în stînga pe lîngă vechea cruce de pomenire de pe la 1730 — obiceiul crucilor e pretutindenî, ca în Buzău ; una, răsturnată, e din vremea lui Brîncoveanu — spre Valea Anei.

Valea Anei e rîul, gîrla. Sprentară, ea aleargă prin nisipuri, peste bolovanii pe cari tot dînsa i-a cărat în zilele ei mari, cînd se zbate, torent, între maluri lărgăiate. Deasupra, pădurea spartă de locuinţile răzleţe, perdelele singuratece de anini. Cu ţipete de prunc părăsite păsărele sure-albe se joacă din zbor deasupra pietrelor sămănatc de potopul primăverii. Li zic prundari, iar, cînd joacă a glumă din codiţile suptîri ca nişte surguciuri de domniţe : codobîtc, în loc de codobature.

Aştept în luminiş după descoperitorul lespezii cu inscripţie de pe Dealul Corbului, unde „se pomenesc tatarii“. Deplină tăcere, una aşa de mare, încît îţi pierzi simţul că eşti o fiinţă deosebită de copacul care fîşie la vînt, de floarea care soarbe soarele, de iarba care mereu creşte. Redevii o parte anonimă a naturii.

Sunet de clopoţei. Peste gîrlă trece şi se pierde în depărtări nunta.

Pomul cu panglică şi zorzoane de hîrtie se scutură la hopuri, steagul se zbate în a doua trăsură, cosiţele unse ale druştelor se coc la soare în celelalte, pînă la gîturile de cobză care ies obraznic din carăta ţiganilor.

Satul răzleţ, o sută de case, seamănă pe marginea apei, pe povîrnişul dealurilor vechile sălaşuri, cu prid-

¹ Munţii au nume ciudate : Roma, Zimbraruî, Benia, Macrea ; îmi spune d. Tache Macovei = Macobeu ; vezi numele biblice din Buzău şi din Secuime (n. a.).

vor și fără, cu înaltul coperiș țuguat, cu amestecul de suri și de hambare ; poverni se ridică pe îngrămădirea pietrelor culese din „valea“ de dedesupt.

O lume sprintenă și frumoasă. Vrednice femei care au crescut câte zece copii — Dumnezeu știe câți au răzbit ! Prunculeți cu părul de aur și negrii ochi atenți. Săteni cari, cu patru clase primare, scriu răvașe capabile de a avea o notă de trecere la bacalaureat. Flăcăi pe cari nevoia de bani i-a oprit la capătul gimnaziului. O nesfârșită dorință de a învăța, dar și setea de leafă. Au adus cu truda lor un învățător intermitent. Dorință de a ști și minte deschisă. Femeia de cincizeci de ani, care a ridicat o întreagă familie, povestește ce a pățit pe vremea nemților, când, din două cazane, pe unul îl dase, iar pe cellalt îl ascunsese într-o groapă, sădind și un copac deasupra. Lumea a pîrît-o. „Că așa e lumea acum, numai coarne n-are ; dar i-or crește și coarnele.“ Au venit cu topuzul ; cazan sau: „pușcă“. Și al ei s-a îmbolnăvit și a căzut mort a treia zi. De aceea nu-i bun războiul. Acum e vorba să fie între Franța și Italia. Păcat ! Și de s-or mai adăugi și alții...

Mergem, cu un grup întreg de săteni de toate vrîstele, spre Piatra Corbului, unde un copil rătăcit a găsit într-o adîncitură, față în față, două pietre cu litere pe ele. Și o flacăra verde țîșnea din pămînt. Să nu fie acolo comoara tatarilor ? Fiindcă povestea știe că a fost un sat de tatarî, oameni cumpliți, cari, de la o vreme, s-au tot dus pe Valea Bîștii de nu s-au mai întors. Și au rămas Chioajdele astea slobode. N-o fi amintirea ungurilor cari au dat numele acesta de Kóvesd, ținutului ?

Pe pripoare înguste, sărind peste deschizăturile deasupra apei unde se îhîrjonesc copiii goi, ajungem la locul misterului.

De o parte și de alta lanuri sărace, grupe de pruni. În fund un ciudat deal vînat, plin de pădure deasă, cu un vîrf ca un deget spre cer. Acolo e Cetățuica.

Și iarăși un colț de istorie învăluit în brumă se ridică înainte. „Cetățuica“ e, ca și Cetățuia, totdeauna vechea așezare preistorică.

Lîngă noi, Piatra Corbului. E o imensă clădire de pietre sure care ar părea anume șlefuite și așezate. Suprafețe plane, mușcate și pișcate de ploi, cu crăpături simetrice, cu săpături naturale și unghiuri. Așa e și în adîncitura unde ploaia singură a săpat capricioasele zigzaguri. Gol, uscat, ars, fără un mușchi, monstrul cenușiu privește spre verdele viu al Cetățuicei...

Ne întoarcem. E vorba de lipsa de grijă, de încurcăturile țării. La acești domni ai sufragiului universal e un nesfîrșit dezgust pentru alegerile care „țin două luni pe țărani numai într-o beție“.

Asemenea convingeri fac cît comoara visată pe Piatra Corbului — unde tatarii n-au scris nimic.

18. LA SCHITUL PRAHOVEAN AL CRASNEI

De la Izvoare, în Prahova, apa Crasnei apucă la stînga, strînsă din ce în ce mai mult între dealuri pietroase, care par despicate numai pentru a lăsa să se strecoare această șuviță de argint viu. Drumul înalt duce printre fînețe ce se cosesc de oameni cari au venit pentru aceasta de departe și se adăpostesc noaptea în preajma caselor mari risipite pe pajiștea dezgolită. De foarte departe se văd turnuri de biserică, dar pădurea în mijlocul căreia se află, pare să le înghită.

În sfîrșit, iată că într-o adîncitură un vechi gard de nuiele împrejmuiește o mare livadă sălbătăcită : e

pădurea care ispitea din depărtări. O poartă de jitar închide drumul. O dai în lături singur, căci nicăiri nu se vede nici o viață. Ba da : rîsete vesele de copii răsună din dosul altui gard de răchită, dar cei ce rîd se ascund bine. Acuma e un mare loc deschis, sămănat cu copaci bătrîni. O clopotniță puternică se vădește în stînga : intrarea pe supt dînsa e astupată de crengi îngrămădite.

Sărind pîrleazul, ceea ce, se vede, fac și sfinții părinți de la schitul Crasnei, unde sîntem acuma, te afli într-o frumoasă poiană. De jur-împrejur, case de țară, cu înaltele coperișuri de șindilă, care, lucrate mărunt și îngrijit, au, la soarele de seară, rășfrîngeri mătăsoase. În mijloc e biserica, fără frumuseță și însemnătate în stil, dar desfășurîndu-se minunat din fondul de verdeață al pădurii pe care se răzimă. În față, apa gîlgîie într-un bazin de piatră, și un înalt copac, din vremea întemeierii, întinde o mare umbră tristă asupra acestui colț care amintește răsăritul bucuros de apă.

Un biet călugăr bătrîn, orb, pipăie cu mîinile noduroase pentru a găsi intrarea la căsuța lui năpustită de toate borheiele ; unul tînăr, care vede bine și mănîncă bine, și nu petrece rău — trimis de la Mănăstirea Sinaia pentru pocăință — ni iese somnoros înainte, după ce i-am cercat în toate felurile ușa. E ca un fel de stareț, avînd supt el pe orb, pe alt moșneag și, poate, femeile satelor vecine.

Cu dînsul intrăm în biserică, unde nu e măcar o candelă aprinsă. Însemnări pe cărți și pe odoare arată că avem a face numai cu un schit făcut de boierii izvoreni (i se zice și : „Izvoranu“) pe la 1828.

„Starețul“ asigură că numai vîntul rătăcit prin cutare geam spart a stins candela, că în fiecare duminică și serbătoare se face slujbă. Iar, cînd ajungem la poarta de spre drum, auzim clopotul care sună la schit. Sînt cinci ceasuri trecute, dar cine vrea, poate

crede că acum se fac rugăciunile de vecernie. Și părintele dorește ca domnii din București să creadă aceasta.

Călugărie, călugărie !

E încă devreme când ieșim din Izvoare, și, deci, în loc să apucăm prin Homorâciu, spre Văleni, cotim la stînga spre Drajna.

Unul după altul se trec, într-o lume de albastru și auriu, idilică și sălbatecă, ramuri, din Teleajen, care încunjură, supuse, bolovanii pe cari tot mînia lui i-a cărat aice. Apusul înfocat aruncă luciri de sînge pe apele albastre, între dealurile pietroase.

Un urcuș lin, lîngă pajișii mărunte, foarte verzi, duce pe drumul satului. Îl începi cu acea biserică foarte bine îngrijită, dar clădită din nou în cel mai bun stil catolic. Am spus că ea cuprinde mormîntul unor Filipești mai vechi, cari au stăpînit aici și al căror șir s-a stîns, lăsînd numai o moștenitoare.

Curtea spre care, de partea cealaltă, întri supt un arc cu inscripție chirilică, e adîncită în copacii unui strălucit parc, cu grădinar francez. Arendașii sau vechilii locuiesc înăuntru. Și acesta e un sat părăsit de de aceia cari-i au folosul.¹

În mijlocul lui e biserica, mai puțin latinizată, a sfîntului Nicolae. E numită astfel după Nicolae Filipescu, care era stăpîn aice la sfîrșitul veacului al XVIII-lea. Peste o jumătate de veac de la întemeiere, un francez, Colson, rudă cu scriitorul, atîrnă în păreți tablouri religioase în genul său. Era începutul ; astăzi se poate vedea sfîrșitul.²

Și e o frumuseță în această noapte cu lună plină în strădițile curate ale satului de munte, prin care trec

¹ Acuma Curtea e locuită de urmașul Filipeștilor d. Vartiade (1939) (n. a.).

² Biserica a fost trăsniță și se reface de Comisiunea Monumentelor Istorice (1939) (n. a.).

tăcute gospodinele ce se întorc la vatra ce fumează ; e o poezie în strecuratul neobosit al apei care prinde luciri din aurul lunii ; o nelămurire tainică în trecerea pe drumul de țară a călătorilor cari se văd și totuși nu se văd bine ; e o binecuvântare și o sfințenie în toate...

Și cum pot fi sufletele care nu înțeleg, și nu se lasa robite, și nu se fac mai bune !

19. LA MĂNĂȘTIRILE SUZANA ȘI CIEEA

Din Văleni, spre șoseaua dinspre miazănoapte, către mănăștirile de la munte și către vechea vamă a brașovenilor.

Întâi, cale ușoară și frumoasă printre sămănături ca acelea de la câmp. Sînt boieri pe aici : astfel, Cereșenii, cari au moșie în celalt capăt și au înnoit rău vechea lor casă din Văleni, iar, mai în sus, livezile cu marginea lor despre drum sprijinită pe zid și plăcutele case de țară în stil vechi sînt ale bătrînului domn Ștefan Greceanu. Treci printre casele unui bun sat, Homorîciul — de la *homor*, ca și Homorodul ardelean (și *blmul* balcanic, muscel), în care-n zădar ai căuta o gospodărie mai rău îngrijită, o livadă mai prost ținută, o casă mai rău clădită și învelită. Biserica, foarte mărunțică și plină de umbră rece, are în frunte o inscripție din veacul al XVIII-lea, care-i pomenește ctitorii, boierinași de munte, însurați cu bogate fete de negustori greci de prin târgurile vecine. În curînd ai ajuns la patul pietros al Crasnei, care se răsfăță în șuviți pe un pat de picriș imens, supt mîluri rîpoase pe care cresc sălbatec copacii : drumul se tot cațără, se învîrte, stăpînind ne-

conținut întortocherile înguste ape vii pe larga întindere de pământ mort supt prund, supt bulgări și pietroaie din timpul revărsărilor. Acesta e satul Izvoarelor. Casele sînt cu adevărat minunate. Fațade curate, umbroase, cerdace de lemn, largi grădini, în față ; în fund, frumoase livezi. Cei mai bogați inovează nenorocit prin galerii de sticlă stropite cu flori văpsite.

Femei cu strălucitoare cămăși albe, sămănate cu cusături negre, bogate, dar fără altă urmă a portului, înlocuit cu o fustă de tîrg ; frumoși, bărbați în portul sprinten al muntelui. Merg, vara, departe, la cîmp sau la baltă, bucuroși că pot căpăta doi lei pe zi la secere — i-am văzut întorcîndu-se de acolo, hămesiți și slabi, către buncele lor sate de munte ; altfel, se țin din lucrul livezilor și din căraușie. Știu strînge însă și îngriji bine. Pe străini, de orice fel, chiar pe românul din alte părți, cu altă înfățișare și alte obiceiuri, nu-l sufar. „Civilizația“ a dat doar cîteva rochii de oraș, a căror vedere nu face, desigur, cît de puțină plăcere. Alte sate, numai la Mîneciu — un *La Manche* românesc, pentru pasul muntelui ca o „mînecă“ — împărțit în Mîneciu-Pămînteni, vechi locuitori din „Țară“ și Mîneciu-Ungureni, mocani trecuți de peste graniță.¹ Casele unora și altora, fără nici o deosebire între ele, se deapănă cale lungă pînă în marginea pădurii, al cărei rînd a venit, în sfîrșit.

În modîlci de pământ nisipos, care se desface în pîlcuri albe, se înfig bătrîni copaci de dealuri, strînși unul în altul. Numai la Orații, pădurarii eforiei încearcă o pepinieră de brazi, cari, deocamdată, în tufe mărunte, își strîng frunzele dese. Prăpăstii mari se deschid în dreapta, și dincolo de dînselē alte dealuri rotunde se ridică supt alt veșmînt de păduri pînă

¹ Și la Posești e tot așa (n. a.).

la culmile din zări, care zimbeșc, albastre. Jos, Teleajenul tulbure vuieste mînios de vale.

Turnuri răsar din desiș, și îndată te afli înaintea bolții de intrare a Mănăstirii Suzana. Un cerc de bune case curate ca păharul încunjură o bisericuță gătită. De mult încă, din veacul al XVIII-lea, erau „maice călugărițe“, de aici și de „dincolo“, în codrul din valea Teleajenului. Numai în veacul nostru, biserica s-a făcut de piatră, la 1840, iar peste patruzeci de ani s-a înnoit cu ajutorul a trei brașoveni. Starița însăși era brașoveancă, precum este și cea de astăzi; o bună parte din maice, care lucrează la dulceți de zmeură, la scoarțe și la desul mohair negru, sînt fete din Ardeal, dar nu din țărâtime chiar, ci din ceea ce s-ar putea numi „aristocrația“ Săcelelor.

După ce s-a isprăvit pădurea, drumul duce tot printre minunate pajiști înflorite, de care încă nu s-a atins coasa la acest sfîrșit de iulie. Drept înainte, el țintește, printre căsuțele unui sat mai mic și sărac, la pasul, tăiat în lutul dealurilor împădurite, al Bratocii¹. La dreapta, o cărare șerpuiește printre flori pînă la Mănăstirea Cheii.

Te-ai aștepta la una din tainițele de murdărie și neîngrijire care sînt astăzi, prea adesea, mănăstirile călugărilor. Îndată ai însă o plăcută surprindere. Totul e în bună stare și arată un spirit de rînduială desăvîrșită. Deasupra ușii, o inscripție cu slovele frumoase, bine săpate, arată cum s-a ridicat clădirea pe moșia banului Mihalachi Ghica, frate a doi domni și stăpîn pe acest pămînt de hotar — însuși tatăl femeii, de o cultură universală, care a fost scriitoarea în mai multe limbi Dora d'Istria. Se pare că la început se pusese numele banului între ctitori, deși el nu se îndurase a da pămîntul fără plată: un rînd a

¹ E un nume de om; cf. Obrocea (n. a.).

fost, în adevăr, șters și înlocuit cu altul, care vorbește de cumpăratură.

Cei dintâi călugări de aici, cari au venit cu cărți multe, cu unele manuscrise bune¹, cu icoane și portrete de învățători ai lor, au pornit de la Caldărușani, unde, ca și la Cernica, pătrunse spiritul de reforme, de hărnicie disciplinată, de iubire pentru carte, de bună înțelegere frățască al Paisienilor din Moldova. În arhondaric se înșiră chipul de bătrâneță ale lui Paisie, acela al lui Calinic de Cernica, ajuns apoi episcop de Râmnic, și ale altor clerici din aceeași direcție. Calinic e înfățișat și mort, înveșmântat în scumpele-i odăjdii arhieresti. Se vede și un portret al mitropolitului Dionisie Lupu, ocrotitorul lui Lazăr și părtașul la întemeierea celei dintâi școli înalte românești în capitala principatului muntean.

Azi paisianismul, sîrguincioasa și rodnică obștejite s-a dus. Dar îi vezi încă urmele în cuvioasa înfățișare a lucrurilor și oamenilor : bătrînul stareț voinic, eclesiarhul cu lungă barbă neagră, priceput în ale zagrăviei bisericesti. Nu s-ar putea învia oare din asemenea urme vechiul curent folositor bisericii și culturii ?

¹ Unul trebuie să se afle acum în biblioteca lui I. G. Duca (n. a.).

VIII

ILFOVUL

1. BUCUREȘTII

Călătorul venit dintr-un oraș de provincie, unde Bucureștii sînt lăudați peste măsură, batjocuriți din disprețul pe care-l avem pentru tot ce se ține de noi și pornește de la noi, sau invidiați pentru răpedea lor înflorire pompoasă, drumetul plin de evlavie, care sosește, cu mintea luminată de un ideal, dintr-un colțișor ardelean sau bănățean, ori din Bucovina — unde totuși e mai puțină încredere în silințele noastre — e lovit de meschinăria gării. Vechea clădire neîncăpătoare și fără față era să fie înlocuită, cît de răpede, printr-un măreț edificiu, al cărui proiect a fost însă înlăturat prin vremile rele de deunăzi, așa încît am rămas cu ceea ce era mai înainte.¹

Nu numai gara a fost înălțată fără gust, dar locul ei chiar a fost ales fără nici o socoteală alta decît a interesului practic, care nu merită totdeauna locul întâi, cînd e vorba de o Capitală. Ploieștii, Piteștii, și mai ales Galații, impun de la început prin lărga, frumoasa, moderna stradă care se deschide în fața celui

¹ O gară nouă, modernă, luminoasă și aerată, dar fără caracter monumental, s-a ridicat pe urmă (1939) (n. a.).

ce părăsește gara. Aici te afli înaintea unui trunchi de alee încunjurată de plantații, din care se ivește monumentul inginerului Duca. Apoi întorci în dreapta și, mai puțin cotită decît în alte părți, vezi Calea Griviței.

Odată era aici, înainte de zidirea gării și strîngerca în acest punct a firelor de fier ce mijlocesc transportul, o mahala-sat, o uliță de tîrg dunărean, cu hanuri ale căror curți rău îngrădite adăposteau, într-un amestec de pănuși și băligar, cară și căruți, cu crîșme de drumul mare ispitind la turburel botezat și la mititei dați prin cenușa de supt grătarul lor de frigere, cu maidanuri pentru cîni fără stăpîn și pentru murdăriile vecinătății. De atunci s-a făcut alinierea, s-a întins unul din cele mai bune pavagii de granit, s-au înfipt felinare a căror lumină „Auer” scînteie pînă departe, s-au pus șine pentru tramvaie. Noaptea, șirul lung de birje minunate, ce mărgenește trotuarul cît vezi în zare, strecurarea grăbită a mulțimii în toate părțile, mulțime care știe să meargă și știe să se îmbrace. Lunecarea luminoasă a vagoanelor de tramvai, defilarea răpede a trăsurilor, printre care se amestecă echipagii boierești cu livrele și roțile învelite cu cauciuc ¹, strigătele, care sînt unul din cele mai sigure semne de recunoaștere ale Bucureștilor, gardiștii cu înfățișarea militară, cari îndreaptă șivoiul ce se tot revarsă — acestea toate iau ochii și auzul, și cuceresc.

Altfel e însă ziua. Cu toată lărgimea și circulația ei îmbielșugată, Calea Griviței nu e deloc monumentală și n-are nici un caracter lămurit. Taraba populară, boltă orientală, învelită cu tinichea, pretinde să stea în rînd cu casa ce are două, trei etaje cu vila, cu palatul; și anumite considerații, foarte omenești și foarte politice, cruță această rămășiță de barbarie să-

¹ Dispărute în epoca tracțiunii mecanice (1939) (n. a.).

racă, pe care se poate însă țintui o cartă de alegător în colegiul întâi. Statul a dăruit acestei „căi“, ce răsună toată ziua de huruitul trăsurilor, Școala de poduri, a cării fațadă polihromă răsare și mai frumos vara din mijlocul verdeții arborilor, dar frumoasa, întinsa Școală de meserii, din apropiere, se ascunde în ramura laterală din stînga, strada Polizu. Tot de la stat vine, mai încolo, Școala de aplicație, cu fațada severă, goală, o clădire de pe la 1860, din era cazărmilor lui Cuza — mult inferioară Școlii militare din Iași, încunjurată de atîta aer și de atîta lumină. Curtea de conturi, care se vede ceva mai departe, tot în stînga, e nouă, dar face o impresie împovărătoare prin greoiul coperămînt de tablă care o strivește, și e lipsită de orice frumuseță. Numai la capăt, se văd parte din marile ziduri galbene, bătrînești ale Ministerului de Finanțe, care pătrunde strîmb în întretăierea Căii Grivița cu Calea Victoriei.

Comuna, din partea ei, a găsit că aici e locul să așeze o hală, și, pe cînd Calea Buzesților, dreaptă, largă, dar întunecoasă, fuge în stînga, în dreapta e învîlmășeala precupeților, scaunelor de carne și căruțelor, care strică începutul curatei strade a Berzei.

Pînă aici Calea Griviței părea să se dezvolte ca o stradă comercială, progresînd de la cocioabele cu restaurante ieftine la înaltele clădiri care adăpostesc mai departe prăvălii moderne. Dar de la această încrucișare urmează mai departe un amestec de case de locuit — ca în toată România o casă pentru o familie — de băcării, de băi, de magazine, de ateliere. Casele sînt mai toate curate, dar numai ici și colo se poate vorbi de frumuseță. Un tip sarbăd de construcții de speculă se repetă mai des, ca și în alte părți ale orașului. Laudă s-ar cuveni numai acelor ce au reparat cu toată cuviința biserica Sfinților Voievozi, la o nouă întretăiere de strade laterale, făcînd din această clădire

cochetă și din școala comunală de lângă dînsa un colț pe care ochiul îl caută cu mulțămire, sau gustului care a condus clădirea casei Lahovary de lângă Curtea de conturi. În total vorbind, Calea Griviței, care e totuși o parte așa de importantă a Bucureștilor, se termină fără să-și fi găsit rostul.

În jurul ei se grupează însă un întreg cartier, fără distincția sau luxul boieresc, care nu dă muncă și nu face schimb, dar care înfățișează partea cea mai sănătoasă și mai cuviincioasă a cartierelor de case de închiriat pentru funcționari : o curte îngustă, două ferestre în coastă la stradă, și apoi un șir mai lung sau mai scurt de odăi ce se prelungesc în aceeași direcție, încheindu-se prin bucătării cu tavanul mai jos. Tramvaiul circulă pretutindeni prin stradele, drepte uneori, dar mai adesea încolăcite, sau mai bine formînd neconținut unghiuri cu o nouă linie de aliniare. Unele — cele mai mari — au o alce de bulevard, iar cele mai mici cuprind aceeași arbori în mica livadă cu care se mîntuie curțile în fund. Lumina e neîndestulătoare, dar pavagiul se menține bun. Această parte din Capitală a fost creată prin nevoia de funcționari ai statului întemeiat pe o bază centralizată și de răspîndirea profesiilor libere. A prefăcut astfel pe cît era cu putință vechea mahala deșirată, deslînată, strîmbă, sămănată la întîmplare prin șesul cel fără de hotar, bogat în arbori fără întrebuintare, în praf de vară, în noroi de primăvară și toamnă, în zăpadă murdară de iarnă.

În Calea Griviței, care a fost stradă fără a fi fost „pod“, nu se întîlnesc amintiri ale unui trecut boieresc sau domnesc. Dimpotrivă, marea arteră de lux, de strălucire, de primblare, de cofetării și cafenele, de comerț suptire : mode, mobile, cărți și „delicatesuri“ de băcan, a avut o îndelungă și însemnată viață înaintea botezului ei cu cele două neologisme, care n-au

gonit însă din întrebuințarea poporului vechiul nume secular de Podul Mogoșoaii, adică al nevastei boierului Mogoș, care și-a câștigat față de această parte a Bucureștilor drepturi de recunoștință de mult uitate.

„Podul“ de scînduri era mărgenit odată între pădure, una din pădurile răsărite din pămîntul gras al mlaștinilor secate în jurul orașului, și între rîpa lutoasă a Dîmboviței, care, ca un Bahlui ceva mai mare, părea că are apă numai pentru a năruți primăvara, în săptămînile ei de șivoi umflat, urîtele maluri, pentru a da umezeală veșnică tuturor caselor risipite de-o parte și de alta a ei și pentru a îneca din cînd în cînd pe cele mai apropiate de dînsa. În fața lungului „pod“, mai șerpuitor și mai îngust decît oricare altul din țară poate, se înălța, pe una din movilele malului drept, Curtea Domnească, dreasă din piatră, poate de Matei Basarab, desigur de Brîncoveanu, Vasile Lupu muntean în ceea ce privește iubirea pentru clădiri, lux și strălucire, și de Alexandru Ipsilanti. De la o vreme, încă din a doua jumătate a veacului al XVII-lea, boierii în lungi haine orientale se deprinseseră a nu mai sta pe la moșiile și viile lor, ci se îngrămădeau cît mai aproape de ocrotitoarea streășină a lui vodă. Podul Mogoșoaii căpătă astfel viață : case de piatră pentru stăpîn și pentru numeroasa sa tagmă a robilor cari făceau toate meșteșugurile casnice, se durară în mijlocul curților noroioase, grădinilor bogate în flori, livezilor cărora nu li se mai dădea de capăt, pierzîndu-se tocmai în sărăcia umilă a mahalalelor. Arcușurile fermecate ale țiganilor meșteri prînseră să se audă în cerdacele de priveliște și de sfaturi. Și butcele vechi, caleștile mai nouă duruiră pe scîndurile și bîrnele de care era acoperită cea mai mîndră din strădele Scaunului domniei.

O mare schimbare suferi „podul“, cînd Kiselev, mușcalul „filosof“ și filantrop, care făcu și puse în aplicare Regulamentul Organic [...] făcu în pădure

Șoseaua — ca drum, prelungit apoi de domnii ce urmau după el, pînă la Ploiești, și cu boschete de arbori. Înainte se mergea după aer, care era și în livada fiecăruia, pe malul Dîmboviței, pînă la ostrovul sfîntului Elefterie, pînă la Herăstrău, puncte de răcoare umedă și de bogată vegetație băltoasă, așezate „la țară”, de parte de marginea risipită a orașului. Lucrul de căpetenie era însă legănatul molatec pe pernele caleștei. O plăcere pe care au găsit-o și în noua primblare, care n-a fost, multă vreme, cercetată decît de oamenii purtați pe sus, și astăzi încă nu e gustată pe cît se cuvine. Între noua „șosea” și oraș se întindea pînă dăunăzi un capăt de mahala, făcut pentru a primi țărani drumeți cu carăle. Dar, cu toată păstrarea vremelnică a acestui ostrov din trecut, Bucureștii erau încheiați în această parte care era să vadă, mult mai tîrziu, bizarul amestec de mari case luxoase de toate stilurile, confundate uneori în aceiași clădire, dar în mediu vesel de verdeață, al noului cartier Filipescu.¹

Peste o întreagă jumătate de veac de la Kiselev și îmbunătățirile lui, Dîmbovița, „dulcea” apă cu chefurile rele, întră în sfîrșit supt stăpînirea omenească. I se puseră stavile de maluri adînci, săpate în gropile rîpei, dar fără altă verdeață decît a buruienilor răpănoase sămănate cu mătreața hîrtilor murdare și a inundațiilor, și poduri de piatră înlocuiră deasupra rîului canalizat vechile podeșuri de lemn, cum sînt acelea care se pot vedea și astăzi în Moldova, peste urîta gîrlă a Bîrladului.

Acum începu gloria Podului Mogoșoaii, peste care trecînd, în 1878, oștiri românești învingătoare, ele-i schimbară numele în Calea Victoriei. Boierii începură

¹ S-a adaus fumuseța Șoselei Jianu și noul cartier creat supt primării din urmă, de la d. Donescu la generalul Dombrowschi (1939) (n. a.).

a-și preface casele, înșirate mai ales de către Șosea, unde arborii schimbau mai mult aerul. Casele unora dintre dînșii, vîndute guvernului sau particularilor, deveniră Academia Română, alcătuită cam stîngaci din două gospodării boierești, dintre care una e și ceva mai înaltă decît cealaltă ¹, Ministerul Justiției, proprietate a Academiei, pensionatul călugărițelor franceze, unde e școală de multă vreme ², legația germană, liceul Sf. Gheorghe. Puține vechi locuințe păstrară curtea lor de igrasie, coperemîntul lor țuguat, fereștile lor mărunte, așa cum se văd la casa Moruzi, pe ruinele căreia, mîne, va fi așternut pavagiul unei strade nouă.³ Gheorghe Vernescu începu cu înălțarea de admirabile palate, pentru boierimea veche sau nouă, și după dînsul cartierul întreg se împodobi cu clădiri mărețe, potrivite cu bogăția, cu mîndria proprietarilor și cu aspirațiile moderne ale României și capitalei sale: casele Grădișteanu, Olănescu, Cerchez ⁴, enorma clădire, făcută din toate materialele, în toate culorile și cu toate stilurile, masiva coroană de suveran oriental, prin care beizadca Grigore Sturdza aduse cel puțin marele serviciu de a distruge un întreg ungher de maghernițe; în sfîrșit, noua casă Cantacuzino. Pe locul unde, în 1891, se vedea un vechi arc de triumf uitat, cu stîlpii lui de lemn de pe cari se cojea hîrtia poleită, între mici bărbierii și cîrciume de sat turcesc, se rotunzește o piață mare, singura în Bucureștii fără perspectivă și fără aer. De o parte domină, izolat în trufia sa, acel palat Sturdza — azi Ministerul de Externe ⁵ — cu auriurile

¹ S-a adaus marile clădiri din fund (1939) (n. a.).

² Acum pensionul Moteanu. Călugărițele, prin grija noastră de a ni crește străin copiii, au un palat aiurea (1906) (n. a.).

³ A putut fi salvată și e un muzeu al orașului (1939) (n. a.).

⁴ Și-au schimbat proprietarii (1939). V. și cartea mea, *Istoria Bucureștilor*, 1939 (n. a.).

⁵ Menit peirii, ridicîndu-se în loc altă clădire (1939) (n. a.).

și emblemele sale ; în față, o altă frumoasă clădire, a funcționarilor publici, în stil vechi românesc, cu coșperemînt țuguiat, ocnițe, brîie de smalt și lemnării săpate, scobește cele trei rînduri ale sale, cuprinzînd berării, spițerii, sanatorii și cochete apartamente.

Șoseaua pornește în față, cu mulțimea nesfîrșită de trăsurile luxoase ce se înfundă în verdeață, în amurgul zilelor de serbătoare, supt paza splendizilor jandarmi călări, ca niște statui de bronz, pe cînd mahalalele-și răsfiră pe alei cocoanele pretențioase, în haine bătătoare la ochi prin culoarea și croiala lor, și lumina bună a soarelui darnic în aur șterge neegalitățile și greșelile de gust, curățînd și înfrățînd toate într-o frumuseță felurită și vioaie. Vechile șosele în care, de pe la 1870, se încingea orașul, Șoseaua Bonaparte, Șoseaua Basarab, Șoseaua Filantropiei, îndreptate întrucîtva în ceea ce privește umilînța clădirilor scunde, se desfac pierzîndu-se în zare. Iar, ca strade nouă, de o parte strada Buzeștilor, aliniată, împodobită cu arbori de bulevard, străbătută des de tramvaie ce vin de la gară, din strada Berzei, iar, de alta, noul bulevard al Colței, început pe vremea de mari clădiri și deschideri de strade, în clipa celui mare avînt de înnoire, prin anii nouăzeci. Cea mai largă din stradele Capitalei, despărțită în două printr-un șir de castani tineri, țintește drept înaintea spre strada Romană, între minunate vile cu două rînduri și între locuri încă goale, care așteaptă clădiri asemănătoare. Iar strada Romană, care scade în frumuseță înaintînd, duce, la capătul ei, spre fundul de mahalale care s-a păstrat încă mai îndărătnic, în partea opusă gării civilizatoare : mahalaua Teilor și a Icoanei, care, începînd prin zidiri nouă, se mîntuie între căsuțe bătrînești cu zaplazuri putrede, cu streșina peste ochi mărunți de geamuri, cu gospodari în papuci, gospodine legate la cap și puzderia cînilor răi cari

apără de pungași aruncați pe strade în pripa civilizației avutul unor oameni cari nu pun ușor în mișcare banii strânși cu greutate și bine tănuți.

Tăierea Dîmboviței n-a găsit destule puteri și destulă inițiativă pentru ca rîpile, prefăcute în strade destul de largi, în „splaiuri“, cum li se zice pe urîte table albastre pătate, să ajungă a fi strade locuite, strade străbătute, strade bine pietruite. În sus, spre gară, malul stîng n-are alte podoabe decît o nouă cazarmă, în mijlocul unui maidan pe care pînă ieri vuiuă minavetele panoramelor, dulapurilor și menageriilor, și spațioasa clădire pătrată, roșie-galbenă, a Imprimeriei statului¹. Malul se duce apoi, pe lîngă unele case particulare frumoase, către o regiune de căzărmi, de spitale militare, de mici strădițe înguste, unde nu e măcar o mahala cu bune obiceiuri vechi, ci o țigănie prăfoasă și noroioasă, din care te strecoari cît mai iute ca să poți răsufli în larg.²

În jos, privirile întîlnesc pavilionul de fier al halei celei mari, cu pivnițele ei adînci, crușite de sînge pe trepte, cu împrejmuirea de depozite de mărfuri ce nu mai încap în cuprinsul de metal. Apoi, pe lîngă căsuțe, suite uneori pitoresc pe înălțime, „splaiul“ merge să se piardă în regiunea de mahalale pe care am întîlnit-o și înainte : funduri joase cu căsuli urîte, peste care se năpustește, la anumite timpuri ce se prevăd, dar nu se înlătură, șivoiul ploilor mînioase.

Dar, dincolo de acest zid de case ale malului, pe care-l sfarmă ieșirea spre Dîmbovița a Căii Victoriei, se întinde ceea ce nu e, în București, nici mahala, nici sfat boieresc, nu are nici petrecerile smerite ale mitocanilor, nici risipa, în gust franțuzesc, a claselor stăpî-

¹ Frumos refăcută de directorul Bunescu (1939) (n. a.).

² Noile prefaceri au înlăturat-o în sfîrșit (1939) (n. a.).

nitoare. De la Calea Griviței pînă la „Hôtel de France” — de la care pînă la rîu se întind mărețele clădiri ale Casei de depuneri și Poștei și masivul casei Prager — domnește viața de negoț, puternica viață de bazar a Bucureștilor.

Calea Victoriei înaintează, ducîndu-se neconținut, fără unghiuri de întrerupere, de cîrnire, dar aproape fără perspectiva ce i-ar înzeci frumuseța, între mari clădiri, mai ales cu două rînduri, dar înălțîndu-se de atîtea ori mult mai sus decît atîta. Aici, după casele boierilor, sînt magazinele, sînt o parte din marile oteluri. Stradele înguste ce se desfac nu cuprind, afară de singura stradă Regală, foarte scurtă, decît vile și case de locuit, printre care se văd unele școli și clădiri oficiale. Viața politică și culturală e reprezentată prin Ateneul cu linii antice, strivit azi de un mare otel în beton armat care vămuiește pretențiile indigenilor și străinilor în luxul său trufaș, prin palatul regal, de cărămizi, văpsit galben, simplă clădire fără valoare, dar și fără pretenții arhitectonice¹, prin Fundația Universitară a regelui Carol în față, iar mai jos prin teatrul, clădit cu vreo jumătate de veac în urmă, dar crescut mult prin înnădirea în anii ultimi a unor spațioase anexe.² Urîtele biserici cu turle de lemn — căci Bucureștii sînt aproape lipsiți de biserici vrednice de acest nume — care pătau partea boierească, Sărindarul, a fost înlocuită printr-un parc, care era însă cît se poate de rău îngrijit, pentru ca apoi să se înalțe pe el liniile simple, dar mărețe, ale Palatului ofițeri-

¹ Înlocuit de mărețele construcții noi, după focul care-i cuprinsese partea principală (1939) (n. a.).

² Și aici, în fața palatului, betonul armat și-a ridicat un monument, de aceeași lipsă de stil și de gust: Palatul Telegrafului și Telefoanelor (1916) (n. a.).

lor, a cărei frumoasă fațadă a fost stricată însă de facerea unor trepte exterioare inutile.

Aici o nouă și largă stradă, plantată cu arbori, luminată cu globuri de lumină electrică, străbătută de masive vagoane de tramvai tot electric, taie vechea cale a noii Victoriei. Sînt bulevardele.

Amintirea bulevardelor pariziene, pe care le-a deschis baronul Hausmann și care în cel mai scurt timp s-au acoperit de clădirile cele mai strălucite ale Parisului, dorința respectuoasă de a da suveranului o legătură dreaptă, largă între reședința sa de iarnă din București și cea de vară, care era atunci la Cotroceni, mai sus de Dîmbovița, și, în sfîrșit, convingerea că noul București trebuie clădit pe ruinele mahalalelor, a făcut, pe vremea Războiului de Independență, să se deschidă, prin exproprieri costisitoare, Bulevardul Elisabeta. S-a uitat însă un lucru: că o stradă nu e nimic fără case și fără locuitori și că aceștia nu vin decît atunci cînd strada se despică între regiuni care căutau neapărat și de multă vreme o legătură. Însă viața Bucureștilor nu se dezvoltă înspre Cotroceni și nici o aglomerație mare nu se făcuse acolo, trebuind a fi unită cu centrul. Deci particularii n-au clădit, și pînă astăzi se văd de-a lungul bulevardului, chiar în părțile lui mai apropiate de Calea Victoriei, locuri virane, de multe ori neîngrădite, vechi dărîmături, clădiri ne-locuite. Această nepăsare a bucureștenilor pentru frumosul drum nou putea fi compensată de stat, care avea atîtea edificii de înălțat încă. Ceva s-a făcut. Pe cînd Eforia spitalelor civile își clădea palatul băilor și otelul „Bulevard“ se ridica în coastă, cîrmuirea zidea, în fața grădinii pe care Bibescu o dăruise orașului pe locul de băltoace al Cișmegeiului (sau Fîntîntarului), Imprimeria statului, apoi Ministerul de Lucrări Publice (în stil românesc cu coloane

egiptene). Era vorba de alte clădiri mari, dar criza ultimilor ani opri lucrările și — greșeala pe care statul a făcut-o la noi numai și continuă a o face — arțea edificii grandioase, în loc să fie grupate pe aleile de căpetenie ale circulației, fură aruncate în unghiuri neprielnice, unde abia dacă le zărește călătorul sau chiar bucureșteanul.

Un alt primar, Pache Protopopescu, om cu cele mai bune intenții, pentru care i s-a și ridicat o statuie de bronz, cum n-o au un Eminescu, un Alecsandri, socoti că un bulevard al nordului cere după dînsul și un bulevard al sudului. Acesta fu adus la îndeplinire frumos și răpede. De la clădirea severă și liniștită a Universității — în care însă senatul și muzeul ghemuiesc salele de curs într-un singur colț¹ — linia noii străde străbătu vâlmășagul mahalalelor, tăind case în două, prefăcînd dosuri în fațade, lăsînd grădini spîrcuite pe marginea trotoarelor de bazalt artificial. Această stare era un provizorat, care trebuia înlocuit în cel mai scurt timp. Bulevardul mergea spre Calea Moșilor, cu oborul ei așa de cercetat, cu tîrgul anual din timpul verii — care s-a dezvoltat în ultimii ani pînă la un mare bîlci, pînă la o expoziție populară — cu mahalalele ei înțesate de locuitori săraci, țărani și lucrători de la fabricile din vecinătate. Dar regulamentul prevedea clădiri mari, scumpe, proprietarii țineau la prețuri neauzite, și pînă atunci se respecta cocioaba lor sălbatecă, în loc de a o arunca la pămînt și de a împrejmuia locul gol, ca aiurea, cu uluce înalte, ce s-ar fi acoperit de afișe. Se zidi aici, în fața casei cu chirie pe care o ocupa Ministerul de Război, un costisitor și baroc Minister de Domenii.

¹ Senatul a fost mutat pe Bulevardul Elisabeta (1939) (n. a.).

Ici și colo, câțiva particulari strînseră în pustietate palatele lor, arătînd în acele locuri ce ar putea să fie acest bulevard. Unele colțuri zdrențoase fură curățite, rotunjite, lăsînd să se vadă mici strade laterale plăcute. La întretăierea cu strada Colței, unde se veșnicește cea mai păcătoasă din primării¹, iar, de cealaltă parte, marele spital modern întinde fațada-i dungată — un masiv grup de bronz și piatră, cu alegorii franceze greoaie, fu așezat întru amintirea [...] lui Ion Brătianu. În altă piață rotundă, mai sus, se făcu loc unui Roșetti în jilț, pe cînd o a treia cuprinde comemorația în bronz a lui Pache Protopopescu însuși. Dar, cu toată existența acestor oaze, bulevardul rămînea o alee de triumf printre căsuțe de tîrgușor.

Între acest bulevard și Dîmbovița se întinde adevăratul cartier de comerț. Strada Colței duce în largă piață a Sfîntului Gheorghe, cu o mare biserică în mijloc. Aceasta poate fi privită ca sîmburele Bucureștilor ce vînd. Insula zgomotoasă, cu mărfuri ațîrnate pe păreți sau expuse în vitrinele înaltelor case, lipite, ca în apusul zgîrcit de spațiu, una de alta, e străbătută de trei lungi strade: strada Doamnei, strada Lipscașilor, unde vindeau grecii și bulgarii ce-și aduceau marfa din Lipsca, de la vestitul iarmaroc; strada Carol, cu piața Sfîntului Anton, unde se vînd florile. În lat, se coboară spre Dîmbovița strada Șelarilor și strada Bărăției. Iar în fund Calea Moșilor, Calea Călărașilor, cu aceeași înfățișare de suburbie vieneză, merg spre mahalalele din margenc. Tot pe acolo e Calea Văcărești, și stradele, ulicioarele vecine adăpostesc, pe lîngă cafenelele, halele lor de lucruri vechi, sinagogele lor, evreimea săracă, care

¹ Dărîmată de atunci, dar nu înlocuită. Un loc viran deschis binevoitor privirilor publicului se răsfață în locul ei (1916). E întrebuintat pentru mici expoziții (1939) (n. a.).

se împărăștie din acest mare negoț variat cu mărunțisuri. În Orient, pînă la Constantinopol nu mai e un bazar ca acesta.

În față cu acest București e un altul, vechi, sărac și mort. Începutul orașului de astăzi e cetățuia pe care Mircea-vodă o întemeie în secolul al XIV-lea pe locul unde sînt astăzi Arhivele statului, desigur pentru a supraveghea ce se petrece în largul șes băltoș ce merge pînă la Dunăre. Celelalte curți domnești, dintre care cea din urmă, a lui Alexandru Ipsilanti, a dat temelii și fragmente de ziduri și palatului, ce se ridică astăzi, al Arhivelor, după ce ruinele din secolul al XVIII-lea adăpostiseră încă de la crearea instituției rămășițele documentare ale trecutului, se vor fi urmat pe același pămînt, cum era obiceiul. În acest caz, biserica lui Mihai-vodă va fi înlocuit o alta mai veche, mergînd pînă la timpurile depărtate ale întemeierii.

Acest vechi sîmbure al Bucureștilor se dezvoltă întîi către sud. Alexandru-vodă ridică în al XVI-lea veac încă o nouă biserică, pe un al doilea deal, acea biserică ce primi, la restaurarea ei de nepotul de fiu al întemeietorului, numele de „Radu-vodă”, după acest Radu Mihnea, un bun creștin și un om cu apucături mari. Apoi, în împrejurimi, alți domni ai aceleiași veac dădură lupte și înfipseră în pămînt mari cruci de amintire. Pe cînd orașul trecea Dîmbovița, el înflorea pînă departe în lungul apei, aruncînd tot ramuri nouă de mahalale. Prin anii 1650, Constantin Șerban clădi pe vîrfurile dealului celui mai înalt, dar celui mai depărtat de rîu, mitropolia, care putea fi socotită pe acea vreme ca o clădire frumoasă. În ultimul sfert al acestui secol al XVII-lea, Șerban-vodă, care, ca prigonit al domniei, căutase mîntuirea în colțul de vechi codru ce rămăsese la Co-

trocenii, își făcu mica, dar armonioasă mănăstire, socotită pe atunci ca o minune a artei, într-o curățitură de pădure. El însuși, când moartea-l smulse înainte de vreme, și ai lui găsiră odihna lor aici. Cu mănăstirea Cotrocenilor și cu mahalalele tăbăcarilor din capătul opus, vechiul București își ajunsese hotarele la mieznoapte și miezăzi. La răsărit, el n-a fost niciodată foarte întins, ci s-a pierdut îndată în șesul sămănat cu căsuțe.

Viața s-a depărtat astăzi de acest Țerm al cărui rost samănă, oarecum, cu al Iașilor. Începînd de la creațiunea lui Șerban-vodă Cantacuzino, șoseaua care se ridică de la Dîmbovița, despiciînd un teren mlăștinos, pe care l-au curățit aici canalele de scurgere, are la dreapta întinderile cu boschete, straturi, sere și pavilioane, vastul parc științific al Grădinii Botanice, cu înălțările și scufundările lui. De cealaltă parte, se îndesesc arborii bătrîni ai parcului princiar, cari duc la frumosul castel nou, cu fațada primitoare. Pe lîngă el, biserica, dreasă în ultimele luni, a Cantacuzinilor, apare ca o capelă de curte, iar turnul de intrare, pe care se amestecă stema domnească veche și cea nouă, stă ca o curiozitate istorică mărunță, cruțată încă. Căci în chiliile călugărilor și-a făcut loc întîi reședința princiară de vară a lui vodă Cuza și vodă Carol. [...]

În fața castelului e o mică gară, care-l deservește. Apoi mai în sus, șoseaua desparte căzărmi și stabilimente militare mai ales, cu care sînt în legătură și casele de locuit din mica mahala, înaintea căreia se oprește, lîngă rîu, linia tramvaiului electric.

Știința e vecină cu arta din palatul și parcul princiar. Pe un nou-bulevard, încă aproape gol de clădiri, care duce de la Dîmbovița la poarta sudică a parcului, ea a clădit Facultatea de Medicină, îna-

întea căreia se ridică acum statuia inițiatorului în-
vățământului medical român, doctorul Davila. Și
apoi pe mal se înșiră : Școala de veterinărie, cu fa-
țada luată după a Imprimeriei statului, marele Insti-
tut bacteriologic, unic în Europa, al doctorului Babeș,
Institutul de chimie al doctorului Istrati. La doi
pași de Facultatea nouă, clădirea mai veche, din vre-
mea lui Cuza, a Azilului Elena Doamna, astăzi
școală reală de fete și internat, desfășură fațada-i
severă.

Intr-a doua linie vin acum căzărmiile : căzărmiile
lui Cuza, ce se văd de la Dîmboviță, păzind singu-
ratece în cîmpie, căzărmiile nouă din Dealul Spirii,
care se încheie jos cu zidurile Arsenalului armatei,
după ce înfățișează eleganta siluetă a monumentului
de bronz pentru pompierii căzuți la 1848, luptînd,
fără scop și mai mult într-un năcaz, contra turcilor
veniți ca suzerani și prieteni.

De la acest cartier militar înainte, pornește altul,
care cuprinde mai mult rămășițe istorice, dintre
care multe sînt adaptate nevoilor vremii nouă. Lîngă
palatul lui Ipsilanti, pe deal, stau acum Arhivele
statului, clădire masivă, puternică și sigură, al cărui
coperiș de țigle roșii se vede de departe, de pe ma-
lul celălalt. Biserica lui Mihai-vodă își are și astăzi
slujba în curtea Arhivelor. Biserica Doamnei Bălașa,
în minunata ei grădină, Spitalul Brîncovenesc au ca
interminabil vecin Palatul Justiției, în măreția că-
ruia lipsește numai măsura. Prin singura stradă largă
a Bucureștilor vechi, Calea Rahovei, se ajunge la cea
mai mare biserică din București, înaltul Sf. Spiridon
al Ghiculeștilor. Mitropolia lui Constantin Basarab
e încă mitropolia noastră, pe atît de strălucitoare,
pe cît de fără strălucire se înfățișează în afară. O
clădire nouă lîngă dînsa adăpostește Camera Depu-
taților, și o alee de stîlpi cu vulturi de stuc (nu de

piatră, nici de marmură) duce, nu atît la mitropolie, cît la locul unde se face gălăgia care întovărăşeşte mîncă de toate zilele a statului.¹ Cealaltă coastă a dealului, pe unde nu vin trăsurile miniştrilor şi deputaţilor² e, prin urmare, cu totul părăsită, năpustită de arbori, în cari se pierde micul palat metropolitan. Din vechea biserică a Radului-vodă a scăpat de o reparaţie fără socoteală, făcută, totuşi, în vremea marilor, învăţatelor restaurări ştiinţifice, numai splendidul turn greoi, care ameninţă să se dărîme; biserica însăşi a fost nevrednic de prefăcută, şi cine-o ştie cu cîtiva ani în urmă n-o mai recunoaşte astăzi; vederea ei de la Dîmboviţa e ascunsă printr-o mare clădire fără stil, care e internatul Facultăţii de teologie. La doi paşi de aceste prefaceri regretabile, bisericuţa din veacul al XVIII-lea a lui Bucur, în care mulţi au văzut pe presupusul cioban ce ar fi întemeiat Bucureştii (numele însă vine de la un Bucur *strămoş* de sat), se năruie în împrejurări de părăsire şi murdărie orientale. Din pietate şi din simţ pentru frumos, vechiul oraş merita o soartă mai bună pentru monumentele lui.³

¹ Vechile cămăruţe umbroase, cu puţina lor solemnitate stîngaci improvizată, au fost dărîmate dăunăzi pentru a face loc unei enorme clădiri de piatră care porneşte de jos din vale prin substrucţii de risipă pentru a-şi odihni frontul, somptuos şi banal, în faţă cu păreţii elegantei Mitropolii vechi. Înlăuntru asfixia fizică e în porţie cu asfixia morală (1916) (n. a.).

² Aici s-a lărgit şi împodobit, la 1932, aleea ce duce la Mitropolie şi la Camera Deputaţilor (1932). Palatul metropolitan a fost adaus, fără mult gust (1939) (n. a.).

³ O reparaţie a fost începută şi lăsată în drum — aici ca şi aiurea (1916). A fost terminată apoi de Comisiunea monumentelor istorice. Pentru toate vezi lucrarea recentă: N. Iorga, *Istoria Bucureştilor*, 1939 (n. a.).

Aceștia sînt Bucdureștii, mari ca întîndere, ca populație, ca siliuți zilnice, ca bogăție a edificiilor publice și a locuinților particulare privilegiate, ca rost politic și cultural, dar amestecînd mărimea lor cu meschinărie la fiecare pas, și încă mai mult cu o lipsă de gust care e din partea statului un adevărat sistem. Natura nu li-a dat nici o apă mare, nici adevărate înălțimi, nici împrejurimi în totul frumoase, căci uneori și prin sate de țigani și bulgari trebuie să răzbați ca să ajungi, în șesul pătat de bălți¹ și păduri, la mănăstiri, care mai aproape ar fi o fală (ca, pentru Iași, mănăstirile din marginea lui).

Și, pe lîngă acestea, norocul n-a dat încă orașului un om care să aibă totodată și gust, și putere de muncă, și entuziasm, și răgaz, pentru a stîrpi locurile virane, pentru a nimici cocioabele, pentru a distruge necurațenia, pentru a restrînge raza orașului, a-l completa în cuprinsul ei căpabil de o bună gospodărie, a masca neajunsurile și a scoate la iveală însușirile, care există, și a da astfel României o capitală de care să poată fi mîndră, *cu totul mîndră*.

2. PLUMBUITA. VĂCĂREȘTII

Șoseaua Colentinei, care duce la moșia ce a fost a lui Grigore Ghica, domnul de la 1822, îngropat chiar în biserica de sat, se desface din șoseaua Ștefan cel Mare, cu fabricile ei puternice, uriași de cărămidă goală înnegrită de fum. Aceastălaltă șosea însă nu-i samănă. E un depărtat colț de București, în care trecerea timpurilor a adus numai schimbări de

¹ Azi curățite și legate între ele. (1939) (n. a.).

tot mici. Pe malul de lut pe care-l taie drumul, se văd, cînd mai sus, cînd mai jos, căsuțe strîmbe, sărace, pe care chiar cea mai harnică bidinea de gospodină nu le poate îndrepta, nici înveseli. Toate sînt foarte urîte, dar urîciunea uneia nu e de același fel cu urîciunea celeilalte, ci fiecare se poate lăuda cu o nepotrivire, cu o lipsă, cu un cusur pe care nu-l împarte cu nimeni. Aici nu se mai clădește, ci numai rămășițele obosite ale trecutului, de sat oriental, pirotesc de căldura soarelui sau se posomorăsc la ploaie, ca niște găini bătrîne, cu penele căzute.

Dar mulțime și zarvă și mișcare și lucru — acestea sînt de ajuns. Femei stau pe pămîntul gol cosînd din degete și din limbă; copiii se amestecă prin toate; simple războaie de țesut se învîrt pe prispă, porcii guiță cu furie împotriva unor dușmani nevăzuți, sacagii mîna la deal cai sfîrșiți de zile, a căror spinare ciolănoasă sîngeră supt biciul sălbatec, rotați încheie căruțe în mijlocul drumului, cîni se răpăd învierșunați asupra trăsurilor, țigani bat fierul în colibă; supt frunzare, în prăvălii cu părății de coceni uscați, mustarii vînd ghiuden uscat și rodul cel nou, dulce și amețitor, al viilor.

La dreapta și la stînga, vederea aleargă slobodă peste tăpșane învălurate, pe care le acopere deopotrivă noua catifea verde răsărită din dărnicia ploilor. Nu e un șes și nu sînt dealuri: pare că toate aceste case depărtate, aceste împrejmuiri de zid, aceste desișuri de copaci au fost anume desfășurate spre vedere, ca de mîna unui copil ce se joacă. În trei părți se văd biserici: una, mare și nouă arată unde avea de gînd un proprietar să facă un oraș de vile care nu s-a putut înjgheba; dincolo de apa de pîrau a-Colentinei, acătuită ieri-alaltăieri din și-voaicle norilor, se vede de-o parte biserica din Tei, iar de alta Plumbuita.

De departe, pe muchea unei înălțimi din cele mai modeste, se descopere un mare turn de clopotniță și o bisericuță pătrată cu coperemîntul roșu și cu un turnuleț scund, ascuns ca o căpușor fricos de broască țestoasă. De aproape se deosebește înfățișarea, vădit nouă, a turnului de la poartă și frumuseța, puterea zidului împrejmuitor, care a crăpat în zdrențe roșii de cărămidă. În timpuri, el alcătuia însă o puternică cetățuie de apărare, cu stratele-i despărțite prin var tare, cu creasta-i acoperită, nu cu oale, ca la Mărcuța, ci cu cărămizi culcate pieziș. Din casele și clădirile călugărilor greci s-au păstrat în trei colțuri trei ruine. De la una se vede o cămară sprijinită pe stâlpi rotunzi de cărămidă, cealaltă înșiră un rând de alți stâlpi frumoși, cari sprijină bolți deasupra beciurilor adînci. În fund, trapezăria e mai bine păstrată : o încheie un turnuleț jos, acoperit cu tichie de țigle. ¹

Biserica însăși, foarte trențăroasă, se deosebește mult, în unele lucruri, de clădirile religioase obișnuite din aceste părți. Pe fațadă, ocnițe se arcuiesc între două brîie de triunghiuri scobite : două ferestruici se crapă la dreapta și la stînga ușii împodobite cu un sistem simplu de ciubuce de piatră. Încolo, e o clădire oarecare, și aceasta vine din multele prefaceri ce a suferit biserica : din vechea zidire a lui Petru-voievod (Radu Paisie) n-a rămas ca ornamente decît cutare urmă de piatră pe care am mai semnalat-o ; de la reparația lui Alexandru-vodă Mircea se va fi păstrat cadrul cu ciubuce al ușii, de la înnoirea lui Matei Basarab ocnițele și brîiele de triunghiuri (care, amîndouă, samănă cu podoaba bisericii, de formă munteană, de la Cașin), iar toate celelalte elemente vin de la reparația făcută, în urma cutremurului celui mare, în cei dintîi ani ai veacului al XIX-lea.

¹ Fundamentale reparații se fac azi (1939) (n. a.).

Înapoi, prin *Învălmășeala* șoselei cu căsuțele bătrâne. La tăierea șoselei Ștefan cel Mare, se văd chioșcurile părăsite ale Moșilor. Apoi *Oborul* înșiră prăvăliile-i joase, din care năvălesc asupra stradei donițe, lucruri de fier, căciuli, sumane și șalvari, în teancuri și movile. Dîmbovița apare lîngă clădirile întinse ale turnătoriei Lemaitre. De acum înainte Calea Văcăreștilor se tîrăște spre barieră: tipuri evreiești se strecoară pe stradă, pe cînd copiii murdari aleargă după trăsură, strigînd și arătînd cu degetul; o dărîmătură în mijlocul unei curți împovărate cu tot ce se poate arunca de altfel de oameni poartă firma, românească și evreiască, de „casă de rugăciune” și arătarea că acolo locuiește un *haham*. O bucată de vreme vin la rînd case mai bune, unde se sălășluiesc, desigur, creștini. Apoi nu mai vezi decît cîrciume de cele mai proaste, prăvălii părăsite, maidane, case fără nici un fel de împrejmuire și copii lăsați în voia lor.

Pe neașteptate, după o ușoară coborîre — așa încît această jalnică prelungire a Bucureștilor se poate cuprinde deodată cu o privire care zărește mai mult verdele viu al arborilor — ai zidurile albe ale cetății puternice care e temnița Văcăreștilor.

Poarta greoaie se deschide, și înaintezi prin mari curți pustii, dincolo de zidurile cărora se aud comande scurte, pașii apăsați ai trupei și, pe lîngă aceasta, un neconținut urlet prelung, în care se amestecă strigătele și rîsetele celor cincisute de întemnițați, cari se închid în sălile și chiliile lor pentru odihna, pentru somnul dobitocesc, pentru gîndurile rele și mușcăturile de căință ale nopții.

În acest cadru de ticăloșie, pedeapsă și nenorocire — totuși curat, orînduit, senin în clădiri, ca o școală de fete — răsare înalta biserică a lui Nicolae

Mavrocordat, a cărui fațadă puternică îți cucerește sufletul.

Supt triumghiul de piatră de sus, un rînd de ocnite lungărețe, tivit jos cu un brîu împletit ; zece suptiri coloane închid un luminos pridvor. Niciodată din vremile lui Neagoe Băsarab nu s-a cheltuit un astfel de material și atîtea silințe pentru a împodobi o biserică : stîlpzii sînt canelați, împodobiți la bază cu flori și încununați sus cu strălucite capitele corintice, alți stîlpi corintici împodobesc fațada paraclisului din fund, făcut de Constantin, fiul lui Nicolae-vodă, alții se văd ceva mai departe, în fruntea unui cerdac din clădirea încunjurătoare, ale cărui chilii de pace s-au prefăcut în celule de blăstăm. Dar aceia cari nu-și află păreche în țară și cari, pentru vremea cînd au fost săpați, sînt o minune, se află în pronaos, unde, ca la Cotroceni, ei sprijină arcuirea bolților și despart de naos : de sus pîna jos, numai o sculptură înflorită, un brîu de frumuseță îmbielșugată, care se împleticește urcînd pe piatra greoaie. Ușa e lucrată și ea după modelul celei de la Cotroceni, pe care o întrece însă ca bogăție și mărime : altfel, sînt aceiași lei, aceleași flori, aceiași serafimi în zbor ; sus de tot, deasupra pisaniei, coroana plutește peste stema îndoită a vulturului și a zimbrului. Și ferestile au același cadru de sculpturi. În planul de clădire, în felul zugrăvelii — care aici e păstrată așa cum a fost la început și impune tot atît de mult, ca la Slatina, în Suceava — se vede înrîurirea bisericii care a slujit de îndreptar. Însă, precum toate sînt aici mai mari și mai scumpe, nu un singur turn, ci patru : două în față, două mai în fund spre altar, se ridică deasupra clădirii, pentru care sînt însă prea mici, dacă nu prea ușoare.

Înlăuntru — și tot astfel în paraclis — se văd supt coroane sau ișlice de blană neagră părinții lui

Nicolae-vodă, soția, cei patru fii : Scarlat, Alexandru, Iancu, Constantin și nora ; îi acopăr caftane blănite de mătăasă sau catifea obișnuită fără florile de aur ale vechilor brocarde venețiene. Ctitorul doarme supt înalta placă de marmură din dreapta, cu slovele șăpate și acoperite apoi cu un ciment roșu, care alcătuiesc versuri eroice, în vechi metre clasice, întru pomenirea dreptății și învățaturii voievodului mort.

Trăsura nu se întoarce prin ticăloasele căsuțe de sat, ci trece înainte prin întunerecul păzit de stele limpezi. E o șosea cu totul pașnică, în care te afunzi, lăsînd în urmă strălucirea electrică a imensei temnițe. Abia cîte o căsuță cu lumina chioară, lătrat de cîni, țîrîntul clopoțelului le la o bicicletă militară ce lunecă spre oraș. În dreapta, zidurile moarte ale marelui cimitir Belu, unde oaspeții stau dedesupt și n-au nevoie de nici o lumină după ce au părăsît sfînta lumină de soare a zilei. Apoi prin lunga alea netedă, cu înalți copaci negri, care pare că plînge acum toate durerile ce a văzut trecînd pe drumul morților — spre strălucirea clară și zgomotul vesel al Bucureștilor de seară.

3. PALATUL LUI VODĂ BIBESCU ¹

Domnia de șase ani a lui vodă Bibescu, nesigură, tulburată și, în multe prîvinți, nehotărîtă pînă astăzi înaintea cercetătorilor, a lăsat în preajma Bucureștilor un mare palat neisprăvit, în măreția planurilor

¹ De curînd dărîmat fără autorizația Comisiunii Monumentelor Istorice (n. a.).

căruia, ca și în dărăpănarea lui de astăzi, se poate vedea un simbol.

Pentru ca să ajungi la Cînsul, trebuie să străbați marele vălmășag de strălucitoare deșertăciune a Șoselei. Trăsura de drum se stetează printre trăsurile de plimbare, smălțate cu toate colorile și toate scunpeturile lumii. Pe încetul, lunga alee printre copacii bătrâni se face o șosea ca oricare, și apropierea Bucureștilor se simte numai prin câte un velocipedist care trece cu gîtul întins, zîngănindu-și clopoțelul, sau prin vreo liniștită ceată de nemți, cari se duc tacticos la răcoare și la „Natur“.

Iată Băneasa. Într-acoace vin școlile care fac marșuri de duminică, școlile cele nouă cu apucături militărești și mîndrie în exercițiile gimnastice. Prin cîngul acela se înfundă din cînd în cînd domni ofensați cari vin să-și cerce pielea, căci sîntem pe terenul clasic al duelurilor prin care se cîrpește „onoarea“, chiar dacă obraznicul și ticălosul iese învingător și-și mai adaugă un penaj la trufie.

Numele vine de la o văduvă de ban, văduva Brîncoveanului adevărat, lui Grigore Brîncoveanu, cred. Mai de mult încă decît adăpostirea ei la această moșie din marginea scaunului de domnie, Văcăreștii ar fi stăpînit aici și peste pămînt și peste oameni, într-un timp cînd ei nu erau despărțiți de dînșii. Biserica curată ce se vede încă aproape de drum, clădire bună de pe la sfîrșitul veacului al XVII-lea, atunci cînd Ienachi Văcărescu cel dinții era o rudă de aproape a lui Brîncoveanu, care domnea, se pune în sama lor. Așa spune, după amintirile altor preoți, preotul de astăzi, care slujește pentru un sat mic și sărac. Inscricția nu se va fi pus poate niciodată; acuma nu se mai vede nici locul ei.

Lîngă biserică sînt case pentru lucrul moșiei, o ghețarie mare acoperită cu stuf; se vede că stăpînul

nu locuiește aici și că orice viață mare, mîndră, s-a dus. Frumosul lac cu apele răsfrizate pînă departe nu e încunjurat ca în alte vremuri de înalta verdeață a copacilor bătrîni, cari-i dădeau farmec și poezie. De jur împrejur, bălării pe care le sfarmă și le vestejesc umbletele vagabonzilor de cari destui se înnădesc aici, din marele oraș vecin, pentru ca să se răcorească în apele prăfuite. ¹

Și în această părăsire murdară, în această înjosire practică, un palat uriaș întinde două rînduri largi de cărămidă strînsă, cu multe ferești mîndre, încadrate în piatră lustruită, care se deschide deasupra norilor și a seninului. Ani de lucru ar fi trebuit aice pînă ce clădirea ar fi fost gata în toate amănuntele ei și s-ar fi arătat vrednică de a fi ceea ce o menise începătorul ei : leagănul unei d'nastii. Dar vîntul revoluției europene a anului 1848 bătut și aici, și lucrările meșterilor se opriră pentru totdeauna. Castelul de trufie rămase încremenit — mort, fără să fi avut, o clipă măcar, viață.

Din pivnițele adînci se ridică duhori grele ; un zarzavagiu își îngrijește de marfa lui ascunsă prin încăperile lor și un mare cîne sălbatec adulmecă după hrana murdăriilor.

4. COTROCENII. CIOROGIRLA

Cotrocenii, la cari ajungi după un scurt suiș de la Dîmbovița, printre cîrciume joase țărănești și mici gospodării, e o mănăstire care nu s-a văzut niciodată.

¹ Acum inginerii români, cari au ridicat deasupra apelor frumoasa biserică de la Rebegești, a Crețuleștilor, au făcut Bucureștilor o cingătoare albastră de ape line (n. a.).

Era odinioară o nestimată ascunsă în inima codrului, a codrului aceluia de înalți arbori suptiri, de *baltă*, între cari și-a găsit adăpostul fugarul logofăt Șerban Cantacuzino, care era să fie peste puțin Șerban-vodă cel nou al Țării Românești. Codrul mergea pînă în malul apei, întinzînd în ea șfichiurile sălciilor sale, el urca mai departe dealul și se răsfirea larg în dreapta și în stînga, împrăștiind miasele mlaștinilor în timpurile de călduri și suflînd adieri răcoroase asupra cîmpiei încălzite. Frumoasa clădire de mulțămînt pe care Șerban o durase într-o poiană, rămînea supt straja codrului care ocrotise așa de bine și pe ctitor în ceasurile de mare primejdie. Drumetul ce va fi trecut pe poteci, aici ca și la Ciolanu, în muncelele Buzăului, nici nu se va fi gîndit uneori că-i stă așa de aproape adăpostul cel bun al călugărilor, în chiliile lor primitoare. Numai cînd, la cele patru slujbe din fiecare zi, undele de sunete porneau din turnul cu clopotele la poartă, se simțea în deal și în vale că rugăciunea orînduită, munca gospodărească în numele lui Dumnezeu s-a sălășluit în adîncul codrului. Apoi sunetele se răreau, slăbeau din putere, și, la ultima lovitură de clopot răzleață, pădurea se învăluia din nou în vechea ei taină. Bucureștii se aflau încă departe, supt dealurile celelalte, al Spirii, al Mitropoliei, al lui Radu-vodă și al lui Mihai-vodă; el nu trecuse încă Dîmbovița, așa încît nu era pentru Cotroceni decît un oraș *vecin*.

Vremurile nouă revărsară marele oraș în creștere și peste granița de pace a mănăstirii. Cîțva timp ea părea menită să iasă la iveală, ajungînd însă numai una din multele biserici ale capitalei muntene, apoi capitală a României unite. Dar cel dintîi domn după Unire, Alexandru Ioan Cuza, ceru pentru odihna sa de vară cîteva chilii călugărilor greci, pe cari-i goni îndată, și de aici, și din alte stăpîniri ale lor,

pașalâcuri adevărate pentru egumenii străini. Cotrocenii fură și supt Cuza și supt principele Carol o reședință înainte de toate. [...] Apoi, după un lung șir de ani, noul palat al principilor moștenitori se ridică iute în prajma mănăstirii, care mucezea cam uitată pînă la reparațiile de dăunăzi, care i-au dat măcar înfățișarea cuviincioasă, dacă nu strălucirea, viața, mîndria din veacurile încheiate.

Astăzi turnul de la poartă ține pe pieptul său marca țării; ea se înfățișează întii celor ce pătrund în curtea stapînită de părății cocheti ai palatului modern, și numai dinăuntru se văd cuvintele de îndemn pe care Șerban-vodă le îndrepta către aceia ce veneau să cerceteze mănăstirea lui: slovele au căzut pe alocurea și înțelesul vechilor învățăminte se întunecă prin lipsuri. Biserica, pe timpurile ei o clădire falnică, pare sfioasă, cam umilită, față de strălucirea vieții mirene de lîngă dînsa.

Dar cine nu s-ar opri înaintea ei ar dovedi puțină pricepere pentru frumuseța simplă și trainică a clădirilor din trecutul nostru. Cu adevărat, Șerban-vodă a înălțat aici o zidire măiastră.

Un pridvor luminos, ușor, se razimă pe șase stîlpi de piatră octogonali, sculptați la bază. În fund, ușa se deschide în mijlocul unui cadru încă mai frumos săpat, în flori ce pornesc de la lei de jos și se împleticesc bogat pînă la aripile desfășurate sus ale heruvimilor de strajă. Părății laterali se înfundă puțin, înainte de a se rotunzi în absidă: ferești mărunte, cu frumoase rame de ciubuce tăiate în piatră, îi străpung. Un turnuleț de zid încunună coperemîntul.

Înăuntru, bolți se razimă unele pe altele; doisprezece stîlpi sculptați închid în pronaos un pătrat mai restrîns și despart acest pronaos de înaltul, limpe-

dele naos, pe părății căruia se văd încă vechile zugrăveli îngrijite care sînt măcar din veacul al XVIII-lea ; în fund, fața de săpături aurite a catapiteasmei e de o bogăție neobișnuită. Înaintea ei atîrnă încă, după atîtea prădăciuni păgîne, candelile cele mari de argint care poartă stema Cantacuzinilor : vulturul împărătesc cu cele două capete. Mormintele au fost și ele scormonite, descoperite și pîngărite în cursul vremilor fără putere și apărare, dar marile lespezi de marmură săpate în flori împodobite și în slove clare arată încă locurile unde s-au coborît în pămînt trupurile lui Matei, lui Iordachi, lui Răducanu Cantacuzino și ale altora dintre ai lor. Șerban-vodă, ctitorul, se odihnește pe înaltul postament de supt candela nestinsă, acolo unde pomește marmura pecetluită cu pajurea împărăției răsăritului.

Șoseaua care duce înainte străbate un adevărat oraș militar : căzărni, magazine de echipament, depozite de arme, ateliere, pirotehnia, mari clădiri bine îngrijite și foarte tăcute la acest ceas de dimineață, cu toată munca încordată ce fierbe dincolo de ferestruicile închise ; garduri de lemn văpsite cu negru, gherete, sentinele care păzesc cu ochii în zări, bulgari cari dau tîrcoale cu covrigii și plăcintele lor murdare.

Apoi satul Militari, întemeiat abia de cîteva zeci de ani : casele, unele bunișoare, altele mai rele, sînt răspîndite cam în toate părțile. Prăvălii mari cu mîtitei „renumiți“ și băuturi îmbielșugate se ațin la drumul pe care-l privesc lacom din ferestruile lor cu gratii. Căci drumul acesta e bun, cu atîtea căzărni aproape, cu atîția muncitori pe cari ele-i adună, cu atîția drumeți de zi și de seară. Neconținut trec că-

ruțe cu fel de fel de lume, mai ales căruțe cu pui, pe cari Bucureștii îi cere pentru hrana „boierilor” săi.

Ploaia a făcut să răsară pretutindeni vesela iarbă nouă. Ea e presărată ici și colo de mici lanuri de mei cu frunza deasă, bogată, de pîlcurile galbene ale porumburilor uscate. Copacii răsar singurateci sau în grupe, în pînze, acoperind fortificații ale aceluiași Bucușești, care nu se mai vede acum demult, dar se simte prin atîtea din nevoile sale.

Intrăm în satul Ciorogîrlei. Ca toate așezările țărănești din împrejurimile Bucureștilor, el arată tainițe țigănești, căsuțe păcătoase și cîteva gospodării mai bune, unde stăpînul a țesut o împletitură de vergi în jurul curții (pe care cei mai mulți locuitori o lasă vraise, cu toată calicia și mîndria răsfățate țigănește în mijlocul drumului), iar nevasta a făcut din vâpseli și din potrivirea lutului în forme ieftene sculpturi sau zugrăveli în colori tari. Cele mai adesea ori, florile ce se desfășură pe părăți sînt lucrute cu gust, și fiecare meșteră caută să dea alte podoabe și alte legături.

Mănăstirea o vezi numai cînd ai ajuns la poartă. E o clădire din 1808, de două ori prefăcuta pînă acum. Mai lată decît lungă, avînd cîte două rînduri de străni, sprijinită pe stîlpi de lemn cari o despart în trei, ea nu samănă deloc cu tipicul și e simțitor mai urîță decît acelea care-l urmează. Oarecare frumuseță se poate găsi numai în săpăturile stîlpilor și catapiteasmei și mai ales în cadrul de verdeață care încunjură biserica. În fund e, iarăși, un mic cimitir pentru bucureșteni.

La întors, drumul dintre căzărmi e ca un bîlcî. Oltenii, țăraniii desfac în grabă struguri și prune; cîrciumele de pe margene sînt pline de oaspeți, cari

beau, mănîncă iute, se frămîntă, vorbesc, pe cînd alte roiuri izvorăsc din toate porțile atelierelor și fabricilor militare, și codane care au familie merg încetinel spre casă, rîzînd între ele, și mai ales în dreapta și în stînga. E ceasul de odihnă, de înviore și de zgomot al amiezii, care liberează o clipă mulțimile muncitoare.

5. MOGOȘOAILA BRINCOVEANULUI

Bucureștenii cunosc Mogoșoaia, care e mai aproape de dînșii decît alte locuri de primblare. Mergi prin aleia de morți săraci ai Căii Grivița, care trece pe lîngă urîta poartă funebră a cimitirului Sf. Vineri : mai totdeauna vei întîmpina carul hîd cu cununile, birjile ce șchioapătă pe caldarîmul rău, femeile care plîng în tăcere sau zbucnesc în chiote, pe cînd pe laturile stradei stau fete de mahala cu cocuri înalte și flori și bărbierii efteni cu șorțul alb înainte ; oaspeți de cîrciumă cu ochii tulburi se uită nepăsători la priveliștea durerilor. Florari, pietrari pentru morminte, buchete grele, cruci albe cu slovele aurite...

Un cîmp întins, care, cînd se duc înaltele sămănături ale primăverii, are înfățișarea unui maidan. Mai departe, linia fortificațiilor trece pe lîngă perdelele de copaci deși cari o ascund : căzărmi se sapă în pămînt, cupole, care ascund tunuri gătite, își încălzesc liniștit pălăriile de tinichea roșie-ștearsă, grupe de căsuțe albe, pașnice, cuprind soldați. Mulți țigani foarte curați, adecă foarte negri, pe cari căldura i-a lustruit, i-a spoit. Cîte un umbrar unde zdrăngănesc

cobzele și în zilele de serbătoare se văd părechi cuprinse de brîu.

O linie de tramvai cu aburi duce la o biserică mare, nesfîrșită, la un parc frumos, la două grădini de bere, unde servesc țigani foarte „naturali“ și unde lumea venită pentru răcoare se încălzește în „serbări populare“, la care se zgîiește toată împrejurimea oacheșă, îmbătută de muzici și de zgomot. Un glas țigănesc răgușit — trebuie să te uiți ca să vezi că e o femeie, și încă nici atunci nu ești sigur — întinde silabele idioate ale unui „cîntec de lume“ din ziua de astăzi, unui cîntec de „hamo-o-o-or“. Pe șoseaua prăfoasă stau brecuri deshămate, din care s-au coborît nemți cari caută berea, indiferent de împrejurările în care se bea. Neconținut vin vagoanele greoaie, care înaintează maiestos pînă înaintea țiganului... țigancei care cîntă despre „hamo-o-o-or“. La dreapta, la stînga cîte o vilă goală, cu slugi răsfățate pe robilele terase, cu bălării în grădini. Cîte o cîrciumă cu obloanele închise și băncile mucezite. Cîte o casă gospodărească, dar fără gospodari. O mare fabrică le bere, cu coșul înalt. Toate acestea se cheamă Bucureștii-Noi și reprezintă proprietatea unui profesor de la universitate, de la Facultatea de drept. Noroc bun, collega ! Berea d-tale e bună.

Încă pe atîta pînă la Mogoșoaia. Aici e un sat adevărat, cu mulți români și destui țigani. Căsuțe albe, neîngrădite ; cîrciumă, în care astăzi, de Rusalii, zdupăie hora, cu ușoara mișcare de filfîire, în care steclesc toți fluturii și tremură toate panglicile și florile, mișcare pe care, oricît ai vedea-o, tot ți se pare mai frumoasă decît învîrtirea nefirească a bărbaților care țin femeile în brațe ca niște perini ; valțul orașelor. Un

mare parc, o lungă pădure nobilă, închisă, astupată, lăcătuțită. Urmași ai lui vodă Bibescu locuiesc în această insulă aristocratică, despre care geografii ar putea spune numai cu greu că este în comuna Podoleni, în satul Mogoșoaia, din județul Ilfov al României.

Ne oprim înaintea porții castelului¹, și prin crăpăturile ei putem zări câte o fereastră arcuită, bucăți de ziduri roșii, un cerdac pe stâlpi. Îmi pare ciudat gândul că această clădire ar fi pornit cândva de la Constantin Basarab Brîncoveanu, domn a toată Ungro-Vlahia și cel mai darnic ziditor de biserici și mănăstiri, cel mai măreț bogătaș domnesc ce-a fost vreodată prin aceste locuri, cel mai măreț închinător al lui Dumnezeu și binefăcător al oamenilor de pe pământul său. Ce bucurie de oaspeți va fi fost în vremuri pe aice...

Chiar lângă înaltele ziduri care izolează castelul, între nuci bătrâni și un belșug sălbatec de buruieni, se vede o biserică, bună biserică smerită, dreptcredincioasă, din timpurile vechi. Un mare acoperiș de șindilă se mlădie, ca în vechile lăcașuri bucovinene, după liniile zidirii, și din el răsare un turnuleț de lemn. El e pus la o parte, deasupra unei umflături a zidului, în stînga pridvorului pe stâlpi. E o orînduială nouă, care n-a prea fost urmată aiurea. Altarul e în cinci muchi, stranele nu se desfac în abside rotunde. Un brîu împarte părății în două : jos sînt pătrate ca niște cadre, sus linia de înfloritură se împleticesc original în formă nouă, ca vârguțele prin care se împrejmuesc straturile în vechea mea Moldovă.

¹ Azi eu gust reîntregit de soții George Valentin și Marta Bibescu (1939) (n.a.).

Ting-ting, ting-ting face clopoțelul din turnul de lemn, tras de o mîină de copil, de țigănuș. În pridvor e răzimată o năsalie acoperită cu postav curat. Se aude cîntîndu-se veșnica pomenire. Și prin ușița joasă apare preotul în odăjdii, paracliserul smolit, o femeie cu pomenile prinse într-o legătură și cîțiva țărani cari poartă pe umeri în sicriul lui de lemn un bătrîn cu căciula îndesată pe liniștita față de ceară.

Ting-ting, ting-ting...

Nici jale, nici pripă, nici frică. Moșul merge înainte. pe sus, cu ochii închiși supt căciula mare, cu gura mută supt mustața albă, suptire.

— De ce a murit bătrînul ?

— A zăcut trei zile și-a murit... Așa i-a fost lăsat lui. E de bătrîneță...

Ting-ting, ting-ting... Dumnezeu să te ierte, moșule!

Logofătul Constantin Brîncoveanu a isprăvit această biserică în luna lui septembrie 1688, în domnia unchiului său Șerban Cantacuzino, cu cîteva săptămîni înainte de a fi domn el însuși. Zugrăveala s-a făcut cînd ctitorul era acum Constantin-vodă, și în pronaos se vede el, voievodul, cu patru fii, doamna cu șase fete — neam binecuvîntat ca în vremea patriarhilor. Se mai află jilțul cu prag de piatră săpată, unde stăteau soții domnești, încunjurați de bogata lor odraslă.

Și acum ? Păreți smoliți de fum, strane de lemn prost, ferești de pe care au căzut pe alocurea cadrele de piatră înflorită, icoane nouă supt frumoasa catapiteasmă veche, un biet paracliser țigan, poporeni săraci. Poate că mîni se va dărîma lăcașul și de pe părete va cădea chipul domnului, românului, moșneagului de odinioară, care va muri astfel încă o dată.

— Dumnezeu să te ierte și pe măria ta — moșule !

Spre Moși, unde totdeauna sînt rămășițe din serbarea cea mare a lunii lui mai, cînd bîlciul se desfășură și cheamă la el lumea de pretutindeni. Străzile întortocheate, cu case văpsite ciudat, duc spre întinderile, acum goale, ale zgomotoasei petreceri populare. Apoi mahalaua se desfășură mai departe, pînă ce ea se restrînge la căsuțele ce mărginesc șoseaua. Tot cuprinsul omenesc al micilor locuințe smerite s-a revărsat astăzi pe marginea drumului mare. De o parte și de alta a acestuia, mucezesc apele ploii din urmă, și copii slabi, palizi, cări se uită sfioși, cu ochi de bolnavi, mărturisesc și aice despre faptele rele ale apelor moarte.

Am trecut acum în stăpînirea grîului primăvăratec și a pășunilor ce aromesc, stropite cu florile galbene ale lui april, care fac lacrimi de soare în mijlocul bogăției veșnic noi a pămîntului. În fund se ridică nori albi, călătorind în bătaia vînticelului suptîre, răcoros.

Întîi răsar în cale două mănăstiri, de-o parte și de alta a drumului, Mărcuța și Pantelimonul, cu năcazurile și aiurările lor.¹

Dincolo de oazele suferinții, începe iarăși împărăția sfîntului bielșug al cîmpului.

Pe o mică înălțime, frunzișul des al sălciilor de argint cuprinde ca pe o floare ziduri albe ce se razimă pe un fond verde-clar de păduri. Drumul cotește ; el trece acum deasupra tufișurilor de papură înfipite într-o mocirlă, din care se ivesc potirele aurite ale nufierilor, apărate de noroiurile adînci. O poartă de mănăstire, păzită de un omuleț în zdrențe, care, neputîndu-și scoate comănacul călugăresc, face multe te-

¹ Vezi mai jos descrierea lor (n. a.).

meneli și plecăciuni, bolborosind binecuvîntări. Un pridvor de livadă pustie se deschide acum. În stînga, lacul, străbătut de podețe, se vădește în pete neregulate, iar mai departe o biserică mai nouă. Chiliile se află într-o clădire aproape cu totul stricată și fără nici o frumuseță; arhondaricul e foarte sărăcăcios, cu părății goi și paturile de scînduri acoperite cu cit. O pitărie veche are deasupra o bibliotecă, de unde cele mai bune cărți și manuscripte au plecat la Academie, unde ele pot fi întrebuințate. Case călugărești deosebite abia se văd prin drumurile înguste care rățesc aici mai mult decît la orice altă mănăstire. Părinții sînt oameni săraci, și în frumoasa biserică, înălțată de Cernică Știrbei, pe la anul 1600, dar adeseori prefăcută, se văd aproape numai chipuri de țărani bătrîni, cu totul îndobitociți. Un călugăr cărunt, cu mersul prea sprinten al oamenilor cam țicniți, ține afară o mică prăvălie de lucrătoare de lemn săpat pe care și el le-a cumpărat de la Bucureși: e un om învățat, spre care ceilalți se uită cu respect. Căci el a fost la Atos pe o corabie care merge fără vîsle — tot: bum-bum, bum-bum! — și e cît o casă; la întrebări, el lămurește că țara noastră nu mai dă *embatic*¹ turcilor și că așa zic domnii cari vin de la București că ar fi neatîrnată: cu toate astea nu se poate ști bine.

Ce cimitir de minți moarte, dintre care unele n-au trait niciodată! Și totuși cimitirul a fost odată un loc de muncă și de lumină. Călugării de la Cernica spre lucrul cu gîndul al călugărimii; ei au scris și au au înțrat în marea mișcare paisiană de îndreptare spre lucrul cu gîndul al călugărimii, ei au scris și au talmăcit, îmbogățind literatura noastră din veacul al XVIII-lea. Între dîșii a trăit Macarie gramaticul, care avea o mare faimă de învățat și a îndreptățit-o

¹ Formă de arendare a unei proprietăți pe termen lung sau bir (n. ed.).

prin lucrări multe și felurite. Până în veacul ce s-a închis abia dăunăzi, Cernica, păzind cu scumpătate o mare bibliotecă, a dat încă prinosul ei literaturii românești : aici și-a petrecut ultimii ani dintr-o viață întrebuințată pentru a învăța pe alții Naum Rîmniceanu, cronicarul cel din urmă al Țării Românești.

Astăzi, Cernica primește morți din orașul vecin, de luminile căruia nu se împărtășește deloc. Din jos de biserică, e un lung și încurcat cimitir, în bogăția florilor sălbatece, supt seninătatea cerului albastru, care înlătură orice gând de moarte, orice semn de jale. Monumentele fără gust, fotografiile șterse, cununile de mărgele negre și de flori decolorate, inscripțiile, stîngace sau trufașe, nu ating inima. Și te primbli pe această țernă care apasă deasupra celor ce au fost oameni cum te-ai primbla prin cine știe ce colț fericit, uitat de lume, al unei mari grădini sălbatece.¹

7. ÎMPREJURIMILE BUCUREȘTILOR

Împrejurimile Bucureștilor n-au fost cercetate pe atîta pe cît se spune de rău de dînsese. Duminica bucureștenilor din popor și burghezie — „lumea bună“ se încuie în casă sau străbate vulgul, în trăsurile bogate — se încheie pe stradă, în grădini, la berăriile de afară : Luther, Oppler², prin crîșme și cafenele ; Șoseaua cheamă pînă tîrziu noaptea, în timpul frunzelor, adevărat al răcorii și tainei, drumeți singurateci, părechi bucuroase de umbra aleilor și zgomotoase familii în haine ce nu se poartă-n toate zilele. Herăstrăul a murit aproape cu totul, și el adăpostește numai aventuri,

¹ Astăzi e tipografie și gimnaziu monahal (1939) (n. a.).

² Și ele mai părăsite acum (1916) (n. a.).

beții și, întâmplător, bății și sinucideri : mai dăunăzi otrăvile unei fabrici goliseră iazul de peștii cari formau una din ieflenele atracții gastronomice ale localității.¹

Aiurea nu se merge. Mănăstirile, care erau, în alte timpuri, și ținte de primblare pentru butce și calește, au acum alți locuitori decît călugării, și porțile lor se deschid nenorocirii omenești de tot felul, iar nu dorinții vesele de a pierde cîteva ceasuri supt albastru, în mijlocul verdeții. La Văcăreștii lui Nicolae-vodă Mavrocordat, o minune de artă în vremea ei, sînt hoții ; la Mărcuța nebunii, la Pantelimonul lui Grigore al II-lea Ghica, un simulacru de castel vechi apusean înălțat în acest răsărit pe la jumătatea veacului al XVIII-lea, sînt incurabilii. Hoții au stat mai demult și în frumosul ostrov din lac, în care vreun domn de la începutul secolului al XV-lea a înălțat juvaierul de mănăstire al Snagovului și, în urma făcătorilor de rele, îndreptați spre alte temniți, ruina și-a întins mrejele de rădăcini sălbatece și ploaia a curs, pînă la reparația de dăunăzi, prin spărturile mortale ale acoperișurilor prăbușite. Cernica Știrbeilor, veche de patru sute de ani și ea — încă o mănăstire în „baltă“, cu toate că aici iazul, năvălit de rogoz, e fără frumuseța celui de la Snagov — s-a făcut un cimitir, pentru înalți clerici și pentru familii care iubesc pompa cavourilor, dar nu pot cheltui mult. Rămîn Căldărușanii, cam doșiți, și mănăstirile de maici : Pasărea, Țigăneștii, unde pușinii oaspeți sînt cele mai deseori tot așa de sceptici în materie de cuviință ca și în materie de religie.

Dar această regiune șeasă, în care se opresc apele rîurilor de care nu mai simte nevoie Dunărea apropiată, nu e nici monotonă, nici fără caracter și poezie. Vara, șoselele și drumurile șerpuiesc prin lanuri

¹ Opera de refacere s-a întins și aici (1939) (n. a.).

mănoase și înalte pășuni, și pe ele se strecoara, în raza de viață puternică a marelui oraș, trasuri, cara și caruți, dintre care unele, încărcate cu scînduri și lemne lucrute, se coboară tocmai de la munte, gasind mai lesnicioasa această cale ieftină. Pădurici rasar din toate părțile, cruțate de civilizația care n-ar trebui să se atingă nici de acum înainte de acești arbori frumoși și binefăcători, ale căror frunze, păturite an de an în mlaștină, au făcut pamînt bun de hrană și în stare să ție sate și orașe. Satele sînt dese și mari.

Niciodată însa aceste împrejurimi ale Bucureștilor nu sînt mai frumoase decît în delicateța tristă a zilelor de toamnă. Tufișurile, balariile nu mai ascund vederea cu verdele lor prea exclusiv în stăpînire. Se vad locuințele risipite, turmele rătăcitoare prin aurul șters al imașelor moarte, pe care-l pătează, ici și colo, de un verde îndrazneț, vioi, o buruiană mai îndaratică sau un colț de ripă ferit de arșița și de veștejirea pașilor. Lîngă miriști, lîngă porumbiștile presarate de ciaturile frînte ale strujenilor, arătura nouă, vîlnăta de măruntele ploii dese, arunca vîrfuri fragede de verdeață din samănăturile anului ce va să vie. Iar padurile cu brațe negre sau înfășurate înca în stralucite zdrențe roșii, ruginii, galbene, cuprinse de frigul iernii ce se apropie, par că se apara prin negurile în care se înfășura.

8. MĂRCUȚA. PANTELIMONUL. PĂȘIEREA

Mărcuța se află tocmai în fundul aleilor și curților închise ale casei de nebuni. Cum vii de la București, ți se înfățișează dărîmăturile de rugină ale zidurilor și vîrfurile turnurilor fără frumuseță.

Până la bisericuța de cărămidă străbați însă — cu o jale care nu te poate împiedeca totuși de a rîde uneori, așa de ciudate sînt unele vorbe, așa de neașteptate anumite mișcări — mulțimea totdeauna neliniștită și mai plină de noutate, de originalitate, decît orice altă adunătură de oameni, a nebunilor. Oaspeții Mărcuței, „bolnavii“, cum spun gardienii, cari arată oameni blînzi și miloși, samănă numai prin trista haină pe care o poartă ; încolo, fiecare se depărtează în alt fel de omul care trăiește în tovărășie liberă cu semenii săi. O învățătoare țupăie ca o vrabie, mlădiindu-se pe șolduri ; un ofițer palid comentează cu glas puternic și rar știrile despre războiul ruso-japonez pe care le culege din gazeta deschisă în bătaia vîntului : e mîndru, pare că ar fi fost și el pe acolo. Chipuri pașnice, umile, zgribulite, fricoase trec șoptindu-ți că au nevoie, o *neapărată* nevoie de cinci bani : ba unul cere *douăzeci și cinci* (mai puțin, nu). Un biet băiat merge lîngă părinții lui bătrîni, gîrboviți de vrîsta și de nenorocirea lor, cari împart cîte un gologan fiecărui tovarăș de boală al copilului lor (ofițerul refuză, ridicîndu-se elegant : „Sărut mîna, doamnă ; eu primesc bani de acasă“). Un flăcău care s-a smintit fiindcă i s-a cerut de ai lui să învețe mai mult decît îl taie capul șubred, merge neobosit, cău-tînd cu ochii lui aprinși de mînie pe acela care l-a nenorocit. Ce falnic trece unгурul care e încredințat că trăiește în India și că vînează lei și tigri : el înfruntă în treacăt pe supraveghetor pentru că obișnuiește a fierbe oamenii (el însă nu va lăsa, o, nu !). Un om cult, un scriitor se uită cu ochii îndobitociți, întreabă unde se află regele și regina și se plînge că în vacanța aceasta n-a putut merge nicăiri. De peste un zid răsună cîntecul de o patimă strașnică, sălbatic, ascuțit, care pare desprins cu silinți uriașe dintr-un gîtlej sîngerat, al unei femei care se întoarce necon-

tenit asupra aceluiași șir de sunete, iar o bătrână, dintr-o familie de moșieri, stă într-un colț, adâncită în gânduri negre; apoi se ceartă, batjocurește, se face a lovi, a arunca pietre; se ridică în sfârșit ca o fiară ce stă să se răpadă, și peste o clipă joacă zîbind cancanul înaintea ofițerului, care o privește desprețuitor; încă o clipă și păru-i, despletit în șuvițe albe, flutură într-o curte între nebuni ce fug speriați, pe când pumnii ei strînși bat pieptul ei galben dezgolit.

Abia se deschide poarta din zidul înalt de cărămidă tare, și ajungi în curtea bisericii. Clădirea e veche, fiind făcută întâi cu câțiva ani înainte de Mihai Viteazul, din evlavia celui logofăt Dan, în casa căruia au fost uciși, la 1594, turcii din București, de către oștile răzbuțătoare ale voievodului răscoalei. Pe atunci ea era numai mănăstirea logofătului Dan; în vremea lui Brîncoveanu, la vreo sută de ani de la întemeiere, o coborîtoare a citorului, fata armașului Marcu (sau Mărcuță), Vișana, a cheltuit pentru înnoirea zidirii. Dar, dacă de atunci vin cele două rânduri de ocnite, stîlpușorii rotunzi de cărămidă cari intră în făptura lor și tot planul cu abside octogonale, pridvorul cu doi stîlpi, zugrăveala, întia clopotniță, cadrele frumoș sculptate ale ușilor și fereștilor pornesc de la altă înnoire, supt Grigore Matei Ghica, un mare ziditor de clădiri sfinte, citorul Frumosei și al Pantelimonului, lîngă cele două capitale. Chipul domnului, al doamnei Zoia, ale celor cincicopii se văd făcute în biserică, la dreapta, de un foarte bun meșter, care a dat o înfățișare dulce fețelor cuminți ale beizadelelor. Peste vreo patruzeci de ani, Alexandru Ipsilanti, alt domn bun din vremurile rele, înalță și mai sus turnul și dură zidul din lăuntru, paralel cu zidul de împrejmuire, și pentru aceasta păretele din stînga al bisericii poartă chipul lui și al doamnei Ecaterina. Din timpuri mai nouă vine ten-

cuiala groașă, spoiala trandafirie care s-a așternut peste vechea cărămidă, precum și turnulețul de lemn de pe coperiș. Iar din vremea noastră este ruina care juipoaie și năruie acuma toate.

Pantelimonul a fost totdeauna o clădire de gospodărie bună, de milostivă alinare a suferințelor; sfântul tutelar, harnicul și blîndul doctoz fără de arginți, a ocrotit bine zidirile ce i s-au închinat de un domn evlavios.

Odată fusese aici numai o umflătură a pămîntului din marele șes băltoș cu drumuri mocirloase sau prăfuite. Grigore Matei Ghica făcu să se ivească toată frumuseța de astăzi, ca printr-o năprasnică minune.

De la el vine parcul ca o pădurice, care urcă dealul, străbătut de alei și de cărări, de drum pentru trăsuri și sămănat cu foișoare vechi și nouă, cu semne amintitoare și cruci. Deasupra, ogîndindu-se în heleșteul care nu lipsește mai de la nici una din mănăstirile acestui ținut, zidurile de vechi castel, multe, înalte, impunătoare, în care e așezat astăzi unul din cele mai curate, mai luxoase spitale din milostiva Românie. Treci printr-un mare turn înalt și împodobit, în gustul, cam fiștichiu, al veacului al XVIII-lea, și acum vezi biserica. Reparațiile nu-i vor fi schimbat mult înția înfățișare, care e foarte simplă: pareți puțin înalți, cari se taie în unghiuri drepte. Frumuseța o găsești însă, pe de o parte, în minunatul pridvor boltit în toate părțile, printre stîlpii suptiri cu capitele săpate, lăsînd lumina să bată asupra strălucitei uși de piatră, frumos lucrată, care nu-și are părechea. Ușa de lemn sculptat, cu bourul Moldovei și vulturul împărătesc, e vrednică de acest cadru. Înăuntru, două morminte domnești pironesc luarea-aminte: o lespede de marmură împodobită, pe un înalt postament, cuprinde laudele în stihuri ale lui Grigore Ghica, ale cărui rămășițe se odihnesc aici, împreună

cu ale doamnei lui, Zoița, moartă nouă ani după „iubitul“ ei soț. Iar un urmaș al lui, Alexandru-vodă, domnul de pe vremea Regulamentului Organic, cămăcamașul dinaintea Unirii, e astrucat în fața, în sicriul răzimat pe vulturi cu aripile desfășurate, deasupra căruia stă, ca pecete, coroana, și mantia domnească cade în faldurii grei ai marmurei de Carrara.

De la Cernica o largă șosea (șoseaua Brăilei), printre arături proaspete și pajști pe care ploile de o săptămână întreagă au trezit, după seceta îndelungată, un verde nou, tânăr și vesel ca acela din april ce se trezește. În zarea vînată se zăresc copaci răzleți.

Apoi altă șosea, mai îngustă, se desface „la maici“, adică spre mănăstirea *Paserea*. În curînd, ești prins de pădure, înaltă, deasă, cu trunchiurile tinere strînse unul lîngă altul, ca treștiile bălților. La capăt, un sătuleț cu casele foarte păcatoase, strîmbe, joase, goale; o crîsmă unde benchetuiesc niște cărăuși foarte dîrji, pe cari-i așteaptă cară cu scînduri. Apoi mănăstirea se vede răsărind din pădurea nouă, cu turnurile ei roșii, verzi, albastrii-sure.

E o zidire de tot nouă, întemeiată de evlavioși călugări de la Cernica, în zilele de strălucire ale marii mănăstiri vecine. Nu e nimic frumos în stil, dar cuprinsul e larg supt boltirile înalte, și icoane strălucitoare de argint nou, sămănate cu pietre scumpe, se văd în toate părțile. Un cimitir curat cuprinde cîteva monumente costisitoare ale morților bogați aduși din București, de unde vine, zilnic aproape, atîta lume pentru a petrece cu mai multă sau mai puțină cuviință — ceea ce maicile arată că nu pot împiedeca, așa fiind datina.

Ce întors de strălucită taină! Soarele a căzut peste hotarele zării, lăsînd în urmă capetele mantiei sale de trandafiri, vioarele și aur șters, care atîrnă încă

multă vreme în văzduhul umezit de ploii și măturat de vîntul furtunos. Arăturile sînt negre ca miezul nopții, și imașurile de un verde untdelemnii se întunecă treptat, cu drumeți ca umbrele, cu tușme ce trec tăcute, cu mișcări line ca ale spicelor supt adiere. Crengile arborilor taie cerul cu aspre dungi cernite.

Și, pe șoseaua care nu se liniștește, trec spre București olteni cu coșurile pline de struguri, baietani oboșiți, moșnegi ce pipăie calea cu toiégele, căruțe de măcelari care duc porci zvîrliți pe scînduri și vite ale căror gîturi atîrnă, harabale cu viței, velocipediști cari se opresc la restaurantele cu cîte două rînduri din margenea șoselei, trăsuri de piață întorcîndu-se grăbit, cu oarecare frică, printre toată această mulțime de țigani, de sîrbi (adecă bulgari) și de orașeni rau nărăviți. Frumoasele sate cu copereșinte roșii nu se mai deosebesc, dar Pantelimonul negru e încins de brîul luminilor electrice. Mai departe, prin drumul fără felinare al șoselei, prin stradele bune și cele rele, prin nesfîrșita piața a Oborului, cu rămășițele de paie ale ultimului tîrg și scheletele de chioșcuri ale Moșilor, ajungi în Bucureștii de lufnina și zgomot al centrului european.

9. UN ADĂPOST DE DOMN. P. ÎȘC. I. N. II

Pe cine nu-l vei auzi vorbind cu despreț de împrejurimile Bucureștilor, care ar fi lipsite de felurime, de noutate, de poezie, de orice frumuseță ! Și toți cari zic așa, nu le cunosc fără îndoială. Căci altfel n-ar spune, n-ar putea să spuie așa. Atîta bogăție a pămîntului darnic trebuie să fie și frumoasă, și nu în zădar în toate colțurile sînt răspîndite — aici unde

au calcat prieteni și dușmani, unde s-au încheștat lupte mari și mici, unde s-au strecurat zilnic pompa, munca și nenorocirea — amintirile istorice. Chiar dacă n-ar fi nimic alta, pretutindeni ne-ar întovărăși amintirile acestea, cele de bucurie și cele, cu mult mai multe, care sînt duioase.

O invitație a lui Nicolae Filipescu m-a făcut să descopăr, pentru mine și pentru cine obișnuiește să ma cetească, un nou capăt de drum pentru cei ce vreau să călătorească în jurul Bucureștilor : Pașcanii.

Într-acolo duce un drum paralel cu șoseaua, care se gasește la stînga. Abia ai ieșit din amestecul hîd al mahalalelor marelui oraș neorînduit și nemărginit, și o darîmătură de veche biserică se ivește, frumoasă și cu totul părăsită, osîndită, dintre straturile și jghiaburile unui zarzavagiu. Un turn cu ferestre lungărețe, sprincenate, un singur turn, căci altul care era înaintea lui a căzut. O clădire în cruce, cu brîu și cu firide, care se mîntuie sus cu înflorituri colțurate. Strane și altar în unghiuri. Din arcul rupt al pridvorului privirea se cufundă printre alte arce ca acestea, oprindu-se numai în zăgăvelile ce mijesc încă în fundul altarului. Frumoase și îngrijite chipuri de sfinți, cu inscripții românești, din veacul al XVII-lea, cam de pe timpul Brîncoveanului. Se mai văd patru ctitori, dintre cari doi cu işlice boierești. Crăpături adînci prevestesc ruina, și fire de buruiană se clatină sus în vârful turnului descoperit. Lovituri de pietre au nimit fețele întemeietorilor.

Aici se zice : „la Floreasca“. Odată era desigur un sat, ai cărui locuitori s-au ridicat cu timpul mai sus, spre București, lăsîndu-și în urmă morții și biserica, menită să moară și ea. Acum lumea știe de „Floreasca“ pentru frumosul lac larg, pe care tremură ostroave de mușiță stropite cu flori galbene de nufăr, pe cînd pescarii țărani își înfig prăjinile voloacelor și cu-

treieră, în luntri ușoare, pe urma jigăniilor de ape. O grădinuță de bălării, cu scaune șchioape, și o biată țărăbă de cârciumă saracă se laudă cu „peștii vii” și racii ce pot da oaspeților veniți din Bucureștii așa de apropiați. Cu apa întinsă înainte, cu mirosul nufărului în floare, cu depărtările verzi ale Colintinei, e un loc potrivit pentru facatorii de chefuri ieftene, cari au cetit și carti despre frumusețile naturii. Poduri de lemn trec peste râpele umede, pe care le mi luiesc ploile. În stînga, o mare clădire de cărămidă, roșie, e fabrica de glucoza a unor belgieni. Glucoza și zarzavatul, mai mult decît doritorii saraci ai „peștilor vii”, au mîncat biserica.

Uriase grînce, în care se pierde omul, un ocean de spice grele, din care copacii zarilor rasar înjumatațiți ; o nesîrșită gîrbovire verde a lanurilor. Ce bielșug de binecuvîntare ! Familii razlețe sau cete întregi în veșminte albe, ca o depărtata samanare de flori, prașesc rabdători porumbul, care-și rasfața cele dintîi frunze lungi și fragede. Dc mult s-au dus cele dintîi flori ale primăverii și rămîne în locul lor, învingătoare, boamba ghimpoasa a spinului, stropita cu o pată de sînge, supt frunzele mari cu țepușe ; sfioase flori de mușătel se strîng în manunchiuri bogate.

De la oraș vin mitocani cu docare, moșuleți cu favorite sure, caruți supt covergile carora se scutura un întreg neam de oameni ; pîlcuri de țigani. La București sînt Moșii, și ce de oale, și ulcioare, și ulcele, și donițe, în mîni, în spate, sus în căruță, se duc spre satele șesului !

Mai departe, numai cară încete se tîrasc în arșiță, cu țarani adormiți. Copilandri smoliți pazesc negre rînduri de bivoli răpănoși și spurcați de tină. O samă dintre urîtele dobitoace zac într-un baltoc, unde se bucură în voie, ca păsările într-un cuib sau politicianii într-o comisie budgetară.

Unde se vede în fund acea cunună de arbori pecetluita pe albastru, e Pașcanii.

Un sat undeva, din care nu întîmpini decît o primarie. Biserica, dreașă daunazi, cu podoabe de lemn și zugrăveli catolice, de „pictori“ din zilele noastre, n-are nici o însemnatate. De la vodă Alexandru Ghica, domn de la 1834 la 1841 și caimacam înaintea Unirii, i-a rămas numai o *Evanghelie* cu icoane de smalt, lucru rusesc.

Aleia cea frumoasă, în fundul căreia se vede casa înaltă, albă, „palatul“, a făcut-o același domnesc locuitor de acum cincizeci de ani. Copacii bătrîni, înalți, stau ca o „gardă veche“ a domnului lor. În fund tot el a pus să se taie prin pădurea necercetată lungi alei, cu vederi minunate, cu scoborișuri și ascunzători — o strălucire de parc princiar ! Un lac rîde în lumină, și pe argintul lui mișcat de un tremur veșnic trece o luntre cu vîslele domoale, mînate de un țaran tînăr.

Casa a primit mari și scumpe împodobiri, pîna și în lunile din urmă. Dar în durarea ei harnică, în zidul ei ca pentru vecie, ca și în luxul ales, ca o amintire din elegantul veac al XVIII-lea, se vede întiparirea ființei aceluia ce a clădit-o. Pretutindeni el e pomenit, în chipuri, lucruri și scrise. Colo, deasupra ușii biuroului, se văd portretele în acvarelă ale Ghiculeștilor din această ramură : sus, banul Dumitrachi bătrînul și fratele său, Grigore Alexandru-vodă, pe care l-a înjunghiat la Iași trimesul sultanului. Apoi trei frați în ișlice, cu barba roșcata, foarte înălbită la doi dintre dînșii ; cel din mijloc are fund alb la ișlic și a fost domn, va să zică. Sînt : Grigore Dimitrie-vodă de la 1822, om bun, ocrotitor, pașnic și cu multă evlavie, și frații săi, Scarlat și generalul Constantin, mort în Ardeal. Acum în alt rînd vine un om frumos, distins, cu ochii foarte mari, negri, mustața răsucită cu o

strengăric de veșnic tânăr, cu alba față prelungă, mică, între cîrlionții și tupeul romantic. Acela e însuși stăpînul, veșnicul stăpîn al casei, oricine ar veni în urma lui. Lîngă dînsul, spătarul Constantin, și el în uniformă modernă, rusească, foarte strălucitoare de aurării și decorații, și, în frac civil, alt frate, Mihai, care a fost arheolog, numismat și a avut de fiică pe frumoasa scriitoare Dora d'Istria, scriitoare de gînduri, și nu de poezie. Se mai văd două femei, două surori, în rochii, de modă uitată.

Și dincoace și dincolo apar în portrete mari banul bătrîn și cei trei frați mai tineri, cu uniforme și frac. Ceasornicul acela de cristal de rocă între două sfeșnice din acciași materie limpede arată prin învîrtitură neobișnuită a stîlpilor groși și prin semiunele aurite din vîrf că e un dar al pađisahului. Supt el e întinsă strălucitoarea sabie, care nu s-a luptat niciodată și n-avea voie să se lupte. La masa aceea scria în timpuri măria sa, și în saltarele ei se amestecau *viedomoști* — rapoarte — ofișuri pregătite și scrisori de dragoste în franțuzește — căci frumosul domn fără doamnă a iubit pînă tîrziu. Încă un dar turcesc, lighianul cu ibric de cristal și aur, colo. Cusături cu vulturul muntean, cu crucea în gură și cu cununa domnească pe cap, fel de fel de lucruri de masă, cum nu se mai fac astăzi. În aceste două odăi largi, lumincase, care sînt un muzeu locuit, se văd chipuri regale și împărătești, dăruite de accia chiar pe cari-i înfașează. Ba iată și un tablou turcesc, lucru nou pe la 1830 : sultanul Mahmud, foarte caraghios, stîngaci și tărcat, trece sudul pe dinaintea nizamilor săi, creați în locul ienicerilor măcelăriți, și co cuminte e șirul acestor ostași europeni, cari-și arată însușirea lor de civilizație stînd ca niște scobitori înaintea păpușii împărătești, călare pe un cal de lemn !

Bibliotecile adună cele mai bune cărți franceze clasice, multe opere donate, scrieri românești de ale timpului, pecetluite cu stema pe care o țin doi lei.

Și dacă te duci în cutare șoproan, vei găsi, între multă lemnărie veche și fierărie ruginită, marea carată de gală, cu roțile uriașe, hamurile bătute cu stema atrită, aurării sculptate deasupra, cu îmbrăcăminte de mătăasă roșie țesută cu coroane și inițiale. Astăzi însă așa de sfărmată, crăpată, ștearsă, uitată — ca și cum n-ar mai fi fost vremea alaiurilor de altădată, când acel om supțiratec și mlădios, cu ochii mari adânci, părul negru buclat și mustața de cavalier, era domnul țării: „Io Alexandru Dimătrie Ghica voievod și domn“ !

Și uite parcă-l văd prin cărarea ce se furișează între vechii arbori cari-l cunosc și-l ascund de alții, cari n-au grija morților. A lăsat casa plină de oaspeți, ale căror aurării și pietre scumpe sticlesc la lumina policandelor grele, și a plecat în umbră. Ce măreață privește de noapte, ce strălucită desfășurare de alei, ce măreție a lacului, ce dulce răsunet de muzică ; ostașii miliției pășesc apăsător de jur împrejurul reședinții. Alexandru-vodă se simte mândru, vesel, tânăr : e domn !

Dar deodată un gând îl întunecă, brăzdând frumoașa frunte înaltă, albă : e gândul cutăruia care e acum în salon acolo, mai încunjerat decât dânsul, mai măgulit, mai curtenit de toți, și care e excelența sa consulară Rusiei. Și, ajungând la capătul aleii, domnul privește asupra lacului întins în depărtarea neagră — ca viitorul lui, ca viitorul nostru... Mazilie, batjocură, robie.. Va fi o dimineață măcar pentru această țară, dacă nu pentru domnul ei îmbătrânit ?

Și, înainte de a merge să doarmă în mormântul imens de marmură la Pantelimon, el a văzut acea zi,

și carul funebru l-a dus prin stradele Bucureștilor Românicii unite supt alt Alexandru-vodă, Cuza. Poate însa că el ar fi dorit : supt dînsul...

10. PLUMBUITA. CĂLDĂRUȘANII. TIGĂNEȘTII

Bucureștii se mîntuie prin drumuri bune între case rele. Sînt mahalalele-șosele, care înșiră locuinți sărace, sprijinite strîmb în stîlpi gîrbovi, bojdeuce ce se chiorcoșează la soare prin ferestuici turburi, ca niște pisici bătrîne. Astfel e și șoseaua Colintinei.

Ea aleargă drept înainte, tăind un șes cu modîlci de movile, asupra căruia april a zvîrlit acum mantia-i de rege tînăr, numai în catifea verde și în flori albe. Apoi șiragul de căsuțe e alcătuit tot mai rar, pînă ce singură dunga cenușie a drumului desparte nemargenirea cîmpiei învălurate.

În stînga se văd acum doua grupe de arbori și de cladiri în jurul a doua biserici. Biserica dintîi e veche și o împrejmuiește un zid de cărămidă ce se risipește pe încetul. E Plumbuita, care înșiră încă toată împrejmuirea de acum trei sute de ani, pe cînd biserica, păstrînd la jețul domnesc rămășițe în piatră de la începutul veacului al XVI-lea, stele cu multe ramuri, lei săpați grosolan, se acopere cu zdrențele unei reparații ieftine. Aici, de o parte și de alta a șoselei, pămîntul e mai frămîntat decît aiurea. El pare făcut pentru ascunzători viclene, pentru rapeziri prăpăstuite asupra dușmanului. Și cu adevărat o luptă s-a desfășurat acum aproape trei sute de ani, în octombrie 1632. Matei Basarab, domn nou ridicat pe scutul unei răscoale, era între Dudești și manastirea lui Mărcuța sau a Mărcuței. Dușmanul lui, Radu-

vodă, domn legiuit, cu tuiuri de la împăratul turcesc, își așezase tabăra între Obilești și această Mărcuța, căreia i se zicea atunci mănăstirea lui Dan, vistierul lui Mihai Viteazul. Lupta s-a dat lângă Plumbuita. Matei, pe care-l dorea țara, învinse pe aceste locuri, a căror verdeață palidă de toamnă a fost smăltată cu floarea neagră a sîngelui.

Astăzi clopotnițele scînteie vesel supt focul vioi al soarelui de dimineață, cirezi străbat în fund pășunea grasă și din adîncul crengilor care adăpostesc pe cîntăreți se înalță cîntece pentru lupta de iubire prin care se ține lumea. Ce puțin e pentru atotputernicia naturii o vărsare de sînge ca aceasta, care ține două zile și se încheie, lășînd numai gropile proaspete pînă la cea dintîi țîșnire de iarbă și hoituri uitate pentru corbii unei singure ierne !

Am ieșit demult din București, dar amintirile lui se văd încă ici și colo. În mijlocul cîmpului, o foarte frumoasă biserică tînjește singură fără preoți, fără poporeni. Un cutezător din timpurile de beție a goanei după cîștig a socotit că pînă aici va pătrunde capitala în revărsările ei de mlaștină neorînduită. A pus deci pe un arhitect priceput să înalțe o clădire ca aceasta, care ar împodobi orice colț bucureștean. Dar veni clipa de sărăcie și timpurile de înfrînare, și biserica rămase singură. Vizititul măi vorbește de un meșter evreu care ar fi căzut de pe coperemînt și ar fi murit pe lespezile clădirii sfinte, profanînd-o. De aceea s-ar fi oprit slujbă pe nu știu cîți ani. Ei vor trece însă, și viața nu se va deștepta în această ruină nouă-nouță — sentinelă pierdută către Bucureștii unui viitor care nu va sosi poate niciodată.

În dreapta și în stînga se înalță păduri, tivind margenea, sprijinînd în vîrfurile lor învâlmășite marea întindere de albastru zimbitor.

Doă sate în cale : Vărăștii și Moara Săracă ; căsuțele gospodărești se înșiră albe în mijlocul curții încunjurate cu garduri de nuiele. Pe un ogor, mulțimea se strînge în jurul prapurilor ce se ridică în cerul albastru al dimineții. E slujba pentru roada cîmpului : binecuvîntarea ogoarelor.

Într-un loc, pădurile par a se atinge, împrejmuid cu totul zările. Cîmpia se prăvale dreaptă într-o „căldare“, o „căldărușă“, în care izvoare puternice au întins o pînză de apă ce se înnoiește, sorbită deasupra de soare. Lacul se înfundă în malurile înalte, înfige în ele mici golfuri ascuțite : din loc în loc, ostroave mărunțele își arată țepii de rogoz și ierburi înalte : li se zice *cociocuri*, și în desigurile lor se prind peștii cari fac ici și colo vârtejuri luminoase cînd se zbat de bucurie în apă călduță. Luntrași cu comănace și haine de șaiac cafeniu vîslesc în vechi bărci dintr-un singur lemn, înguste, scorojite și brazdate de adînci tăieturi de bătrîneță.

Părinții pescari, cari urmează pilda lui Petru Apostolul în luntri care nu sînt mai bune decît ale ucenicului credincios al Mîntuitorului, vin de la frumoasa mănăstire care se desfășură mîndră în față. Pe fondul de păduri dese și înalte, pe care le-a cruțat pînă acum vremea noastră de speculă fără muștrări de cuget, se desfac zidurile înălțate de Matei Basarab și turnurile de lemn de la trei biserici.

Întri prin livida catifelată, sămănată cu flori galbene rășchirate în raze, cu măciulii de puf înstelat care zboară la fiecare pas și atîrnă scînteietor în aer, cu petale cărnose ce se desfac albe din merii în floare. O turmă paște, într-o neconținută clătînătură moale a blănilor sure și negre, pe cînd măgarii cari o întovărășesc în rătăcirii, măgari groși, buhoși, foarte neșesălați, smulg lacomi iarba vînjoasă. Un cioban cu

comănac, închircit și cu mura îndobitocită, se lasă în genunchi, făcând cruci și mătâni înaintea egumenului de la Căldărușani, care ni arată îngustul pământ pe care-l stăpânește astăzi după secularizare mănăstirea lui Radu Mihnea și a lui Matei Basarab, care s-a hrănit odinioară din rodul a „patruzeci de moșii“.

Biserica de la Cocioc și biserica din cimitir sînt nouă. Biserica mănăstirii e prefăcută de iznoavă, în 1838, cu geamlîcuri în față și sfinți simandicoși, cum nu-i știa vechea zugrăveală religioasă.¹ Dreasă după gustul timpurilor noastre și bolnița, din care răsare cîte un moș bătrîn care-și mișcă abia picioarele în mijlocul bucuriei primăverii ce se vădește în lumină și cîntece. Din vremile Regulamentului Organic sînt, așa cum se văd astăzi, și casa starețului și casa de oaspeți și atîtea case particulare, ale călugărilor înstăriți. În aceea din margene stă, cînd nu-și mîngîie, călătorind, ambiția rănită fără de leac, vestitul fost mitropolit primat Ghenadie. Mitropolitul Iosif a fost la stăreție în timpul cînd Ghenadie se afla în scaunul păstoresc din Dealul Mitropoliei. Un alt mitropolit a locuit aici, atunci cînd el era numai smeritul diacon Grigorie, fiind totuși una din luminile bisericii românești, și la Cocioc se arată clădirea ruinată unde prin ostenele lui se tipăreau cărți prin anii 1820. O amintire încă, pe care o lasă vremea noastră — și aceasta e o amintire frumoasă — este, supt coperișul de tablă al unei fîntîni, o pînză de Nicolae Grigorescu. Atunci cînd el era un tinerel zugrav de icoane de șaptesprezece ani, mîna lui, pe care n-o călăuzise nici învățătura, nici sfaturile, a înfățișat cu o deplină siguranță, în prejama sfinților stîlciți ai bizantinismului corcit de dăunazi, scena Izvorului tămăduirii :

¹ Și acuma s-a așternut o nouă reparație odioasă, cu pictură în ulei și adaus barbar la însăși cinstita pisanie artistică a lui Matei-vodă (1916) (n. a.).

Maica Domnului de sus, sfinții de lângă dînsa, cutare chip de împărat bătrîn sau de femeie prezic un macstru ¹.

Vechimea trăiește în zidurile de apărare și de locuință care ascundeau biserica de la început. Un mare turn ca acela de la biserica din Cîmpulung păzește spre București: în el vor fi fost de atîtea ori străjeri la apropierea turcilor sau în timpuri cînd se mișcau hoții în aceste păduri care sînt cele, vestite, ale Vlăsiei. De la el pornește clădirea, cu două caturi: cel de jos are arcade de piatră, cel de sus își sprijină arcurile pe bețișoare înnegrite ca în cerdaccele de demult.

Erau odată cinci sute de călugări aici, și dincolo de gratiile de fier ale fereștilor traia o viață de adevărată credință, de adevărată muștrare a cugetului și uneori de adevărată muncă a minții, căci aice, de pe la 1780 înainte, cînd Căldărușanii s-au îndreptat după povețele lui Paisie Rusul, reformatorul din Moldova, s-au scris și s-au talmăcit, de Macarie și de alții, multe cărți, în limbi felurite. Acum vreo patruzeci de bieți călugări nevolnici, și unii dintre dînșii dezgustător de murdari, rătăcesc prin întunerecul încăperilor goale, avînd de tovarăși cîni flămînzi, țigani vagabonzi și pisici sălbatece ². Ei merg și acum la slujba de zi și cea de noapte, dar gîndul lor fuge la gazetele din București mai mult decît la ceasloave. Marea clădire care cuprindea pe frați la masa lor împreună, e pustie. Adevărata viață e aceea a rîndunielor negre care-și au cuiburile supt arcade și taie

¹ Acuma, în micul muzeu, Grigorescu e reprezentat prin mai multe icoane (1939) (n. a.).

² Se zice că o reformă ar fi intervenit (1916). Astăzi buna disciplină a părintelui egumen Atanasie Dincă, om tînăr, de înaltă cultură și nobile scopuri, tinde a da altă viață mănăstirii (n. a.).

văzduhul, neprecurmat, cu trupurile lor supfiratece și cu strigătele lor ascuțite ¹.

Drumul spre Țigănești trece prin marea comună Lipia-Bojdani, vestită prin răzvrătiri. Locuitorii, împărăștiați prin mai multe sate, sînt atîția cîți ar face cîinste cutărui oraș de provincie ; numărul lor n-ar fi mai mic decît 10 000. Între gospodării, multe înfățișează o căsuță în mijlocul buruienii care crește an de an de la sine și nu folosește nimănui. Ici și colo însă, pămîntul e lucrat pentru sămănături. Mai pretutindene e o bună orînduială curată. Locuitorii cari stau în cerdacul primăriei arată, așa cum li-a mers vestea, hotărîți și dîrji.

Ceva mai departe, un pod peste o gîrliță duce la un adevărat colț de rai ; flori, pomi roditori, stupi și o casă de țară acoperită cu șovar, peste părăștii de pămînt ai căreia, mai înalți decît de obicei și mai încăpători, se cațără sfîrcurile verzi ale zorelelor. Din dumbrăvile apropiate răsună cîntări, calde ca soarele de amiază, și zborul harnic al albinelor e risipit pretutindene. Un funcționar bucureștean la pensie a întemeiat această oază de civilizație foarte înaintată, de care se depărtează încă prea mult casele satului vecin. Prin locuri ca acestea se face bogăția care înfrumusețează și duce înainte țara.

11, IN MARGENEA SNAGOVULUI

Satul Turbați, așezat aproape de Snagov, era altădată pe moșia, foarte întinsă, a vechii mănăstiri, care începuse a strînge pămînturi încă din veacul al

¹ Mitropolitul Ghenadie a refăcut-o în totul (1939) (n. a.).

XIV-lea. Atunci, cu bogăția sa mare, cu zidurile sale puternice, cu mulțimea de călugări ce roiau în chilii, cu cărturăria și tipografia mănăstirească, Snagovul era puternic față de sătuceanul ce-i era supus. Astăzi lucrurile s-au schimbat. Satele locului, de la Izvorani — unde sînt izvoarele — pînă la Coadă și la Fund, abia se țin dintr-o zi pe alta, din plata arendașului bălții și din vînzarea peștelui prin părțile vecine; în case neîngrădite stau laolaltă români și urmași ai țigănimii egumenului. Iar Turbații sînt un sat mare și înstărit, unul din cele mai bune ale țării.

La înțrare chiar, ai o mare biserică nouă, făcută cu banii sătenilor de bătrînul preot, fiu și tată de preoți, care, cu barba-i albă și părul cu totul negru, e o înfațișare originală. Apoi încep gospodăriile, care nu ies la stradă, ci sînt despărțite de dînsa printr-o curte, care e și aici păraginită. Locuințele au măcar două încăperi, frumoase cerdace de lemn, și prin ușa deschisă se vede marele horn bine văruiț. Pe alocurea, sînt livezi mari, cu mulți salcîmi vechi ce se amestecă între pomi. Și drumurile sînt pline de copaci cu lemnul tare și crengile presărate cu ghimpi cornoși. Între gardurile de lemn, foarte bune, cărări șerpuesc într-un ținut de lină idilă.

La școală se face alegerea, în folosul unui om-de-afaceri îmbogățit, care învîrte lucrurile supt partidul său. La una din cîrciume se desfășură hora, în care stau prinși de mîna flăcăi în haine albastre cu găitane și pantaloni largi — vechiul port orașenesc — și fete pieptănate și îmbrăcate întocmai ca la oraș. Supt adăpostul salcîmilor, s-a oprit o căruță de țigani: bărbatul, răzimat de casa-i călătoare, trage din ciubuc, femeia directică, iar fata, în fustă roșie, leagănă încet dănciucul mărunțel, care e prins într-o plapomă veche și atîrnă printr-o funie de doi copaci bătrîni.

La capăt e vechiul schit al Turbașilor, prefăcut astăzi într-o bisericuță de cimitir, sau, cum se zice pe aici : chimitir. Din mijlocul crucilor de lemn înnegrite, cu forme noduroase și schiloade, din mijlocul mormintelor proaspete, pe care mai freamăță crenșile încărcate cu hîrtiuțe și panglici, se ridică ziduri joase, făcute, vădit, după modelul Snagovului, de egumenul Rafail de prin 1780 și de stareța maicilor de aici, care avea pînă atunci numai o bisericuță de lemn, clădită de oarecari voievozi ai vremilor bune.

Și aici sînt chenare de cărămizi cu vîrfurile scos în afară, sînt firide — sus, dar nu și jos — sînt ciubuce. A fost și un pridvor, care se stricase, și în locul căruia preotul a făcut o oblojeală urîță de scînduri, care strică toată fașada. Pentru a da mai ieften impresia pe care o dau la Snagov cărămizile amestecate cu tencuiala împietrită, s-au zugrăvit aici pe tencuială linii roșii în legături armonioase.

Înlăuntru, e întunerec și goliciune. Abia se zăresc urîtele chipuri încoronate, cu ochii bulbucăți, care ar închipui pe cei dintîi întemeietori domnești. Pentru părintele ca și pentru alții, moșneagul bărbos ar fi Mihai Viteazul, iar femeia din partea stîngă, doamna Stanca. Firește, închipuiri.

Mai găsesc unele cărți de la Rafail. Mai vechi nu sînt, nu puteau fi. Minunata *Evanghelie* legată cu plăci de argint aurit, pe care ies în relief sfinți și flori, *Evanghelie* păstrată la biserica nouă, e mutată de la Snagov, căreia i-o dăruise, pe la 1750, marele boier cu poște de domnie Constantin Dudescu.

Și într-aceasta deci satul mic a moștenit mănăstirea cea mare, culegînd odoarele care se desfăceau din sărăcia acesteia.

Nu trece multă vreme, și vederea se deschide asupra unui lac, pe care păduri vechi îl mărginesc de o parte. Apele de oțel albăstriu se înfioară de vînt, prelingînd malul buruienos al unui ostrov rotund. Din el se ridică, printre cărămizi și pietre risipite de mîna vremii, care se joacă ironic cu clădirile trecătoare ale oamenilor, un turn puternic, pe care anii l-au scrijelat adînc cu dungii de rugină. Dintre aceleași dărîmături se ivește armonioasă și clară o biserică. E mică, precum sînt mici toate clădirile sfinte ale vechimii noastre, menite să strîngă la un loc pe credincioșii unui sat sau ai unei singure mahalalele puțin locuite. Șiruri de stîlpi împart în trei spațiul cel îngust al lăcașului. Minunate picturi din cea dintîi jumătate a veacului al XVI-lea acopăr zidurile : pe lîngă marile icoane ale Adormirii Vovedenici. Întrarea în biserică — deși se spune că a fost cel dintîi hram — ni înfățișează de două ori, la dreapta pronaosului și pe fața de către altar a vechiului părete despărțitor, pe Mircea Ciobanul și familia lui, în care deosebești pe Chiajna — nu femeia strașnică din nuvela lui Odobescu, ci o față rotundă, tînără, cu păr bălan, sămănînd cu Ștefan cel Mare, bunicul.

Aceasta a fost biserică la mănăstire, și călugării vor fi încăput numai bine în cuprinsul ei întunecat, care miroase acum a muced și mort, a țărîină și a mormînt. Mai demult, forma era o cruce, al cărei mîner îl alcătuiă un pridvor cu stîlpi rotunzi ; un singur turn se ridica înaintea punctului unde se umflă în dreapta și în stînga absidele căptușite cu strane. Podoaba o făceau două rînduri de ocnite : cele de jos, lunguiețe, întregi, cele de sus în arcuri ; în turn, ele mergeau de sus pînă jos, coprinzînd în boltirea lor

ferestuicele înguste, ca niște mari sprincene încondeiate deasupra unor ochi mărunți.

Cine a fost ctitorul dintâi al celei mai vechi din cele trei biserici de aici nu se poate spune, dar desigur că un om din veacul al XIV-lea, care în Țara Românească, ca și în Moldova, a dat operele de arhitectură religioase cele mai frumoase în spațiul cel mai mic, și fără îndoială și lucrurile cele mai originale ale meșteșugului clădirii la români. Piatra de pomenire a întemeietorului a căzut, s-a distrus, dacă nu va fi zidită undeva în încurcăturile reparațiilor de mai târziu.¹ Cronica țării scrie însă așa : „Vlad-vodă Țepeș, acesta au făcut cetatea de la Poienari și au făcut sfânta mănăstire de la Snagov“. Țepeș a putut fi ctitor aici ca și Matei Basarab la Căldărușani, ducând mai departe ceea ce altul începuse ; căci mănăstirea capătă daruri încă de la înaintașul său Dan, fiul lui Mircea. Ziditorul cel vechi pare a fi un boier sau domnul însuși, încă supt Mircea. Lecul era bun și pentru apărare, când se ridicau podurile și năvălitorii fără luntre, după fuga pescarilor mănăstirii, se găseau înaintea zidurilor înalte și groase pe piatra cărora se linciuriau apele line, cu funduri adânci și mîloase. Poate că aici s-au adăpostit boieroaicele și copiii când sultanul Mohammed al II-lea însuși a venit să vadă ce viteji cresc pe acest pământ sălbatec.

Dacă Țepeș a stat aici, și sîngele a trebuit să curgă, sîngele care era pentru sufletul acesta tiran ca un vechi vin ce încălzește inima și iuște mersul gândurilor. Așezată lângă București, mănăstirea a primit din când în când trupuri de boieri mari, fiind socotită ca un loc de îngropare ales. Astfel se odihniră aici pînă — lângă vechii boieri din vremea lui Neagoe : Pîrvul din Craiova, marele vornic, și logofătul Iean,

¹ S-a găsit o piatră ; ea trebuie să fi fost pusă în amintirea reparației de Brîncoveanu (n. a.).

ajuns prin pocăință un smerit monah — cu ajutorul calăilor lui Mircea Ciobanul și lui Alexandru, fiul acestuia, toți fiii lui Dragomir postelnicul și ai soției lui, Marga. După uciderea celui dintâi, mama cuprinsă de durere părăsi plăcerile zădarnice ale lumii și îmbracă veșnicul doliu al călugăriei, numindu-se de-acum înainte monahia Eufrosina. Ea se îngriji ca fiecare dintre copiii ei iubiți să fie acoperit după datină cu o piatră frumos săpată, în care i se pomenea fără nici un fel de plîngere chipul morții. Apoi cîndva — căci pe groapa ei n-a lăsat să i se însemne clipa plecării către ai săi, pe cari-i dorea de mult — bătrîna călugăriță muri zimbînd, căci i se va fi părut că zărește prin negurile sfîrșitului omenesc strălucirea învîlnirii voioase cu fiii cosiți în tinereța lor plină de îndrăzneală. Ea se culcă la picioarele celor patru morți tineri, ca o slugă care e gata să se deștepte și să ajute pe acel ce suferă, și lespedea ei supțire, îngustă pomenește numai că acolo se odihnește, în sfîrșit, o „mamă plină de durere pînă la moarte“, o mamă ai cărei patru fii au fost tăiați, și o călugăriță¹.

Cîteva zile după uciderea turcilor din București, Mihai Viteazul îmbogăți și el cu un trup descăpăținat gropnița Snagovului. Oamenii domnești aduseră la mănăstire rămășițele sîngerînde ale lui Dima, fost stolnic supt Ștefan-vodă Surdul și trădător față de domnul cel nou.

Apoi liniște se făcu în țară, și mănăstirea nu mai primi astfel de daruri domnești. Ea îmbătrînise puțin, din timpurile lui Mircea pînă în acelea ale lui Matei Basarab, care-i dădu o rivală în Căldărușani, care fusese pînă atunci numai un schit în mijlocul șesului: Clădirea tragică a lui Tepeș și a lui Mircea Cio-

¹ La o reparație care a înzestrat ostrovul și cu o ridiculă și nelocuită casă de preot, cărămida care rostea atîta durere s-a distrus ori s-a furat ! (1916) (n. a.).

banul, mîndra mănăstire domnească, pentru care se culesese dijma pe atîtea moșii și se pusese de o parte banii vămii de la Prahova și vămii din Brăila, văzu trecînd aiurea norocul ocrotirii și al daniilor.

Veni însă o zi cînd Snagovul, care primise pe morții ce căzuseră aiurea de urgia domnească, fu însăși locul unui omor din porunca stăpînitorului. Grigore-vodă Ghica bănuia pe postelnicul Constantin Cantacuzino, om bătrîn de vreo șaptezeci de ani, vestit de bogat, de învățat și de bun, că-i sapă domnia. Dărăbanții veniră noaptea de-l ridicară din așternut, într-o simbătă spre duminică. Un rădvan duse pe prins între arme la Snagov, unde luntrea mănăstirii îl primi pentru a-l trece spre moarte. Moșneagul ascultă a doua zi liturghia căzut în genunchi, ca unul care știa pe ce drum se află și ce aproape-i este sosirea. El își mărturisi păcatele și primi împărtășania înaintea altarului care nu mai păstrează nimic din comorile de artă din vremuri. Acolo unde astăzi florile galbene bogate în raze se bucură de fericirea primăverii calde, se ridicau zidurile în care călugării își aveau chiliile, iar oaspeții odăi de primire de care-și aduceau aminte cu recunoștință. Ele închideau o curte picruită, în care se aflau cele două bisericuțe ale Bunei Vestiri și Adormirii Maicii Domnului¹, precum și trapezăria. Cînd se făcu sara, în apropierea cinei, la care el nu mai era să ia parte, marele postelnic fu zugrumat de un stîlp, la 20 decembrie 1662; ștreangul se strînse și albul cap căzu pe piept, pe cînd clopotele din turnuri sunau rugăciunea morților.

¹ Dar vezi, mai sus, observațiile despre pictură. Mărturia e a lui Pavel din Alep, la jumătatea veacului al XVI-lea. O piatră adusă de aiurea în biserica de acum, arată că la 1588 mitropolitul Serafim a făcut biserica Bunei Vestiri. Dar piatra lui de mormînt se află acum dincoace (n. a.).

Sicriul fu așezat în biserică supt lespezile careia se odihneau jertfele domnilor celor vechi, trădătorii din alte timpuri și cei ce muriseră de jalea morții lor. O fată de domn, Ilinca, soția bătrână a bătrînului postelnic, și toți fiii ei, șase la număr, căpătara voia să-și ia mortul. În acest loc îngust au stat ei cîteși șase, lîngă tatăl culcat pe perna somnului fără tulburare și lîngă maica plecată în genunche. Îl vezi parcă pe lespezi, deasupra oaselor fără capete : Drăghici, merit morții de ciumă, Șerban, care era să fie domn și să moară tînăr, cu bănuiele de otrăvire, Constantin, care era să fie și el zugrumat, la cele Șapte Turnuri din Constantinopol, Mihai, al cărui cap ușuratec va cădea în Adrianopol, de aceeași urgie turcească, Matei și Iordachi, cari fură culeși încă în floare, de o moarte bună, care zimbește tinerilor ca o iubită. Și luntre trec apoi pe lac, ducînd spre malul de sus, către Ploiești, către mănăstirea Mărgineni, sicriul acoperit cu stofe scurpe și alaiul de îngropare.

Cîte nu se schimbă înaintea zidurilor neînțelegătoare ! Încă treizeci de ani, și Snagovul cernit de atîtea amintiri e acum un roi de harnice albine. Un străin a venit de departe, de foarte departe, unde stînci spîntecă pămîntul și se azvîrl izvoare despletite, cu țandări de piatră în apa lor nebună, unde nu sînt zări întinse, de verde dulce și aur curat supt cerul albastru, unde lacul nu se zbate de mulțămire între trestile înalte. Antim din Ivir era un meșter de predică, un meșter de scrisoare, un meșter de tipar, un meșter de zugrăveală, un suflet curat și o vorbă neobosită. Constantin Brîncoveanu, acel domn strălucit prin binefacerile sale, l-a primit ca pe un trimes ceresc și i-a dat pe mîni Snagovul. Totul se schimbă în cuprinsul și între hotarele mănăstirii : pămîntul dădu mai mult, oamenii își făcură mai deplin datoria, iar, mai bine decît toți, Antim însuși. În chi-

liile sale, buchile frumoase, zugrăvite și turnate de dînsul, se așezară în tipare și însemnară pe hîrtie cărți pentru slujbă, cărți pentru îndreptarea vieții. Uite acolo unde se soarește șopîrla verde peste cărămizile calde, va fi stat adeseori într-un jeț căruia tot el îi va fi adaus săpături alese, părintele, privind apusul răsfrînt în apa liniștită. Cina s-a mîntuit, călugării închiși în chilii se pregătesc de odihna care va fi prea repede întreruptă de slujba tainică a miezului nopții ; argații mîna pe malul din față vitele care se întorc la adăpost, cu un prelung ragăt de chemare ; chiuiturile lor își răspund de la o cărare la alta. Printre sălcii se ridică fumul albastru al mămăligii de seară, și un caval răsună de la stîna. Soarele a trecut de pragul care pentru noi e noaptea, și razele lui din urmă, roșii în cer, se îndulcesc trandafirii în apa lacului pașnic. Antim privește cu ochi umezi această frumuseță care-i prinde sufletul întreg, sufletul lui de poet, cu multe răsunete ; el se ridică și face semnul crucii spre mulțămire și binecuvîntare.

Antim ajunsese mitropolit și luă cu dînsul zilele cele bune ale Snagovului. Și această străveche mănăstire ajunsese pe mîna călugărilor greci. Locuitorii ei se împuținară, fiindcă hrana lor nu trebuia să scadă veniturile Locurilor Sfinte ; chiliile se ruinară, biserica tot așa, pînă ce se repară într-un chip care părea nepotrivit înainte de ultimele descoperiri și constatări.

Acea fiică bună a stoarcerii prin călugării greci care a fost secularizarea, duse lucrul mai departe. În locul hoțului în mantie de arhieru venit ca să simtă plăcerile pîntecelui și mulțămirea grămezilor de aur, veni acum hoțul în uniformă de pușcăriaș, închis ca să-și ispășească păcatele printr-un trai de pedeapsă. Un pod mișcător uni malurile pentru nevoile închisorii ; odată el lăsă în adîncuri un convoi întreg din ei, pe care lanțurile-l traseră la fund : cru-

cea de lemn de pe malul din față arată unde stau, iertați acum, cei pe cari oamenii, cari nu pot ierta, îi pèdepsiră. Biserica mai cuprindea odoarele vechi : ele au fost luate însă cînd ruina amenința să se surpe asupra precotului și credincioșilor. Zidurile din prejur avură o soartă și mai rea : închisoarea se strămută aiurea, și clădirea pe care ea o pîngărise se dădu la pămînt. Reparația Snagovului s-a făcut dăunăzi de așezămîntul nou al Casei bisericii : înlăuntru și pe lături însă pustietatea, care moștenește pe toți, n-a fost încă scoasă din drepturile ei.

Satul Snagovului făcea parte odinioară din stăpînirile întinse ale mănăstirii : astăzi locuitorii lui se hrănesc greu din munca pescuitului, la care li s-au alipit cîtva timp și lipoveni, aduși de la gurile Dunării, oaspeți nu tocmai iubiți pentru acci ce din neam în neam au vînat balta aici. Ca și lacul din Căldărușani, și acesta ascunde pești de mai multe feluri și raci foarte gustoși, cari, în partea locului, să mănîncă, nu numai fierți, ci și fripți, puindu-li-se spinarea pe grătar. ¹ Lacul e, ca toată vechea moșie snagoveană, a statului și e căutat în antrepriză.

Îndată ești în șoseaua ce duce la Țigănești. Satul, foarte mare și risipit, se vede după puțină vreme pe largul șes verde, în care grînele acum, în april, încep a undula mătăsos.

Înainte noastră vine alergînd, ca la un atac, o ceată de soldați în haine de vară, fără arme și cu bidoa-nele de tinichea în mînă : ei se îndreaptă spre puțul cu cumpănă, de al cărui lanț de fier atîrnă donița ce se coboară în adînc. Alte grupuri ostășești sînt risipite pe șosea. În curți se văd piramide de arme. Cîte

¹ Demult, scursorile fabricilor vecine au otrăvit apa, devcnită stearpă. Nu știu ce urmări va avea în această privință „asanarea“ la care se lucrează astăzi (1939) (n. a.).

un leat pașnic stă pe prispă între moșnegii casei, cari erau străini pînă acum zece minute, și vorbește cu ei cum li-ar vorbi lui taică-său și maică-sa de acasă. Alții ajută la focurile care pîlpîie în groapă, supt cazanul în care fierbe mămăliga pentru unul mai mult, un român, un frate și, zic cei de-acasă cu milă, un soldat. Lîngă un gard de nuiele, un chipeș ofițer blond înoadă un sfat cu o fetiță din sat în haine albe ca zăpada : fata stă dreaptă ca o statuie și urmărește cu luare aminte, dar fără neplăcere, cu un zîmbet poate în colțul gurii, complimentele de la oraș, care se ascultă, dar nu se cred.

Îndată întri în pădure, o veche pădure de mănăstirea pe care a cruțat-o secularizarea. Soarele se lasă spre asfințit, și în desişul de trunchiuri înalte e o tăcere... Huruitul roatelor, cîte un cuvînt schimbat răsună clar și prelung. În dreapta și în stînga privirea se oprește în pînza străvezie, însuflețită de lumină, a verdelui tînăr, pe unde străbate numai ici colo cîte o săgeată de rază roșie, pe care veșnicul arcaș o aruncă în urmă, plecînd.

De la o vreme, pădurea se prefăce într-un parc neasămănat : se vad alei prunduite, bănci. Cîteva căsuțe în stil elvețian, foarte cochete, se înalță în stînga : ele formează administrația unui ocol silvic. Puține învîrtituri de roată încă, și drumul merge acum între căsuțe gospodărești, acoperite cu solzi înnegriți de șindilă, avînd ferești mari, cerdace și pridvoare de sticlă, iar, în față, meri înfloriți și sumedenie de flori, în straturi și tufişuri înalte, care toate slujesc în această clipă liturghia de arome a serii. Cunosoc acest fel de case și astfel de grădini : în ele și între ele am copilărit în Moldova mea rămasă în urmă. Dar acolo, la acest ceas de vorbă potolită, ca înaintea cui va foarte mare, de care te sfiești să ți se audă glasul, sînt în cerdace și grădini stăpîne de case, și fete mari, și copii.

Aici nu se vede nimeni, deși perdelele sînt date în lături ca să nu se piardă nimic din ceea ce poate aduce drumul. Numai un biet copil rahitic, sucit în toate încheieturile oaselor sale, privește către desfășurarea trăsurilor.

Sîntem în fața Mănăstirii Țigănești, și în căsuțele acelea, așa de pașnice la înfățișare, dar în care de atîtea ori fierb și intrigi și păreri de rău și chiar, se spune, uneori, moravuri care cer îndreptarea, stau maice.

Pentru dîsele nu sînt ca pentru călugări ziduri înalte, roiul de piatră străbătut de nenumărate chilii. Fiecare gospodină ține să-și aibă gospodăria ei, și în largul arc ce încunjură biserica nouă, și înnoită încă, se orînduiesc, în curți mărunte, cu grădinița în față, așezări călugărești curate ca floarea ce le încunjură. Altele sînt desigur sămănate pe de lături. În fînd, se vede cîmpul cu desăvîrșire șes, fără modîlcile de motive prin care trece drumul Căldărușanilor și al Colintinei. Și lacul lipsește aici, și numai o mlaștină năpădită de rogoz taie drumul la spatele căsuțelor : o podișcă de scînduri înguste duce drumeții de țară, cari se strecură unul după altul, pe cînd undiți încercă sărăcia apei noroioase.

Țigăneștii nu povestesc nimic : frumoasa clădire cu cu două rînduri care primește oaspeții e ridicată abia pe vremea, priincioasă pentru mănăstirile neînchinat, a Regulamentului Organic. Biserica nu se deosebește prin nimic de atîtea altele : e foarte bine ținută de femeile închinat lui Dumnezeu, și turnul de lemn — căci bolțile sînt prea rău făcute ca să poată primi altă încoronare — e văpsit cu îngrijire.

Întru la slujba de dimineață a duminicii. Biserica se înfățișează veselă, cu atîta aur pe catapiteasmă, pe icoane, pe greoaiele cadre de stuc în care ele sînt așezate, pe odăjdii, cu atîta aur viu care năvălește pe

ferestuiice și se joacă uneori pe fruntea sau pe bărbia albă a unei maice îngenunchate. Stranele și lespezile de jos sînt acoperite de chipuri îmbodolite în postav negru, cu faldurii nelămuriți. Mai mult chipuri puhave sau costelive de bătrîne cu ochii morți, înlăcrămați ; maicile mai tinere par să fi părăsit lumea fiindcă ca nu putea să li dea fericirea unei gospodării, și în anume ochi adînci de fată săracă și fără noroc se și vede o părere de rău. Chipurile liniștite de madonă fără vîrstă, obișnuite în mănăstirile apusului, lipsesc aproape cu totul aici : eu am văzut una singură, care avea obrajii trandafirii supt bruma celor patruzeci de ani, vorba foarte aleasă, ca a unei înalte doamne, și glasul ca de argint. Corurile sînt rele, și în nepotrivirea glasurilor domnește acela, obosit și răgușit, al bătrînelor.

Pe șosea, între grînci tinere, pe un șes ca o apă, cu fața de un verde fraged, umed, luminos, spre Periş. Satul se vede îndată, și-i străbatem lungă stradă, bine aliniată. Perişul e moșie a coroanei, și urmele unei bune administrații se văd în toate. Casele sînt împrejmuite și împodobite. În această zi de duminică răsar din uși, în cerdacele umbroase, femei și fete ca acela din mahalalele unui oraș în dezyoltare. Iată acumă hora, pe care o îndeamnă doi țigani, cu vioara și dibla, care strigă pătimaș și bîzîie, ca un bas de albine. În lumină, hora lovește pămîntul, și dintr-un nou avînt ușor se duce mai departe : eosițe bălaie se amestecă în mulțimea cosîtelor negre și fotele scînteie de bucurie din toți fluturii lor de aur ; femei cu copii de mîină, fără o găteală și cu capu-mbrobodit, se uită cu jînd de departe la ispita prin care oamenii se aduc spre împlinirea nevoilor mari ale vieții, pe cînd cîte o codană căreia nu i-a venit ceasul să se prindă în

danț aruncă pe furiș o căutătură și se strecoară iute cu piciorușele goale, ducîndu-și cofa la fîntînă.

Perișul e o gară, și peste puțin ești iarăși la București.

13. SPRE GIJERGIHTA

De la Periș prin grîiele catifelate, prin lanurile înalte cît omul, de secară țepoasă, de orzuri aplecate supt greutatea spicelor pletoase, de rapiță albăstrie, scuturată de podoaba aurului șters al florilor — la hanul de la Țigănești. În stînga, e pădurea mare, deasă, cuib al sutelor de privighetori, care nu mai știu acum ce e ziuă și ce e noapte și în umbra adîncă a frunzelor, în aroma îmbătătoare a salcîmilor dulci, a teilor cu suflări de smirnă, cîntă o patimă ce parcă se avîntă nesățioasă spre moarte și urmărește totuși veșnica strecurare mai departe a vicțiilor. Albastru limpede și soare potolit, care se ivește mai mult ca să strălucească, ca să deștepte puterile de viață de pretutindeni, pe care nu le topește și nu le seacă. Un soare de zîmbet într-un cer de nevinovăție nesfîrșită.

La București se vor fi îngrămădind astăzi să vadă care cal scump fuge mai iute decît altul, la București se vor fi găind de parada cea mare a vizitelor și a Șoselei — adecă „rochia mea e mai frumoasă decît rochia ta” — la București se vor fi cetind la umbră cărți proaste în limbi străine, despre iubiri bolnave și păcătoase.

Pe oamenii de acolo nu-i poate chema această mare strălucire curată, care-ți premenește sufletul pentru săptămîni întregi. Mulți nici n-or fi știind că este. Nici o trăsură de acelea corecte, neagră, lustruită, cu

oameni bătoși și pe capră și înlăuntru. Prin deșimile sălbatec de frumoase în care luptă să se întrecă toate, dar toate florile primăverii, busuiocelul vînat, albastra miere a ursului, strugureii de aur, aglicele, clopoței și cîte altele, flori mari triumfale, flori mici care par un strop de sînge întunecat, prin buștenii de măcieși albi, trandafirii, roșii ca focul, prin această dumnezeiască sămănătură de colori și mirosuri — asupra cărora se zbat fluturii albi, cei dinții ai anului tînăr — nu se joacă nicăiri frumoșii copii șubrezi, ținuți la o parte de atingerile cu oamenii și de atingerile cu această lume mare, nemărgenită.

Sînt aceste rînduri o plîngere în felul acelor pe care le înălțau scriitorii unui vechi veac ușuratec, veacul al XVIII-lea, cînd blăstămau orașele și chemau lumea la țară, la țară... unde nu fuseseră nici cîntăreții cari o proslăveau? Nu, nu aceasta, ci numai încă odată constatarea unei înstrăinări fără leac, înstrăinarea față de neam și față de țară, adîncă necunoaștere, desăvîrșită neînțelegere a acelor multe lucruri frumoase și bune care se găsesc în unul și în cealaltă.

Noi unii, cei cari stăm în trăsurica veche, dar foarte curată, a moșneagului slab, țăran din Periș, cu căciula mare, plete sure și port alb de vară, noi cei cari înaintăm încetinel, potrivit cu silințele a trei călușei rău hrăniți și prinși cu funii în loc de hamuri, noi aceștia cari n-avem nici un gînd de „societate“, ci trecem numai printre marile căruțe cu covergi, trase de boi pitici și în care e clădit un neam întreg mergînd „la lucru“, noi ne simțim foarte fericiți.

Deși e duminecă, și ieri a fost marea sărbătoare a tuturor Linelor și Ilnelor, hanul din răscruce, pe care-l știu bine acum, nu prea are oaspeți. Acesta nu e un ținut de bețivi și nu sînt pe aici „pierde-vară“.

Stau numai supt umbrar cîțiva băiețași, doi țigani foarte frumoși și un român foarte îndrăzneț, care nu mă lasă să-i iau chipul decît cu țigara în gură, pe cînd țiganii, sfioși de cîrîituri, după ce se ascund prin toate ungherele, se învoiesc a sta pe loc pentru cinci bani. Și atunci stau drepți, serioși în ochii lor adînci supt genele lungi arcate, serioși în trupurile lor slabe, învelite cu zdrențe, care sînt așa de multe și de felurite, încît par o horbotă ciudată alcătuită pentru haina de triumf a unui împărat al calicilor.

Drept înainte mergi spre lacul cel lung și minunat de albastru, spre lacul trestiiilor mari și racilor gustoși ai mănăstirii răsărite din apă ca o minune ce nu poate să ție decît o singură noapte de farmec. Pe acolo te duci la Snagov.

În stînga, e Ialomița, largă, cufundată în adînc, gălbuie de mîluri lutoase, apă nestatornică, șerpuind în cercuri mari peste nesfîrșita cîmpie de roadă. O trecem pe un mare pod vechi, lîngă care se lucrează la altul de o lume întreagă de fierari și de muncitori, adăpostiți prin încăperile dintr-o curte întinsă, plină cu tot felul de drugi de șine. Sîntem și mai departe pe șoseaua netedă care duce la Ploiești.

O urmăm pînă la un alt han de drumul mare, care-și razimă coperișul de tablă roșie pe tot felul de pari și de sprijinitori, înfățișîndu-se de departe ca o namilă de vechi ramuri cîrligate. Lîngă dînsul biserica nouă din Gorgota își desfășoară turnulețele de lemn pe marginea unui pîlc de pădure.

Cotim la dreapta prin pămînturile coroanei, cu păduri bine ținute și de aproape îngrijite, cu nesfîrșite alei de salcîmi, ale căror crengi împovărate lasă să cadă ca un omăt leneș florile albe lăptoase, de care sînt pline drumurile și cu care se amestecă albul fluturilor strînși pe marginea neagră a lăculețelor de

ploaie. „Și aci, și aici tot coroana“, zice badea, care e, ca un perișan ce este, cunoscător al măririlor și a văzut și pe „regele cel bătrîn“ și pe „regele cel mic“ și pe „regina“ și se va fi minunat și el, ca și cutare preot, care-mi vorbea de petrecerile acestui colț de pămînt, cînd miniștri și cei mai strașnici oameni de la oraș au prins a vorbi „în limba dumnealor“ (aici era vorba de franțuzește, dar „limba dumnealor“ există și atunci cînd cred că vorbesc românește).

Iată, de la cutare fîntînă din drum, între copaci, fîntînă încunjurată cu crăci și în care se coboară cu o mișcare gîngășă ușoara ciutură de lemn vechi, iată acum un sat de toată frumuseța. E mîncat tot de verdeață, de verdeața salcîmilor și a marilor nuci vînjoși și a altor pomi și a bălăriilor trufașe și a grădinișilor, ce se văd ici și colo. Toate curțile sînt încinse cu garduri bune de răchită. Casele au supt stuhul bine păturit, supt tabla roșic, părăți albi, pe cari mîna gospodinei a făcut din tencuială tot felul de roate, de chipuri, de cadre. Cîte una a dat pe deasupra cu var albăstriu, pe cînd cele mai multe au și zugrăvit în colori tari, bine potrivite. Sînt astfel stele albastre cu cîte un colț roșu, sînt oameni și păuni vineți, la zugrăvirea căroră s-a înlăturat tot ce e amănunt, lăsîndu-se numai șerpuiala liniilor decorative.

În ficcare curte, pe prispe, în fîn, în cară ce se încarcă, în cuptoare împrejmuite cu răchită, se văd oale. Unele sînt smălțuite, peste tot sau numai în parte, în picături. Sînt oale obișnuite, care se vînd cu „cinci parale“, cînd sînt de cele mijlocii, și cu „un ban“, cînd sînt mai încăpătoare ; dar alte oale au fost crite după frumoase tipare vechi, cu linii de amfore antice, pe care ochiul le urmează cu plăcere. Fiecare-și are numele, și aici s-ar putea cerceta cu folos despre vechiul meșteșug al olăriei românești, căci din moși

și strămoși în acest sat cuprins și vesel se lucrează la pregătirea pământului pentru vase, la învîrtirea lui pe roata olarului, la coptul lutului pînă se rumenește, la acoperirea lui cu coaja strălucitoare a smaltului galben, vînat și verde. De aceea se vor fi pricepînd și nevestele să tragă dungile de împodobire în tencuială și să potrivească vapseaua pe părății pregătiți astfel. De aceea în acest sat de meșteri și în cele vecine, care cearcă uneori și ele acest meșteșug, e atîta cuviință și omenie la fiecare : toți, pînă și frumoșii bătrîni înceți, spun „bună ziua“ drumetului, pe care sînt gata să-l ajute la orice nevoie și la orice dorință, și dinaintea porților, unde stau pe marginea șanțurilor înflorite, se ridică femeile cu fețe senine, gătite de duminică în cămași ca laptele și în catrințe ca florile.

— Cum se cheamă satul ăsta ?

— I se zice la Potigraf.

— La... Potigraf ?

— Da, așa.

Așa-i, într-adevăr, Potigraf. Toate satele de prin-
prejur știu de Potigraf. Dacă ai nevoie de oală, de
strachină, apoi ți se spune că ai greșit locul, întrebînd
la dînșii :

— De astea, domnule, sînt la Potigraf. Aici nu e
la Potigraf.

Și se știe care anume din meșterii Potigrafului face
cutare fel de oale.

Sînt și nume urîte prin aceste părți. Chiar lîngă
Snagov se înșiră, cu o biserică din vremea lui Mihai
Viteazul, Turbații. Mai încoace, pe unde sîntem noi,
se ascund Ciumații. Dar drept în calea noastră spre
Gherghița sînt tot nume frumoase sau istorice pen-
tru satele care au fost sămănate odată în mijlocul hu-
ceagurilor din lunca Ialomitei. Din Curcubeu dăm

în Balta Doamnei, unde pescari domnești vîneau peștele pentru „gospojda“¹, Balta Turcului, cumpărată cine știe cînd de vreunul din cei cîțiva turci așezați în țară.

După ce am ieșit din casele puține ale acestui sat, iarăși cîmpia ialomițeană — județul însă e al Prahovei — se desfășură cu mănunchiurile ei de flori și cu bogăția de roadă înaltă. În această zi de sărbătoare nu e ca pe șoseaua care duce neconținut de la munte lucrători pentru bielșugul șesului. Nici căruțele cu covergi, nici drumeți răzleți. Fiecare sat se odihnește acum pentru dînsul și, curînd după îmbucătura de la amiază, vor începe petrecerile, tot numai pentru dînsul, după vechea datină. Nu e altă mișcare decît a norilor ce se strîng pe margini pentru trăsnetele și șivoaiele obișnuite înspre seară, decît valul de mătasă argintie ce trece peste creștetele holdelor la ușoara atingere a vîntului, decît zburătăcirea fluturilor albi, însetați de drumuri lungi, și picurarea florii de salcîm ce moare. Departe, se văd șoproane pentru adăpostirea plugarilor. Vite pasc în cîte un colț ce se adîncește între sămănături. Tocmai în fund înainte se văd iarăși, albăstrind slab, munții.

Acum sîntem la „ferma Gherghița“ : șiruri de hemei cățarat sus pe prăjini groase, lăptărie, hambare, o insulă de copereminte roșii în oceanul verde. Apoi prin întinderile strălucite ale acestuia ne îndreptăm spre sat, care e colo, unde arborii stufoși întind supt albastru o dungă întunecată în curmezișul drumului.

Domni au stat aici, coborîndu-se prin Tîrgoviște, în veacul al XV-lea. Era și un loc potrivit pentru privigherea oștilor, pentru apărarea țării. La Gherghița, în acest punct de supt muncele, se întîlnește valea

¹ Acolo, o bisericuță de lemn, interesantă (n. a.).

Dâmboviței cu valea Ialomiței, din care venim. Mai sus ceva e Cricovul. De la Tîrgoviște chiar, de la Buzău, din Moldova pe aici trecea calea veche către București, cea mai nouă dintre capitale. Deci se pecetluiră hrisoave ce purtau însemnarea : „din scaunul domniei noastre din Gherghița“. Roși de țară, grănicerii cei de demult, și-au avut aici cetele. Mulți printre căpeteniile lor erau boieri. Și pe urma domnului veniră, și stătură apoi pînă tîrziu în veacul al XVIII-lea, dar tot mai puțini, mai săraci, tot mai țărani, negustorii de la casele de cărămidă cu tarabe de lemn : greci, sîrbi, sași.

Acuma „coroana“ își are clădiri de administrație și de primire și tot ce mai trebuie unei mari gospodării moderne (și chiar ce nu trebuie, căci am văzut pe o masă — îmi permit a pîrî d-lui I. Kalinderu acest abuz — o murdară revistă bucureșteană, pe care nici un om cinstit n-o poate ținea în casă). Locuitorii, vreo opt sute, cu toate cătunele : și Velicioaia și Ungurenii, cuprind cîteva strădițe cu casele rari și fără multă îngrijire. Tîrgul de odinioară e astăzi măcar un sat mare, un sat de frunte.

Dar amintirea trecutului n-a perit cu totul din mințile acestor oameni săraci cari n-au nici un meșteșug, cari-și arendează la cîrciumari și alți stăpîni ai cametei bucățelele de pămînt și trăiesc numai de pe urma „coroanei“, de la care primesc și așteaptă totul. Întrăm într-o curte, unde a fost așezată o cruce găsită în ogor, pe care au cioplit-o pe vremea lui Matei Basarab căpitanul Lăpădat și fiul său Neagul. Gospodarul a pus-o cu îngrijire la loc bun și o păzește cu scumpătate. El și-a scris pe parte goală a crucii pomelnicul. Nevasta lui ne primește cu oarecare conștiință că la dînsa nu e o casă de rînd. Și după cîteva clipe soțul ei alergă înaintea noastră ca să ni arate o diplo-

mă de la Bibescu-vodă, în care se recunoaște că tatăl său a fost moșnean sau, cum scrie acolo, spre marea bucurie a omului nostru : „boier de neam“.

În calea spre biserica din Ungureni, trecem pe la una din cârciume, unde se face horă. Foarte frumoasă priveliștea oamenilor frumoși, sănătoși, senini, curați fără osebire. Aici e rasă românească, din cea mai bună și mai sigură.

Portul pare amestecat : nici tocmai ca la șes, nici ca sus, în munte, dar nimeni printre cei ce au venit la danț nu e nevrednic de dînsul. Unele fete păstrează cîte ceva din vechea datină de îmbrăcăminte, dar cele mai multe și-au pus rochiile de oraș, podoabe tot de acolo, ba s-au și pudrat ; despre aceia însă tot sînt frumoase, și acelea care știu mai bine aceasta se desfac din rînd și privesc mîndru trecerea drumeților străini.

Acesta e însă hora cea dintîi. În celălalt capăt al satului s-a început hora a doua, unde vin oameni ceva mai săraci. Țigani joacă de-o parte (și se poate să nu fie țigani unde a fost domnul și boierii ?). Dar și țigani sînt tot oameni din sat : ei fac hora a treia. Iar cea de-a patra e făcută pentru cei mai disprețuiți „adunăturile“ venite din toată lumea.

Toate bisericile sînt prefăcute, adecă stricate, și totuși sînt vechi pe acest pămînt istoric. Cea de lîngă administrație a fost sfințită într-o lună mai ca aceasta, acum două sute de ani în capăt ; un căpitan de roși a înălțat-o pe vremea Brîncoveanului. Biserica lui Matei Basarab însuși a fost întîi o ruină, apoi sătenii au făcut-o din nou, prin veacul al XVIII-lea, îngustînd-o cu mult și înlăturîndu-i marele pridvor deschis, pe stîlpi. Pisania rămăsese însă deasupra ușii, și se mai vedea și alta, pusă de ispravnicul care a îngrijit clădirea — firește tot un căpitan. Dăunăzi s-a

făcut însă o reparație pestriță și împopoțonată, cu zugrăveală nouă : inscripția cea mare a fost prinsă în zid, iar cea mică a căzut la pământ. Se zice că de curînd s-ar fi luat hotărîrea de a se ispăși acest păcat printr-o nouă reparație, care ar scoate la lumină ce ar mai fi rămas din vechime.

În sfîrșit, în fund, unde se așezaseră fugarii din Ardeal, ungurenii — bătrînii tot își mai aduc aminte de această obîrșie — s-a făcut o bisericuță de lemn, după chipul celor de căramidă de atunci, în anul 1793. Și ea e rău întreținută.

Părintele din sat e un gherghițean de baștină, neam de neamul lui tot din Gherghița. Bătrîn, frumos, cu ochii albaștri și barba albă, bogată. Tocmai se întorcea de la congresul băncilor rurale, ce s-a ținut la Bacău, și nu mai poate de bucurie.

E adevărat că n-a găsit hanuri creștine decît unde i s-a pus în mîină o lingură de lemn, „cum nu le țin aici nici țigani” ... [...]. Cînd și cînd n-a înțeles moldovenește și s-a uimit dacă în loc de „nițel porumb” i s-a spus „o lecuță de păpușoi”, dar bucuria tovarășilor, frumuseța caldă a cuvîntărilor nu-i vor ieși din minte. Și mai ales alaiul lui Ștefan-vodă și a lui Tepeș... „Calul alb, frumos, el în haine scumpe, bălan, cu plete lungi, mîndru... Ce, domnule, pot să zic că am văzut și eu pe Ștefan-vodă !”

Ne întoarcem spre Crivina, stație mai apropiată decît Perișul. Cu un leu mai mult decît ne învoisem, moșul primește să ne ducă acolo.

În dreapta, în stînga, a plouat potop, din norii surii, apăsători, cari se strînseseră într-o clipă, mînați de vînturi ale înălțimilor, pe care noi le simțim. Aici n-au căzut decît puține picături, care ne închiseră în biserica lui Matei-vodă.

— N-o să plouă, domnule ; aci la noi nu plouă. Așa e blăstămată Gherghița. O să spunem și „coroanei“, să știe.

Și aflăm că, atunci cînd s-a dat pămîntul sătenilor, ei n-au vrut să le ia pe lunca Ialomiței, cum hotărise egumenul de atunci. El s-a supus cererii lor, dar, la plecare, fiind în trăsură, a legat cerurile deasupra Gherghiței.

Și, de atunci, aici nu mai plouă.

La Gherghița, nu, dar pe drumul nostru din cînd în cînd se răpede o bură iute, care gonește fluturi și păsări și face să fugă prin șanțuri cîte un arici cu ghimpii ca sulițile.

De unde lăsăm drumul Perișului — aici suspină moșul, care vede că întîrzie și zice încet : „Uite, pe aici aș merge eu la Periș“ ! e o uimire ce sate și ce case sînt, de la care ni vin înainte pe drumul larg fetele îmbujorate de danț — hora, dar și... „țarina“ — flăcăii mergînd solid, încet și cîte un „leat“ scăpat o clipă pe acasă. Nu se poate un sat mai rînduit, mai îngrădit — cu răchită, dar și cu frumoase uluce de lemn săpate — un sat mai cuprins și mai mulțămît decît Gorgota. Visul nostru al tuturor celor ce n-au inimă numai pentru ei, pentru așezămintele și orașele lor, e împlinit aici. Tocmai se mîntuie petrecerea de duminecă, tocmai se despart cunoștințele, prietenii-le și iubirile, așa se deschide în păretele alb fără o pată ; ocóul primește vitele mari, frumoase, ce se întorc încet de la pajiștea înflorită, aplecîndu-si capetele cu coarne lungi ca ale cerbilor. E o nemărgenită pace senină.

Aproape tot așa și la Crivina, unde au trecut — sau au fost mai demult — aceleași datini bune. Cine dintre călătorii acceleratului care nu se oprește la căsuța cu

Însemnarea „Crivina“ știe ce comoară de bună viață românească se ascunde aici ?

La gară, băiețași curați, frumoși și cumiți vînd sparanghel sălbatec, cules de pe cîmp în această zi slobodă, și buchete de aglică și de soc alb cu floricele mici, așa de puternic mirositoare. Trenul vine plin de excursioniști beți, cari nu se mai pot răcori și de femei ușoare care zbiară cîntece proaste, cu accent evreiesc.

IX

BUZĂUL

1. BUZĂUL

Buzăul e vecinul de stăpînire județeană al Ploieștilor, de care e despărțit printr-un scurt drum în marginea muncelilor, ce trece pe lîngă vechiul loc de oprire al cailor de „menzil”, vechea stație de poștă a Mizilului. Dar cele două capitale nu sîmănă. Buzăul e mai sărac, mult mai la o parte de drumul bogățiilor, dar mai aristocratic și mai românesc. Această inferioritate și aceste însușiri i le-au dat împrejurimi deosebite și un alt trecut. Așezări sătești mai însemnate nu se află aici, și pasul care duce spre Ardeal e cel mai puțin cercetat din toate. E un ținut de moșneni, și unii dintre ei, urmași ai războinicilor din vremile de necurmăte lupte, au, pe lîngă aristocrația vechimii pămîntului, și pe aceia a îndelungatei mînuiri a săbiei — dar bogăție multă nu pare a se mai găsi în mînilor acestor cavaleri cu căciule și sumane.

În schimb însă, boierimea neastîmpărată a Buzăului, boieri de margene către Moldova, cari știau ce li se cuvine, pentru că îndeplineau greaua sarcină a apărării micii patrii, se frămîntă înaintea noastră, de cum putem străbate mai adînc în intimitatea trecutului nos-

tru. Prin boierii de Buzău se făc și se răstoarnă domni
în anumite timpuri ale veacului de претенденти la tron:
al XVI-lea — după veacul întemeierii și acela al
apărării față de turci. Și mai târziu câte ceva amîn-
tește pe buzoiinii ce țineau să fie întrebați la preme-
nirea domnilor.

Deci Buzăul a fost din capul locului o reședință tre-
cătoare a vultanilor feudali din împrejurimi, pe lângă
cari era și târgul, de o înființare mai veche, probabil
străină, ca în atâtea alte locuri.¹ Și azi se vede aceasta.
În afară de stradele sale bune, Buzăul se poate mândri
mai ales cu cartierele boierești, lungile strade drepte,
largi, de o parte și de alta a cărora se înșiruiesc vile
încunjurate cu arbori și straturi de flori. Până foarte
departe, acest lanț de cochete adăposturi ale unei vieți
de familie înfloritoare se menține.

Buzăul e, iarăși, o episcopie, o destul de veche epis-
copie, cu toate că, între celelalte ale Țării Românești
de odinioară, ea vine tocmai la urmă, după ce Țirgo-
viștea avea o mitropolie și Noule-Severin al Râmnicu-
lui se putea mândri cu o păstorie a sufletelor. Episco-
pia e frumoasă — deși o reparație din veacul trecut
face să nu se poată recunoaște pe deplin înfățișarea ei
de la început: ctitorie a lui Matei Basarab, arsă de
„năvălirile varvaricești“ și refăcută de vlădica din
1740; palatul episcopal, palatul oficiilor sînt mari și
curate. Episcopul, pe care desigur că nu-l laudă ni-
meni prea mult², stă totdeauna în reședința sa, și
aceasta-și are foloasele. Se văd și câteva biserici mai
mari, dintre care una cu o icoană făcătoare de mi-
nuni, a banului, clădită de Andriana, văduva lui Șer-

¹ Deși s-ar părea a fi o poreclă românească: buză = Buzău;
ca în: coadă = Codău, numele e vechi slavon, ca la Brașov,
Rîșnov etc. (n. a.).

² Era Dionisie Climescu, acuzat de cumpărarea Scaunului și de
vînzarea parohiilor (1939) (n. a.).

ban Cantacuzino vornicul, dar și de noul ei bărbat, în 1722, a primit acum de curînd un coperiș de olame colorate și un pridvor de geamuri, care-i dau un caracter așa puțin cam ciudat, deși, în mijlocul unui parc bogat înverzit, această clădire nouă-nouță face o înțipărire modernă, apuseană.

Avînd fericirea — atît de rară! — de a păstra același primar într-un lung șir de ani¹, Buzăul s-a folosit ca puține alte orașe românești de bielsugul vremilor nouă, de ploaia de aur a împrumuturilor. O pădure de stejari marginașă, un sălbatec crîng prăfuit s-a prefăcut în parc frumos, cu multe alei și largi perspective, cu chioșcuri și statui. În capăt se vede, alcătuiind astăzi mijlocul precis al orașului, noua primărie, cu un înalt turn, o lungă fațadă în stilul țării — toate în piatră, ici și colo sculptată. Cînd clădirea va fi gata, ea va fi, neîndoielnic, cea mai frumoasă primărie din țară și o podoabă de mare preț pentru Buzău.

[.]

2. CIOLANUL. RĂTEȘTI

Străbătusem cu trenul șesul Siretiului, mărgenit neconținut în dreapta de culmile Vrancei și dealurile de la picioarele lor, cotisem spre dreapta, în județul Rîmnicul Sărat, cel dintîi județ muntean, străbătusem pășuni arse, trecusem printre lanuri de porumb moarte și printre întinse miriști de grîu, cu păiușul fără verdeață, întîlnisem Buzăul rupt în mici șuvițe pe albia-i largă și prăpăstuită, și, prin verzi grădini de zarza-

¹ Constantinescu (n. a.).

vat, bine udate, revenisem în orașul Buzău. Un oțel evreiesc ni dase adăpost pentru somnul tulburat de soneriile furioase ce anunță accidentul de trăsură întâmplat unui comisar care petrecuse prea mult.

O „trăsură dă podu“, adică o birjă de piață, intitulată astfel pe tăbliță, ne duce în faptul zilei spre mănăstirea Ciolanului. Mahalale cu case mici, pe laturile șoselei foarte prăfoase : negustorii din aceste părți către barieră sînt uneori de același neam cu aceia cari au pūs stăpînire pe piața mare : cetesc numele, romanizate, cum se vede, ale doritorilor de cetățenie Tinner, Buiumescu și alții ca dînșii.

Apoi șesul dîn marginea munților se întinde, cu nesfîrșite miriști, uscate și pustii, pe care să odihnesc cirezi de vite flămînde. Porumbul urmează în mici lanuri țărănești, nimicite de dogoare ; bieții oameni seceră buruiana mare ce foșnește din frunzele-i galbene și clădesc triste maldăre de sărăcie, din aceea ce era să li fie hrana și bogăția.

Șoseaua e plină de drumeți, cari nu samănă între dînșii. Unii, cei mai mulți în aceste părți, sînt țărani cu înfățișarea de mahalagii ai orașului ; ei poartă pălării mici sau căciuli scurte, apoape ca niște fesuri, pantaloni largi din stofă de tîrg și scurteice de postav : roșii, vinete, albastre, care sînt în legătură cu trecutul de luptători călări, de roși ai lui vodă, pe care l-au avut înaintașii acestor țărani. Alții sînt țigani foarte urîți și zdrențoși, cu cîte o lungă căciulă țuguiață, ca un simbol al nepăsării acestui neam pentru toate ale lumii. Rareori cîte un muntean în cămașă și itari de pînză albă, încins cu brîul roșu și purtînd o pălăriuță sprintenă. Femeile, aproape fără deosebire, sînt îmbrăcate ca la oraș, cu polcuțe, fuste și pestelci ; un tulpan li acopere capul. Mai adesea vezi fețe neplăcute, late, umflate, cu ochii mici, care arată puternicul amestec cu străinii din valea Dunării.

Cel dintîi sat e boieresc, adecă locuitorii muncesc boierului, luînd o parte din roadă, care nu e nici cea mai mare, nici cea mai bună. În Simileasca se vede clădirea bătătoare la ochi a unei bănci populare, dar, casele sînt puține, urîte, sărace. Îndată însă Verneștii înfățișează altă priveliște.

E un sat de moșneni, cari din cele mai vechi timpuri, de cînd strămoșii lor erau boieri de Buzău, și-au avut pămîntul. Casele sînt sămănate în cea mai mare neorînduială, încunjurate de sămănături împrejmuite și de întinse livezi de pruni din care seceta a dat jos cea mai mare parte din rod. Aici locuința nu se mărginește la cele două odăi clasice ale țaranului român. Dar clădirea, mult mai încăpătoare, nu e totdeauna croită în același chip. Vechimea și gustul fiecăruia se oglindesc în alcătuirea casei. Cei mai mulți și-au durat-o dintr-o foarte deasă țesătură de vergi, peste care a fost aruncat pămîntul lutos care e temeiul terenului, și uneori frînturi de cărămidă rotunde. Șindila veche a coperemîntului, formele, ce nu se mai întrebuintează, ale ferestilor, arată că timpul de întemciere e depărtat ; unele case vin din vremea lui Bibescu sau Știrbei, altele, cerdace de zid deasupra beciului, cu ferestile înalte și mici, de *culă*, sînt și mai vechi. Se găsesc pe aici și unele zidiri de cărămidă, împodobite băcător la ochi mai dăunăzi. Întipărirea generală e o veche bună stare, care nu înaintează decît la foarte puțini, și neprietenia unuia față de celalt, nevoia hursuză și pizmătareță de a nu vedea pe vecini, de a nu sămăna cu dînsii, marele păcat al micilor proprietari de pămînt din moși-strămoși.

Îndată am ajuns la o *gură*. *Guri* se cheamă în Buzău, în Prahova deschizăturile prăpăstuite prin care dau în șes văile adîncite ale muncelilor de lut și de nisip. Gura Nișcovului se numește așa după apa de

torent în care se strîng primăvara revărsările înălțimilor ce și-au topit zăpada.

Satul acesta, ca și cele următoare, Siliștenii și Halesul, nu e nici moșnenesc, nici țărănesc : în el ca și în cele mai multe din județ se amestecă vechiul proprietar și împrumutătorul cu acel ce nu are pămînt și cu țiganul de mănăstire. De aici marea deosebire a locuințelor, care, de almintrelea, fiind cele mai multe nouă, se orînduiesc, ca în Moldova, de-a lungul șoselei. Țiganul stă trîntit într-o rîină pe prispa de lut a unci case cu fereștile goale, sau sparte, sau cîrpite cu lut, în care coperișul e de stuf rar și nepieptănat ; împrejmuirea lipsește ; în vreo pădure din apropiere, baba sau fata păzesc, pe jumătate goale, o vită pipernică. Țăranul se mulțamește cu două odăi, acoperite cu stuh și încunjurate cu un urît gard de spini prăfuiți ; dar curtea lui e împărțită cu socoteală după nevoile gospodăriei ; o a doua locuință, dărîmătură sau cocioabă, slujește pentru oploșirea vitelor, uneltelor ; un coșar, care nu e, ca în Moldova, împletit din vergele, ci alcătuit mai statornic dintr-o împletitură deasă unsă cu pămînt și dintr-un fel de cerdac de lemn, deasupra păstrează grînele și boabele. Cuptorul mare, larg boltit, foarte curat ținut, e așezat în sala care desparte cele două odăi sau el se află de-o parte în curte, ca o clădire deosebită. Partea slabă a acestor case e coperișul, din stuh prost, vechi, stricat, în așezarea căruia nu e acea pricepere de a pături rînduri și de a face o streșină deasă, trainică, pe care o vezi la țăranul moldovean sau la acela din încunjurimea, bogată în bălți, a Bucureștilor ; fereștile sînt apoi mai proaste decît la casele nouă din Moldova : acolo ele se cumpără gata de la evreul din tîrg sau din oraș și clădirea se potrivește după dînsule, pe cînd aici, dacă se întîmplă vreo stricăciune, trebuie să se aștepte sticlarul ardelean, care vine prăfuit, alungînd cîinii cu

bățul, cu strigătul său obosit: „jamùr, jamùr“, iar, pînă ce vine acest rar oaspete, cercevelele se umplu cu hîrtie albă ori cu zdrențe de ziar, de se întunecă în odăiță.

Casele cele mai bune și, aproape în toate aceste sate, și cele mai multe, au trei-patru odăi într-o clădire care nu e totdeauna aceeași. La ferești flutură perdele albe, în locul șervetelor cusute ce se văd la țărani, clădării de scoarțe minunate se aerisesc în cerdacul măiestru săpat în lemn, cum n-am mai văzut aiurea ; flori în oale se înșiră pe polițele dintre stîlpi, alcătuint, de altfel, singura grădină. Împrejmuirea e de scînduri, însă numai uneori de bună ostrețe drepte, fiind mai adesea o cîrpeală din ce a găsit omul la îndămînă. Gustul de a împodobi e vădit pretutindeni : colonete cu tencuială săpată în flori se razimă de perețele din față, bagdadia coperemîntului — care este de șindilă, cîteodată de oale — e și ea lucrată ca o horbotă ; cutare chiar și-a înfrumusețat ușorii porții cu cîte o statueta de ceramică luată de la oraș. Dar nu se văd acele mari porți de lemn lucrat, cu streșină și ușori puternici, care fac frumuseța atîtor case din Putna muntoasă, din Gorj, din Vîlcea sau din Ardeal.

Bisericile sînt mici și urîte : peste o clădire oarecare, făcută din cărămidă, se înalță unul sau două turnuri de lemn acoperit cu tablă văpsită albastru-vînat sau roșu ca sîngele uscat. O turlă de zid se pomenește ca o minune. Bisericile cele bune din Moldova le-au făcut în cea mai mare parte proprietarii, și micile mijloace ale moșnenilor, strînse la un loc, n-au putut isprăvi dincoace cît bogăția risipitoare a unui singur om dincolo.

Dar cimitirele sînt ca o florărie, bine îngrădite și sămănate des cu cruci văpsite tare. Îngrijirea morților e un semn deosebit al locuitorilor din aceste părți, și cu sutele răsar la răspîntii, în marginea, în mijlocul drumurilor, în poienile pădurilor, pe vîrfurile

Înălțimilor, crucile mari, tăiate în lespedea aspră și grăunțoasă a munților Buzăului. Unele negre, șterse de vreme, săpate cu vechi litere chirilice pe care nu le mai înțelege nimeni, altele cu inscripții latine, cu vâpseli și aurituri câteodată : ele amintesc o moarte năprasnică, sau sînt pomelnice ale răposaților dintr-o familie, sau, în sfîrșit, măturisesc despre evlavia unui călugăr care urmărește pe această cale iertarea păcatelor sale, știute și neștiute, cu voie sau fără voie.

Toate mănăstirile din acest județ sînt înnoite cu totul sau clădite chiar din nou : pe fondul gălbui al dealurilor, pe verdele pădurilor, ele zugrăvesc vesel pete roșii și albe, care se văd foarte departe, făgăduind drumetului de o stare mai bună răcoare, apă rece și o primire prietenească, iar bietului sătean obosit o cană cu apă la fîntînă și poate cîteva rămășițe din prînzul, ce se ia aici totdeauna împreună, al călugărilor și al călugăriților.

Mănăstirea Barbu, la care se ajunge printr-un mic drum învălurat, între porumburi bune, e făcută pe temeliile unui vechi schit, al cărui ctitor dintîi a fost un vel-căpitan de margene. Din întîia clădire a rămas numai pisania, pe o tare piatră de Buzău, cu fața aspră.

Un drum în pădure duce la mănăstirea Ciolanul. Muntele lutos e prins întreg de fagi supțirateci și de stejari măreți, cu trunchiul scrijelat și ramurile vînjoase, larg întinse ca ale unui policandru. Seceta a nimicit pajiștea bogată de la picioarele uriașilor, și numai un luciu de aur palid, ca un mușchi, îmbracă pămîntul înaintea stîlpilor înalți, negri, pe cînd adîncurile sînt pline de giulgiul roșiilor frunze moarte. Aici nu sînt nici poiene, nici case, nici drumeți singurateci : pacea desigurilor e nemărgenită.

Am ajuns pe un tăpșan păzit de o cruce de piatră. Într-o adîncitură neașteptată, stă mănăstirea.

Chilii de o exemplară îngrijire — case-model pentru orice viață împreună a oamenilor — încunjură cele două biserici cu urâte turnuri de lemn și tablă roșie. Cea mare e înălțată „din temelie” de episcopul de Buzău, Chesarie, între 1822, anul întoarcerii domniei pămîntene, și 1828, cînd, spre marea bucurie a sfinției sale, țara stătea în mîna „armiei preaputernicii împărății a toată Rosiia”. Clădirea n-are, firește, nimic deosebit, dar un cleric care-și amintea tradițiile de artă ale vremurilor bune a săpat cu o mare măiestrie cadrele ușii și ale ferestilor, în flori care samănă, de te înșeală, cu acelea ce se lucrau din daltă în veacul al XVII-lea.

O reparație de mai dăunăzi — 1857 — a stricat cu totul înfățișarea micii biserici vechi, a cărei ctitori ar fi însăși doamna Neaga, soția lui Mihnea Turcitul, înaintașul lui Mihai Viteazul. Numai colonetele fine mai amintesc întrucîtva ce a fost această zidire.

Prin poteci lunecoase ce se înfundă în marea pădure pustie, ajungi la un înalt punct de privire. Un singur călugăr păzește noua biserică din Cetățuia, unde desigur că au stat odinioară ziduri, ca întemeictor al cărora e arătat Matei Basarab, unul din domnii cari au făcut danii Ciolanului. Biserica e încheiată toată din piatră tare, care nu ține nici zugrăveala, așa în-cît a trebuit să se întrebuinteze plăci de zinc.

Zugrăveala aceasta are și ea o însemnătate: afară de aea de pe catapiteasmă, ea e făcută de un călugăr al Ciolanului, părintele Eftimie Georgescu, care a învățat la Tătărescu și la unchiul lui, „dascălul Nicolae, cel mai bun zugrav de biserici ce am avut”, mărturisește și astăzi ucenicul lui. Părintele Eftimie, om tînăr cu ochii buni, vii, lungă barbă neagră și mînile albe, fine, trăiește o adevărată viață de artist în atelierul său, la care duce o alee de butuci de vie, cu struguri ce atîrnă, ca în Italia, din bolțile verzi. Județul Bu-

zău îi e foarte bine cunoscut, în toate lucrurile de artă ce cuprinde, și pe care le înșiră cu dragoste : mormîntul de la Izvoranu al mitropolitului Luca, biserica de la Berca din deal, cea din Bradu, cea din Aluniș, pe care o crede foarte veche, mănăstirea lui Mircea Ciobanu, ușile de la Cislău...

De pe vârful Cetățuiei, întreg ținutul se desfășură, în ceața gălbie a prafului ce plutește pe alocurea. Muncelile dorm supt soare, ca niște fiare sătule. În unele părți, verdele pădurilor acopere liniile blînde, ce se suptiază pe alocuri în piscuri ca gurguiele ; de cele mai multe ori însă, luțul gol, împistrit numai de dungile și petele tufişurilor și copacilor mărunți răzleți, are înfățișarea țestului unei broaște uriașe ce se odihnește. În vale, Buzăul se sucește alb supt părății goi ai malului. Grupe de case albe, puncte de mănăstiri cu copercemintele roșii sînt sămănate în această împărechere de galben șters, de verde prăfuit, care dă impresia munților chirciți ai unui pustiu.

Pădurea se prăvale acum într-un coborîș iute, șerpuitor, pe care se încearcă o șosea. Doi boi albi, dintre cari unul se cheamă Tîrzian, bun nume pentru acest răbdător drumeț, trag încet la cale trăsura, pe cînd caii, duși de frîu, trec înainte, umplînd desișurile de sunetul tălăncilor. Apoi, iarăși cu caii, te înfunzi tot mai mult în povîrniș, cu hurducături și scuturături năstrușnice, cînd lutul s-a surpat în gropi sau bolovani rup cărarea. Schitul Nifon, acum un spital, încunjurat de pruni și copaci sălbateci, înseamnă un popas de lumină în codrul fără poiene.

Îndată sîntem în șoseaua care încunjură apa Buzăului și duce, pe lîngă un frumos han cu oleandri, pe lîngă casele răsfirate ale unui sat sărac, la Rătești. Copii bălani alcargă înaintea cailor, țărani foarte blînzi

scot pĂlĂriile înaintea noastrĂ — adecĂ a trĂsurii noastre — cei ce n-au pĂlĂriile pe cap, pun mâna la frunte: femeile apleacĂ elegant capul.

Salc mii se  nşiruiesc de-a lungul gardurilor de vreascuri Ői spini ; marea nevoie de nutreŐ a fĂcut pe locuitori sĂ li se cioc rteascĂ toate ramurile, Ői trunchiul ciung se ridicĂ jalnic în vĂzduh ca o icoanĂ a mizeriei. O pĂdure cu truŐchiurile rare ne încunjurĂ o clipĂ.  n s nga — Ői iatĂ schitul.

DeŐi are Őaizeci de maice, deŐi în cercul cĂsuŐelor-chilii strĂluceŐte frumoasa bisericĂ nouĂ, care a împlinit abia cincizeci de ani, pare cĂ te gĂseŐti mai curînd într-o staŐie de aer. OaspeŐii se vĂd mai mult dec t maicele, Ői unele din locuinŐele acestora sînt mai mult niŐte vile în stil nou. E departe vremea c nd, la 1784  nt i, Mihai-vodĂ ŐuŐu hotĂrea ca sĂracele cĂlugĂriŐe str nse la RĂteŐti în jurul schitului le lemn sĂ aibĂ un numĂr de Őase scutelnici, scutirea de dij-mĂrit Ői vinĂriciu, precum Ői 78 de lei, dintre cari 45 pentru „15 bucĂŐi abĂ neagrĂ dĂ îmbrĂcĂmintea maicelor“, iar alŐi 9 „pentru 12 perechi papuci cu meŐi“ !

 ntorsul în seara bl ndĂ, lĂs nd în urmĂ soarele roŐu care se cufundĂ în dosul dealurilor goale. C rlomĂneŐtii — satul urmaŐilor lui C rloman — se deŐirĂ în marginea mării Őoseli prĂfoase, care coboarĂ încet la vale. Se ajunge la o vale de pietriŐ, unde fuge o apĂ sĂracĂ. Deasupra, pornind de la c teva cĂsuŐe, care vin înaintea satului, un mare pĂrete de lut se ridicĂ deasupra vĂii ; pe v rful lui se vede o bisericĂ veche, l ngĂ o lungĂ perdea de zid ruinat, cu fereŐtile oarbe.

Satul se cheamĂ Berca, un sat de munteni sĂraci cari se coboarĂ la c mp sĂ c Őtige, c teva luni din an, patruzeci de bani pe zi. NiciodatĂ el n-a putut sĂ aibĂ vreo însemnĂtate, dar un domn, poate Matei, patriarhul cu domnie lungĂ, a fĂcut aici o mĂnĂstire ; zidul de încunjur e clĂdit dintr-un r nd de cĂrĂmizi

puse în lat și din alt rînd de bolovani de rîu prinși în cărămizi puse în lung, sistem care se vede și în zidurile Tîrșoviștii. Biserica avea un pridvor răzimat pe doi stîlpi cu podoabe săpate de flori și struguri ; stîlpi ca aceștia despărteau pronaosul de naos. Cele două ferestre de pe laturi, fereastra mai mică a absidei pentagonale, fereastra altarului, alt pentagon, fură cuprinse în cadre de sculpturi alese, deosebite de la o fereastră la alta.

Egumenii de mai tîrziu au pus un zid grosolan în locul stîlpilor pridvorului, cari au fost surguniți să sprijine un cămin. Ei și-au făcut case încăpătoare într-o formă fără stil. Apoi, acum vreo cincizeci de ani, și ei se duseră, și ruina puse stăpînirea pe zidurile de locuință și de încunjur : în anumite zile, un singur preot slujește în biserica frumoasă.

Se face noapte cînd ne oprim la hanul mare al unui sat de moșteni. Hangiul ni dă ouă proaspete și caș sărat, pe care-l fierbe pentru a-l muia ; plata e foarte mică. În fața satului adormit și marilor întinderi doborîte, din care se ridică o duhoare caldă, el vorbește de anul rău, de bolile ce bîntuie în mocirlele ce au fost bălți, de lipsa de porumb și de nutreț, de greșeala ce crede el că o face statul impuind băncilor populare garanția, ruinătoare pentru ele, a împrumuturilor de bani ce vor face sătenii, de zădărnicia împiedecătoare a formelor ce se cer de la țărani cari au nevoie de frunziș, de puțina deprindere ce au oamenii cu nenorocirea.

— Și ce vor face acum ?

— Vor strînge de gît pe cei ce au.

Plecăm cu aceste cuvinte cobitoare în urechi. Din cînd în cînd, sate : la unele case, ferestrele sînt încă luminate, deși ne apropiem de oarele 10, la altele focul

mai pîlpîie în curte sau în cuptor. Cîte o femeie trece răpede, ca o pasăre înoptată, cîte un țăran tăcut, cu copilul de mîină. Buzăul lunecă în rîpă, supt un cer înourat spre dreapta, senin încolo : un pod nesfîrșit huruie supt roate. Din nori pornesc picături mari, în urma cărora se închide iarăși nemilosul cer de aramă...

Iar în grădinile Buzăului, „teatru de vară“ cu bere și femei ușoare ; muzica militară cîntă pînă tîrziu în piață.

Parcă am văzut una după alta două lumi dușmane.

X

I A L O M I Ț A

1. BĂRĂGAN...

Trenul duce prin șesul întins ca o apă, cu miriști sămănate de mici tufe verzi, cu porumbiști încă bune. Țărani cu scurteici roșii mână căruțe încărcate cu saci spre magaziile gărilor.

Apoi, la Făurei, de unde pleacă în jos o linie a Ialomiței, tai un colț de Bărăgan, cu totul pustiu. Grîul rar s-a cules, miriștea n-are nici o viață; în locul imașelor e pîsla galbenă a secetei. Nu vezi nici măcar ticăloasele case cu stuh și păreții de pămînt nevăruit ce se piteau ici și colo pînă acum, lîngă locuința nouă, puțin strălucită și ea, a proprietarului și arendașului. Aici a ajuns exploatarea pămîntului, dar colonizarea e încă abia la începuturile ei.

Pe pămîntul Brăilei, luat gol de la turci, acum șaptezeci de ani, cresc cîteva lanuri de porumb încă bune, apoi stîrpiciumea se desfășură stăpînă. Din șoseaua de lîngă linia ferată praful gîlgîie ca un fum uriaș și cuprinde totul, pînă sus la bolta descolorată, în urîtu-i abur gălbui. Un vînt nebuș, pornit din fericitele țări unde a plout, mână neobosit pulberea secetei.

Cîteva pădurici prăfuite, și Brăila se vestește prin căsuțe netrebnice, cu părății de țernă mîrșavă — urît început de mahalale pentru mărșul port dunărean.

În cîte un colț rîpos, arbori, case, sămănături. Apoi pămîntul ars și norii de prat.

Cînd însă ai ajuns la Bărboși și la malul Siretiului, priveliștea se schimbă. Insule de papură înaltă, verde, apoi larga apă liniștită, cu nisipuri ieșite la iveală în mijloc. Pe urmă, ca în pămîntul Tecuciului, muncel de lut, și mai înalte aici, și mai rupte de vechile puteri mari ale naturii. Lostopane hîde de țarnă gălbui se înfruntă, pe cînd pe margenile prăpăstiilor sînt îngrădituri, vii, porumburi moarte, cîte o rămășiță de pajște : vitele urmăresc lacome aceste slabe rămășițe de nutreț. Înaintea unor căzărmi cu coperemîntul roșu, soldați păzesc în năvala colbului nemilos.

Apoi trenul se înfundă într-un foarte înalt defileu de înălțimi lutoase, pe care-l urmează un tunel și alte strîmtori fără verdeață. Cîteva bune căsuțe de mahala, și te oprești în Galați. Dunărea e la doi pași, și, toată seceta, valurile ei grele se rostogolesc, frămîntate de vîntul ce gonește norii, și cu dînșii, roada.

Altă dată, spre Călărași, printr-o dimineață de negură, în novembre. Din învelișul alb răsare numai marginea drumului, cu tufișuri uscate și lunci perindîndu-și trunchiurile supțiratece.

De fapt, prin fecunditatea pămîntului, prin bogăția pădurilor, — statul a făcut la Brănești o școală de silvicultură — prin poezia luncilor bogate în ape, prin seninătatea lacurilor, prin buna întreținere a șoselelor și desimea satelor, această regiune marginașă a Bucureștilor e una din cele mai frumoase ale țării.

După un timp numai, pămîntul se înalță în dealuri de lut, se sapă în rîpe unde dorm bălți sure și verzii,

unde şuviți de apă fără scurgere hrănesc, vara, desişuri de buruieni, acum moarte.

Soarele, care a răsărit demult, îşi tot zăboveşte triumful. Deodată, spre ceasurile 9, el soarbe negurile, şi într-un larg zîmbet rece arată nemărgenirea Bărăganului.

E un pustiu, şi nu e. În toate părțile se desfăşură, ca o mare liniştită ce s-ar fi închegat pentru totdeauna, şesul cu desăvîrşire gol. Nimic mai rar decît, tocmai în fund, o perdea de arbori săraci. Satele nu se văd decît doar cîte unul în marginea depărtării inense.

Adîncul n-are apă, şi nici o rădăcină lacomă nu poate găsi pentru vegetalele mari izvorul de viață. Dar, într-un lung şir de veacuri, Bărăganul pustiu a fost patria bălăriiilor înalte, dese, a micilor păduri căroro toamna distrugătoare li nimiceşte trunchiul şubred odată cu frunza îmbielşugată. Din rămăşițele acestor rînduri de ierburi s-a alcătuit un covor hrănit de pămînt negru, în stare să dea înapoi viața cuprinsă în el, să hrănească din mormîntul său de buruiene. Pășunile au rămas, bielşugul verde pentru turmele venite din alte locuri, dar alătura de dînsele plugul a deschis cîmpii de roadă pentru marii cumpărători de țarini întinse.

Şi astfel aici păstorul mocan cu căciula pătrată trăieşte ca vecin al țăranului cu căciula țuguiată. Pe rînd se înfățişează ochiului împărăția unuia şi a celui-lalt. Oi miţoase undulează mergînd prin miriștea galbuie, în care se contopesc aproape. Bidivii speriați se opresc în marginea drumului, întrebînd cu ochii lor mari umezi. Pluguri cu cai taie brazda nouă, pe cînd în ogorul vecin grîul nou mijeşte, des şi verde. Cară, căruțe, trăsuri, transporturi de fîn se strecoară în preajma liniei ferate. Magaziile gărilor gem de sacii greoi așezați în rînduri pentru plecarea peste hotare.

Accidentele cîmpului sînt ariile, căpițele de fîn, clădirile de coceni, mașinile, casele paznicilor aceste bo-gății strînse. Lîngă stații se vād frumoase case de proprietari. Iar pe peroane se mișcă varietatea cea mai mare de căciuli ce se poate închipui — pînă și, la Ciulnița, micile tichii de blană albă ale albanezilor. Haine cafenii, albastre, roșii, — scurteci și pantaloni largi — se amestecă între ele într-un tărcat tablou de îmbrăcăminte populară.

De la Ciulnița o linie secundară se desface din marea arteră, care, peste podul ce străbate insula Borcea în cea mai strîmtă parte a ei, merge să caute Constanța, adăpostul corăbiilor. Și în jos se urmează Eărăganul, dunga fără apă din preajma rîului mare. Pînă la brațul Borcea, pe care sînt așezați Călărașii, mai e un singur sat, cu cîte jumătate de ceas de pustiu înainte și în urmă. Casele acestui sat, Siliștea, care se înșiră mult timp în dreapta liniei, lipsite mai cu totul de perdeaua ocrotitoare a arborilor, n-au unele din ele nici ușoara spoială a varului. În lutul gol al păreților lor, supt coperemîntul de coceni înnegriți de ploii, ele par una cu țarinile și pășunile de care sînt încunjurate.

Alt șir de case după o lungă străbateră a deșertului. Un coș de fabrică fumegă. O grupă de cărămizi își arată coperișurile roșii de tablă. Clădiri mai răsărite vin acum la rînd. Sînt Călărașii.

2. CĂLĂRAȘII

Un vechi sat, Lichereștii, al lui Licherie, Glicherie, poate și un călugăr, și șchele neînsemnată, din care Știrbei-vodă a voit să facă un oraș, un port, o capi-

tală de județ, Călărași purtară întru numele domnului întemeietor, dar, după încetarea domniei acestuia, se întoarseră la vechea numire: „Știrbei-vodă“ se cheamă astăzi numai o stradă principală și gimnaziul.

Intrarea în Călărași pare să arăte că planurile lui Știrbei n-au fost tocmai bine atinse. O șosea se întinde printre case mici, printre magazinele de lemn, unde se drămăluiesc grânele de țărani cari strigă tare numărul banișilor pe care hambarul le primește sau le restituie. În dreapta, pleacă încă o ulicioară de sat sărac.

Dar iată, în sfârșit, o clădire mare, pe fațada căreia stă scrisă o deviză de învățătură. E gimnaziul. Apoi ceva mai departe, într-un parc, o alta, deosebit de frumoasă: palatul administrativ, care reproduce liniile, micșurate, ale unuia din marile spitale bucureștene.

Pe când în lat două Tungi strade înșiră prăvălii mărunte, Strada Mare se desfășură largă, cu case dintre care multe au două rînduri și o înfățișare plăcută. Aici și în alte părți ale orașelului zimbesc trecătorului vile gospodărești, despărțite de stradă prin cochete grădini de flori.

E un oraș creat de curînd: aceasta o arată sistemul european al stradelor, tăiate fără cruțare față de un trecut cu totul umil. Capitală de județ, el a primit podoabele de edificii publice ale acestora. Schelă frecventă, cum se vede din șlepurile ce așteaptă încă și la această vreme, Călărași durară prăvăliile multe și înșesate, care sînt și o podoabă. Alt centru al Bărăganului, Slobozia (lui Ienache, cu puternica mănăstirecetate, apărînd de spre turci), îndeplinește mai mult menirea de târg interior pentru mocani și săteni. Urziceni, sălașul celor veniți de la urzici, e încă un sat cu biserică mai veche, stradă mare, han cu muște și librărie.

La Piuă Petrei (a lui Petre) care lucra în acest Tîrg de Flori, odată cu două biserici, din care una e o ruină în porumburi, dăinuiește mai mult viața pescarilor. Cu toată această concurență, bîlciul din Călărași nu-și pierde mulții mușterii și vizitatori din țară sau de peste hotarul dunărean.

XI

BRĂILA

1. SPRE BRĂILA

Trenul ce merge la Brăila se desface din Buzău, părăsind această regiune de muncele, străbate un șes gol de frumuseți și gol de locuințe, un Bărăgan nou, așezat la miazănoapte de cellalt, pînă ajunge la podul dunărean.

Orașul, cu viața sa nouă și puternică, cu amestecul său de neamuri înfrățite în lupta pentru banul stăpînitor, se oglindește denainte în alcătuirea călătorilor de cari sînt înșesate vagoanele. Un arendaș român din valea Oltului, figură tînără, simpatică, blondă, un altul de loc din Ploiești, cu fața arămie, părul alb și liniile feței tăiate energic, amintind originea burgheziei din acest oraș, și doi brăileni : un domn cu craniul țuguiat, nasul ascuțit și barba scoasă înainte, o doamnă cu ochii mari și liniile feței foarte suptiri — cari vorbesc grecește. Ea e măritată cu un român, și, afară de o ușoară sisială, cunoaște desăvîrșit limba noastră ; el, născut în Grecia, trăind într-un mediu curat grecesc, stîlcește rău limba, în care totuși, cum asigură pe tovarăsa lui de drum, scrie mult mai bine. Din zumzătul de cuvinte grecești ce li zboară de pe buze, răspîndind, cu tot amestecul de rasă și decăderea

de limbă, ca un slab parfum de micre antică, deose-
besc știri nenumărate despre căsătorii, despărțenii,
zestri, boli, morți, copii cari învață totdeodată gra-
matică franceză, gramatică elină, gramatică germană
și gramatică „vlahă“ și știu pe de rost, la vrîsta lor
fragedă, pe toți zeii anticității ; „krima“ și „kaimeni“,
alecă, păcat“ și „săraca“, revin neconținut în graiul
doamnei, că o largă compătimire orientală, cînd e
vorba de cineva care a sărăcit, de o fată care, cu o
zestre prea mare, a luat pe un bărbat prea ușor la cîn-
tărit. Căci și sumele de bani sună neconținut în convor-
bire, chiar și milionul pe care cutare arendaș grec, în-
drăzneț și cu noroc, l-a cîștigat, puindu-l de o parte,
spre folosul desigur, al țării sale îndepărtate, în ani de
bielșug, cînd Dumnezeu, în mijlocul secetei uneori, a
trimes o ploaie de favoare numai pe lanurile lui fe-
ricite.

O gară spațioasă, bușită de lume bine îmbrăcată,
care se mișcă în toate părțile, în duduital nerăbdător
al trenurilor de marfă ce așteaptă. O alee de bulevard
se deschide în noapte, luminată slab, supt apăsarea
unor bălauri de nouri negri, de cîteva felinare de pe-
trol, care nu se prea potrivesc cu frumosul pavagiu,
unic în România, pe care lunecă liniștit roțile birjei
mîinate de un urît birjar cu șapca pe ceafă.

Ai crede că la capătul acestei dumbrăvi îngrijite,
prin frunzișul rărit de toamnă al căreia se văd înalte
case cu fațada străbătută de lumini, se deschid stra-
dele largi, cu case înalte, egale în bogăție, pe care le
cunoșteam de înainte, prin faimă, ale Brăilei comer-
ciale. Și aici însă satul, vechiul sat murdar de supt
puternica cetate a turcilor, pe terenul scurmat de ghiu-
lele și stropi de sînge al căreia se ridică acest port de
căptenie al Dunării românești satul acesta-și reclamă
drepturile antice. Vezi mici căsuțe, cîrciume dese, dar
nu și frumoase, maidane, multe maidane, care sînt,

ce e dreptul îngrădite. Mă prinde de la o vreme teama că *aceasta* ar putea să fie toată Brăila : căsuțe și cîrciume pentru petrecerea zgomotoasă a corăbierilor de toate neamurile, iar, undeva lîngă port, cîteva case, vaste și scumpe, ale administrației.

Însă iată că zidurile se îndesesc, se înalță de amîndouă părțile stradelor largi. Tramvaie electrice lunecă scăpărînd pe șine. Apoi linia de palate se mîntuie într-o piață, care e miezul Brăilei.

Nici un oraș din România n-are o astfel de piață, și ea își află greu părechea chiar în centrele mai mici ale apusului. În mijloc e un parc desăvîrșit întreținut, care se desface la acest ceas de noapte, supt cerul mînios, în lumina felinarelor ce clipeșc slab, ca o masă întunecată. Drumuri o străbat în toate sensurile, și o încunjură strade neobișnuit de largi, alcătuint un dreptunghi. Clădiri înalte, unele deosebit de monumentale, ca Teatrul Ralli, otelul francez, formează zidurile care domină, pe cînd strade lungi își înfundă, în sus, în jos, în stînga liniile de lumini ; cafenelele, cofetăriile, tutungeriile, prăvăliile de stofe, de brînzeturi, de haine, de pălării, librăriile au încă vitrinele lor luminate : cumpărătorii și clienții sînt români, greci, italieni, ba chiar olandezi din Rotterdam, cari cer în franțuzește și englezește cărți poștale cu vederi din Brăila și lipesc pe ele, cu deosebită plăcere, mărci poștale cu chipul regelui Carol.

Ziua desfășură frumuseța grînduită a marelui port românesc. După ce, prin tratatul din Adrianopol, la 1829 — nu e nici o sută de ani de atunci, și Brăila mai are timp să se dezvolte pînă ce va ajunge să-și serbeze centenariul — locul pe care se ridicase cetatea, pentru totdeauna dărîmată, a Brăilei, fu încredințat Țării Românești, din care fusese deslipit — buna gospodărie a lui Alexandru-vodă Ghica întemeie cu socoteală și pricepere portul unde corăbiile Europei

erau să vie de acum înainte în voie să caute rodul muncii locuitorilor principatului. Se desemnă mărețul centru al pieții, se traseră liniile bine croite ale stradelor, se fixară hotare, care au fost însă adeseaori întrecute.

Cele dintîi case fură mici clădiri, în gen oriental, acoperite, ca în Balcanul turcesc sau în părțile Greciei, cu olane ruginii. Astfel de case se mai văd încă destule, unele culcate spre moarte în lături, prin ceea ce aiurea ar fi mahalaua, dar aici formează numai ultima prelungire a stradei largi începută cu palate. Și pe costișele ce coboară spre port și pe linia din fața Dunării se văd magazine și magazine, al căror coperiș, ale căror proporții și ferestre le arată că sînt din vremea înființării, biete băbuște pe care moda le-a lăsat în urmă cu îmbrăcămintea lor ruinatedă.

Statul n-a făcut mult aice — și o gazetă locală vorbește cu durere de banii luați din Brăila pentru a ajuta înaintarea rivalei de la Marea Neagră, Constanța de curînd cucerită. Docurile însă, imensa clădire de la capătul cheiului, au înghițit mulți bani, nu fără să aducă totuși un folos potrivit cu cheltuiala. Dar, afară de docuri și de cheiul însuși, pe care localnicii l-ar dori mai mare, mai încăpător, afară de liceu apoi, clădirile administrației nu se deosebesc prea mult. Vama, poliția portului n-au nici o înfățișare : cea din urmă e grămădită în vreo două odăițe murdare, cu geamuri sparte, într-o casă urîță oarecare (sergenții de oraș sînt, de altmintrelea și ei, dintre cei mai păcătoși ce se pot închipui : țigani murdari, bătrîni oboșiți și alții cu fel de fel de metehne)¹. Prin case și prin oameni, cîrmuirea nu se vede mai deloc, cu toate că s-ar cădea să se vadă mai mult decît aiurea la această poartă larg deschisă a țării.

¹ De atunci s-a făcut unificarea poliției (1916). (n. a.).

Încă de la început, grecii înțelegă viitorul ce aștepta noul port și-și opriră locurile cele mai bune. Printre cele mai vechi ziare ale noastre, e unul tipărit aici, mai mult pentru dînșii. Levantini de limbă italiană se așezară și ei în Brăila, și cea dintîi publicație a lui Arturo Graf, cunoscutul filolog și finul poet italian, niște preludii în versuri, poartă pe copertă, ca loc de tipărire, Brăila noastră. De atunci numărul grecilor, armatori, comisionari, negustori de grîne, n-a scăzut, și lîngă acești fruntași bănești și-au găsit locul alții mai săraci, negustori de tot felul, pînă și vînzători ai ziarelor noastre, funcționari de comerț, meșteri și marinari. La două-trei firme se cetește un nume grecesc, și aici evreul, care n-a uitat însă nici el Brăila, nu joacă în negoț rolul cel dintîi. O minunată biserică în stil rococo și cu o cupolă orientală, clădire puternică de piatră, cu stîlpi de marmură în fațadă, e biserica grecească : o vezi în curtea ei bine pietruită și îngrijită ca un salon, în fața sucursalei Băncii Naționale, în unghiul de sud al pieții. Lîngă port, un mare edificiu, cu trei rînduri bine alcătuite și cu totul tăcut, e un institut „clîn“ de băieți. Ziarele grecești din țară : *Patris*, iar, din această patrie însăși, amintită în titlul ziarului bucureștean : *Hestia*, se văd pe toate mesele cafenelelor, unde găsești și ziarele vieneze, *Figaro* și *Corriere della sera*, pentru alți oaspeți. Grecește se aude vorbindu-se ici și colo pe stradă, dar cele mai multe din cafenelele întunecoase și murdare ale portului, ale căror firme sună „Ithaca“, „la Athena“, „la Panhellenion“, sînt ținute de greci, în mare parte tot pentru greci. În tramvaiul electric te găsești lîngă domni ale căror nasuri lungi par a fi niște adăugiri de carnaval. La cutare papeterie, regele din fereastră nu e Carol I-iu, ci Gheorghe I-iu. Pe păretele unei brutării din Calea Călărașilor e zugrăvită marca Eladei.

Mulți dintre greci participă, fiind naturalizați, la viața noastră politică. La viața noastră culturală însă, nu ; și aceasta împiedecă mult o sinceră și desăvârșită romanizare. Sînt apoi atîția cari stau în Brăila numai pentru a face bani din binecuvîntata „Vlahie“ pentru Elada săracă, pentru Constantinopolul Patriarhiei, unde sînt rude, unde se caută gineri, unde rămîne toată inima și se duce tot banul. Și aici se vede însemnătatea, pe care n-o văd politicianii miopi, a culturii naționale : o înflorire puternică a acesteia ar impune, ar cîștiga și ar deznaționaliza, ceea ce nu se poate face prin alte mijloace.

De un timp mult mai scurt, de pe cînd s-au strîns mai tare legăturile noastre cu românii din Ardeal, o imigrație de muncă, de hărnicie, de spirit cruțător și îndrăzneț ardelenesc s-a produs la Brăila. Pe cînd înainte venea numai mocanul în sau din drumul său spre pășunile Ialomiții sau ale Dobrogei, acum vezi numele săceleanului, brașoveanului îmbogățit desfăcîndu-se în litere de aur deasupra fereștilor atîtor mari prăvălii și case de comerț : Perlea, Grozea, Panțu, spun numele ce le-am cules mai întîi. Unii, ca d. Sasu, se amestecă în politica locală și-și fac influența puternic simțită. Otelul frumos și restaurantul foarte scump din mijlocul pieții sînt pe jumătate în arenda unui ardelean. Moșiile de prinprejur, care erau odinioară în cea mai mare parte ținute de greci, folosesc astăzi acestor oaspeți din sîngele nostru, cari aduc energie românească și dau exemple de biruință pe terenuri în care se părea altfel că românul nu se găsește bine și nu poate ținea piept străinului. În tren auzii de la un grec lauda ardeleanului Ghiță Găitan, a cărui agricultură, bine condusă, e mai cu noroc decît a tuturor, dacă se scoate doar la o parte gospodăria-model pe care o face d. Nicolae Filipescu pe moșia sa de aici.

Români din țară sînt mulți și săraci, căci boicrime, brăileană veche n-a fost, firește, niciodată. Îl vezi, în cojoace sau în zdrențe, unde e munca mai grea, mai grosolană și mai puțin răsplătită, biet substrat indigen, autohton al unei civilizații economice pestrițe. Pe cînd armatorul, bancherul grec sau italian își ia mîndru masa supt lumina electrică, în sălile luxoase ale „Otelului francez“ sau „Splendid“, el, fiul pămîntului, mînă, spre port sau de la port, cărucioara sa trasă de căluțul înjugat rusește, ducînd sacii de grîu și sacii de făină, cuceriti de alții ca dînsul ori cărînd bogății de supt alte ceruri, care lui n-o să-i fie de nici un folos.

Dar, în lungul șir de prăvălii pentru cumpărători cu bani pe fundul pungii, care sfîrșește spre cîmp frumoasa, larga Cale Regală, vezi adeseori negustori români, cari, la mica lor tejghca, fac bani și se înalță, spre binele lor și al nostru, cari avem atît de multă nevoie de mici „burghezi“ ca aceștia.

Românii localnici mai sînt și pescari la Dunărea bogată în daruri. Ei au însă concurenți întru aceasta, și hala peștelui e hrănită și de pescarul lipovean cu gîtul gros, coada ochiului ridicată în sus, părul lung uns și nasul pitic. Lipovenii au o stradă a lor, deasupra căreia se văd turnurile văpsite în galben, în verde, în roș, ca niște pene de porumbel, ale bisericii lor shismatice.

Nu e stradă aproape care să nu mulțamească prin cîte ceva privirea. Sărăcăciosul Bulevard Carol cu căsuțele mici face să se zărească însă ici și colo colțuri de veche viață patriarhală. Cutare străduță, cu case ieșite dincolo de aliniere, cu prăvălii evreiești întunecoase și murdare, cuprinde însă înalta, greoaia biserică românească, pe care puține în toată țara ar întrece-o în dimensiuni. Aiurea vezi cu curiozitate afișe de teatru de varietăți pe o clădire cu două rînduri

(teatru de căpetenie e însă Teatrul Ralli, unde joacă foarte adeseori, în trecut, trupe românești, și mai ales trupe străine). Prin strada Bolintineanu, deosebit de bogată în solide case particulare, ajungi în splendida grădină publică, de pe terasa căreia ochiul cuprinde coperișurile roșii, de oale, ale magaziilor, catarturile pe care se țese funii și gurile negre ale vapoarelor ce se odihnesc de drum pe Dunărea îngustă, albă ca argintul, apoi ostrovul din față, cu verdeța-i deasă și încă veselă, iar, tocmai la capăt, culmile albastru-închis ale dealurilor Dobrogii, tăindu-și linia șerpuitoare în cenușiul norilor greoi de ploaic.

Calea Regală, strada Galaților și strada Călărășilor sînt însă liniile mari ale orașului, prin care fulgeră vagoanele tramvaiului electric, instalat și exploatat de Casa Helios din Colonia. Pe cea din urmă mergi întâi printre case mari, apoi mai mici — cîrciume mai mult goale, în care cumetre stau la taifas și cîni se tolănesc, lătrînd — în fine prin cîmpie, la *Monument*.

E un obelisc de cărămidă, cu slove rusești de bronz, ridicat, după votul Divanului muntean, în amintirea războiului care a întemeiat Brăila. O alee de toată frumuseța duce la acest semn comemorativ și urmează apoi mai departe, între arbori și straturi strălucitoare de flori.

Apoi, prin același șes cu iarba uscată le raze fierbinți și, acum, de vînturi reci (dincolo de șirul de arbori din stînga curge Dunărea, și înălțimile dobrogene, albăstrite de depărtare, închid zarea), printr-o pădurice și iarăși prin șesul uscat, ajungi la Lacul Sărat.

Lacul, lungăreț, întinde pînă departe luciuri de oțel, cu ape atît de grele, încît vîntul cel tare abia le încetește ușor într-o parte. Aleia cea mare se întinde între vile de bun gust, din care bolnavii de boli, bolnavii de urît și bolnavii de inimă s-au

dus cu toții, lăsînd grija așezărilor pustii unei caraule și unui paznic, care prin grai și mărturisiri se dovedește a fi un țăran din Sas-Sebeș, unde ar dori să-și și încheie bătrînețele, lăsînd ceea ce a agonisit aici, copiilor. În dosul aleii, parcul vechi se întinde pînă departe, cu înguste cărări și desisuri pe care nopțile de vară le vor fi umplînd de o fîrmecătoare taină, dar prin care acum se primblă vîntul de moarte, suflînd frunze galbene și roșii, care tresaltă fugînd. Paznicul s-a dus ; ruinele unei vile de curînd arse înalță încă miros de tăciune stins. Un bulgar stă în pragul cîrciumei din față, pe cînd un conațional mai sărac își duce cîvrigii spre satele vecine. O viață mai puternică o aduce în această singurătate de opt luni pe an numai tramvaiul electric care huruie, răpezindu-se pripit pe cîmpia ce se gătește de odihna albă a iernilor aspre pe malul Dunării bătrîne.

2. DIN BRĂILA SPRE GALAȚI

Trenul duce prin șesul întins ca o apă, cu miriști sămănate de mici tufe verzi, cu porumbiști încă bune. Țărani buzoieni cu scurteici roșii mîna căruțe încărcate cu saci spre magaziile gărilor.

Apoi la Făureii vechilor „făurei” țigani, pentru potcoave la drumul mare, din acest tîrgușor, de unde pleacă în jos o linie a Ialomiței, tai un colț de Bărăgan, cu totul pustiu. Grîul rar s-a cules, miriștea n-are nici o viață ; în locul imașelor e pîsla galbenă a seceței. Nu vezi nici măcar ticăloasele case cu stuh și părății de pămînt nevăruite ce se piteau ici și colo

pînă acum, lîngă locuința nouă, puțin strălucită și ea, a proprietarului și arendașului. Aici a ajuns exploatarea pămîntului, dar colonizarea e încă abia la începuturile ei.

Pe pămîntul Brăilei, luat gol de la turci, acum șaptezeci de ani, cresc cîteva lanuri de porumb încă bune, apoi stîmpiciunea se desfășură stăpîină. Din șoseaua de lîngă linia ferată praful gîlgîie ca un fum uriaș și cuprinde totul, pînă sus la bolta descolorată, în urîtu-i abur gălbui. Un vînt nebun, pornit din fericele țări unde a plouat, mîină neobosit pulberea secetei.

Cîteva pădurici prăfuite, și Brăila se vestește prin căsuțe netrebnice cu pereții de țernă mîrșavă, urît început de mahalale pentru mărețul port dunărean.

În cîte un colț rîpos, arbori, case, sămănături. Apoi pămîntul ars și norii de praf.

Cînd ai ajuns însă la Bărboși și la maful Siretiului, priveliștea se schimbă. Insule de papură înaltă, verde, apoi larga apă liniștită, cu nisipuri ieșite la iveală în mijloc. Pe urmă, ca în pămîntul Tecuciului, muncele de lut, și mai înalte aici, și mai rupte de vechile puteri mari ale naturii. Lostopane hîde de țernă gălbuie se înfruntă, pe cînd pe marginile prăpăstiilor sînt îngrădături, vii, porumburi moarte, cîte o rămășiță de pajiște : vitele urmăresc lacome aceste slabe rămășițe de nutreț. Înaintea unor căzărmi cu coperemîntul roșu, soldați păzesc în năvala colbului nemilos.

Apoi trenul se înfundă într-un foarte înalt defileu de înălțimi lutoase, pe care-l urmează un tunel și alte strîmtoni fără verdeață. Cîteva bune căsuțe de mahala, și te oprești în Galați. Dunărea e la doi pași, și, cu toată seceta, valurile ei grele se rostogolesc, frămîntate de vîntul ce gonește norii, și, cu dînșii, roada.

La doi pași de Brăila, legată de suburbia Brăilița, cu frumoasa bisericuță nouă, satul Piscul te introduce într-o lume care se deosebește adânc de tot ce e obișnuit în viața noastră țărănească, de tot ce am văzut pînă acum în grupările noastre rurale.

Se chiamă Piscul, deși nu e nici o înălțime, și face parte din România, deși populația de acolo e adânc deosebită de tot ce se poate întîlni în lumea noastră.

Case curățele, cu fereștile mari, îngrijit spălate, curți pline de coșare, de poiști, de tot felul de curioase înjghebări de scînduri. Cîni sălbateci latră în curțile cu îngrijire închise. Vite nu se văd nicăiri.

Pe străzile largi grupe de țărani neobișnuiți, cu pantaloni înfoiați peste cizme și, supt căciulă, lung păr uns și bărbi negre, roșii, albe, de care nu s-a atins niciodată pieptenele; rareori un cap tuns și o barbă rasă. Femeile, în haine largi, cu cozile supt barizul negru, sînt albe, grase și în tinereță. Nu odată apare un tip asemănător cu al ostiacilor sau al vogulilor, ochi mărunți, oblici, oasele obrazului ieșite tare în afară.

Vorbesc rusește încet, moale, scuișind sîmburi de dovleac. [...] Sînt lipovenii noștri, starovierții, ortodocșii „credinții celei vechi“.

Unii sînt popovți, cu popi, și marea lor biserică, încununată cu două turnuri, dintre care unul cu trepte de pagodă, domină cele cîteva străzi acoperite cu zăpadă și ghiață. Celor fără „popi“ bezpopovți, li se zice și „barabulici“.

Am prilejul de a pătrunde în tainele acestor dușmani îndărătnici ai statificării bisericii muscălești supt Petru cel Mare, vizitîndu-li, cu un medic cunoscut și

iubit în localitate și cu un grup de prieteni, casele și lăcașurile de închinare.

La gospodarul Ivan Andreev, fost pescar, acum „om de afaceri“, e buna rînduială cu care s-ar putea mîndri și un țaran german din cele mai bune ținuturi. Trei odăi mari și un antret, largi, luminoase, o bucătărie, o baie de aburi, încă o clădire la poartă. Mese, scaune, mari poduri pe care stau doldora marile perne moi, dulapuri vechi, amintiri din Rusia, ca un baston admirabil lucrat în stil caucazian.

Dar ceea ce domină, ce înghite totul, e ideea religioasă, devenită o obsesie, o patimă, o sacră manie sentimentală.

Cum intri în odaia de culcare, ai icoance în față. Culese din toate părțile rusești și aparținînd la toate epocile. Originale din secolul al XVII-lea lîngă copii ale vestitelor modele din Kiev și mai ales Moscova. În odaia de primire aceiași catapiteasmă strălucitoare. Pînă și în cel din urmă colț se ascunde un chip încunjurat de aceiași nesfîrșită adorație.

Și ce îngrijire iubitoare, ce nesfîrșită jertfă pentru a le acoperi și încărca, a le încunjura de o luxuriantă împodobire asiatică ! Platoșe de argint, veșminte de mărgăritare, adevărate sau false, pietre strălucitoare, cadre aurite. Pare că tot cîștigul, toată agonisitele merge la acești idoli ai unci atotstăpînitoare credințe.

Deasupra ușii, invocații tipărite către Hristos Mîntuitorul. Stampe cu sfinți în defilare, pe mai multe rînduri.

— La astea, spune Ivan Andreev, nu ne închinăm. Nu e voie : sînt pe hîrtie. Dar le ținem ca să știm la ce sfînt avem să cerem.

Dulapul cuprinde o adevărată bibliotecă de anticvar. Cărți anterioare lui Petru cel Mare. Splendide vechi legături de piele sculptată, încheietori de alamă

înflorită. Te-ai crede într-o cameră din departamentul de manuscrite al unui depozit admirabil îngrijit. Și aceleași cărți zac și pe toate mesele.

Nu lipsesc tablouri naționale, cu lungul șir al țarilor pînă la Alexandru al III-lea, iar, în mijloc, Petru cel Mare și Alexandru I-iu. Ori prezentarea împăraților Bizanțului. Fotografia lui Nicolae al II-lea tînăr cu tovarășa lui. Dar și un Carol I-iu și o listă completă a miniștrilor național-țărăniști.

— Dumnealui are și o biserică proprie, pe care a făcut-o împreună cu tatăl.

Deranjînd un cîine furios, care uită o clipă visorul sălbatec de care se zgribulea, deschidem ușa lăcașului așa de modest pe din afară. Dar e în adevăr biserică, avînd toate cele de nevoie, pînă la cărți de slujbă, de aceeași vechime, și la cărțile de pomelnic. Am văzut acasă și un manuscript mai nou, delicat împodobit. Pretutindeni strălucirea argintului de pe icoane care sînt o mică avere.

Marea biserică e stampilată la întrare cu crucea veche, tăiată de două ramuri drepte și una oblică. Tre-cînd pragul înghețat al puternicii zidiri, te afli într-o atmosferă de ev mediu solemn și misterios. Marea catapiteasmă de zinc e numai o lumină. În dos altarul e îngrijit cu o iubire nespusă, de gospodină migăloasă, fanatică. Pe pereți un zugrav foarte bun a observat cu cea mai conștiințioasă stricteță modelele arhaice moscovite. Totalul e de o policromie fantastică.

Și înlăuntru s-a strîns o lume de închinători cum numai acele veacuri de credință exclusivă i-au cunoscut. Acoperiți cu halaturi negre ca anteriorul tînărului preot abia sosit din mediul pur rusc, acești țărani par niște călugări devotați ai sectei cărcia i s-au închinat.

Au venit pentru vecernie. Femei nu văd. Mi se spune însă că nu sînt înlăturate de la multele slujbe.

[„Să cetească“, aceasta e norma vieții lor. Nicăiri cartea nu e mai scumpă tuturor sufletelor decît aici. Orice vechi volum masiv închide adevărul etern cu care neconținut trebuie păstrat contactul.

Și cartea ține sufletele blînde și bune. Cînd vreau să cumpăr două păsări, din cele care pretutindeni, în aerul glacial, se zbat prin curțile făcute cu un minuțios meșteșug, gospodarul Ivan răspinge plata :

— O, nu. Asta, nu !

Și așa, în veacul cinematografelor și automobilelor, mii și mii de oameni trăiesc în preajma orașelor mari, de care se feresc cu groază, păstrînd neatinsă datina comunicării cu sfinții și a unei iubiri de oameni dezinteresate și naive.

XII

RIMNICUL SĂRAT

1. RIMNICUL SĂRAT

Rîmnicul Sărat. O gară cochetă, prea mare pentru micul oraș, își desface peronul ei larg. De la dînsa se deschide un fel de bulevard, care duce la noul palat administrativ și la vechea casierie, amîndouă clădiri impunătoare. Și ele și drumul sînt desăvîrșit, model de curate. În dreapta gării, rînduri de plop, sădiți pentru a apăra linia de troiene, formează o dumbravă a cărei răcoare cheamă, vara, amorezați cari au de ce să se ferească. Dar, pentru ceilalți locuitori, Rîmnicul are o grădină publică, împrejmuită cu grilaj de fier, străbătută de alei drepte, bine prunduite, împodobită cu arbori frumoși, sămănată cu bănci comode, pe care le ocupă o lume bună. Mai departe, iată o școală primară frumușică, și, lîngă ea, gimnaziul, curat ca un păhar ; e despărțit de stradă printr-o grădiniță îngrijită.

De o parte te înfunzi apoi într-o regiune de livezi, pașnică, pustie : ici și colo cîte o casă pierdută în locul întins care o împrejmuiește : nimeni la ferești și nimeni în curte. Într-un loc se vede o căsuță căzută în ruine. Sînt și case boierești mai mărișoare, dar nici

În ele nu se descopere prin nimic prezența unor ființe vii. Singuri arborii, larg înrămuriți, se bucură de darnica lumină a soarelui care plouă asupra nesfârșitelor livezi străvechi. Nu se aude măcar un cîne lătrînd. Numai cîte un copil se întoarce de la școală cu ghiozdanul suptioară, îndreptîndu-se către una din cașcioarele mute, sau cai mînați la apă se smulg de supt pază și alcargă în voie, călăuzindu-se după instinctul lor sigur către ușa stăpînului...

De altă parte, e strada tîrgului, care lasă și ea o întipărire deosebit de plăcută. Cele mai multe firme sînt românești, și n-am văzut decît o cîrciumă evreiască, o bătrînă ovreică grasă pe scările unui pridvor și un negustor de seminție biblică rătăcind într-un colț de mahala.

În această stradă, în curtea primăriei de astăzi, se vede mănăstirea Rîmnicului. O clădire prefăcută pe vremea lui Brîncoveanu, cu stîlpi frumoși și bune proporții. În ea a fost îngropat Suvorov tînarul, înecat în apa, acum secată de soare și oprită de mori, a Rîmnicului, într-unul din marșurile rusești asupra Tarrigradului robit de păgîni. O lespede amintește această păstrare a oaselor îndrăznețului soldat, înainte ca ele să fie strămutate, pentru o odihnă trainică, în Rusia însăși. Pe păriți și-au zgîriat numele, peste zugrăvelile de sfinți, în amintirea înaintașului mort, alți ostași ruși, din noul zbor de cucerire de la 1877 ¹.

În curte se păstrează o mare și grosolană cariatidă, *Samsonul*, care sprijinea odată tavanul ospătăriei în vechile chilii prefăcute astăzi în cancelarii municipale restaurate.

Învingător la Rîmnic, Ștefan cel Mare a durat aici una din bisericile sale amintitoare de biruință. E mai

¹ Comisiunea Monumentelor Istorice a readus la lumină admirabilele fresce (1939) (n. a.).

ous, în aceeași linie de clădiri. Dar simțul religios, iubirea de orînduială a cetățenilor i-au smuls tot nimbul de vechime sfîntă. Un arhitect oarecare a adaus, a dres, a văpsit, a unit gîndul său cu gîndul strămoșilor, ctitoria listelor de subscripții cu ctitoria mărețului voievod, și astăzi numai frînturile de zid vechi lîngă noua clădire împopoțonată amintesc cu adevărat ceea ce s-a dus, în afară de urme de care numai un bun cunoscător și un suflet pios au voie să se atingă pentru a li asigura mai bine păstrarea.

În încăperile vechii gări începe a funcționa o școală de agricultură de gradul al doilea și de grădinăric, căreia i s-a cedat un întins teren. Elevii în haine de uniformă sau în haine de țară, feciori de țărani, me-niți să conducă, apoi, ca vechili, vătavi, munca la cîmp a țăranilor, ard bălăriile, înfig pentru întîia oară săpăle în păragină. În grajd boii voinici așteaptă ploile de toamnă pentru a trage brazda începutului. Și sămănăturile ce se vor ridica de aici nu vor fi singure, ci vor trezi atîtea altele, făcute cu socoteală și știință, în lungul și latul Românicii, care se trezește la o nouă viață economică, la o nouă civilizație și putere.

2. PĂRȚI RIMNICENE

Știe oare doamna Fiñescu de la Valea Călugărească (Prahova) ce frumoasă zidire veche, de la bătrînul Belu, stăpînește la via ei ? Dacă știe, s-o păstreze așa, neschimbată. Cu zidul înalt care o încunjură, cu stîlpii de la poartă înfățișînd balauri păzitori, cu șirul căsuțelor din dreapta care păstrează profiluri delicate, cu partea mai veche a încăperilor din fund.

Mai departe în câmp biserica părăsită, ruinată arde de soare și se umezește de ploii. Totuși se păstrează urme de pictură, însemnări de altar. Satul, plin de vile bogate, ar putea totuși s-o ocrotească, măcar pentru câte vechi rugăciuni smerite s-au șoptit acolo, și împrejur s-ar întinde o grădiniță în locul scaieților și urzicilor.

Marea, masiva biserică nouă ar fi, mi se spune, creațiunea marelui arhitect Mincu. E totul nepotrivită cu mediul țărănesc, alb, sprinten, ușor. Și-ar afla locul într-un oraș italian, cu puternica-i cupolă, acoperind ca o cloșcă tot felul de umflături laterale. Simplii meșteri de pe vremuri înțelegeau mai bine că, dacă este o frumusețe, nu este numai una, ci fiecare loc și-o cere pe a lui.

Ce bine s-ar înfățișa la Buzău, care se semnaleză de departe cu turnul alb al primăriei sale și al cărui centru e curat și vioi, cartierul episcopiei, cu toate reparațiile, modernizatoare, ale marilor vlădici, din secolul al XIX-lea, dacă nu s-ar lăsa neatinsă ruina războiului și dacă nu i s-ar adăugi hîzenii nouă, cum e împrejmuirea de scînduri, ca la un han de drumul mare ! Intrarea de către pod rămîne stricată și părăsită, fațadele cu ferestile sparte arată că răutății nemților li se adaugă lenea noastră. În nimic decît în această calică împrejmuire nu se vede grija zilei de azi. Și totuși s-ar putea înțelege că *acesta, numai acesta* e colțul interesant, ca trecut și ca artă, al orașului.

Mi se vorbește de un preot din marginea cocherului oraș îngrijit care e Rîmnicul Sărat, de un preot cu idei originale și cu voință în serviciul lor, care, la apropierea năvălitorilor pe cari atîția „buni români“ îi așteptau, a luat pușca și a tras în ei pînă la ultimul

cartuș și la ultima suflare. Dacă e adevărat, i s-ar cuveni un monument și anume persoane ar trebui postite la inaugurare...

La Focșani, literalmente îmbrăcat în steaguri pentru că trece un ministru — oamenilor li se spune că trece regina — o ruină de biserică se întâlnește chiar la intrare. Dacă la Valea Călugărească se poate îngădui o asemenea părăsire, aici ea revoltă.

Dar mai rău decît atîta. Clădiri particulare sînt lăsate să se îndese pînă în streășina unor asemenea lăcașuri. Ba cîte un preot la mai multe biserici care — zice-se — cere el însuși să se dărîme, pentru vechime, una, ca să aibă mai puțin de lucru. Dacă se mîntuie de urgie cutare din ele, aceasta se datorește stăruinților făcute de enoriași.

Și totuși la vreo două din ele, ar ajunge să se înlătore înguste turnulețe de tinichea, care aici sînt norma, să se curățe unele adausuri nepotrivite, pentru ca trupul sănătos și elegant al ctitoriei primitive să iasă la iveală întreg și curat, podoabă a unui oraș căruia arhitectura modernă, pe apucatele, nu i-a adus desigur nici un folos.

Bogata linie de case care duce, aproape fără întrerupere, pînă la Odobești, nu arată azi nici o urmă din grelele suferinți ale războiului. Între solidele case de țară cîte una are stîlpii de zid putețnici cari în orașul vecin sprijină cerdacul. Curțile sînt pline de butoaie enorme și porumbul desfăcut își clădește aurul supt șoproane.

La Odobești, ale cărui biserici, multe, ca după bogăția seculară a așezării lui Odoabă, au toate, în ciuda turnulețelor suptiratece de tinichea, cîte ceva interesant, în pictură, în sculpturile catapiteasmei; evlavia

gospodărească a domnului Gheorghe Stratilat mîntuic refacerea bisericii cantacuzinești din deal. Vederea se întinde de aici asupra multelor case albe îngrămădite asupra liniei întortochiate a Milcovului, asupra rîmplei de dealuri împădurite pe care le domină ucea cotă „o mîe una” de pe care Wilhelm al II-lea s-a cam grăbit să anunțe victoria sa definitivă asupra unei rude regale pe care o acoperea de toate jignirile.

Județul mic al Rîmnicului Sărat e, din orice parte l-ai privi, vrednic de toată luarea aminte. Spre nord, spre răsărit casele de zid, în mijlocul marilor livezi, cu piața la mijloc, au înfățișare de tîrguri. Drumul către Focșani și către Odobești e mai puțin pitoresc ca arhitectură țărănească decît altele. Partea aceasta, deosebită de a muntelui și de a șesului răsăritean, este și oarecum deslipită din județ prin legăturile strînse cu Focșanii, ai cărui orașeni îi țin viile. Ici și colo am găsit însă case în stil vechi de toată frumuseța.

De către Buzău, județul e mai rar locuit decît în părțile vecine cu Brăila și cu Putna. Ne-am oprit o clipă la Plăinești, al cărui nume vine de la familia boierească, azi, mi se spune, definitiv așezată la Paris, Plaino, care se scrie și cetește Plagino, de unde oficialitatea întrebuițează forma, nobilă: Plaginești. Un tîrgușor neînsemnat, dar la intrarea lui biserița nu e lipsită de grație și sunetul de rugăciuni aprinse care vibrează din îngustu-i cuprins în această zi de Sîntă Măria Mică ne atrage. În luptă cu adventismul înrădăcinat prin vecinătate, ca la Tîmboești, satul lui Tîmboi, preotul tînar cu temperament de apostol ține *Scriptura* la îndemîna credincioșilor și cîntă împreună cu dînsii, adică numai cu parte din ei, și din cei cari nu sînt intelectuali cu haine și pălării de oraș. Vederea grupului nemișcat care în fața catapitesmei se impresionează pe sine cîntînd, cu odăjdiile scînteietoare

în mijlocul scurteicelor de postav simple, e emoționantă.

Dincolo de linia prăvăliilor, în bogata verdeață a dealurilor, bisericuțele răsar cu o deosebită gingășie, ca floarea firească a acestei verdeți dese, sumbre. Undeva pe acolo, la Dragosloveni, era căsuța lui Alexandru Vlahuță, adăpostul, mîngîirea și bucuria lui. Locuri potolite și de o discretă frumuseță intimă ca însuși suflerul lui : mai jos ar fi fost banal, mai sus ar fi fost sălbatec.

Cörim spre Urechești, satul lui Ureche. Pe drum corturi țigănești oprite. Strașnice ființi omenesti mai mult sau mai puțin goale — zdreanța ea însăși fiind un fel de goliciune și acceptată ca atare — și totuși avînd la gît. mărgelile, ghiocuri, mari medalii și monede de argint, unse și șterse. După aproape mia, de ani ele duc din generație în generație pe calda față arămie și în ochii de jăratec răsfrîngerea soarelui focos al Indiei. Sînt „din țară“, și în fiecare iarnă aiurea li se întinde cortul. Nu fac serviciul militar, fiindcă „n-au așezare“. Pentru stat ei nu poartă nici un nume, dar au nume pentru statul lor de juzi și voievozi cu sancțiuni teribile. Sînt creștini — și se mîndresc cu aceasta, — dar cine i-o fi botezat cînd nu li se scrie numele la primării, cînd se îngroapă uncori la margene de drum, în locuri care trebuie să rămîie neștiute, cînd căsătoria se face după vechi legi care nu sînt ale noastre ! Se păstrează bine : bărbații cu lungile plete filfîitoare, femeile cu codițele mărunt împletite, grele de panglici și de argint, arată măcar zece ani suptr vîrsta lor. Vorbesc țigănește și românește, o românească vrednică de a fi studiată, cu greșeli de acord, cu forme dialectale : țiganca de la Urechești, care arată tolba farmecelor de dragoste, la care, spune ea, se uită lumea mai mult decît la fața ei, spune, bănărește, *frace* în loc de *frate*.

Urecheștii, satul lui Urcche, e un adevărat orașel. Buna stare se arată în toate amănuntele caselor, perfect îngrijite, în curtea cărora se lucrează la recolta îndoită, a porumbului și a viilor. Căruța cu cai duce pe șoseaua îngustă butoaiele pline de vin nou. E mulțămire, dar fără beția care în părțile cu pruni întovărășește fabricarea țuicii.

Biserica din 1837, refăcută și adăugită pînă după 1860, are o clopotniță de cetate, ziduri tari, contraforturi voinice și urme afumate ale unei zugrăveli care, oricum, tot e mai bună decît sfinții de doi coți cari se samănă ici și colo de actualii „pictori“ de biserică. Legenda spune că întemeietorul, un „cruțer“ sau clucer — dacă vrei — căruia i se datorește și bisericuța din margene, cu crucile de lemn ale soldaților noștri puse de nemți și cu însemnări nemțești, pe care nu le-am înlocuit, ar fi plătit cu înălțarea de șapte lăcașuri uciderea întîmplătoare a unui țigan palmuit. Era vremea cînd, față de Dumnezeu măcar, păcatele se plăteau.

De la Urechești, unde prietenii ne întîmpină cu o muzică, o adevărată muzică permanentă a satului, apucăm spre dealul care cuprinde, în pădure, schitul Vărzăreștilor.

Cărarea se strecoară prin desișul tăcut al copacilor bătrîni, buni pentru veverițe și vulpi și haiduci moderni de felul aceluia care mai ieri a fost vînat pe aici, către Odobești. De trosnitul unei crengi călcate se înfioară pînă în fund toată adîncimea ; prin frunza înroșită și aurită de toamnă se joacă raze furișate.

Întovărășitorii noștri, preoți, învățători, săteni, a căror prietenie nu voi uita-o, îmi vorbesc de amintiri istorice pe care bucuros le-ar fixa și păstra aici, unde Palanca. Măgura ar numi locul biruinții lui Ștefan

cel Mare asupra frumosului Radu. Rîmna ce curge pe alături, înfășurînd, de fapt, o asemenea înălțime, era bună pentru război. Atîta numai că puteai lua, pe aiurea, drumul larg prin șesul Țării Românești.

Schitul e cufundat între părășii de lut străpunși de rădăcinile stejarilor. Părerăa răspîndită îl pune în sama lui Radu Vărzarul, boierul lui Matei Basarab, care, Radu, cu toată faima lui proastă, a mai făcut o biserică la Tîrgoviște. De la Vărzaru la Vărzărești însă e oarecare deosebire și sfetnicului domnesc nu-i va fi plăcut să i se zică după îndeletnicirea lui primitivă de grădinar, venit de peste Dunăre.

Micul lăcaș mai vechi e înnădit cu o veșmîntărie, cu un pridvor de lemn și încununat cu un turnuleț de tinichea, cu altarul pentagonal, o formă ca acelea, simplificate, ale veacului al XVIII-lea. Trebuie să fi fost ridicat la începutul aceluia veac, căci aici și-a aflat întîiul adăpost ucraineanul Paisie, marele creator, mai tîrziu, la Dragomirna, la Neamț, la Secul, al vicții celei nouă, de călugări mîncînd și cetînd împreună. Poate a doua biserică să fie ctitoria lui. Nici una, nici alta nu păstrează nimic din trecutul total risipit. Doar fărîme de vechi cărți, slavone și românești, pe una din care se face mențiunea satului „Holteni“, care e Olteni (ca Mecedinți și Mehedinți, Amaradia și Hamaradia).

În jurul celor două paraclise, cîteva case călugărești foarte modeste. Un heleșteu cu apele galbene se răsfată în marginea pădurii.

Dar nici cea mai frumoasă clădire n-ar putea da atîta farmec sufletului ca vederea ce se desface de aici, în largi linii de albastru palid, de alb noraș cu străpungeri de soare. Se cuprinde un județ întreg, două pînă la marginea Dunării. În apus, cînd soarele-și retrage stăpînirea răsar, în fund de tot, sure, dealurile Măcinului.

Și, pe cînd părintele Ghimnasie starețul ni pregătește, ospitalier, masa, părintele din Urechești aduce vorba despre aceia Țai căror ochi neobosiți, căutători de frumuseță, au stat aici în odihnă prietenească, vorbind de eele scumpe ale lor : Vlahuță, Delavrancea. Și în negura aurită care acopere întinderile imense pare că simți plutirea înseninată a sufletelor lor.

CUPRINS

<i>N. Iorga — călător prin țară</i>	V
<i>Tabel cronologic</i>	XXXIX
<i>Notă asupra ediției</i>	LXV

I. ROMÂNIA „MUNTEANĂ”

<i>Prefață la ediția I din Drumuri și orașe</i> v v	3
<i>Prefață la ediția I din Sate și mănăstiri</i> . .	5

OLTENIA

I. MEHEDINȚI

1. Din josul Dunării spre Severin	11
2. De la Severin spre hotarul vechi v . . .	15
3. Turnul Severin	16
4. Cernețul, Topolnița	18
5. Spre Virciorova. Ruinele Vodiței	22
6. Mănăstirea Strehaia	24
7. Pe Dunăre spre granița sârbească	31

II. GORJUL

1. Tîrgul Jiului	34
2. Tismana	37
3. Pe valea Jiului spre hotar	43
4. Între Tîrgul Jiului și Severin : două drumuri	47
5. Privești gorjene	52

III. DOLJUL

1. Craiova	58
2. Bucovățul. Calafatul	62
3. Drumuri doljene : Bralostița. Filiaș	67
4. Împrejurimi craiovene : Crețeștii. Vîrișii	69
5. Ișalnița. Almăgiul. Coțofenii. Brădeștii	75

IV. VILCEA

1. Rîmnicul Vîlcii	81
2. Inoteștii	87
3. Lunca Oltului. Șerbăneștii-Dobrușa. Stăneștii. Mamul. Străjeștii. Drăgășanii	89
4. Cozia	94
5. Rîurenii. Govora, Mănăstirea dintr-un lemn. Surpatele	100
6. Hurezii. Bistrița. Arnota	105
7. Pe Olt : Cornetul	111

V. ROMANAȚI

1. Spre Caracăl	118
2. Mănăstirea Brîncovenilor	121

MUNTENIA

I. ARGEȘUL

1. Curtea de Argeș	131
2. Pe drumul voievozilor	137

3. Piteștii	139
4. Goleștii	142
5. Mănăstirea Vieroșul	145
II. OLTUL	
Slatina	149
III. TELEORMANUL	
1. În Teleormanul șes	152
2. Pe Dunărea teleormăneană	153
3. Turnul Măgurele	155
4. Zimnicea	159
IV. MUȘCELUL	
1. Spre Cîmpulung	161
2. Cîmpulungul	164
3. Rucărul. Dragoslavele. Gura Dimbovicioarei	166
4. Generalități muscelene	176
V. DIMBOVIȚA	
1. Tîrgoviștea	181
2. De la Tîrgoviște la Cîmpulung	196
3. Viforîta. Mănăstirea din Deal	202
4. Potlogii. Găisenii. Căscioarele	204
VI. VLAȘCA	
1. Pe Dunărea de jos spre Giurgiu	223
2. Giurgiu	225
3. Comana. Dobrenii. Fierăștii	228
4. Între ruinele Giurgiului (1920)	237
VII. PRAHOVA	
1. Ploieștii	242
2. Mărginenii. Drumul Tîrgoviștii	246
3. Tîrșorul	251
4. La leagănul Filipeștilor	255

5. În împărăția petrolului : Țintea Băicoiul Floreștii	258
6. Cimpina	262
7. Sinaia	266
8. Doftana, Brebul	271
9. Ocna veche din Slănic	274
10. Un vechi târg sfîns : Bucovul	275
11. Urlații	277
12. La Mănăstirea Zamfira	279
13. Vălenii de Munte	284
14. Drajnele	289
15. Mănăstirea Verbila	291
16. Ogetinul. Starichiojdul. Poseștii. Cărbuneștii	296
17. Pe valea Anei spre Piatra Corbului	298
18. La schitul prahovean al Crasnei	300
19. La mănăstirile Suzana și Cheia	303

VIII. ILFOVUL

1. Bucureștii	307
2. Plumbuita. Văcăreștii	324
3. Pațatul lui vodă Bibescu	329
4. Cotrocenii. Ciorogîrla	331
5. Mogoșoaia Brîncoveanului	336
6. Cernica	340
7. Împrejurimile Bucureștilor	342
8. Mărcuța. Pantelimonul. Pasărea	344
9. Un adăpost de domn : Pașcanii	349
10. Plumbuita. Căldărușanii. Țigăneștii	355
11. În marginea Snagovului	360
12. Snagovul	363
13. Spre Gherghița	373

IX. BUZAUL

1. Buzăul 384
2. Ciolanul. Răteștii 386

X. IALOMIȚA

1. Bărăgan... 397
2. Călărașii 400

XI. BRAILA

1. Spre Brăila 403
2. Din Brăila spre Galați 411
3. La lipovenii din marginea Brăilei , 413

XII. RIMNICUL SĂRAT

1. Rîmnicul Sărat 417
2. Părți rîmnicene 419

Lector : NICOLAE TEICĂ
Tehnoredactor : AURELIA ANTON

Aparut 1972. Tiraj 31 760 ex. Broșate 28 760 ex.
Legate $\frac{1}{2}$ 3000 ex. Hirtie ziar de 50 g/m². Format
700×920/32. Coli ed. 22,85. Coli tipar 15,75. A. nr.
13 256 1972. C.Z. pentru bibliotecile mari și mici
859—992.

Tiparul executat sub comandă nr.
20 615 la Combinatul Poligrafic „Casa
Scînteii“, Piața Scînteii nr. 1
București
Republica Socialistă România

n. iorga

ed
i
t
u
r
a
M
i
n
e
l
y
a

«Cartea de față ar trebui să indemne la călătorii în România pe mulți dintre aceia care cred că numai frumusețile străinătății sînt vrednice de văzut. Cei ce vor fi ispitiți să străbată țara vor fi mulțumiți. Traiul și drumul sînt ieftene...

Am scris mai mult pentru acel public care prețuește și folosește scrierile mele...

Mă îndrept către cei mulți, umili și săraci: către învățătorul și preotul din sate, către cetitorul de peste munți, om cu inima curată, către tinerii din școlile înalte și către acei ce le-au părăsit de puțină vreme pentru a intra în viață. Sînt încredințat că aceea ce spun aici e pe înțelesul și pe inima lor.»

N. IORGA (1905)

Vol. I - II, lei 10